ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА
ЛОДЗЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
ДЕРЖАВНИЙ ПОДАТКОВИЙ УНІВЕРСИТЕТ
УНІВЕРСИТЕТ ВІТАУТАСА МАГНУСА
РУСЕНСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ АНГЕЛА КИНЧЕВА
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ПАВОЛА ЙОЗЕФА ШАФАРИКА
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
БУКОВИНСЬКИЙ ЦЕНТР МЕДІАЦІЇ
ТРНАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
УНІВЕРСИТЕТ ЛОТАРИНГІЇ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
АСОЦІАЦІЯ ФАХІВЦІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА
ВСЕУКРАЇНСЬКА АСОЦІАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА
УНІВЕРСИТЕТ МАТЕЯ БЕЛА
МОЛДОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ПРАВНИЧИЙ ЩИТ
ЦЕНТР УКРАЇНСЬКО-ЄВРОПЕЙСЬКОГО НАУКОВОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

VIII Міжнародний правничий форум

ПРАВА ЛЮДИНИ ТА ПУБЛІЧНЕ ВРЯДУВАННЯ

(до 150-річчя заснування Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича)

30 травня 2025 року

1256 1233 1996 LIHA-PRES
Львів – Торунь
Liha-Pres
2025

УДК 342.7+351(062.552)
П 68

Рекомендовано до друку Вченою радою
юридичного факультету Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича
протокол № 13 від 22.05.2025 р.

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ КОМІТЕТ КОНФЕРЕНЦІЇ:

Білоскурський Руслан – д.е.н., професор, ректор Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна.

Вдовічен Віталій – д.ю.н., професор, декан юридичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна.

Лученко Дмитро – д.ю.н., професор, проректор із наукової роботи Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Україна.

Серебрянський Дмитро – к.е.н., доцент, виконувач обов'язків ректора Державного податкового університету, Україна.

Коломоєць Тетяна – д.ю.н., професор, член-кореспондент НАПрН України, заслужений юрист України, декан юридичного факультету Запорізького національного університету, Україна.

Вацко Адріан – доктор філософії, декан юридичного факультету Університету Матея Бела, Словаччина.

Паліоніене Нерінга – доктор наук, декан юридичного факультету Університету Вітовта Великого, Литва.

Баєш Сергій – д.ю.н., професор, декан юридичного факультету Молдовського державного університету, Молдова.

Пасвенскене Аушріне – доктор наук, доцент кафедри приватного права, заступник декана юридичного факультету Університету Вітовта Великого, Литва.

Ольшовська Андреа – доктор філософії, професор, заступник декана юридичного факультету з міжнародних зв'язків Трнавського університету, Словаччина.

Флорчак Ізабела – доктор філософії, заступник декана з питань міжнародного співробітництва та проєктів факультету права та адміністрації Лодзького університету, Польща.

Крункова Альона – доктор наук, заступник декана юридичного факультету Університету імені Павола Йозефа Шафарика, Словаччина.

Москалу Віолета – доктор філософії, Університет Лотарингії, Франція.

Пономаренко Юрій – д.ю.н., доцент, завідувач кафедри кримінального права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, голова ГО «Всеукраїнська асоціація кримінального права», член робочої групи з питань розвитку кримінального права Комісії з питань правової реформи при Президентові України, Україна.

Колпаков Валерій – д.ю.н., професор, завідувач кафедри конституційного та адміністративного права Запорізького національного університету, Україна.

Коларов Еманоіл – д.ю.н., доцент кафедри адміністративного права та процедур, адвокат, завідувач кафедри публічного права Русенського університету імені Ангела Кинчева, Болгарія.

Діхтієвський Петро – д.ю.н., професор, академік Національної академії наук вищої освіти України, завідувач кафедри адміністративного права та процесу Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Україна.

Кобилецький Микола – д.ю.н., професор, завідувач кафедри адміністративного та фінансового права юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, Україна.

Коваль Микола – к.ю.н., професор кафедри адміністративного права, процесу та митної безпеки Державного податкового університету, Україна.

Жаровська Галина – д.ю.н., доцент, завідувач кафедри кримінального права юридичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна.

Гаврилюк Руслана – д.ю.н., професор, завідувач кафедри публічного права юридичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна.

Ковбас Ігор – д.ю.н., доцент кафедри публічного права юридичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна.

Ющик Олена – к.ю.н., доцент кафедри кримінального права юридичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна.

Білоскурська Олена – к.ю.н., доцент кафедри публічного права юридичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна.

Бабін Ігор – к.ю.н., доцент кафедри публічного права юридичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна.

Крайній Павло – к.ю.н., доцент кафедри публічного права юридичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна.

Віхляєв Михайло – д.ю.н., професор, директор Центру українсько-європейського наукового співробітництва, Україна.

П 68 **Права людини та публічне врядування:** матеріали VIII Міжнародного правничого форуму, м. Чернівці, 30 травня 2025 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2025. – 456 с.

ISBN 978-966-397-501-6

УДК 342.7+351(062.552)

ISBN 978-966-397-501-6

©Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2025
© Українсько-польське наукове видавництво «Liha-Pres», 2025

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ПРАВА ЛЮДИНИ – ОСНОВОПОЛОЖНИЙ ПЛАСТ КОНСТИТУЦІЙ

Забезпечення права людини на працевлаштування в умовах поширення штучного інтелекту
Алмаші Ірина Михайлівна, Алмаші Мирослав Михайлович 13

Проблема прав людини в творчості українських мислителів XIX – поч. XX ст.
Багрій Юрій Михайлович 17

Право на свободу совісті: міжнародний та національний стандарт
Баранюк Є. 20

Конституційне право на приватність в епоху цифрової трансформації: виклики та перспективи
Білоскурська Олена Валеріївна 24

Адвокації як напрям діяльності правозахисних організацій
Бондарчук-Ладна Олена Василівна 27

Особливості обмеження прав і свобод людини під час війни: Конституція України та міжнародні стандарти
Волохов Олексій Сергійович 30

Соціальні мережі як об'єкт адміністративно-правового регулювання у сфері захисту персональних даних
Гавалешко П. С., Колотило Марія Юріївна 34

Електронні докази як спосіб захисту прав людини
Гаращенко Вадим Вікторович..... 38

Розвиток біомедичних технологій як процес вторгнення в природно-біологічну сутність людини, що потребує свого унормування
Двірська О. В. 44

Право на свободу вираження поглядів: особливості реалізації під час правового режиму воєнного стану в Україні
Донченко Ольга Павлівна..... 50

Самозахисту працівника правоохоронної інституції при здійсненні ним правоохоронної діяльності як один із засобів забезпечення особистої безпеки
Дякур М. Д., Параниця С. П. 53

Конституційне закріплення права на інформацію: еволюція, виклики та перспективи в умовах демократичних трансформацій
Зетко Богдан Іванович..... 57

Міжнародне співробітництво та закордонні зв'язки національних меншин (спільнот) України в умовах воєнного стану
Зозуля Олександр Ігорович **60**

Особиста участь у кримінальному провадженні як складова права людини на захист
Калінніков Олексій Валерійович **64**

Карл Лемаєр – доктор Honoris Cause Чернівецького університету
Кобилецький Микола Мар'янович **68**

Деліберативність і права людини: реновація врядування
Колпаков Валерій Костянтинович **70**

Права і обов'язки людини: пріоритетність гармонії єднання над чисельною відповідністю
Курінний Євген Володимирович **75**

Реалізація виборчого права громадян як базова складова розвитку безпосередньої демократії в Україні
Магновський Ігор Йосифович **79**

Порушення прав осіб з інвалідністю внаслідок війни: історичний екскурс
Малюга Леся Юріївна **82**

Еволюція прав дітей в американському суспільстві
Мацелюх Іванна Андріївна **85**

Інтерпретація категорії «правовий статус дитини»: доктринальні підходи та репрезентація в національному праві
Міщук Інна Володимирівна, Киричук Богдана Сергіївна **88**

Сексуальне насильство в умовах війни як складова системного порушення прав людини: українська модель притягнення до відповідальності
Петронюк Крістіна Романівна **92**

Забезпечення прав працівників міграційних органів в період дії режиму воєнного стану
Погребняк Олена Геннадіївна **95**

Аналіз факторів та умов, що корелюють правомірність поведінки в суспільстві
Полонка Іванна Анатоліївна **97**

Встановлення факту народження в Україні: роль системи безоплатної правничої допомоги – центрів з надання безоплатної правничої допомоги
Рішко Марія Іванівна **101**

Права дитини у конституціях держав: проблемні аспекти
Селезньова Ольга Миколаївна **105**

Захист прав споживачів як складова загальних прав людини
Смерницький Дем'ян Вікторович, Тригубенко Марина Володимирівна **107**

Конституційно-правові засади ментальної єдності та соціальної інтеграції
в умовах тимчасової окупації та воєнного стану в Україні
Татаренко Галина Вікторівна, Котова Любов Вячеславна 110
Принцип людяності при здійсненні правосуддя
Тертишник Володимир Митрофанович 114
Механізми реалізації державної політики у сфері захисту прав людини
Улянченко Юрій Олександрович 117
"Право на пільги" як конституційне право?
Фулей Тетяна Іванівна 122
Проблеми застосування штучного інтелекту у контексті захисту прав людини
Харитонов Євген Олегович, Харитонова Олена Іванівна 126
Моделі правового регулювання криптовалют у США:
перспективи адаптації в Україні
Цимбалюк Андрій Ігорович 129
Публічне врядування і право на соціальну підтримку:
пошук балансу між ефективністю і гуманністю
Чалабієва Маріям Рзаївна 133
Права дитини під час збройного конфлікту: міжнародне регулювання
Чепкова Катерина Олександрівна 136
Дотримання прав військовослужбовців
Чепурний Руслан Вікторович 139
Порушення конституційних прав і свобод людини в умовах
військового конфлікту
Чопорова Ольга Юріївна 142
Конституція України як юридичний гарант забезпечення прав людини
Чукаєва Вероніка Олександрівна 146
Міжнародні стандарти обмеження прав і свобод людини
за надзвичайних умов в національних законодавствах
Яковлєв Сергій Іванович 150

СЕКЦІЯ 2. СУДОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ

Процесуальні строки і судовий захист прав людини
Волобуєв Анатолій Федотович 154
Проблематика дисциплінарної відповідальності суддів
як виду юридичної відповідальності
Гермак Катерина Олегівна 158
Проблемні питання оскарження рішень, дій чи бездіяльності
під час конкурсної процедури добору суддів Конституційного Суду України
Гончар Олег Олександрович 160
Судовий захист прав та свобод людини в умовах воєнного стану
Загурський Олександр Богданович 163

Інтеграція онлайн-медіації в судову систему України: концепція обов'язкової досудової фази
Ільков Василь Васильович **167**

До питання щодо виконання судових рішень адміністративних судів
Ковбас І. В., Коваль М. В. **170**

Роль інституту присяжних у захисті прав і свобод людини
Косиця Ольга Олексіївна **175**

Професійна діяльність суддів у Державі Ізраїль: адміністративно-правовий аспект
Крайній Павло Іванович **179**

Суд як суб'єкт господарських процесуальних правовідносин. Склад суду. Підстави для відводу суддів, які додаються до позовної заяви
Кулікова Анастасія Миколаївна **183**

Захист персональних даних дитини у цифровому середовищі: аналіз практики Європейського суду з прав людини
Лабик Анастасія Русланівна **187**

Судовий розсуд як ключовий елемент незалежності судової влади в Європейському Союзі
Лукашевич Сергій Миколайович **191**

Щодо проблеми стандарту доказування у справах про застосування санкцій
Опанащук Максим Юрійович **194**

Штучний інтелект у судовому процесі: виклики для права на справедливий суд
Похиленко Ірина Сергіївна **198**

Судові юридичні гарантії прав людини як основа їх реалізації
Процюк Ігор Валерійович **202**

Практикоорієнтованість наукових досліджень та стажування в правничих шкалах
Смерницький Дем'ян Вікторович, Тригубенко Марина Володимирівна **207**

Відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження в умовах воєнного стану: проблемні питання
Стратій Олексій Васильович **210**

Щодо права на захист від мобінгу у трудових відносинах
Тихонюк Ольга Володимирівна **213**

Від адмінправопорушника до потерпілого: захист прав гравців у незаконні азартні ігри
Топорецька Зоряна Миколаївна **217**

Судова дискреція та відповідальність судді: дві справи ЄСПЛ
Туляков Вячеслав Олексійович **220**

Забезпечення права на справедливий суд в умовах воєнного стану
Хомінець Тетяна Володимирівна **225**
Визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави: практика АП ВАКС
Худик Андрій Мирославович **228**
Право фізичної особи на судовий захист в адміністративному суді: проблеми реалізації під час воєнного стану
Цепенда Д. П. **232**
Витрати, пов'язані з розглядом справи під час воєнного стану: доступ до правосуддя
Шаповалов Максим Олегович, Чайка Вікторія Вікторівна **236**

СЕКЦІЯ 3. ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ПУБЛІЧНОЮ АДМІНІСТРАЦІЄЮ В СУЧАСНИХ УМОВАХ
Особливості правового регулювання податкових повноважень органів місцевого самоврядування в Республіці Румунія
Бабін Ігор Іванович **240**
Межі дискреційних повноважень публічної адміністрації в контексті захисту прав людини
Вдовічен Віталій Анатолійович **244**
Принцип верховенства права як основа нотаріальної юрисдикції
Вдовічена Лідія Іванівна **247**
Адміністрування відповідальності державних службовців як ключовий інструмент захисту прав людини
Волошена Вікторія Олександрівна **250**
Особливості захисту прав людини в публічному управлінні
Гамалюк Богдан Михайлович, Мельничук Василь Іванович, Пташник Олександра Іванівна **254**
Регулювання оподаткування азартних ігор і права людини: баланс інтересів у правовому полі
Євсєєв Данило Ігорович **257**
Адміністративно-правовий механізм забезпечення реалізації правоохоронної функції
Калмикова Юлія Олександрівна **261**
Публічна адміністрація у механізмі забезпечення права людини на медичну допомогу: функціональні аспекти
Коваль Анна Миколаївна **265**
Оплата праці державних службовців: «вдалою» є запропонована перспектива нормативного оновлення (Законопроєкт № 8222)?
Коломоєць Тетяна Олександрівна **269**

Цифровізація податкового адміністрування
як чинник захисту прав платників податків
Кошкодан Анна Віталіївна **274**

Практика розгляду судами справ про корупційні діяння та інші
правопорушення, пов'язані з корупцією на державній службі
Кравцова Тетяна Михайлівна **277**

Захист прав людини в системі органів місцевого самоврядування
Лис Андрій Богданович, Левкун Тетяна Василівна **280**

Захист прав людини в системі публічного адміністрування охорони здоров'я:
сучасні виклики та пріоритети відновлення
Литвин Наталія Анатоліївна **284**

Місцеве самоврядування в умовах воєнного стану:
проблеми забезпечення ефективності функціонування
Наливайко Лариса Романівна **288**

Перспективи удосконалення нормативно-правового регулювання
адміністративних повноважень військових адміністрацій в Україні
Павчук Ігор Славійович **292**

Правові основи надання цифрових послуг:
національний та міжнародний досвід
Проданюк Назар Богданович **296**

Декларування як спосіб фінансового контролю публічних службовців
та механізм протидії корупції
Редько Олексій Миколайович **300**

Дотримання прав людини в діяльності Держприкордонслужби
з протидії кримінальним правопорушенням
Степанова Юлія Петрівна **304**

Залучення ветеранів війни до державної служби:
зарубіжний досвід та його значення для України
Федчишин Сергій Анатолійович **307**

Стратегія модернізації сучасного механізму адміністративно-правового
захисту права на свободу інтелектуальної діяльності людини з боку
публічних органів влади
Хрідочкін Андрій Вікторович **312**

Електронне декларування як превентивний засіб запобігання корупції:
адміністративно-правовий механізм
Цвігун Олена Сергіївна **316**

СЕКЦІЯ 4. ІНСТРУМЕНТИ АЛЬТЕРНАТИВНОГО ВИРІШЕННЯ СПОРІВ

Архітектура спілкування в медіації: стратегічні інструменти діалогу
Волкова Наталя Олександрівна **320**

Парадигма діалогічності як методичний ключ до пізнання медіації
Гаврилюк Руслана Олександрівна,
Пацурківський Петро Станіславович **323**
Вирішення земельних спорів за допомогою медіації:
теоретико-правовий вимір
Долинська Марія Степанівна **327**
До питання про роль асоціації приватних виконавців України в інтеграції
медіації у виконавче провадження
Каращук Катерина Леонідівна **331**
Вплив права внутрішнього ринку ЄС на укладання та виконання договорів
у міжнародному приватному праві
Марченко Дмитро Вікторович **335**
Альтернативні способи вирішення публічно-правових спорів
у сфері митної справи
Оніщик Юрій Віталійович **338**
Теоретико-правові засади медіації в системі альтернативного врегулювання
спорів в Україні
Паламарчук Ангеліна Іванівна **341**
Виклики та перспективи розвитку відновного правосуддя у повоєнний час
Свєтлічний Ігор Валерійович, Свєтлічна Дар'я Ігорівна,
Свєтлічна Марія Ігорівна **345**
Колаборативне право як сучасний альтернативний метод вирішення
сімейних спорів
Тюря Юлія Іванівна **349**
Роль юристів у міжнародній комерційній медіації:
виклики та переосмислення професійних підходів
Федорук Наталія Сергіївна **353**
Правові засади гуманістичності медіації
Шарафін Олександр Володимирович **356**

СЕКЦІЯ 5. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВПРОВАДЖЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО АДМІНІСТРАТИВНУ ПРОЦЕДУРУ
Європейська стратегія з безпеки дорожнього руху як вектор розвитку
українського законодавства в цій сфері
Наливайко Олег Іванович **360**
Першочергові завдання впровадження закону
про адміністративну процедуру
Тимощук Віктор Павлович **363**

СЕКЦІЯ 6. КРИМІНАЛЬНА ЮСТИЦІЯ В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Деякі проблеми реалізації міжнародно-правових зобов'язань України у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про правопорушення, пов'язані з культурними цінностями
Акімов Михайло Олександрович **367**

Кримінологічні аспекти насильства щодо жінок, причини, наслідки та механізми ефективного запобігання
Батраченко Тетяна Сергіївна **370**

Загальні засади кримінальної відповідальності державних службовців в умовах правового режиму воєнного стану
Ганзюк Олександра Олександрівна **374**

Кримінально-правова політика протидії використанню шкідливого програмного забезпечення в умовах воєнного стану
Євдокименко Денис Миколайович **377**

Трансформація кримінального провадження в особливий період: нормативні інструменти та правові запобіжники
Застрожнікова Катерина Сергіївна **379**

Прояви корупції у сфері регулювання земельних правовідносин в умовах воєнного стану та імплементації європейських стандартів врядування в Україні
Клочко Альона Миколаївна, Зеленський Олексій Миколайович **383**

Merkmale der Anwendung von strafprozessualem Zwang gegen Journalisten
Kovbas I. W., Balkovyi A. M. **387**

Кіберрозвідка і контррозвідка в Україні: правові межі під час воєнного стану
Ларченко Марина Олександрівна **390**

Римський статут у практиці Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду
Марченко Андрій Романович **393**

Щодо згвалтування як злочину проти людяності
Мікус Мар'яна Володимирівна **396**

Порушення права особи на захист: особливості покарання
Перелигіна Раїса Володимирівна, Собчук Антон Юрійович **401**

Особливості фіксування правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби
Попович Мирослав Вікторович **404**

Систематичність як ознака домашнього насильства
Продан Тетяна Василівна **407**

Судове міжнародне співробітництво у кримінальних справах
Снігур Микола Васильович **410**

Актуальні питання затримання осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння у стані, яке викликає обґрунтоване припущення про наявність в особи тяжкого психічного розладу
Тарасова І. В. **412**

Імплементація римського статуту Міжнародного кримінального суду в Україні: виклики гармонізації кримінального законодавства
Татаренко Ігор Віталійович **416**

Протидія корупційним практикам: судова практика та реальність в умовах воєнного стану
Тімофєєва Лілія Юріївна **420**

Трансплантологія норм міжнародного кримінального права в норми карного законодавство України
Тома Маріана Георгіївна **424**

Класифікація процесуальних дій пізнавальної спрямованості під час розгляду кримінального провадження в суді першої інстанції
Фігурський Володимир Михайлович **428**

Складові принципу пропорційності при призначенні покарання (нормативні та прикладні засади)
Хильченко (Макаренко) Анастасія Сергіївна **433**

Непокора та невиконання наказу (ст. ст. 402, 403 КК України): ступінь суспільної небезпечності в умовах воєнного стану
Шевчук Андрій Васильович, Боднарук Олександр Миколайович

Проблемні питання діяльності органів прокуратури в правовій державі
Юрчишин Василь Миколайович **441**

Реалізація повноважень прокурора при здійсненні контролю за вчинення злочину
Юрчишин Павло Васильович **446**

Запобігання вчиненню кримінальним правопорушенням через оприлюднення інформації про засудження особи
Ющик Олена Іванівна **452**

РОЗДІЛ 1. ПРАВА ЛЮДИНИ – ОСНОВОПОЛОЖНИЙ ПЛАСТ КОНСТИТУЦІЙ

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-1

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ЛЮДИНИ НА ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ В УМОВАХ ПОШИРЕННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Алмаші Ірина Михайлівна
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри менеджменту, підприємництва та торгівлі,
Ужгородський торговельно-економічний інститут
Державного торговельно-економічного університету
м. Ужгород, Україна

Алмаші Мирослав Михайлович
кандидат юридичних наук,
заступник директора з науково-педагогічної роботи
ЦДН «Закарпатський інститут» ПрАТ «ВНЗ
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»
м. Ужгород, Україна

В умовах надзвичайно стрімкого поширення штучного інтелекту в усіх сферах життя людини, включаючи трудові правовідносини, особливо актуальною є проблема забезпечення прав людини на працевлаштування. Згідно звіту Всесвітнього економічного форуму The Future of Jobs Report 2025 технологічні зміни, геоекономічна фрагментація, економічна невизначеність, демографічні зміни впливатимуть та формування та трансформують глобальний ринок праці. Станом на 2025 рік прогнозується, що штучний інтелект замінить 85 мільйонів робочих місць у всьому світі. Звіт був підготовлений спираючись на погляди понад 1000 провідних роботодавців, що представляють понад 14 мільйонів працівників у 22 галузях економіки 55 країн з усього світу [1].

Зміст поняття «штучний інтелект» розкрито ще в 1956 року і пояснюється як можливість здійснення творчих завдань як програмними, так і технічними системами. На думку Бутинської Р. Я. що більше глобальні мережі втручаються в життя людини, тим більше вони впливають на нього поступово стираю кордони особистого простору. Певні зміни відбулися і в галузі трудового права. За результатами опитування Work.ua, 53% роботодавців вважають досвід взаємодії з ChatGPT позитивним і корисним. У випадку створення роботодавцем

вакансії і заповнення необхідних даних (назва посади, місто, досвід роботи тощо), перед полем з описом є можливість за допомогою ChatGPT написати текст, натиснувши відповідну кнопку. Цією функцією ChatGPT за тиждень скористалися близько 10 тис. роботодавців. Крім того, на Work.ua як вимогу до претендентів на зайняття посад у сфері маркетингу, реклами, PR, IT, комп'ютери, інтернет, ЗМІ, видавництво, поліграфія, продажі, закупівля, управління персоналом, HR роботодавці уже вказують знання ChatGPT.

Щодо місця штучного інтелекту у трудових відносинах, то окремі фахівці, наприклад, професор Оксфордського університету Хорст Айденмюллер вважає, що штучний інтелект має виступати як суб'єкт трудових правовідносин, оскільки штучний інтелект є прототипом людини, і він повинен мати всі права й обов'язки, як і звичайний працівник-людина. Щодо захисту людини при виконанні трудових обов'язків, то згідно звіту Європейського агентства з безпеки та гігієни праці «Прогноз нових ризиків, що виникають для безпеки і гігієни праці, пов'язаних з цифровізацією, до 2025 року» роботи допоможуть людині звільнитися від важкої фізичної і шкідливої праці, що призведе до зниження ризиків і негативних факторів на виробництві для працівника [2, с. 303-304].

Спираючись на виклики сучасності щодо негативних факторів поширення штучного інтелекту, необхідною умовою задля захисту прав людини є належне правове регулювання використання штучного інтелекту у всіх сферах життя людини. З цією метою Радою Європи 17 травня 2024 року прийнято Рамкова Конвенція Ради Європи зі штучного інтелекту, прав людини, демократії та верховенства права [3], що є першим міжнародним актом у сфері регулювання штучного інтелекту.

Дана Конвенція спрямована на вирішення конкретних проблем, які виникають протягом життєвого циклу систем штучного інтелекту, і заохочує розгляд більш широких ризиків і впливів, пов'язаних з цими технологіями, включаючи, але не обмежуючись ними, здоров'я людини і навколишнє середовище, а також соціально-економічні аспекти, такі як зайнятість і праця. Положення даної Конвенції спрямовані на забезпечення того, щоб діяльність протягом життєвого циклу систем штучного інтелекту повністю відповідала правам людини, демократії та верховенству права. Ст. 4 Конвенції покажено обов'язок на держави, що є Стороною даного міжнародного акту, щодо вжиття заходів для забезпечення того, щоб діяльність систем штучного інтелекту відповідала зобов'язанням щодо захисту прав людини, закріпленим у чинному міжнародному праві та її внутрішньому законодавстві.

В Україні також здійснено перші кроки щодо правового регулювання штучного інтелекту. Прийнято Концепцію розвитку штучного інтелекту в Україні [4], метою якої є визначення пріоритетних напрямів і основних

завдань розвитку технологій штучного інтелекту для задоволення прав та законних інтересів фізичних та юридичних осіб, побудови конкурентоспроможної національної економіки, вдосконалення системи публічного управління. Серед першочергових проблем, на розв'язання яких повинна бути спрямована єдина скоординована державна згідно вищевказаної Конвенції, це наявність ризиків зростання рівня безробіття у зв'язку з використанням технологій штучного інтелекту; Принципами розвитку та використання технологій штучного інтелекту, є:сприяння інклюзивному зростанню, сталому розвитку та добробуту; розроблення та використання систем штучного інтелекту лише за умови дотримання верховенства права, основоположних прав і свобод людини і громадянина, демократичних цінностей, а також забезпечення відповідних гарантій під час використання таких технологій.

Крім цього, Розпорядженням КМУ № 438-р від 12 травня 2021 р. затверджено план заходів з реалізації Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні на 2021-2024 роки та Міністерством цифрової трансформації України розроблена Дорожня карта з регулювання штучного інтелекту в Україні [5], метою якої є знаходження балансу між інтересам бізнесу і забезпеченням належного рівня захисту громадян від ризиків штучного інтелекту. Однією з цілей регулювання штучного інтелекту є захист прав людини від ризиків розробки та використання систем із штучним інтелектом.

У своїй монографії «Вакансія: людина. Як не залишитися без роботи в добу штучного інтелект» (2016 р.в.) професор інформаційних технологій, радник Deloitte Analytics Томас Дейвенпорт зазначив, що мільйони працівників з вищою освітою таких як письменники, юристи, асистенти, працівники медичної сфери невдовзі може витіснити штучний інтелект. Заслуговує на увагу думка автора про об'єднання зусиль та замість того, щоб розглядати машини як конкурентів, необхідно сприймати їх як партнерів, налагоджувати співпрацю з метою вирішення складних задач прийдешньої ери [6].

Щодо практичного аспекту застосування штучного інтелекту у трудовій діяльності то директорка дослідницької фірми Gartner Емілі Роуз МакРей, рекомендує компаніям змагатися у впровадженні не штучного інтелекту, а скороченого робочого тижня. На думку Саймон Джонсона, професора Массачусетському технологічному інституті та колишнього головного економіста Міжнародного валютного фонду, загальна продуктивність від використання штучного інтелекту не надто збільшилася. Однак, є ризик, що люди залишаться без роботи, і це створить більшу конкуренцію за робочі місця [7].

Проблемним залишається питання, якими навиками має володіти працівник, щоб бути конкурентно спроможним. Адже, згідно звіту Arize AI 281 компанія зі списку «Fortune 500» розглядає штучний інтелект як бізнес-ризик у зв'язку зі збільшенням його використання на 473% за рік.

Бернард Марр**,** радник ради директорів і автор книги «Генеративний штучний інтелект на практиці», у своїй статті для Forbes назвав навички працівників, якими вони повинні бути наділені у 2025 році: володіння штучним інтелектом: нова цифрова грамотність, лідерство в цифровій трансформації, постійна здатність до навчання, стратегічне передбачення та комплексне вирішення проблем, емоційний інтелект, що є перевагою людини [8].

Отже, в даній доповіді проаналізовано забезпечення права людини на працевлаштування в умовах поширення штучного інтелекту.

Література:

1. The future of Jobs Report 2025. 7 January 2025. URL: https://www.weforum.org/publications/the-future-of-jobs-report-2025/ (дата звернення 23.04.2025).

2. Бутинська Р.Я.,Штучний інтелект у сфері праці: проблеми та перспективи правового регулювання. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2024. С. 301-308. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/04/54.pdf (дата звернення 23.04.2025).

3. Рамкова Конвенція Ради Європи зі штучного інтелекту, прав людини, демократії та верховенства права. Страсбург, 17 травня 2024 року URL: https://vkksu.gov.ua/sites/default/files/rye_ramkova_konvenciya_zi_shtuchnogo_intelektu_prav_lyudyny_demokratiyi_ta_verh._prava.pdf (дата звернення 21.04.2025).

4. Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 року. *Урядовий кур'єр*. 2020. № 247.

5. Регулювання штучного інтелекту в Україні: Мінцифри презентувало дорожню карту. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/rehuliuvannia-shtuchnoho-intelektu-v-ukraini-mintsyfry-prezentuvalo-dorozhniu-kartu (дата звернення 22.04.2025).

6. Thomas H. Davenport, Only Humans Need Apply: Winners and Losers in the Age of Smart Machine. USA. HarperBusiness. 2016. 336 c.

7. З розвитком штучного інтелекту роботи у людей тільки побільшає: думка експерта від 01.05.24 URL.https://happymonday.ua/z-rozvytkom-shtuchnogo-intelektu-roboty-pobilshaye (дата звернення 21.04.2025).

8. Взаємодія штучного та людського інтелекту: якою буде робота у 2025 році? URL: https://budni.robota.ua/hr/vzayemodiya-shtuchnogo-ta-lyudskogo-intelektu-yakim-bude-roboche-mistse-u-2025-rotsi (дата звернення 22.04.2025).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-2

ПРОБЛЕМА ПРАВ ЛЮДИНИ В ТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКИХ МИСЛИТЕЛІВ XIX – ПОЧ. XX СТ.

Багрій Юрій Михайлович
аспірант кафедри загальноправових
та галузевих юридичних дисциплін,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
м. Київ, Україна

Українській правовій традиції, яка має понад тисячолітню історію, властивий потужний гуманістичний вимір. В значній мірі вплив на її формування вчинило християнство, яке намагалося імплементувати християнські цінності та смисли в реальне правове життя. Окрім цього, гуманістичний вимір в праві формувався загальною культурою народу, його традиціями та звичаями, ментальністю, в якій домінантною була емоційно-почуттєва компонента, тощо. Християнізована правова традиція княжої України сприяла формуванню людини-особистості з розвиненим почуттям людської гідності, з прагнення справедливості, милосердя, поваги до старших та слабших, з почуттям обов'язку та відповідальності. В «Руській правді» містилися статті, які захищали права людини на власність, повагу до її гідності, особистої свободи тощо. Звісно, середньовічний законодавчий акт поки що не закріпив принципу правової рівності, що зрозуміло з огляду на ієрархічність суспільства. В епоху Литовсько-Руської держави Литовські Статути закріплюють і захищають прав людини теж відповідно до принципу ієрархічності суспільства. Особливо загострюється проблема прав людини в епоху наступу Польщі на українські землі, що спричиняло також опольщення та покатоличення українців. С. Оріховський-Роксолан в «Напученні польському королеві Сигизмунду» наголошував, що українці такий же народ, як і поляки, у них є природні права, які мають бути захищені справедливим судом. Видатним документом епохи Козацької держави є Конституція Пилипа Орлика, яка наскрізь пронизана морально-етичним змістом, що засвідчує її за ангажованість на ствердження та захист природних прав народу та людини. Професори КМА, будучи прихильниками природного права, постійно пов'язують право із морально-етичним чинником. В прагненні до «природного щастя» людина повинна мати право вільного вибору,а це є свідченням її моральної автономії, – вважав М. Козачинський [2]. Де немає такого вибору, там немає і свободи, і моралі. Загалом в руслі української правової традиції було сформовано феномен юридизованої моралі як чинника ствердження і захисту прав людини та народу. Цьому дуже

сприяла природно-правова парадигма як фундаментальна засада національного правового розвитку.

З огляду на сказане вище, можна вважати, що в контексті до модерної української правової традиції проблема прав людини постійно була актуальною. Особливо вона актуалізувалася в період окупації України Російською імперією. В цей період відбувається поступове знищення українського загального права, загалом національної правової реальності і здійснюється ствердження на українських теренах окупаційної імперської законницької реальності. Проте проблема прав нації та народу розроблялася в українській філософії права. До цієї проблеми зверталися всі визначні українські мислителі XIX – поч. XX ст. Зокрема, П.Юркевич наголошував, що і в людини, і в народу є природні права, а: «Природне право – це позитивна моральна сила, бо воно є ідеєю людського розуму, а розум завжди законодавчий; його ідея завжди реальна як завдання і як вимога, яку він і здійснює завжди відповідно до ступеня переконання. Воно є право, встановлене природою людини і божественним розумом» [1, с. 170]. Завдання ж держави – позитивація природного права, і, допоки ідеї природного права чітко не усвідомлені, не стали переконливими, доти форма позитивного права (законодавство) зазнаватиме неформальної реформи, оскільки природне право охороняє позитивне від не правового змісту, «викриваючи принципи цілком неправдиві і не дозволяючи їм проникати до суспільного середовища» [1, с. 173]. В розумінні П. Юркевича природне право постає підґрунтям законодавства (позитивного права), чим зумовлюють його доцільність, раціональність і моральність, бо ж «із царини позитивного права не можна вилучити совісти і розуму людського: вони неодмінно будуть висловлені самі собою» [1, с. 174].

В республіканській моделі державної влади в програмі кирило-мефодіївців проголошується принцип правової рівності всіх громадян, природне право людини трактується як реально діюче право, стверджується принцип народовладдя, без чого принцип верховенства права не може бути реалізованим. Проблему захисту природних прав людини та нації піднімали в своїй творчості Т. Шевченко, Л. Українка, І. Франко. У них глибоке розуміння людини і нації як ланок космічного буття, тому невідчуваність їхніх природних прав для цих мислителів була органічною. Ці мислителі ключем до вирішення проблеми прав української людини вбачали у національному визволенні від російської, австро-угорської, польської тощо окупації. В. Градова слушно наголошує, що Т. Шевченко геніально довів, що руйнація природного права народу, нації на життя та свободу неминуче зумовлює руйнацію права на життя та свободу окремішного індивіда, що нележить до цієї нації. «Тобто, ці роздуми коротко можна виразити так: якщо немає народовладдя, немає і правовладдя» [3]. Сучасним українцям варто зробити із цього певні висновки.

Чимало уваги проблемі прав людини відведено у творчості М. Драгоманова. У «Проекті Статуту спілки «Вільний Союз» він наголошує: «Із викладених вище основ політичного перетворення Росії необхідно вважати особливо важливими: 1) права людини і громадянина і 2) самоврядування місцеве: правління ж усією Росією через центральні представницькі збори без визнання і забезпечення цих прав і місцевого самоврядування, слід вважати таким, що так само мало охороняє свободу загалом та інтереси України зокрема, як і теперішній устрій Російської імперії» [4, с. 910].

Конституція УНР 1918 р. закріплювала принцип демократизму, принцип народовладдя, принцип поділу влади, принцип правової рівності громадян тощо. М. Грушевський,як автор Конституції, з великою шаною ставився до природного права кожного народу бути самим собою В цій Конституції було передбачено інститут народної законодавчої ініціативи, відповідно до якої народ через соціальні групи міг ініціювати законопроекти. Це крок до більш повної демократії, порівняно з Конституцією України 1996 р. В конституційному проекті М. Міхновського було закріплено права людини, які вважалися невідчужуваними. Судова гілка влади передбачалася як незалежна. Чимало важливих аспектів проблеми прав людини було напрацьовано відомим науковцем-правником

Б. Кістяківським, який вважав, що невід'ємні права людської особи не створюються державою; що вони за самою своєю суттю безпосередньо присвоєні особі. На перше місце серед цих прав у нього стоїть свобода совісті Правова держава – це держава, де визнаються невідчужувані природні права людини. Людина має право на свободу думки та віри, право вільно висловлюватися, відстоювати й поширювати свої думки та погляди будь-яким способом. Проте, всі ці права будуть позірними, якщо правова держава не визнає недоторканності особи. І ще одна важлива умова реалізації прав людини – обмеження державної влади.

Література:

1. Юркевич П. Філософія права. Памфіл Юркевич. Історія філософії права. Філософія права. Філософський щоденник. Вид. друге. К.: «Україна і світ», 2000. С. 162–231.

2.Козачинський М. Цивільна політика. *Політологічні читання*. 1993. № 3. С. № 3. С. 90-107.

2. Градова В. Ідея верховенства права в українській правовій традиції. Дис. …к.ю.н.: філософія права. Київ. 2013. 247 с.

3. Драгоманов М. Проект Статуту спілки «Вільний Союз». Антологія лібералізму. Політико-правничі вчення та верховенство права. К. : Книги для бізнесу, 2008. С. 896–988.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-3

ПРАВО НА СВОБОДУ СОВІСТІ: МІЖНАРОДНИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ СТАНДАРТ

Баранюк Є.
здобувач,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

Прагнення України до євроінтеграції вимагає приведення національного законодавства у відповідність до вимог та стандартів Європейського Союзу (далі – ЄС) та його членів. Одним із напрямків такої інтеграції є конституційне законодавство, яке регулює основні права та свободи громадян і громадянина.

Саме тому нині має проводитися активна дослідницька і законотворча діяльність, яка допоможе розв'язати проблеми цивілізованого співжиття громадян України, максимум уваги повинно приділятися правам та свободам людини, зокрема праву на свободу совісті.

Визнаємо, що держава, реалізуючи національну політику, має володіти певною дискрецією в правового регулювання свободи совісті. Водночас, при цьому не повинні допускатися порушення загальновизнаних принципів та норм міжнародного права, зобов'язань України перед міжнародною спільнотою. Національна політика повинна бути чітко визначеною, послідовною, орієнтованою на кращі міжнародні стандарти і, природньо, гарантуватися реалізація власних національних інтересів, що стане вагомим кроком для вступу України до ЄС [12, 88-93].

Історія переконує, що поступальний розвиток суспільства у всіх сферах суспільного життя визначається відповідністю правового регуляторів потребам його розвитку. Ігнорування природніх змін, що відбуваються у тій чи іншій сфері життя людського життя і, відповідно, затримка з корекцією нормативно-правового регулювання здатне суттєво загальмувати розвиток суспільства в цій сфері, однак не може його зупинити. Намагання зупинити його розвиток, як правило, закінчується крахом системи правових регуляторів, що не враховують викликів часу, та насильницьким, революційним розв'язанням протиріч, які накопичилися тут. Еволюційний розвиток передбачає достатньо жорстку кореляцію регулятивних механізмів зі змінами у різних галузях життя. Нормативно-правова база є безперервним процесом, зміст якого визначається самою природою суспільного життя [11, 124-130].

Виходячи з такого тлумачення місії права в суспільстві, відзначимо, що в Україні, як і в більшості сучасних демократичних державах,

закріплений правовий інститут свободи совісті. Він постає як своєрідна система конституційно-правових норм, положень, механізмів та гарантій, які захищають вільну реалізацію свободи совісті.

Важливим є те, що національне правове поле знаходиться в концептуальній / ідейній єдності із загальновизнаними принципами та нормами міжнародного права, інкорпоруючи їх у свою структуру.

У міжнародному та національному праві свобода совісті представлено як одне із основоположних та невідчужуваних прав людини на вільний світоглядний вибір (в тому числі релігійний) і на вільну його реалізацію. Воно є правовим виміром свободи цього вибору в аспекті не його правового регулювання, а гарантії, захисту, встановлення механізму його реалізації. Правовий аспект свободи совісті постає як система конституційно-правових норм, які регулюють суспільні відносини в процесі реалізації свободи совісті [10, 171-175].

Бабій М. відзначає, що поняття «свобода совісті» відображає внутрішню здатність особи осмислювати, оцінювати різні етичні, світоглядні, в тому числі й релігійні парадигми вільно, без будь-якого зовнішнього тиску, примусу робити вільний вибір, переводити їх ціннісносмислові параметри в площину своїх переконань, життєвих орієнтирів, а також можливість безперешкодної її самореалізації на основі свого самовизначення [10, 171-175].

Свобода совісті охоплює своїм змістом широку сферу духовного, світоглядного буття людини, в якому вона вільно самовизначається і самоактуалізується, це умова і можливість духовного самовизначення особи, самореалізації її в координатах свого вільного вибору. У правовому полі свобода совісті постає як суб'єктивне право людини та включає: право осмислювати, формувати позицію, вибирати певні світоглядні, духовні орієнтири, цінності; право захищати і розповсюджувати їх; право дотримуватися певних переконань або змінювати їх, а також право діяти (бездіяти) у відповідності до своїх переконань за умови, що її поведінка, дії, життєдіяльність у своєму вияві не є протиправною.

Щодо співвідношення понять «свобода совісті» та «свобода віросповідання», то тут варто відзначити, що свобода віросповідання є лише одним із важливих / ключових елементів в структурі свободи совісті. Поняття «свобода совісті» та «свобода віросповідання» системно пов'язані, але не тотожні. Водночас, національна система правових норм (перш за все конституційних) спрямована на забезпечення саме свободи віросповідання, як і свободи релігії взагалі, скерована переважно на релігію та релігійні цінності [10, 171-175].

Водночас, незважаючи на певні недоліки правового регулювання інститут свободи совісті, вважаємо, що чинне правове регулювання вцілому забезпечує повноцінну реалізацію цього фундаментального

права людини. Цей конституційний інститут вцілому відповідає міжнародним принципам і вимогам, що не одноразово визнається експертами європейських міжнародних структур.

Об'єктом даного дослідження є міжнародні та національні вимоги / стандарти до забезпечення та гарантування права на свободу совісті, встановлення відповідності національних вимог / стандартів міжнародним.

Право на свободу совісті є фундаментальним правом людини, закріпленим у низці міжнародних документів. Міжнародні правові стандарти гарантування свободи совісті представлені в наступних міжнародно-правових документах.

Згідно статті 8 Загальної декларація прав людини (1948) кожна людина має право на свободу думки, совісті та релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання, а також свободу сповідувати свою релігію або переконання як одноосібно, так і разом з іншими, публічно чи приватно, у вченні, богослужінні та виконанні релігійних і ритуальних обрядів [2].

Стаття 18 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (1966) гарантує право на свободу думки, совісті та релігії, включаючи право мати або приймати релігію чи переконання за власним вибором і свободу сповідувати їх. Обмеження цього права можливі лише в інтересах громадської безпеки, порядку, здоров'я, моралі чи захисту прав інших [3].

Стаття 9 Європейської конвенції (1950) захищає свободу думки, совісті та релігії, включаючи право змінювати релігію чи переконання та сповідувати їх у культі, навчанні, практиці та обрядах. Обмеження допускаються лише за законом і якщо вони необхідні в демократичному суспільстві [4].

Статті 1 Декларації ООН про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на основі релігії чи переконань (1981) визначає правові гарантії одного із аспектів прояву свободи совісті – свободі віросповідання [5]. В Раді Європі прийнято багато резолюцій, які підкреслюють важливість толерантності та недискримінації [6].

Згідно стаття 35 Конституції України, кожному гарантується право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодної, безперешкодно відправляти релігійні культи і ритуали, а також вести релігійну діяльність. Церква і релігійні організації відокремлені від держави, а школа – від церкви. Жодна релігія не визнається державною [1].

Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» визначає порядок створення та діяльності релігійних організацій; гарантує право на свободу віросповідання, включаючи створення релігійних громад, проведення богослужінь, навчання релігії; забороняє дискримінацію за

релігійною ознакою [8]. Закон України «Про освіту» підкреслює світський характер освіти [9]. Кримінальний кодекс України (статті 161, 179) передбачає відповідальність за порушення рівноправності громадян за релігійними ознаками та перешкоджання релігійній діяльності [7]

Таким чином, міжнародний стандарт гарантування свободи совісті є універсальним і встановлює мінімальні гарантії, які держави мають імплементувати. Національний (український) же стандарт адаптує ці норми до національних особливостей, історичні та культурні фактори.

Отже, інститут свободи совісті це сукупність правових норм, принципів, механізмів та гарантій, що регулюють і забезпечують право людини на свободу думки, совісті, віросповідання та світогляду. Цей інститут є частиною системи захисту прав людини і охоплює як міжнародні, так і національні правові стандарти, спрямовані на гарантування індивідуальної та колективної свободи у сфері релігійних, моральних і світоглядних переконань.

Право на свободу совісті в міжнародному та українському законодавстві ґрунтується на принципах свободи вибору, недискримінації та захисту індивідуальних і колективних прав. Україна в цілому відповідає міжнародним стандартам, хоча практичні виклики, такі як міжконфесійні конфлікти чи вплив зовнішніх факторів, потребують додаткової уваги для забезпечення повноцінної реалізації цього права.

Література:

1. Конституція України. *Голос України від 13.07.1996.* № 128.
2. Загальна декларація прав людини. *Урядовий кур'єр від 10.12.2008. № 232*
3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 30.04.2025).
4. Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами). *Голос України від 10.01.2001. № 3.*
5. Резолюція 36/55 Генеральної Асамблеї ООН. Liga360/ URL: https://zakon-pro.ligazakon.net/document/MU81004R?land=UA&context=UA&an=1.
6. Парламентська асамблея Ради Європи. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/mpz/organizations.mpo_info?o_id=64.
7. Кримінальний кодекс України 5 квітня 2001 року № 2341-III. *Голос України від 19.06.2001. № 107.*
8. Закон України від 23 квітня 1991 року № 987-XII «Про свободу совісті та релігійні організації». *Голос України від 06.06.1991.*
9. Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII «Про освіту». *Урядовий кур'єр. від 04.10.2017. № 186.*

10. Бабій М. Інститут свободи совісті в Україні: проблемні питання функціонування. *Релігійна свобода. 2008. № 13.* С. 171-175.

11. Бондаренко В. Актуальні проблеми законодавчого забезпечення свободи совісті. *Релігійна свобода. 2002. № 6.* С. 124-130.

12. Здіорук С. Законодавчі проблеми України при застосуванні демократичних стандартів Європи у сфері свободи совісті. *Релігійна свобода. 2000. № 2000.* С. 88-93.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-4

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО НА ПРИВАТНІСТЬ В ЕПОХУ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Білоскурська Олена Валеріївна
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічного права,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

В сучасному суспільстві прослідковується зростаючий вплив цифрової трансформації, яка в умовах глобалізації інтенсивно розширює свої кордони. Вплив цифрової трансформації відображається не тільки на економічних, політичних, соціальних, а й на правових відносинах, на функціонуванні інститутів держави, взаємодії держави та людини, механізмах гарантування та реалізації конституційних прав людини. Відповідно в Україні, перед демократичним суспільством, постають нові виклики, що пов'язані з адаптацією національного законодавства та забезпеченням прав людини у цифровому середовищі. Вбачається, що в найближчому майбутньому одним із таких викликів буде і нова інтерпретація окремих конституційних прав і свобод людини та удосконалення механізмів конституційного захисту таких прав.

Серед конституційних прав людини, що зазнаватимуть трансформації в умовах цифровізації, на нашу думку, є право на приватність, а саме, на невтручання в особисте і сімейне життя, на не допущення збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини, що передбачено положеннями ст. 32 Конституції України. За напрацьованими матеріалами найбільшої в Україні асоціації громадських правозахисних організацій – Української Гельсінської спілки з прав людини – право на приватність

гарантується Конституцією України... ст. 32 захищає саме інформаційну приватність [1]. Саме право на приватність є однією з найбільш вразливих сфер, оскільки збирання, зберігання, обробка, використання даних тих чи інших користувачів у цифровому просторі, що здійснюється як державними та місцевими інституціями, їх посадовими особами так і комерційними структурами, створює загрозу щодо втручання у приватне життя особи. Окрім того, поширення персональних даних особи через використання сучасних інформаційних технологій є порушенням встановлених гарантій прав і свобод людини та громадянина. Така проблема посилюється також через екстериторіальність цифрових платформ, зокрема, цифровізація вплинула на темпи транснаціоналізації діяльності компаній в ІТ-сфері.

Як зазначають в юридичній літературі: «Одним із міжнародних стандартів у захисті прав та свобод, в тому числі і в цифровому середовищі виступає Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод… У ст. 8 Конвенції проголошується право на повагу до приватного життя, яке в цифровій сфері включає в себе захист персональних даних і дотримання конфіденційності кореспонденції і комунікації. У своїй практиці Європейського Суд з прав людини вказує на важливість захисту даних особистого характеру для можливості здійснення особою права на недоторканність приватного життя, а також те, що особи не повинні піддаватися заходам загального спостереження або перехоплення інформації [2]. В свою чергу, в своїй практиці Європейський суд з прав людини неодноразово визнавав, що держава в особі відповідних інстанцій та структур повинна забезпечувати захист прав людини у цифровому середовищі. Так, у справі Delfi AS v. Estonia від 16 червня 2015 року ЄСПЛ визначив межі відповідальності за онлайн-коментарі користувачів на сайті одного із новинних Інтернет-порталів в Естонії [3]. У справі Barbulescu v. Romania від 12 січня 2016 року ЄСПЛ окреслив межі моніторингу приватного листування працівників роботодавцями [4]. ЄСПЛ дійшов висновку, що моніторинг приватного електронного листування співробітника працедавцем, який мав підстави припускати, що це листування містить виключно робочі повідомлення, не є непропорційним втручанням в право на повагу приватного життя і кореспонденції. Тобто, якщо правилами внутрішнього розпорядку компанії заборонено використовувати техніку і месенджери в особистих цілях (про що було повідомлено співробітника), працівник може бути звільнений за порушення дисципліни за результатами перевірки його листування [5].

В практиці Конституційного Суду України є рішення, що пов’язані з цифровими правами, зокрема щодо права на приватність та захист персональних даних. Так, рішення від 30 жовтня 1997 року № 5-зп/1997 *у справі щодо офіційного тлумачення статей 3, 23, 31, 47, 48 Закону*

України «Про інформацію» та статті 12 Закону України «Про прокуратуру» (справа К.Г.Устименка) є першим з рішень щодо питань захисту конституційних прав фізичної особи через офіційне тлумачення Конституції та законів України, а саме щодо права на інформацію та захист персональних даних, в якому орган конституційної юстиції підкреслює значимість балансу між правом на інформацію та правом на приватність [6]. В іншому рішенні від 20 січня 2012 року № 2-рп/2012 стосовно офіційного роз'яснення норм частині 1, 2 статті 32, частини 2, 3 статті 34 Конституції України Конституційний Суд України зазначив, що перелік даних про особу, які визнаються конфіденційною інформацією, не є вичерпним, і що поширення такої інформації можливе лише за згодою особи або в передбачених законом випадках [7]. Наведені рішення є прикладом адаптації конституційних норм протягом довгого періоду часу до викликів, пов'язаних вже з цифровою трансформацією суспільства, що підкреслюють необхідність забезпечення балансу між правом на інформацію та правом на приватність.

Отже, в умовах глобалізації суттєвим викликом став процес інтенсивного розвитку цифровізації, як наслідок цифрової взаємодії, цифрової ідентифікації, виникнення штучного інтелекту та різного роду інноваційних інформаційних технологій, що сприяє створенню та формуванню нових інститутів та правовідносин, оновленню та тлумаченню положень Конституції України та національного законодавства в сфері прав і свобод людини, способів та механізмів їх реалізації та захисту.

Цифрова трансформація є однією з ключових тенденцій сучасного суспільства, яка суттєво впливає на реалізацію та захист конституційних прав і свобод людини, оскільки охоплює широкий спектр правовідносин в сфері діяльності державних інституцій, комерційних структур та безпосередньо особи.

Одним із найвразливіших прав в умовах цифровізації є право на приватність, що вимагає посилення механізмів його захисту відповідно до викликів цифрового середовища. Міжнародні стандарти надають основу для формування національних підходів до захисту приватності в цифрову епоху. Подальший розвиток цифрового середовища вимагає корегування законодавства, зокрема, через впровадження чітких нормативів обробки персональних даних, забезпечення прозорості діяльності цифрових платформ та формування механізмів ефективного конституційного захисту прав людини.

Література:

1. Право на приватність. URL: https://www.helsinki.org.ua/articles/pravo-na-pryvatnist/ (дата звернення: 30.04.2025)

2. Привиденцев О. Г. Статус «цифрових прав» в Україні. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c677d964-3919-4bc9-86e6-3b67c7bf4004/content (дата звернення: 30.04.2025)

3. Delfi AS v. Estonia. URL: https://cedem.org.ua/library/delfi-as-proty-estoniyi-delfi-as-v-estonia/ (дата звернення: 30.04.2025)

4. Barbulescu v. Romania. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22documentcollectionid2%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-159906%22]} (дата звернення: 30.04.2025)

5. Barbulescu v. Romania і нові тенденції в захисті персональних даних. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/139955_barbulescu-v-romania--nov-tendents-v-zakhist-personalnikh-danikh (дата звернення: 30.04.2025)

6. *Рішення Конституційного Суду України від 30.10.1997 р.* № 5-зп у справі № 18/203-97. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-97#Text (дата звернення: 30.04.2025)

7. Рішення Конституційного Суду України від 20.01.2012 р. № 2-рп/2012 у справі № 1-9/2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12#Text (дата звернення: 30.04.2025)

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-5

АДВОКАЦІЇ ЯК НАПРЯМ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВОЗАХИСНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Бондарчук-Ладна Олена Василівна
аспірантка кафедри теорії держави і права,
Інститут держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України
м. Київ, Україна

Важливим інструментом взаємодії правозахисних організацій з державою є адвокація, що нерідко ототожнюється з лобізмом. Донедавна не мали законодавчої регламентації обидва поняття, але 2023 року Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК) підготувало і передало до уряду проєкт закону «Про доброчесне лобіювання та адвокацію в Україні». Відзначимо, що саме на вимогу громадських організацій було проведено його громадське обговорення, під час якого громадський сектор висловив зауваження щодо представленого НАЗК проєкту, який може створити перешкоди для діяльності організацій громадянського суспільства, позаяк ігнорує

відповідні застереження Європейської Комісії [1]. У доопрацьованому законі, прийнятому Верховною Радою України 23.02.2024 р. [2], законодавче закріплення отримало лише поняття «лобіювання», що актуалізує необхідність дефініції адвокації та споріднених термінів.

Пропонуємо таке визначення поняття «адвокація» – це неприбуткова діяльність, що здійснюється легально, відкрито, прозоро та публічно і має своєю метою вплив на суб'єктів владних повноважень щодо прийняття або утримання від прийняття ними рішень з суспільно значущих питань.

З наведеного визначення випливає, по-перше, що адвокаційною діяльністю можуть займатися будь-які суб'єкти – як окремі громадяни, так і громадські об'єднання; по-друге, така діяльність має легальний характер, оскільки охоплюється змістом права людини на свободу вираження своїх поглядів і переконань, і, по суті, спеціального законодавчого унормування не потребує; по-третє, метою адвокаційної діяльності не може бути отримання прибутку. Варто наголосити, що суб'єкти, які займаються адвокаційною діяльністю, зазвичай представляють інтереси не однієї людини, а певної групи людей та обстоюють їхні права перед владою. Комплекс заходів, що використовується для розв'язання реальної соціально значущої проблеми, тобто адвокаційна кампанія, має ґрунтуватися на принципах відкритості, прозорості та публічності. Результатом адвокаційної кампанії є прийняття на будь-якому рівні влади офіційного рішення, спрямованого на вирішення проблеми і запровадження позитивних змін. Експерти з адвокації вважають, що результативною така діяльність буде тоді, коли вона не лише приводить до зміни політики держави, а й зумовлює системні демократичні перетворення, що проявляються у безпосередній участі громадян у процесі прийняття рішень та усвідомленні ними своєї відповідальності за прийняті рішення та їх реалізацію [3, с. 6]. Тобто адвокаційна діяльність є однією із важливих передумов формування громадянського суспільства.

Зазвичай адвокаційні кампанії спрямовані на посилення та захист прав і свобод окремих уразливих груп населення, обстоювання ідей та цінностей, що мають загальносуспільну значущість тощо. Загалом адвокаційна кампанія охоплює такі три етапи, як планування, проведення, оцінка результатів. На першому етапі необхідно чітко визначити та проаналізувати проблему, яка потребує вирішення, обрати стратегію кампанії та інструменти для її проведення (соціологічні дослідження, громадські експертизи, громадські слухання, переговори, конференції, круглі столи, судові позови тощо). На етапі проведення кампанії заплановані заходи впроваджуються в життя з активним використанням медіазасобів. Оцінку результатів адвокаційної кампанії проводять для того, щоб з'ясувати, чи вдалося досягти поставленої мети,

які засоби та інструменти виявились успішними, а які – недостатньо ефективними.

Адвокація – це важлива частина роботи кожної організації, яка займається правами людини. Правозахисні організації можуть займатися адвокаційною діяльністю на місцевому, регіональному, національному і навіть міжнародному рівні. Наприклад, адвокаційні кампанії Правозахисного фонду «Розвиток» спрямовуються на захист прав, свобод та інтересів ромської національної меншини в Закарпатті. Зокрема, це привернення уваги представників органів влади до проблеми відсутності у ромів ідентифікуючих документів, налагодження діалогу ромських активістів і представників влади щодо створення органів самоорганізації ромських громад; інформаційні заходи для подолання стереотипів щодо ромів та ін. [4].

Іншим прикладом може бути адвокація прав внутрішньо переміщених осіб, яка здійснюється на національному рівні. Зокрема, Коаліція громадських організацій із захисту виборчих прав внутрішньо переміщених осіб (ВПО) і трудових мігрантів разом із правозахисними організаціями упродовж 2014–2019 рр. проводила адвокаційну кампанію «Кожен голос впливає», для забезпечення доступу до голосування ВПО. У кінцевому підсумку Виборчий кодекс України 2019 р. закріпив право на участь у всіх видах виборів тих громадян, котрі мешкають не за місцем їхньої офіційної реєстрації [5].

Прикладом адвокації міжнародного плану може бути діяльність Центру громадянської просвіти «Альменда», представники якого разом з українськими правозахисниками у червні 2023 р. здійснили адвокаційну поїздку в Нью-Йорк і Вашингтон з метою привернення уваги міжнародної спільноти до ситуації в Криму і залучення міжнародних партнерів до пошуку шляхів повернення АРК до складу України [6].

Отже, адвокаційна діяльність правозахисних організацій є дієвим інструментом впливу на державу та її політику, і, водночас, запорукою розвитку громадянського суспільства в Україні.

Література:

1. Публічна заява громадського сектору щодо законопроєкту «Про доброчесне лобіювання та адвокацію в Україні» / Центр демократії та верховенства права. 20.11.2023. URL: https://cedem.org.ua/news/publichna-zayava-lobiyuvannia/.

2. Про лобіювання: Закон України від 23.02.2024 № 3606-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3606-20#Text.

3. Станкевич-Волосянчук О. Адвокація як метод впливу. Практичний посібник. Ужгород, 2013. 82 с.

4. Адвокація і лобіювання. Правозахисний фонд «Розвиток». URL: https://rozvitok.org/advokaciya-i-lobiyuvannya/.

5. Виборчий кодекс України від 19.12.2019 № 396-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text.

6. Міжнародна адвокація – зустрічі в ООН та Вашингтоні. Альменда. 12.06.2023. URL: https://almenda.org/mizhnarodna-advokaciya-zustrichi-v-oon-ta-vashingtoni/.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-6

ОСОБЛИВОСТІ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ: КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ ТА МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ

Волохов Олексій Сергійович
кандидат юридичних наук,
докторант відділу теорії держави і права,
Інститут держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України
м. Київ, Україна

В умовах війни питання дотримання принципу верховенства права та забезпечення прав і свобод людини ускладняються. З одного боку, держава має право вживати всіх можливих заходів для відсічі збройної агресії, забезпечення правопорядку та захисту своїх громадян, що апріорі вимагає обмеження прав і свобод останніх. З іншого боку, такі обмеження не повинні бути надмірними та не повинні порушувати основні права людини [1, с. 102].

Обмеження у здійсненні конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб є важливим та, ймовірно, вирішальним фактором, що визначає особливості формування та реалізації законодавства під час дії правового режиму воєнного стану. Як справедливо зазначає С. Церковник, в умовах воєнного стану виникає дилема між забезпеченням безпеки та дотриманням принципу верховенства права [1, с. 103].

У зарубіжній практиці сформувалися різні моделі конституційного обмеження прав і свобод. У результаті аналізу чинних правових джерел в зарубіжних країнах І. Хила виокремлює такі три їх моделі:

1) встановлюється перелік тих прав, які можна обмежити;

2) встановлюється перелік тих прав, які обмежити не можна;

3) вказується, що обмеження можливі, але перелік прав, які можуть / не можуть бути обмежені не закріплюється, натомість, є відсилка до спеціального нормативного акту [2, с. 5].

Конституція України дозволяє обмеження конституційних прав і свобод в умовах воєнного або надзвичайного стану із зазначенням строку дії цих обмежень, але вказує, що не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 Основного Закону.

Проте Конституція фактично не передбачає спеціального порядку для обмеження прав і свобод в умовах воєнного стану. При цьому, питання механізму запровадження таких конституційних обмежень розкривається у ст. 6 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» де вказано, що в указі Президента України про введення воєнного стану зазначаються вичерпний перелік конституційних прав і свобод людини і громадянина, які тимчасово обмежуються у зв'язку з введенням воєнного стану із зазначенням строку дії цих обмежень, а також тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Так, у п. 3 Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 № 64/2022 передбачено, що на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України, а також вводитися тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені частиною першою статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану». При цьому, окремі конституційні права згідно Конституції України мають обмежуватись виключно законом. Наприклад, у статті 33 Основного Закону, передбачене загальне правило згідно з яким обмеження права вільно залишати територію України можуть встановлюватись лише законом.

Р. Чорнолуцький з цього ж приводу стверджує, що аналіз правових механізмів України та міжнародного досвіду демонструє, що обмеження прав повинні бути чітко обґрунтованими, тимчасовими та мінімально інвазивними. Забезпечення прозорості дій влади та посилення співпраці з міжнародними організаціями допоможуть зберегти довіру громадян і міжнародну підтримку. Гармонійне поєднання внутрішніх правових заходів та міжнародних стандартів, вважає вчений, є найефективнішим підходом до захисту прав людини під час воєнного стану [3, с. 153].

Міжнародні стандарти у сфері обмеження прав і свободи людини і громадянина формують окрему групу міжнародних стандартів в галузі прав людини, які містяться в численних положеннях актів та конвенцій

ООН, Ради Європи та інших міжнародно-правових актів в галузі прав людини. Ціла низка цих міжнародно-правових актів стала базисом для Конституції України [4, с. 31].

Міжнародно-правові акти про права людини дозволяють обмежувати права і свободи як в умовах звичайного (нормального) правопорядку, так і при введенні будь-якого особливого правового режиму (надзвичайний стан, військовий стан, стан облоги та ін.). Договірні умови щодо обмеження прав і свобод людини містяться у ст. 2, 4, 5, 8, 9, 11, 12, 14, 15, 17, 29 Загальної декларації прав людини, ст. 2, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15,16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 25 Пакту про громадянські та політичні права, ст. 2, 4, 5, 8 Пакту про економічні, соціальні та культурні права та навіть у ст. 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 14, 15, 17 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Окремі стандарти були сформовані у практиці ЄСПЛ та моніторингових звітах ОБСЄ, які також передбачають умови та підстави для обмеження прав людини національним законодавством.

Загальний аналіз різних міжнародних документів свідчить, що міжнародні стандарти щодо обмеження права і свобод людини і громадянина зводяться до наступного:

1. Обмеження прав людини у законодавстві повинні здійснюватися з чіткою метою (захист прав і свобод інших осіб, інтереси державної безпеки, підтримка правопорядку, запобігання безладу та злочинам, охорона здоров'я та моральності населення).

2. Будь-які обмеження конвенційних або передбачених нормами міжнародного права прав мають встановлюватися законом. Це гарантує відсутність свавільності цього державного рішення. Вимога про їхнє встановлення на основі закону передбачає також, що такі обмеження «санкціонуються» легітимним законодавцем, обраним народом. Експерти ОБСЄ визначаючи ознаки якісного законодавства наголошують, що будь-яке обмеження державою прав людини та основоположних свобод має бути встановлено за допомогою саме первинного законодавства [5, с. 11], яке приймається парламентом.

3. Обмеження прав і свобод людини мають бути пропорційні (обґрунтовані) щодо цілей, заради яких вони запроваджені.

4. Не можна обмежувати права та свободи людини шляхом дискримінації за ознаками статі, раси, кольору шкіри, мови, національності, соціального походження, віросповідання, майнового стану, приналежності до національних меншин та інших ознак.

5. Деякі права і свободи обмежувати державам не можна за жодних обставин (право на життя; заборона рабства; заборона катувань, нелюдського поводженню; право на захист порушених прав і свобод; право не бути позбавленим волі за невиконання договірних зобов'язань).

6. Обмежувати деякі права і свободи можна лише шляхом денонсації міжнародного договору або додаткових угод до нього[1]. Наприклад, норми міжнародного гуманітарного права передбачають мінімальний захист цивільного населення під час військових дій, а отже відступлення від таких норм державами можливе лише після припинення для них чинності таких міжнародних договорів із відповідними репутаційними втратами.

7. Можливість обмеження прав певної професійної або соціальної групи осіб без їх дискримінації, наприклад, військовослужбовців, співробітників поліції, іноземців за певних умов законом. Досить важливу роль в цьому відіграє рішення ЄСПЛ від 20 травня 1999 року у справі «Реквеньї проти Угорщини» (Rekvényi v. Hungary) (заява № 25390/94).

8. В умовах особливого правового режиму (надзвичайний стан, військовий стан тощо) деякі права і свободи можуть додатково обмежуватися законом (право на фізичну свободу), проте щодо окремих прав і свобод додаткові обмеження неприпустимі (право на життя, свобода віросповідання).

Отже, обмеження прав і свобод людини навіть в умовах війни вимагає від держави належного обґрунтування, дотримання Конституції та врахування міжнародних стандартів. Водночас міжнародні стандарти щодо обмеження прав і свобод людини і громадянина передбачають, що будь-які такі обмеження мають встановлюватися виключно законом, а державам заборонено обмежувати право на життя; заборону рабства; заборону катувань та нелюдського поводженню; право на захист порушених прав і свобод; право не бути позбавленим волі за невиконання договірних зобов'язань тощо. Також, державам не можна обмежувати права та свободи людини шляхом дискримінації за ознаками статі, раси, кольору шкіри, мови, національності, соціального походження, віросповідання, майнового стану, приналежності до національних меншин та інших ознак. При цьому, обмежувати деякі права і свободи, які, наприклад, передбачені нормами міжнародного гуманітарного права, можна лише шляхом денонсації міжнародних договорів або додаткових угод.

[1] Наприклад, заздалегідь плануючи збройний напад на Україну та намагаючись уникнути міжнародних зобов’язань щодо захисту жертв війни, росія ще у 2019 році відкликала заяву, яка була зроблена СРСР при ратифікації Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол 1), прийнята у Женеві 8 червня 1977 року, відповідно до пункту 2 статті 90 названого Протоколу. Див. Росія вийшла з Женевської конвенції щодо захисту населення під час міжнародних збройних конфліктів URL: https://lb.ua/world/2019/11/22/442950_rossiya_vishla_zhenevskoy_konventsii.html

Література:

1. Церковник С. І. Теоретико-правовий аналіз дії права під час воєнного стану в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2024. № 10. С. 100-104. URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/303011/295030

2. Хила І. Ю. Конституційно-правові обмеження особистих прав і свобод людини: Україна та зарубіжний досвід: дис … доктора філософії з галузі знань: 08 Право за спеціальністю 081 Право. Ужгород, 2021. 235 с. URL: https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/41360

3. Чорнолуцький Р. В. Порушення прав людини та громадянина в умовах воєнного стану. *Права людини і громадянина в умовах воєнного стану: виклики та механізми захисту : зб. матеріалів наук. практ. конф.* (м. Харків, 6 груд. 2024 р.). С. 150-153.

4. Слінько Т. М. Міжнародно-правові стандарти в галузі прав людини та їх відображення в Конституції України. *Права людини і демократія : зб. наук. ст. за матеріалами наук. конф.,* (м. Харків, 15 трав. 2018 р.). С. 30–34.

5. Керівництво з демократичного законотворення для вдосконалення законодавства. Бюро ОБСЄ. 2024. С. 11 200 с. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/1/d/570906.pdf

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-7

СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ

Гавалешко П. С.
кандидат юридичних наук
суддя Шевченківського районного суду м. Чернівці
м. Чернівці, Україна

Колотило Марія Юріївна
аспірант кафедри конституційного та адміністративного права,
Запорізький національний університет
м. Запоріжжя, Україна

Соціальні мережі, зокрема такі глобальні платформи, як Instagram, Facebook і TikTok, виступають значущим об'єктом адміністративно-правового регулювання у сфері захисту персональних даних. У процесі функціонування вони здійснюють масову обробку персональної

інформації користувачів, включно з ідентифікаційними даними (ім'я, прізвище), контактною інформацією (номер телефону, адреса електронної пошти), візуальними матеріалами (фотографії), а також цифровими слідами активності (лайки, коментарі) [1]. Адміністративно-правові норми покликані забезпечити належний захист цих даних з метою запобігання правопорушенням у вигляді шахрайства, порушення права на приватність та несанкціонованого використання персональної інформації. Порушення встановлених вимог щодо обробки персональних даних тягне за собою адміністративну відповідальність як для суб'єктів господарювання – операторів платформ, так і для окремих користувачів [2].

В Україні адміністративне регулювання захисту персональних даних у соціальних мережах здійснюється відповідно до Закону України «Про захист персональних даних». Цей закон покладає на операторів соціальних мереж адміністративні обов'язки щодо отримання згоди користувачів на обробку даних, надання інформації про цілі обробки та забезпечення права на видалення даних. Україна також враховує Загальний регламент про захист даних (GDPR), який встановлює жорсткі адміністративні санкції, зокрема штрафи або обмеження діяльності, за порушення норм [3]. С. В. Глянько наголошує, що недотримання адміністративних вимог користувачами та платформами сприяє зростанню витоків даних, які можуть мати серйозні наслідки, як-от шантаж чи крадіжка особистих даних [2, с. 18-20].

Адміністративне право гарантує користувачам соціальних мереж право на інформацію про те, які дані збираються, кому вони передаються та як довго зберігаються. Порушення цих прав є підставою для адміністративних скарг до уповноважених органів, як зазначає К. С. Мельник [5, с. 64-68]. Основні адміністративні загрози включають: хакерські атаки через слабкі паролі, що свідчать про неналежне виконання платформами адміністративних обов'язків щодо захисту даних; фішинг, який вимагає від платформ адміністративних заходів для запобігання шахрайським повідомленням; соціальну інженерію, коли зловмисники використовують дані профілів для шахрайства, що може вказувати на недостатній адміністративний контроль; а також несанкціоновану передачу даних рекламодавцям, що є прямим адміністративним правопорушенням [5, с. 64-69].

Адміністративне право зобов'язує користувачів дотримуватися правил безпеки для уникнення правопорушень. Д. І. Садовська рекомендує створювати складні паролі з комбінацією літер, цифр і символів, увімкнути двофакторну автентифікацію, налаштувати конфіденційність профілю для обмеження доступу, уникати публікації чутливих даних (адреса, номер телефону, банківські реквізити), ознайомлюватися з політикою конфіденційності платформ і перевіряти

несанкціонований доступ до акаунтів [7, с. 225-230]. Бліхар М. М. підкреслює, що соціальні мережі несуть адміністративну відповідальність за шифрування даних, оновлення систем безпеки та оперативне повідомлення користувачів про витоки. Недотримання цих вимог може призвести до адміністративних штрафів або заборони діяльності [1, с. 20-24].

Г. А. Прохазка зазначає, що великі компанії, такі як Meta, зазнають адміністративних санкцій за порушення GDPR, що підкреслює важливість дотримання адміністративних норм захисту даних [6, с. 151-155]. К. С. Мельник пропонує запровадити адміністративні освітні програми з кібербезпеки в навчальних закладах, щоб підвищити обізнаність молоді про адміністративні ризики в соціальних мережах, адже молодь часто ділиться даними, не враховуючи наслідків [5, с. 64-68].

Глобальне адміністративне регулювання захисту даних ускладнене через транскордонну передачу інформації. Наприклад, дані Instagram можуть зберігатися в США, де діють інші адміністративні норми, що створює виклики для компаній, таких як Google чи Meta, які зобов'язані адаптуватися до вимог кожної країни. Адміністративне право також регулює доступ додатків до особистих даних. Наприклад, додатки на кшталт Getcontact, які отримують доступ до контактів, можуть спричиняти адміністративні порушення, пов'язані з конфіденційністю. Право бути забутим, передбачене GDPR, дозволяє вимагати видалення даних, але в Україні його реалізація обмежена через невідповідність деяких платформ адміністративним стандартам, як зазначає Українська Гельсінська спілка.

Компанії, що обробляють дані, зобов'язані мати спеціалізовані підрозділи з захисту даних відповідно до Типового порядку обробки персональних даних 2014 року, затвердженого Омбудсменом. Д. І. Садовська звертає увагу на проблему геолокаційних даних, які автоматично додаються до публікацій, і пропонує запровадити адміністративні норми для обов'язкового попередження користувачів перед їх публікацією [7, с. 225-230]. О. С. Глянько вказує на непрозорість алгоритмів соціальних мереж і пропонує адміністративно вимагати від компаній розкриття їхніх методів для запобігання маніпуляціям і підвищення довіри [2, с. 18-20].

К. С. Мельник наголошує на необхідності використання штучного інтелекту для автоматичного виявлення адміністративних порушень, таких як розміщення персональних даних без згоди, що може оптимізувати адміністративний нагляд [5, с. 64-68]. Нові виклики, пов'язані зі штучним інтелектом, який аналізує дані для створення реклами чи фальшивих профілів, також потребують адміністративного регулювання. Д. І. Садовська зазначає, що користувачі повинні

перевіряти відповідність іноземних платформ адміністративним стандартам безпеки [7, с. 225-230].

Адміністративне право передбачає механізми притягнення до відповідальності за порушення у сфері захисту даних. Кодекс України про адміністративні правопорушення (стаття 188-39) встановлює штрафи за порушення законодавства про захист персональних даних, які можуть застосовуватися до фізичних чи юридичних осіб, що обробляють дані без згоди або не забезпечують їх належний захист. Органи виконавчої влади, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, здійснюють нагляд за дотриманням адміністративних норм у цій сфері, проводять перевірки та можуть ініціювати адміністративні провадження. Для підвищення ефективності захисту даних пропонується вдосконалити адміністративні процедури, зокрема запровадити електронні реєстри скарг і автоматизовані системи моніторингу обробки даних у соціальних мережах [4].

Захист персональних даних у соціальних мережах залежить від чіткого адміністративного регулювання, відповідальності платформ і свідомості користувачів. Користувачі повинні знати свої адміністративні права, дотримуватися правил безпеки та уникати надмірного розголошення інформації. Соціальні мережі зобов'язані виконувати адміністративні вимоги щодо захисту даних, а органи влади – забезпечувати нагляд і санкції за порушення. Спільні зусилля зроблять соціальні мережі безпечнішим середовищем.

Література:

1. Бліхар М. М. Правові основи захисту персональних даних в Інтернеті [Електронний ресурс] // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. – 2023. – № 62. – С. 20–24. – Режим доступу: https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/jurspradenc62/4.pdf (дата звернення: 30.04.2025).

2. Глянько О. С. Захист персональних даних в соціальних мережах [Електронний ресурс]. – Науково-дослідний інститут публічної політики і соціальних наук. – С. 18–20. – Режим доступу: https://pp-ss.pro/wp-content/uploads/2020/06/%D0%93%D0%BB%D1%8F%D0%BD%D1%8C%D0%BA%D0%BE.pdf (дата звернення: 30.04.2025).

3. Закон України «Про захист персональних даних» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text (дата звернення: 30.04.2025).

4. Кодекс України про адміністративні правопорушення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text (дата звернення: 30.04.2025).

5. Мельник К. С. Обробка та захист персональних даних в соціальних мережах [Електронний ресурс]. – С. 64–68. – Режим доступу:

https://ippi.org.ua/sites/default/files/14mksdsm.pdf (дата звернення: 30.04.2025).

6. Прохазка Г. А. Захист персональних даних у сучасному світі [Електронний ресурс] // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2018. – С. 151–155. – Режим доступу: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/30929/1/%D0%97%D0%90%D0%A5%D0%98%D0%A1%D0%A2%20%D0%9F%D0%95%D0%A0%D0%A1%D0%9E%D0%9D%D0%90%D0%9B%D0%AC%D0%9D%D0%98%D0%A5%20%D0%94%D0%90%D0%9D%D0%98%D0%A5%20%D0%A3%20%D0%A1%D0%A3%D0%A7%D0%90%D0%A1%D0%9D%D0%9E%D0%9C%D0%A3%20%D0%A1%D0%92%D0%86%D0%A2%D0%86.pdf (дата звернення: 30.04.2025).

7. Садовська Д. І. Захист персональних даних дітей у соціальних мережах в контексті права на забуття [Електронний ресурс] // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2024. – С. 225–230. – Режим доступу: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/03/37.pdf (дата звернення: 30.04.2025).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-8

ЕЛЕКТРОННІ ДОКАЗИ ЯК СПОСІБ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Гаращенко Вадим Вікторович
https://orcid.org/0009-0004-8389-0869
аспірант відділу теорії держави і права,
напрям підготовки 081 Право,
*Науковий керівник: **Пархоменко Наталія Миколаївна***
доктор юридичних наук, професор,
завідувач відділу теорії держави і права
Інститут держави і права імені В.М. Корецького
Національної академії наук України
м. Київ, Україна

Права людини, що сформувались внаслідок тривалого еволюційного процесу, нині закріплені в міжнародно-правових актах та законодавстві провідних держав світу. Однак, в сучасних умовах цифровізації вони трансформуються, наповнюються новим змістом, вимагають осмислення та адекватного формулювання правового механізму регулювання, реалізації та захисту.

Відповідно до ст. 55 Конституції України кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів

державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань.

Захист прав та інтересів людини і громадянина здійснюється в порядку цивільного, адміністративного, господарського та кримінального судочинства. Порядок звернення, вимоги до позовних заяв визначені відповідними процесуальними кодексами.

Закон допускає звернення учасників справи до суду з процесуальними документами в електронній формі з обов'язковим їх скріпленням власним електронним підписом учасника справи через Електронний кабінет, що є альтернативою звернення до суду з паперовими документами та підписаними безпосередньо учасником справи або його представником. Усі документи, що надійшли до суду через підсистему «Електронний суд», вважаються такими, що подані з використанням власного електронного підпису [1].

Відповідно до висновків Великої Палати Верховного Суду, викладених у постанові від 13 вересня 2023 року у справі № 204/2321/22 (провадження № 14-48цс22), звернення фізичної особи до суду через офіційну електронну адресу суду з процесуальним електронним документом, який підписаний електронним цифровим підписом, є належним та правомірним способом безпосереднього звернення до суду, що ототожнюється із безпосереднім зверненням до суду через канцелярію або традиційними засобами поштового зв`язку і має кваліфікуватися саме як безпосереднє звернення до суду [2].

Засоби доказування є джерелом отримання відомостей про ті факти, які треба встановити у конкретній справі.

Поряд з традиційними засобами доказування, законодавством України передбачено і електронні докази.

Так, відповідно до частини першої статті 100 ЦПК електронними доказами є інформація в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема, електронні документи (в тому числі текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео– та звукозаписи тощо), веб-сайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші дані в електронній формі. Такі дані можуть зберігатися, зокрема, на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі (в тому числі в мережі Інтернет) [3].

Аналіз зазначеної норми процесуального закону свідчить, що електронними доказами є: 1) електронні документи (тексти, фото, відео- та звукозаписи тощо); 2) веб-сайти; 3) текстові, мультимедійні та

голосові повідомлення; 4) метадані; 5) бази даних; 6) інші дані в електронній формі.

Комітет міністрів Ради Європи затвердив керівні принципи для полегшення використання електронних доказів у цивільному та адміністративному судочинстві [4].

Зазначені рекомендації передбачають, що електронні (цифрові) докази можуть бути у формі тексту, відео, фотографій чи аудіозаписів. Дані можуть бути отримані за допомогою різних способів та з різних джерел, наприклад мобільних телефонів, веб-сторінок, бортових комп'ютерів або GPS-реєстраторів (у тому числі відомості, що перебувають поза контролем сторони). Електронні повідомлення (електронна пошта) є типовим прикладом електронних доказів, оскільки вони походять з електронного пристрою (комп'ютера або пристрою, схожого на комп'ютер) і містять відповідні метадані.

У вказаному документі, а саме у пунктах 6, 7, 9 наголошується на важливості дотримання принципу недискримінації при дослідженні електронних доказів, що означає, що суди не повинні відмовляти в прийнятті електронних доказів і не повинні заперечувати їх юридичну силу лише тому, що вони зібрані та / або подані в електронній формі. Суди не повинні заперечувати юридичну силу електронних доказів лише через відсутність вдосконаленого, кваліфікованого або подібного захищеного електронного підпису. Сторонам має бути дозволено подавати електронні докази в оригінальному електронному форматі без необхідності надання роздруківок.

Цивільно-процесуальним кодексом України закріплені вимоги, що пред'являються до електронних доказів: належність (стаття 77 ЦПК України); допустимість (стаття 78 ЦПК України); достовірність (стаття 79 ЦПК України); достатність (стаття 80 ЦПК України). Достатніми є докази, які у своїй сукупності дають змогу дійти висновку про наявність або відсутність обставин справи, які входять до предмета доказування (стаття 80 ЦПК України). У справі № 751/4362/22, надавши оцінку поданим відповідачем доказам (переписці у месенджері, копії протоколу про доведення інформації, копії особової картки позивача), урахувавши конкретні обставини справи, зокрема, той факт, що переписка позивача здійснювалась з абонентом, телефонний номер якого ідентифіковано, суди попередніх інстанцій, з висновками якого погодився Верховний Суд, виходив з того, що відповідне листування дає змогу встановити його учасників та підтверджувати доводи відповідача про те, що ним виконано вимоги статті 49-2 КЗпП України щодо запропонування працівнику іншої роботи на тому ж самому підприємстві [5].

В епоху інформатизації та цифровізації усіх сфер життя суспільства зростає роль цифрової комунікації, зокрема через соцмережі та інші інтернет-ресурси, які останнім часом стали основною платформою для

спілкування та джерелом отримання і передавання інформації. Зазначене підвищує використання таких електронних доказів у цивільних справах як посилання на сайт та скриншоти, використання електронної переписки тощо.

Скриншот – це цифровий знімок певної області екрана, робочого столу, частини або цілого сайту, а також інших об'єктів, що відображаються на моніторі телефону, комп'ютера або іншого пристрою.

Скриншоти веб-сторінок в якості доказу в суді можуть використовуватися для фіксування: 1) факту розміщення в Інтернеті інформації, яка не відповідає дійсності і порушує виключні права; 2) підтвердження факту розміщеної в Інтернеті інформації, яка порушує авторські права; 3) підтвердження факту неналежного виконання або невиконання договірних зобов'язань другою стороною у справі; 4) іншої юридично значимої інформації розміщеної в мережі [6].

Скриншоти повідомлень з телефону та планшету, роздруківки з Viber також можуть визнаватись судом як належні та допустимі доказами з урахуванням всіх обставин справи. Так, у справі № 753/10840/19 на підтвердження заявлених вимог про видачу обмежувального припису, заявниця надала скриншоти повідомлень з телефону та планшету, роздруківки з Viber, які суд першої інстанції, з яким погодилися апеляційний та касаційний суди, вважав належними та допустимими доказами, які досліджені судами у їх сукупності та яким надана належна правова оцінка. Встановивши, що зміст конкретних фраз, лексики та характеру використання мовних засобів, які особа застосовує у переписці з колишньою дружиною та малолітнім сином, дає підстави для висновку, що його дії слід кваліфікувати як домашнє насильство у формі психологічного насильства, що небезпідставно викликає у заявника побоювання за свою безпеку та безпеку своїх рідних і завдає шкоди психічному здоров`ю, в першу чергу, малолітнього сина сторін, судами заборонено особі вести листування, телефонні переговори та у будь-якій спосіб спілкуватись або контактувати через інші засоби зв`язку з заявницею та постраждалою дитиною особисто і через третіх осіб [7].

У справі № 442/3516/20, ОСОБА_1 звернулась до суду із заявою про застосування обмежувального припису щодо її колишнього чоловіка з метою забезпечення дієвого та ефективного способу захисту від повторного вчинення домашнього насильства. На підтвердження своїх доводів надала звукозапис телефонних розмов, а також смс-повідомлення, надісланих колишнім чоловіком (ОСОБА_2), з погрозливим змістом щодо фізичної розправи щодо неї, як колишньої дружини. При цьому, чоловік не заперечував, що він є їх автором, водночас зазначив, що фрагменти листування між ним та заявником

вказують на наявність неприязних стосунків між ними, як колишнім подружжям, що виникли з приводу поділу спільного майна.

В результаті дослідження усіх наданих сторонами доказів та їх належної правової оцінки суди встановили, що ОСОБА_2 вчинив психологічне насильство стосовно своєї колишньої дружини.

Застосувавши норми ЦПК України щодо електронних доказів, зокрема тих, що містяться на портативних пристроях (картах пам`яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі (зокрема, в мережі Інтернет), Верховний Суд зазначив, що суди зробили обґрунтований висновок про необхідність видачі обмежувального припису [8].

У справі № 752/30879/21 ОСОБА_1 звернулась з позовом до ОСОБА_2 про захист честі, гідності та ділової репутації, відшкодування моральної шкоди. Рішенням суду першої інстанції позов задоволено частково. Постановою апеляційного суду рішення суду першої інстанції скасовано і ухвалено нове судове рішення, яким в позові відмовлено, і мотивовано тим, що позивачкою не підтверджено належними, достовірними та достатніми доказами факту належності сторінки у соціальній мережі «Facebook» відповідачу як фізичній особі, а також приналежності йому спірного допису; висловлювання стосовно позивачки є оціночними судженнями та відповідно до статті 30 Закону України «Про інформацію» така інформація не підлягає спростуванню.

Верховний Суд скасував постанову апеляційного суду і передав справу на новий розгляд до суду апеляційної інстанції зазначивши, що апеляційний суд зробив передчасний висновок про скасування рішення суду першої інстанції, апеляційному суду потрібно було вирішити питання щодо доданого знімку екрана зі сторінки у соціальній мережі «Facebook» відповідно до процесуальних норм, і переглянути рішення суду першої інстанції, залежно від вирішення цього питання [9].

Таким чином, надані сторонами скриншоти повідомлень з телефону та планшету, роздруківки з Viber у справі № 753/10840/19 та у справі № 442/3516/20, Верховний Суд фактично визнав належними та допустимими доказами, які досліджені судами у їх сукупності та яким надана належна правова оцінка.

Отже, розвиток цифрових технологій впливає на спосіб комунікації та взаємодії як на міжособистісному рівні, так і на офіційному. Вже стало звичайною реальністю не тільки електронне звернення особи до органів державної влади та управління, але й до суду. Захищаючи свої права, крім традиційних, стало можливим використання електронних доказів, що з огляду на сучасний розвиток технологій, є досить прогресивним. Разом з тим, існує і низка проблемних питань, що виникають на практиці, як от: належність та допустимість електронних доказів під час судового розгляду; засвідчення електронних копій

електронного доказу; критерії визнання електронного доказу оригіналом; скриншот – це електронний чи письмовий доказ і т.і.

Література:

1. Постанова Верховного Суду від 11 вересня 2024 року у справі № 591/6212/23 (провадження № 61-9062св24) https://reyestr.court.gov.ua/Review/121626523

2. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 13 вересня 2023 року у справі № 204/2321/22 (провадження № 14-48цс22) https://reyestr.court.gov.ua/Review/113701392

3. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 року № 1618-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text

4. Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on electronic evidence in civil and administrative proceedings (Adopted by the Committee of Ministers on 30 January 2019, at the 1335th meeting of the Ministers' Deputies). URL: https://humanrights-ev.com/icerik_wp/uploads/2019/02/europen-concile-guide-with-elecrtonic-evidence-cm2018169-English.pdf

5. Постанова Верховного Суду від 27 вересня 2023 року у справі № 751/4362/22 (провадження № 61-3053св23) https://reyestr.court.gov.ua/Review/113794312

6. М.В. Пушкар. Електронні докази як один із способів доказування в цивільному судочинстві //«ПРАВО. ЛЮДИНА. ДОВКІЛЛЯ». Vol. 10, No 4, 2019. С. 115-120.

7. Постанова Верховного Суду від 13 липня 2020 року в справі № 753/10840/19 https://reyestr.court.gov.ua/Review/90385050

8. Постанова Верховного Суду від 18 лютого 2021 року у справі № 442/3516/20 (провадження № 61-17622св20) https://reyestr.court.gov.ua/Review/95067034)

9. Постанова Верховного Суду від 05 лютого 2025 року у справі № 752/30879/21 (провадження № 61-4554св24) https://reyestr.court.gov.ua/Review/125063318

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-9

РОЗВИТОК БІОМЕДИЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ЯК ПРОЦЕС ВТОРГНЕННЯ В ПРИРОДНО-БІОЛОГІЧНУ СУТНІСТЬ ЛЮДИНИ, ЩО ПОТРЕБУЄ СВОГО УНОРМУВАННЯ

Двірська О. В.
магістр права, завідувач відділу інтернатури
факультету безперервного професійного медичного розвитку,
ВНЗ Київський медичний університет
м. Київ, Україна

Сучасний стрімкий розвиток біологічної і медичної науки відкрив принципово нові методи лікування хворих шляхом відтворення нових органів, запропонував нові можливості в розвитку біотехнологій, які зумовили виникненню такого напряму наукової діяльності як біоетика. Розвиток біоетики став реальним та зумовлюючим, і як відмічають науковці став поштовхом для розробки даної проблеми тільки в другій половині XX ст., коли світове співтовариство зіткнулася з такими важливими явищами у суспільному житті як: а) впровадження в життєдіяльність суспільства та держави принципу пріоритету прав людини і зосередження суспільно-державних інституцій на увазі забезпечення прав і свобод людини; б) інтенсивного прогрес у багатьох напрямах розвитку медицини, зокрема: відкриття подвійної структури ДНК, яке започаткувало розвиток генетичного вчення за допомогою якого людина виявляє головне джерело своєї біологічної ідентичності (1953 р.); початок застосування реанімаційних технологій (1954 р.); перша наукова праця про трансплантацію нирки (1955 р.); перші вдалі документально зафіксовані експерименти зі штучним запліднення тварин in vitro(1959 р.); початок клінічного застосування гормональних контрацептивів (1960 р.); перша трансплантація людського серця (1967 р.); народження першої дитини (дівчинки) в результаті запліднення шляхом використання технології запліднення у пробірці і перенесення ембріонів в людський організм (1978 р.); народження клонованої вівці Доллі (1997 р.) та наукова сенсація, інформація про народження першої клонованої людини (2002 р.) тощо.

Застосування нових медичних технологій по відношенню до лікування людини породило виникненню значної кількість морально-етичних проблем, які не могли бути вирішені в рамках однієї тільки лікарської етики та деонтології. У зв'язку з цим виходом із ситуації, що склалась, стало закріплення біоетики як міждисциплінарної галузі знань, як науки, що дає можливість пояснити морально-етичні і правові аспекти медицини.

Як зазначається у спеціальній літератури, термін «біоетика» був у 1927 році започаткований Фріцем Ягр у його науковій статті «Біоетичний імператив» в зв'язку з обґрунтуванням моральних засад використання лабораторних тварин і рослин[1] .

Фундатором сучасної біоетики вважається американський біолог В. Р. Поттер, який у 1971 р. опублікував книгу «Біоетика, міст у майбутнє», де висвітлював цю науку в ракурсі біологічних знань і загальнолюдських цінностей. Надалі біоетика розвивалася переважно в контексті медичних проблем, що дало привід для появи її синоніма – біомедичної етики. Слід зазначити, що в Україні загально-цивілізаційні передумови біоетичного знання повною мірою почали проявлятись у 90-і рр. XX ст., хоча самі біологічні технології почали освоюватися набагато раніше.

Біоетика слово іншомовного походження, зокрема з грецької мови bíos – життя, ethos, грец.. – звичай, правило) – це філософська категорія, що охоплює етичні аспекти меж дозволеного втручання в людське єство засобами сучасної науки[2, 108,277].

Важливу роль у розумінні біомедичної етики як одного з рівнів регулювання медичної діяльності відіграє визначення самого поняття. У контексті розгляду рівнів соціального регулювання медичної діяльності біоетика (біомедична етика) – це міждисциплінарна наука, що займається вивченням морально-етичних, соціальних і юридичних проблем медичної діяльності в контексті захисту прав людини.

Біоетика повинна створити сукупність обов'язкових для всього людства моральних принципів, норм і правил, визначити межу втручання людини у природу, перехід через яку неприпустимий. Необхідно зазначити, що еволюція медичної етики має свої давні істотки видатні лікарі наприклад, такі яке Гіппократ та його принцип «не нашкодь», Парацельс та його принцип «роби добро».

Основні причини, що зумовили актуальність та інтенсивний розвиток біомедичної етики (біоетики) останнім часом є 1) якісно новий рівень розвитку медицини, що поставив перед суспільством безліч соціальних, морально-етичних і правових проблем; 2) заклопотаність людства небезпекою, яка виникла в зв'язку з розвитком медичної науки, і непередбачуваністю наслідків впровадження у практику недостатньо перевірених нових досягнень біомедичних технологій; 3) недостатність норм медичної етики і деонтології при поясненні пошукових відкрить при розв'язуванні проблемних питань медицини.

Реалізація та захист біомедичних прав людини здійснюються переважно на національному рівні. Незважаючи на те що право на здоров'я належить до міжнародних стандартів прав людини, забезпечення реалізації яких здійснюється як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Слід зауважити, що розглядаючи визначення біоетики як юридичної категорії «правова біоетика» – *це сукупність правових норм, які*

регулюють наукові дослідження та медичну практику, об'єктом яких є людина. Вперше біомедичні права були відокремлені в окрему категорію прав людини для реалізації і конкретизації права на здоров'я тільки у XX ст. На міжнародному рівні ці права переважно закріплені в рекомендаційних актах. Винятком є положення Конвенції Ради Європи про захист прав та гідності людини у зв'язку з використанням досягнень біології та медицини 1997 року (далі – Конвенція 1997 р.). Зазначена Конвенція була прийнята Радою Європи та Європейським Союзом у м. Ов'єде 4 квітня 1997 року, метою та предметом якої є: захист людської гідності і тотожності при застосуванні сучасних можливостей біології і медицини; недоторканність біологічної цілісності людини; повага до самовизначенності людини. У вказаній Конвенції передбачено, що інтереси та благополуччя окремої людини превалюють над виключними інтересами усього суспільства або науки. Біологічна цілісність людини це – 1) цілісність тіла; 2) цілісність психіки; 3) цілісність генетичного матеріалу людини. В зазначеному міжнародному документі окреслено біомедичні права які свідомо не впорядковані та не деталізовані, а подані узагальнено, з описом основних напрямів, яких повинні дотримуватися держави, які взяли на себе зобов'язання за даним договором [2, с. 123]. Так наприклад, рівноправний доступ до медичної допомоги належної якості (ст. 3), професійні стандарти у сферу здоров'я, включаючи наукові дослідження (ст. 4). В главі II «Згода», в ст. 5 окреслені «загальні правила» на добровільну інформовану згоду на втручання у сферу здоров'я людини в якій зазначено, що будь-яке втручання у сферу здоров'я людини може здійснюватися тільки після добровільної та свідомої згоди на нього відповідної особи, якій заздалегідь надається відповідна інформація про мету і характер втручання, а також про його наслідки та ризики. Відповідна особа у будь-який час може безперешкодно відкликати свою згоду. В Конвенції зафіксовано, що особи, які неспроможні дати згоду (ст. 6), та які страждають психічними розладами (ст. 7), а також у випадках надзвичайної ситуації коли відповідна згода не може бути отримана, то будь-яке необхідне з медичної точки зору втручання може негайно здійснюватися в інтересах здоров'я людини (ст. 8). В ст. 10 глави III Конвенції зазначено право людини на повагу до її особистого життя, тобто обмеження надання інформації стосовно стану її здоров'я, також заборонена дискримінація, та втручання у геном людини тощо[3].

Згідно ст. 31 зазначеного документа, можуть укладатися додаткові протоколи, спрямовані на застосування і розвиток викладених у Конвенції принципів у конкретних сферах. При цьому кожен протокол має таку саму юридичну чинність, що і сама Конвенція. На даний час вже розроблено три Додаткових протоколи: 1) Додатковий протокол до Конвенції про захист прав і гідності людини у зв'язку із застосуванням досягнень біології та медицини, який стосується заборони клонування

людських істот (Париж, 12 січня 1998 р.); 2) Додатковий протокол до Конвенції про права людини та біомедицину щодо трансплантації органів і тканин людини (Страсбург, 24 січня 2002 р.); 3) Додатковий протокол до Конвенції про права людини та біомедицину в галузі біомедичних досліджень (Страсбург, 25 січня 2005 р.) [3].

Таким чином, розвиток права на охорону здоров'я людини зумовило до виділення окремого компонента біомедичних прав людини, що є конкретизацією і деталізацією права на здоров'я в біомедичній сфері (питання трансплантації, клонування, біомедичних дослідів тощо). Реалізація цих прав обумовлена розширенням міжнародного співробітництва з урахуванням розвитку медицини та переведенням його на універсальний рівень

Про актуальність проблем правового регулювання медичної діяльності особливого значення набувають питання ролі, значення і правових особливостей функціонування комітетів з питань етики (етичних комітетів) в галузі охорони здоров'я громадян. Ситуація, що існує сьогодні, дозволяє розглядати етичні комітети як засіб захисту прав пацієнта й окремих категорій населення та важливий інструмент юридичної регламентації окремих видів медичної діяльності.

Основні принципи державної політики в галузі біоетики в Україні, що торкаються громадяни України та їх права на охорону здоров'я є – найважливішим пріоритетом нашої держави. Впровадження і використання результатів наукової та промислової діяльності суспільства, держави повинні не спричиняти негативну дію на стан здоров'я людини та живої природи і її складових. Дотримання прав і свобод людини і громадянина в галузі охорони здоров'я та забезпечення пов'язаних з ними державних гарантій базується на: гуманістичній спрямованість; забезпеченні пріоритету загальнолюдських цінностей над національними, груповими або індивідуальними інтересами; підвищенні медико-соціального захисту найбільш вразливих верств населення; рівноправність громадян, демократизм і загальнодоступність медичної допомоги та інших послуг у галузі охорони здоров'я; відповідність завданням і рівню соціально-економічного та культурного розвитку суспільства; науковій обґрунтованості; матеріально-технічному і фінансовому забезпеченні; орієнтації на сучасні стандарти здоров'я та медичної допомоги; поєднанні вітчизняних традицій і досягнень із світовим досвідом у галузі охорони здоров'я тощо [4, с. 29].

Держава реалізуючи свою політику у зазначеній сфері, поряд з іншими напрямами приймає нормативно-правові акти, які гарантують громадянам дотримання етичних принципів і правових приписів, що регламентують наукову та практичну діяльності в галузі біології та медицини

Найважливішим фактором державної політики в галузі біоетики є принцип розвитку біоетичних норм і правил, які повинні передувати

впровадженню в практику новітніх технологій, гарантувати при їх застосуванні громадянам України особисті права і свободи, забезпечувати повагу до їх людської гідності, тілесної цілісності та індивідуальності, а також збереженню навколишнього природного середовища.

Слід зауважити, що основними напрямками державної політики в галузі біоетики є формування законодавчої та нормативної бази, вдосконалення існуючих правових приписів, що стосується біоетики, з врахуванням міжнародних стандартів та норм.

Останнім часом в наший державі відбуваються значні зміни в сфері охорони здоров'я. Україна зробила значні кроки у напрямі формування правової системи, що забезпечує захист прав людини у сфері охорони здоров'я та біомедичних досліджень. Нашою країною підписано та ратифіковано усі основні документи Ради Європи у зазначеній сфері.

Одним з важливих документів який підписала та ратифікувала Україна є «Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони». В зазначеному документі у главі 22 «Громадське здоров'я» йде мова про те, що сторони угоди розвивають співробітництво в напрямку зміцнення системи охорони здоров'я людини в Україні та її потенціалу, зокрема шляхом впровадження реформ, подальшого розвитку первинної медико-санітарної допомоги та навчання персоналу. Україна поступово наближує своє законодавство та практику медичної діяльності до принципів acquis ЄС, зокрема у сфері інфекційних хвороб, служб крові, трансплантації тканин і клітин тощо [10]. Зважаючи на вище зазначене в Україні розпочала роботу Стратегічна дорадча група з питань реформування системи охорони здоров'я при міністерстві охорони здоров'я. Ця Стратегічна дорадча група працює над проектом «Національна стратегія реформування охорони здоров'я в Україні на період 2014–2020 років». Сам Стратегія включає в себе: 1. Показники здоров'я та стан системи охорони здоров'я України, тобто основні політичні аспекти; 2. Цілі, цінності та основні завдання системи охорони здоров'я України; 3. Архітектура системи охорони здоров'я, зокрема стратегічні можливості для України: а) з надання послуг: зміцнення первинної медичної допомоги, реформа мережі лікарень, служба екстреної допомоги, стоматологічної допомоги; б) фінансування системи охорони здоров'я: виявлення джерел фінансування, розподіл функцій покупців та надавачів послуг, закупівельне агентство, об'єднання коштів, перехід від постатейного фінансування до системи оплати за надані послуги, впровадження медичного страхування; в) управління: реформування МОЗ, інституційне перепрофілювання, автономність постачальників послуг; г) інші важливі сфери системи охорони здоров'я: контрактування персоналу, навчання та підвищення кваліфікації, фармацевтичний сектор, поліпшення медичної інформації;

інформатизація охорони здоров'я.); 4. Побудова нової системи охорони здоров'я: розробка концепції та план дій (короткострокові дії (2015–2016 рр.), середньострокові дії (2017–2018 рр.), довгострокові дії (2018 р. і далі). Слід зауважити, що проект зазначеного документу був представлений на громадське обговорення, що є для нашої держави новою позитивною практикою, і 23 січня 2015 року, відбулось публічне громадське обговорення проекту Національної Стратегії побудови нової системи охорони здоров'я в Україні на період 2015–2025 рр. за участі Міністра охорони здоров'я О. Квіташвілі та експертів, що приймали безпосередню участь у розробці цього проекту. Стратегія була презентована в більшості регіонів України, де експерти, лікарі та лідери громадської думки мали змогу запропонувати свої ідеї та бачення, частина з яких знайшла відображення в Стратегії. Першим кроком реформування медицини стала передача закупівель ліків міжнародним організаціям. Пакет законопроектів, які врегульовують ці питання були розроблені Міністерством охорони здоров'я, спільно з БФ «Пацієнти України», міжнародними організаціями та парламентським Комітетом.

Зрозуміло, що в процесі реформування такої важливої системи, як сфера охорона здоров'я необхідність прийняття нових законодавчих актів та зміни існуючих законодавчих актів стане необхідним, тому при реалізації положень зазначеної Стратегії слід ретельно зважати на таки основні базові засади відносно того, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, та те, що держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Інтереси та благополуччя окремої людини превалюють над виключними інтересами усього суспільства або науки, біологічна цілісність людини це цілісність тіла, психіки, генетичного матеріалу людини.

Література:

1. Goldim, J. R. (2009). Revisiting the beginning of bioethics: The contribution of Fritz Jahr (1927). Perspect Biol Med, Sum, 377–380 с;

2. Сучасний словник іншомовних слів; близько 20 тис. слів і словосполучень / Уклали: О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк. – К.: Довіра, 2006 . -789 с.

3. Про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину. Міжнародний документ. Конвенція від 04. 04. 1997 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_334,. Додатковий протокол до Конвенції про захист прав і гідності людини щодо застосування досягнень біології та медицини, стосовно заборони клонування людських істот (ETS N 168). Рада Європи; Протокол, Міжнародний документ від 12.01.1998 № 168– URL: http://zakon0.rada.gov.ua/ laws/show/994_526/card2#Card; Додатковий протокол до Конвенції про

права людини та біомедицину щодо трансплантації органів і тканин. Рада Європи; Протокол, Міжнародний документ від 24.01.2002 № ETS N 186–URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_684; Додатковий протокол до Конвенції про права людини та біомедицину в галузі біомедичних досліджень. Рада Європи; Протокол, Міжнародний документ від 25.01.2005 № ETS N 195– URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_686.

4. Коваль А.М. Статус пацієнта: адміністративно-правове регулювання. Дис. канд.

5. Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Міжнародний документ від 27.06.2014. – //[Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http:// zakon0.rada.gov.ua/laws/show/984_011; Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським. Закон України від 16.09.2014 № 1678-VII, станом на 16.09.2014.// Відомості Верховної Ради України – 2014– № 40 – Ст. 2021.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-10

ПРАВО НА СВОБОДУ ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ: ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПІД ЧАС ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Донченко Ольга Павлівна
кандидатка юридичних наук, доцентка,
асистентка кафедри теорії права та прав людини,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

Право на свободу вираження поглядів є однією з найважливіших засад побудови демократичної держави та умовою життєвої активності кожної людини. В Україні це право гарантується статтею 34 Конституції України, статтею 10 Європейської конвенції з прав людини та статтею 19 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [1, 2, 3].

Воно включає: а) право мати свої переконання (право дотримуватися своїх поглядів); б) право шукати, одержувати і поширювати будь-яку інформацію та ідеї без втручання органів державної влади та незалежно від державних кордонів (свобода інформації); в) право самостійно обирати форму вираження поглядів і переконань (усну, письмову, художню, жестову тощо) [4, с. 5].

Право на свободу вираження поглядів не належить до абсолютних прав, тобто може бути обмежено, але у відповідності до вимог законності (обмеження повинно бути встановлено законом), правомірності (обмеження повинно переслідувати одну чи декілька правомірних цілей) та необхідності (обмеження повинно бути необхідним у демократичному суспільстві; під необхідністю мається на увазі пропорційність переслідуваній правомірній меті). Такі вимоги випливають зі змісту частини 2, статті 10 Європейської конвенції з прав людини [3]. Саме ці вимоги (принципи) законності, правомірності та необхідності й становлять фундаментальне ідеологічне та юридичне підґрунтя обмеження права на свободу вираження поглядів за умов дії будь-якого з правових режимів у демократичних державах, у тому числі, за умов дії правового режиму воєнного стану.

Після повномасштабного російського вторгнення Україна офіційно повідомила про відступ від зобов'язань за Європейською конвенцією прав людини та Міжнародним пактом про громадянські та політичні права. Особливістю ж реалізації права на свободу вираження поглядів під час режиму воєнного стану в Україні стало: 1) застосування статті 64 Конституції України, яка дозволяє тимчасово обмежувати права і свободи в умовах воєнного або надзвичайного стану; 2) застосування Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» (зауважимо, що строк дії воєнного стану Верховна Рада України продовжувала 14 разів); 3) застосування окремих положень Закону України «Про правовий режим воєнного стану», а також низки норм чинних нормативно-правових актів України, які містять відповідні обмеження.

Під час правового режиму воєнного стану в Україні були введені конкретні обмеження для медіа, журналістів та громадян. Зокрема, збільшення видів інформації з обмеженим доступом, впровадження обмежень щодо діяльності окремих медіа; контроль за публічними комунікаціями, блокування доступу до певних інтернет-ресурсів; введення акредитації для журналістів з визначенням зон доступу; заборона на публікацію інформації, що може вказати на місцезнаходження військових об'єктів чи рух техніки; обмеження на публікацію відео та фотографій, що можуть бути використані ворогом тощо.

Як зазначається в юридичній літературі, «з метою недопущення застосування тоталітарних методів управління Україна тимчасово і вимушено обмежує право на свободу слова, спираючись виключно на норми міжнародного права… Враховуючи характер і ступінь суспільної небезпеки тих загроз, які створила держава-агресор на території України, такі обмеження є цілком виправданими і відповідають гостроті становища. Це розуміють і представники медіа, які підтверджують, що в умовах воєнного стану існують обмеження для медіа і це є неминучим» [5, с. 449].

Слід наголосити й на необхідності самообмежень, до яких повинні вдаватися суб'єкти реалізації вказаного права, виходячи з онтологічної сутності свободи як відповідальності. При цьому вважаємо слушною думку американського історика Тімоті Снайдера про те, що помилковим є негативне розуміння свободи, як відсутності утисків й неконструктивним є сприйняття уряду як структури, що обмежує свободу.

Зауважимо, що вкрай важливим видається забезпечення балансу між обмеженням права на свободу вираження поглядів за допомогою належних правових механізмів та захистом національної безпеки. Адже обмеження повинні бути необхідними та пропорційними, тимчасовими та чітко визначеними, а також відповідати міжнародним стандартам прав людини. Порушення такого балансу неодмінно може призвести, як до зловживань у сфері реалізації прав людини, так і до створення загроз для безпеки держави і суспільства.

Моніторинг дотримання прав людини під час воєнного стану в Україні з-поміж інших спеціальних органів та установ досить успішно здійснюють громадські організації та центри. Вони, зокрема, проводять незалежний моніторинг обмежень свободи вираження поглядів; надають рекомендації щодо вдосконалення законодавства; залучають міжнародну спільноту до вирішення питань прав людини. Такими є, наприклад, Центр демократії та верховенства права, Центр прав людини ZMINA, Лабораторія цифрової безпеки, ГО «Інститут масової інформації, ГО «Детектор Медіа», ГО «Український інститут медіа та комунікації».

Таким чином, право на свободу вираження поглядів залишається однією з ключових демократичних цінностей, навіть у період війни. Проте його реалізація повинна адаптуватися до умов збройного конфлікту, зберігаючи при цьому правову передбачуваність і відповідність міжнародним стандартам, а саме: 1) обмеження права на свободу вираження поглядів під час правового режиму воєнного стану повинні бути чітко визначеними; 2) необхідність забезпечення прозорості та підзвітності органів, які вводять обмеження; 3) важливість забезпечення доступу до альтернативних джерел інформації та підтримка незалежних медіа; 4) наявність правових механізмів ефективного захисту прав журналістів; 5) активне залучення громадянського суспільства та міжнародних організацій до процесу моніторингу та оцінки обмежень.

Література:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950 р.: Конвенція, Міжнародний документ/ Дата ратифікації Україною:

17.07.1997 р., дата набрання чинності для України: 11.09.1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 21.04.2025 р.)

3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р.: Пакт/Міжнародний документ/ Дата ратифікації Україною: 19.10.1973. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 21.04.2025 р.)

4. Свобода вираження поглядів. Міжнародні стандарти, практика Європейського суду з прав людини і національне законодавство України в умовах воєнного стану. Огляд правових підходів. Серія : Свобода слова і національна безпека. Київ : УНЦПД, 2022. 25 с. URL: https://ucipr.org.ua/images/files/1750/1750_file.pdf (дата звернення: 21.04.2025 р.)

5. Тугарова О. К. Воєнний стан vs свобода слова: окремі питання правового регулювання. *Юридичний електронний науковий журнал.* 2023. № 10. С. 446-450. URL: http://lsej.org.ua/10_2023/107.pdf (дата звернення: 21.04.2025 р.).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-11

САМОЗАХИСТУ ПРАЦІВНИКА ПРАВООХОРОННОЇ ІНСТИТУЦІЇ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ НИМ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ОДИН ІЗ ЗАСОБІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСОБИСТОЇ БЕЗПЕКИ

Дякур М. Д.
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

Параниця С. П.
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри правоохоронної діяльності,
Навчально-науковий інститут економічної безпеки
та митної справи
Державного податкового університету
м. Ірпінь, Україна

Правоохоронна діяльність виступаючи одним із універсальних компонентів безпеки і правопорядку в Стандарті вищої освіти України за першим (бакалаврський) рівень вищої освіти, галузь знань 26

«Цивільна безпека», спеціальність 262 «Правоохоронна діяльність» визначаючи цілі акцентує увагу на підготовку висококваліфікованих фахівців з правоохоронної діяльності, здатних розв'язувати складні спеціалізовані задачі і практичні проблеми, що характеризуються комплексністю та невизначеністю умов.

До таких умов можна віднести і питання розуміння визначення поняття «самозахист в правоохоронній діяльності».

Оцінка самозахисту в працях юристів і філософів має деякі закономірності. Самозахист здавна привертав увагу дослідників. Витоки самозахисту можна виявити ще у висловлюваннях піфагорійців (VI–V ст. до н. е.). Піфагор і його послідовники сформулювали дуже важливе для подальших прихильників природних прав людини положення про те, що «справедливе полягає у відплаті іншому рівним» [2, с. 11].

Натомість існування «загальної» безпеки в державі можливе лише за умови гарантування безпеки кожного, хто перебуває під її юрисдикцією, а тому забезпечення основоположних прав та свобод людини і громадянина, вочевидь, не є похідним завданням, а слугує передумовою для утвердження безпечного устрою у демократичній державі.

В наш час дане поняття ототожнюється з необхідною обороною, самообороною. Самозахист розглядається тільки як опір насильству, нападу. Не враховується, що порушення прав може не супроводжуватися застосуванням фізичного насильства. По суті це одна з форм виявлення боротьби за існування, яка охоплює весь всесвіт і, що важливо, саме в цьому сенсі можна стверджувати, що оборона є природженим правом.

Якщо зробити аналіз наявних освітньо-професійних програм за спеціальністю «Правоохоронна діяльність», які здійснюють підготовку здобувачів вищої освіти за зазначеним напрямком, то розкриття даного поняття формується через професійні компоненти в предметах таких, як: Адміністративне право України, Адміністративна діяльність правоохоронних органів (необхідна оборона ст. 18 та крайня необхідність ст.. 19 КУпАП), Кримінальне право (необхідна оборона ст. 36 та уявна оборона ст. 37).

Більш ширше воно розкривається в Цивільному праві України. Стаття 19 Цивільного кодексу України, самозахист – це застосування особою засобів протидії, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства. Тобто, можна зробити висновок, що особа спроможна захищатися від небезпечних посягань, але від яких саме та якими способами або засобами законодавець не вказує. Але відповідальність за перевищення меж самозахисту передбачена. Самозахист є не лише можливістю та правом осіб захистити себе від злочинних посягань, але й виступає можливістю вирішення питань, які

можуть згодом перерости у конфліктну ситуацію, тому він є первинним видом законного захисту особистих прав, свобод та зконних інтересів осіб [1].

Як зазначають К. О. Гориславський, В. В. Конопльов, право самозахисту – це складне поняття, яке містить у собі багато різних за своїм змістом категорій, які об'єдналися з однією метою – надати людині можливості для здійснення нею захисту життя, здоров'я, прав і свобод власними силами, а саме : право необхідної оборони як спосіб захисту від протиправних дій злочинців і правопорушників; право діяти у стані крайньої необхідності як спосіб захисту життя та здоров'я від небезпеки; самозахист цивільних прав як спосіб поновлення порушеного права. Дані науковці розкривають дане поняття через призму використання права на самозахист громадянами держави. А на правоохоронні органи покладається одне з основних завдання це забезпечення публічної безпеки і порядку. Відповідно виникає питання, що необхідно розуміти в тлумаченні поняття самозахист, і яка його роль в правоохоронній діяльності.

Наука й практика визначають принаймні дві найгостріші проблеми, пов'язані з реалізацією права на самозахист в правоохоронній діяльності. Перша проблема, як зазначають фахівці, полягає в тому, що умови та підстави застосування заходів самозахисту вимагають більшої визначеності, оскільки недостатньо виправдане використання самостійного захисту кваліфікується як неправомірна дія. Друга проблема безпосередньо пов'язана з першою, оскільки правовим наслідком перевищення меж необхідної оборони є виникнення обов'язку відшкодувати заподіяну шкоду.

Звертаючись до Закону України «Про національну поліцію» формування самозахисту відсутнє. Але звертаючи увагу на статті 42-46 Закону можна вважати, що це і є самозахист в правоохоронній діяльності. Яким же чином дане поняття реалізується.

Під час формування спеціальних навичок в предметах: «Тактико-спеціальна підготовка», «Вогнева підготовка», «Спеціальна фізична(функціональна) підготовка» на розуміння даного явища. Здатність розкриття даного розуміння виходячи із загальних компетентностей можна сформувати за рахунок використання таких загальних компетеностей, як: здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях (ЗК1); знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності (ЗК2); здатність приймати обґрунтовані рішення (ЗК8).

Якщо звернути увагу на спеціальні компетентності при визначенні ролі самозахисту в правоохоронній діяльності, то це: здатність забезпечувати законність та правопорядок, безпеку особистості та суспільства, протидіяти нелегальній (незаконній) міграції, тероризму та торгівлі людьми (СК7);

Здатність ефективно забезпечувати публічну безпеку та порядку (СК8); Здатність забезпечувати охорону об'єктів державної власності, державну охорону органів державної влади України та безпеку взятих під захист осіб, охорону фізичних осіб та об'єктів приватної і комунальної власності (СК13); Здатність у передбачених законом випадках застосовувати засоби фізичного впливу, спеціальні засоби та вогнепальну зброю, тактичні прийоми під час службової діяльності в разі отримання інформації чи безпосереднього виявлення ознак правопорушення перебуваючи на місці події та в інших службових ситуаціях, а також здатність надавати домедичну допомогу (СК16).

А яких же результатів при підготовці фахівців за зазначеним стандартом необхідно, щоб ефективно використовувалось розуміння ролі самозахисту в правоохоронній діяльності: знати і розуміти сучасні правові доктрини, цінності та принципи функціонування національної правової системи (РН11); адаптуватися і ефективно діяти за звичних умов правоохоронної діяльності та за умов ускладнення оперативної обстановки (РН12); використовувати основні методи та засоби забезпечення правопорядку в державі, дотримуватись прав і свобод людини і громадянина, попередження та припинення нелегальної (незаконної) міграції та інших загроз національної безпеки держави (кібербезпеку, економічну та інформаційну безпеку, тощо) (РН17); застосовувати штатне озброєння підрозділу (вогнепальну зброю, спеціальні засоби, засоби фізичної сили); інформаційні системи, інформаційні технології, технології захисту даних, методи обробки, накопичення та оцінювання інформації, інформаційно-аналітичної роботи, бази даних (в тому числі міжвідомчі та міжнародні), оперативні та оперативно-технічні засоби, здійснення оперативно-розшукової діяльності (РН18).

Отже, відповідно до специфіки роботи правоохоронних інституцій роль самозахисту у ході здійснення ними діяльності слід розглядати як системний елемент, який визначає можливість забезпечити правову підставу для побудови та функціонування в межах територіального, геополітичного формування яким є національна держава, її правоохоронної системи з метою створення у її складі інституцій для забезпечення, охорони та захисту прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина, інтересів суспільств і держави у їх повсякденному бутті.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-12

КОНСТИТУЦІЙНЕ ЗАКРІПЛЕННЯ ПРАВА НА ІНФОРМАЦІЮ: ЕВОЛЮЦІЯ, ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ В УМОВАХ ДЕМОКРАТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Зетко Богдан Іванович
медіатор, магістр права,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

Права людини є основоположним елементом демократичного ладу, невід'ємною частиною правового устрою будь-якої цивілізованої держави. У сучасному конституційному праві вони набувають особливого значення, виступаючи як ядро суспільного договору між державою та громадянами. Конституційне закріплення прав і свобод відображає не лише юридичне, а й морально-політичне бачення суспільства щодо гідності людини.

Серед широкого спектра прав, одне з найважливіших у XXI столітті – це право на інформацію. Його ефективна реалізація є основою політичної участі, контролю за владою, боротьби з корупцією та забезпечення прозорості державного управління. Особливо актуальним воно стає в умовах глобалізації, технологічного прориву та безпрецедентних криз, включно з пандеміями, війнами та інформаційними атаками.

В умовах глобалізаційних процесів, а також кризових кризових ситуацій у соціумі пропаганда та інформаційна війна стають надзвичайно актуальними. У цьому контексті, зокрема, під час воєнних дій, постає питання обмеження задекларованого в усіх сучасних конституціях права на інформацію. Крім конституційних актів, право на інформацію зазначено у численних міжнародних актах.

Перші концепції відкритості державної інформації почали формуватися ще в XVIII столітті. Одним із найяскравіших прикладів є Акт про свободу друку Швеції (1766 р.), який вперше у світовій історії закріпив право громадян на доступ до офіційних документів. У подальшому ці ідеї отримали розвиток через принципи свободи слова і друку у конституційних традиціях Франції, Великобританії, США.

Після Другої світової війни право на інформацію отримує міжнародне визнання та закріплюється у Конвенції про захист прав та основних свобод людини (1950 р.) [1], Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (1966 р.) [2] Загальній декларації прав людини (1948 р.) [3].

Після цього право на інформацію починає закріплювати у конституціях різних держав. Сучасні конституції включають норми, що гарантують: свободу поширення інформації; доступ до публічної інформації; захист персональних даних; інформаційну безпеку. Наприклад, Конституція України (стаття 34) гарантує право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір [4].

В свою чергу, попри конституційні гарантії, існують і сучасні виклики реалізації права на інформацію:

1) Попри декларативні гарантії, багато країн практикують обмеження інформації під приводом державної таємниці або службового користування. Це створює бар'єри для доступу до суспільно значущої інформації – про витрати бюджету, екологічну ситуацію, закупівлі, рішення органів влади;

2) Цифрова доба, окрім небаченого раніше доступу до інформації, принесла загрози у вигляді фейкових новин, маніпуляцій, кібератак та масової дезінформації. Особливо загострилась ця проблема у контексті повномасштабної війни Росії проти України, де інформація стала елементом стратегії та зброєю.

3) У періоди воєнного стану або надзвичайного положення держава закономірно обмежує певні інформаційні потоки для захисту національної безпеки. Однак виникає потреба в чітких критеріях, аби ці обмеження не переростали у порушення фундаментальних прав.

4) Проблемою залишається і цифрова нерівність – брак доступу до мережі Інтернет, низький рівень цифрової грамотності, особливо серед сільського населення, осіб з інвалідністю, літніх людей.

У демократичному суспільстві інформація – це кровообіг політичної системи. Вона дає змогу громадянам:

- брати участь у прийнятті рішень;
- здійснювати контроль за владою;
- боротися з корупцією;
- отримувати доступ до правосуддя.

Демократичні трансформації супроводжуються переглядом ролі інформації як інструменту політичної участі. Прозорість прийняття рішень, відкритість бюджету, доступ до судових рішень – усе це складові формування довіри до держави.

Україна, як держава в перехідному періоді, продемонструвала важливий крок – ухвалення Закону «Про доступ до публічної інформації» [5], який деталізує конституційні гарантії. Однак постійні зміни політичного ландшафту, війна, дезінформація з боку зовнішніх акторів створюють нові виклики для його ефективної реалізації.

Вважаємо за необхідне також окреслити перспективи розвитку конституційного права на інформацію:

– Конституційне право на інформацію повинно охоплювати нові цифрові механізми такі як електронне врядування, відкриті реєстри, «єдиний портал державних послуг», які сприяють ширшому доступу до інформації та послуг;

– У багатьох країнах виникає потреба: озширити формулювання права на інформацію в конституції; прямо закріпити право на доступ до відкритих даних; визначити відповідальність за поширення фейкової інформації на конституційному рівні;

– реформа судової влади, адже саме суди відіграють важливу роль у тлумаченні меж доступу до інформації, захисту прав журналістів, балансу між свободою слова та приватністю;

– Імплементація рішень Європейського суду з прав людини допоможе розширити національні підходи до тлумачення права на інформацію як складової демократичного врядування.

Право на інформацію – це не другорядне чи технічне положення, а фундаментальний інструмент реалізації інших прав, індикатор якості демократії та запорука підзвітності влади. В умовах демократичних трансформацій це право стає основою політичної участі, формування довіри до інститутів, ефективного громадського контролю та протидії авторитарним загрозам. Його подальший розвиток вимагає цілісного підходу: зміцнення конституційних гарантій, удосконалення законодавства, судової практики, а також розвитку цифрових механізмів доступу і підвищення обізнаності населення щодо власних прав.

Література:

1. Європейська конвенція з прав людини від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

2. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

3. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

4. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР/Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30.Ст. 141.

5. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 р. № 2939-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-13

МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ТА ЗАКОРДОННІ ЗВ'ЯЗКИ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН (СПІЛЬНОТ) УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Зозуля Олександр Ігорович
доктор юридичних наук, професор,
завідувач наукового сектору порівняльного конституційного
та муніципального права,
Науково-дослідний інститут державного будівництва
та місцевого самоврядування,
Національна академія правових наук України
м. Харків, Україна

Під час повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України питання забезпечення прав і свобод національних меншин (спільнот) набуває особливого значення. В умовах воєнного стану природньо зростає необхідність посилення міжнародного співробітництва для забезпечення прав українців всіх національностей, які опинилися в умовах гуманітарної кризи, зазнають примусової міграції та дискримінації. У цьому контексті держави етнічного походження національних меншин активізують свої контакти з метою підтримки їх культурної, мовної та іншої самобутності. Водночас закордонні зв'язки національних меншин не мають створювати загроз національній безпеці чи допускати використання етнічних спільнот задля внутрішньої дестабілізації в Україні. Саме тому нами й вбачаються актуальними питання правових та інституційних засад міжнародного співробітництва у сфері захисту прав національних меншин та їх зовнішніх зв'язків в умовах воєнного стану.

Передусім, відмітимо, що профільний Закон України від 13.12.2022 р. № 2827-IX визначає лише деякі основні засади міжнародного співробітництва у сфері захисту прав і свобод осіб, які належать до національних меншин (спільнот). Зокрема згідно ч. 1 ст. 20 даного законодавчого акту Україна має сприяти розвитку такого міжнародного співробітництва, зокрема «шляхом укладання та реалізації багатосторонніх і двосторонніх договорів у зазначеній сфері». З одного боку, наведена норма засвідчує важливість відповідного міжнародного співробітництва та відданість України своїм міжнародно-правовим зобов'язанням щодо забезпечення та захисту прав осіб, які належать до національних меншин (спільнот). З іншого ж боку, попри загалом прогресивний характер Закону України від 13.12.2022 р. № 2827-IX дані його положення по суті дублюють норму ст.17 попереднього

недосконалого Закону України від 25.06.1992 р. № 2494-XII, жодним чином не розвиваючи та не деталізуючи їх. Наголосимо, що надто загальне й декларативне законодавче формулювання не покладає на державу чітких зобов'язань щодо реального розвитку міжнародного співробітництва, втім як не визначає й її конкретні пріоритетні напрямки (наприклад, освіта, мова, протидія дискримінації тощо).

Так, вважаємо, що крім вищезгаданого укладення і реалізації міжнародних договорів міжнародне співробітництво у сфері захисту прав національних меншин (спільнот) має здійснюватися також через участь України в роботі відповідних міжнародних організацій, що опікуються питаннями прав людини і прав національних меншин (спільнот). До інших форм міжнародного співробітництва слід віднести співпрацю з міжнародними правозахисними та моніторинговими структурами, підтримку регулярного міжурядового діалогу з питань національних меншин, участь у спільних міжнародних програмах і проєктах, проведення в Україні міжнародних заходів, присвячених проблематиці національних меншин (спільнот), тощо. Вбачається, що законодавче врегулювання подібних основних напрямків міжнародного співробітництва у сфері захисту прав національних меншин (спільнот) сприятиме його більшій інтенсивності, всебічності, різноплановості та повноті.

Частково вищевикладене вже згадується у ч. 2 ст. 20 Закону України від 13.12.2022 р. № 2827-IX, а саме співпраця «органів державної влади» з відповідними органами інших держав та міжнародними організаціями у сфері захисту прав національних меншин (спільнот) і «сприяння вирішенню питань», що їх стосуються, шляхом проведення міждержавного діалогу. Втім, одразу маємо констатувати недостатню юридичну чіткість і фактичну беззмістовність згаданого «сприяння вирішенню питань». А з огляду на нормативну невизначеність конкретних державних органів, відповідальних за ті чи інші напрямки міжнародної співпраці (зокрема й за проведення міждержавного діалогу) розглянута законодавча норма у дійсності не містить жодних юридичних приписів чи правил поведінки. Вочевидь, це не можна назвати конструктивним підходом до законодавчого регулювання міжнародного співробітництва у сфері захисту прав національних меншин (спільнот). Тому у даному разі слушним було би не лише перелічити ключові державні органи, відповідальні за таке міжнародне співробітництво (Міністерство закордонних справ України, Державна служба України з етнополітики та свободи совісті, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини тощо), але й хоча би узагальнено окреслити роль кожного з них у зазначеній міжнародній взаємодії (також передбачаючи обов'язкову публічну звітність щодо її результатів).

Низку заперечень можна висловити й щодо ч.3 ст. 21 Закону України від 13.12.2022 р. № 2827-IX, згідно якої «особи, які належать до національних меншин (спільнот), можуть входити до складу міжурядових двосторонніх комісій» з питань забезпечення прав національних меншин (спільнот). Хоча дана норма відображає сучасну тенденцію до інклюзивності під час формування та реалізації державної політики, вона суто лише допускає, але не гарантує реальне залучення представників національних меншин (спільнот) до складу означених міжурядових комісій. Крім того, вимогам правової визначеності не відповідає неврегульованість порядку формування їх складу, зокрема відсутність прозорих критеріїв добору дійсно повноважних представників національних меншин (наприклад, через подання від найбільших громадських об'єднань, що репрезентують відповідні меншини). При цьому, наразі відсутні й гарантії того, що представники національних меншин (спільнот), залучені до складу міжурядових комісій, насправді матимуть змогу впливати на їх роботу.

З позитивного боку слід відзначити законодавче визнання права національних меншин (спільнот) на закордонні зв'язки. Зокрема згідно ч. 1 ст. 21 Закону України від 13.12.2022 р. № 2827-IX особи, які належать до національних меншин, та їх громадські об'єднання можуть підтримувати зв'язки з представниками країн етнічного споріднення й брати участь у діяльності відповідних міжнародних неурядових організацій. Вказане безпосередньо кореспондує міжнародним стандартам у сфері прав етнічних меншин, а саме ст. 17 Рамкової конвенції про захист національних меншин від 01.02.1995 р. Зазначене право на зовнішні зв'язки становить іманентну складову культурної автономії та вільного самовизначення національних меншин. Важливе значення в умовах воєнного стану має й законодавчо гарантоване право осіб, які належать до національних меншин (спільнот), та їх громадських об'єднань на отримання допомоги від іноземних держав, фондів та інших іноземних установ.

Разом із тим, наведені законодавчі положення, насправді лише відтворюючи ст.15 попереднього Закону України від 25.06.1992 р. № 2494-XII, мають фактично суто рамковий характер. Вони предметно не регламентують конкретні види (наприклад, освітні, культурні, релігійні, гуманітарні і т.ін.) та межі закордонних зв'язків національних меншин. Те саме загалом стосується й отримання ними іноземної допомоги, види (наприклад, фінансова, матеріальна чи консультативна) та рамки якої аналогічно потребують законодавчого уточнення. З огляду на це більш конструктивним вбачається окреслення у попередньому Законі України від 25.06.1992 р. № 2494-XII хоча би у загальних рисах мети закордонних зв'язків національних меншин і отримання ними іноземної допомоги – «для задоволення мовних, культурних, духовних

потреб». Крім того, оскільки держава імперативно не обмежує формат взаємодії національних меншин (спільнот) з представниками іноземних держав, для запобігання можливим зловживанням слушним було би обов'язкове публічне звітування (декларування) як про закордонні зв'язки національних меншин (спільнот) в цілому, так і безпосередньо про отриману ними іноземну допомогу.

Під час триваючої російсько-української війни особливо актуальною постає заборона особам, які належать до національних меншин (спільнот), та їх громадським об'єднанням співпрацювати та отримувати допомогу від іноземних держав та установ, діяльність яких спрямована на порушення суверенітету і територіальної цілісності України, підрив її національної безпеки або на розпалювання міжетнічної чи релігійної ворожнечі тощо. Запровадження такої заборони вбачається цілком виправданим інтересами національної безпеки України й існуючими гібридними загрозами з боку Російської Федерації.

Водночас звертає увагу доволі широке формулювання ч. 2 ст. 21 Закону України від 13.12.2022 р. № 2827-IX, що передбачає заборону співпраці з іноземними організаціями, діяльність яких спрямована не лише проти суверенітету України, але й на «посягання на права і свободи людини, здоров'я населення». Останнє залишає можливості для довільного тлумачення даної норми, що за відсутності прозорих правових процедур підтвердження спрямованості діяльності іноземної організації може призводити до надмірного обмеження прав національних меншин (спільнот) на закордонні зв'язки. Також досить сумнівним є абсолютний характер подібної заборони, що безумовно виключає будь-які (навіть гуманітарні) контакти національних меншин (спільнот) з «недружніми» державами, їх органами та організаціями. Більшого узгодження потребує й використана термінологія, оскільки ч. 1 ст. 21 Закону України від 13.12.2022 р. № 2827-IX дозволяє національним меншинам (спільнотам) «підтримувати зв'язки» з представниками іноземних держав, а ч.2 ст.21 даного Закону України забороняє вже відповідну «співпрацю» з іноземними державами та установами.

Таким чином, міжнародне співробітництво та закордонні зв'язки національних меншин (спільнот) відіграють важливу роль у забезпеченні й захисті їх прав та інтересів в умовах воєнного стану. Попри це законодавче регулювання у даній сфері наразі залишається надто загальним і здебільшого декларативним, а також не містить належних правових процедур, що істотно ускладнює правозастосування. Викладене першочергово актуалізує законодавчу конкретизацію засад і напрямків міжнародного співробітництва з питань національних меншин (спільнот), встановлення реальних гарантій участі їх повноважних представників у міжурядовим комісіях, чітке

розмежування форм закордонних зв'язків національних меншин (спільнот), забезпечення прозорості отримання ними іноземної допомоги, а також уточнення підстав і порядку обмеження права національних меншин (спільнот) на закордонні зв'язки.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-14

ОСОБИСТА УЧАСТЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЯК СКЛАДОВА ПРАВА ЛЮДИНИ НА ЗАХИСТ

Калінніков Олексій Валерійович
доктор філософії, адвокат, докторант,
Київський університет інтелектуальної власності і права,
Національний університет «Одеська юридична академія»
м. Київ, Україна

Конституція України гарантує право на судовий захист (ст. 55), водночас серед основних засад судочинства визначено забезпечення обвинуваченому права на захист (ст. 129) [1].

Конституційний Суд України вважає, що сутнісний зміст права на судовий захист, що його встановлено частиною першою статті 55 Конституції України, слід визначати як у зв'язку з основними засадами судочинства, визначеними приписами частини другої статті 129 Конституції України, так і з урахуванням змісту права на справедливий суд, визначеного у статті 6 Конвенції та витлумаченого Європейським судом із прав людини [2].

При цьому, на переконання Конституційного Суду України право бути заслуханим (почутим) як складова права на судовий захист підлягає реалізації до моменту вжиття державою, її органами чи посадовими особами будь-яких заходів, які можуть негативно вплинути на особу, її права і свободи. Це право випливає з основоположних засад судочинства, що, зокрема, *expressis verbis* викладені у приписах частини другої статті 129 Конституції України. Тільки за умови дотримання права особи бути заслуханою у суді суд може виконати свій конституційний обов'язок – незалежно і неупереджено, ураховуючи точку зору заінтересованої особи, розглянути всі конкретні аспекти у справі та на підставі цього видати обґрунтоване (умотивоване) рішення суду [3].

Дані конституційні положення кореспондуються з приписами Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) та міжнародних договорів.

З огляду на приписи ст. 20 КПК України право на захист підозрюваного, обвинуваченого полягає у наданні можливості надати усні або письмові пояснення з приводу підозри чи обвинувачення, право збирати і подавати докази, брати особисту участь у кримінальному провадженні, користуватися правовою допомогою захисника, а також реалізовувати інші процесуальні права [4].

При цьому, ч. 3 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права, зокрема, захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд; допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення [5].

Відповідно ч. 3 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права кожен має право під час розгляду будь-якого пред'явленого йому кримінального обвинувачення як мінімум на такі гарантії на основі цілковитої рівності, серед яких, бути судженим в його присутності і захищати себе особисто або за посередництвом обраного ним захисника, а також допитувати свідків, які дають проти нього показання, або мати право на те, щоб цих свідків було допитано, і мати право на виклик і допит його свідків на тих самих умовах, які існують для свідків, що дають показання проти нього [6].

Водночас, національне кримінальне процесуальне законодавство та міжнародні акти свідчать, що право на особисту участь у кримінальному провадженні може бути обмежено.

Так, Європейський суд з прав людини під час тлумачення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод виходить, зокрема, наступного:

– обов'язок гарантувати право особі, обвинуваченої у вчиненні кримінального правопорушення бути присутньою у залі суду є однією з основних вимог ст. 6 Конвенції (рішення по справа «Sejdovic v. Italy») [7];

– неможливість проведення судового розгляду справи в разі неявки особи може паралізувати здійснення кримінального провадження, оскільки це може спричинити, зокрема, знищення доказів, закінчення строків давності притягнення до кримінальної відповідальності або судової помилки (рішення у справі «Colozza v. Italy») [8];

– національні суди мають виявляти уважне ставлення задля забезпечення присутності обвинуваченого шляхом належного його або її виклику, а також повинні вживати заходів для запобігання його невиправданій відсутності під час слухання («Medenica v. Switzerland») [9];

– кримінальні провадження, які здійснюють за відсутності обвинуваченого, не є несумісними зі ст. 6 Конвенції (рішення у справі «Affaire Gestur Jónsson et Ragnar Halldór Hall c. Islande») [11].

Крім того, в Європейському Союзі, до якого намагається долучитися Україна, директивою 2016/343 від 09.03.2016 стосовно посилення деяких аспектів презумпції невинуватості та права бути присутніми на судовому розгляді у кримінальному провадженні, встановлені загальні мінімальні правила щодо певних аспектів права бути присутнім на судовому розгляді у кримінальному провадженні, серед яких: – підозрювані та обвинувачені особи мають право бути присутніми на судовому розгляді; – судовий розгляд, результатом якого може бути ухвалення рішення про винуватість чи невинуватість підозрюваного чи обвинуваченого, може проводитися за його відсутності за умови, що: а) підозрюваний чи обвинувачений своєчасно повідомлений про судовий розгляд та про наслідки неявки; або б) підозрюваний або обвинувачений, отримавши інформацію про судовий розгляд, представлений уповноваженим адвокатом, який був призначений або підозрюваним або обвинуваченим, або державою [12].

Таким чином, право на особисту участь у кримінальному провадженні, як складова права людини на захист, гарантовано Конституцією України, Кримінальним процесуальним кодексом України та міжнародними актами, водночас дане право не є абсолютним та може бути легітимно обмежено. У кримінальному процесуальному законодавстві України легітимним випадком такого обмеження є кримінальне провадження за відсутності підозрюваного, обвинуваченого (in absentia), яке складається з спеціального досудового розслідування та спеціального судового провадження.

Література:

1. Конституція України : прийнята 28 черв. 1996 р. Верховна Рада України : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

2. *Рішення Конституційного Суду України від 13 лист. 2024 р.* № 10-р(II)/2024 *(щодо права на судовий захист під час розв'язання колективного трудового спору).* Верховна Рада України: [сайт]. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-24#Text

3. Рішення Конституційного Суду України від 18 лип. 2024 р. № 8-р(II)/2024 (справа про гарантії судового контролю за дотриманням прав осіб, яких утримують під вартою). Верховна Рада України: [сайт]. *https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-24#Text*

4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. Верховна Рада України: [сайт]. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17

5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : підписана в Римі 4 листоп. 1950 р. Верховна Рада України: [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

6. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : підписаний 16 груд. 1966 р. Верховна Рада України: [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043

7. Справа «SEJDOVIC V. ITALY» (Заява № 56581/00): рішення Європейського суду з прав людини від 1 берез. 2006 р. *European Court of Human Rights* : [сайт]. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:[%22document%22],%22itemid%22:[%22001-67414%22]}

8. Справа «COLOZZA v. ITALY» (Заява № 9024/80): рішення Європейського суду з прав людини від 12 лют. 1985 р. European Court of Human Rights : [сайт]. URL: https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22docname%22:[%22Colozza%20v.%20Italy%22],%22documentcollectionid2%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-57462%22]}

9. Справа «MEDENICA v. SWITZERLAND» (Заява № 20491/92.): рішення Європейського суду з прав людини від 14 черв. 2001 р. European Court of Human Rights : [сайт]. URL: https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22docname%22:[%22Medenica%20v.%20Switzerland%22],%22documentcollectionid2%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-59518%22]}

10. Pollicino O., Bassini M. Personal Participation and Trials In Absentia. A Comparative Constitutional Law Perspective. S. Quattrocolo, S. Ruggeri (eds.), Personal Participation in Criminal Proceedings, Legal Studies in International, European and Comparative Criminal Law 2. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-01186-4_16

11. Справа «AFFAIRE GESTUR JÓNSSON ET RAGNAR HALLDÓR HALL c. ISLANDE» (Заяви № 68273/14, 68271/14) : рішення Європейського суду з прав людини від 30 жовт. 2018 р. European Court of Human Rights: [сайт]. URL: https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22docname%22:[%22Gestur%20J%C3%B3nsson%20%20Ragnar%20Halld%C3%B3r%20Hall%22],%22documentcollectionid2%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-187582%22]}

12. Directive (EU) 2016/343 of the European Parliament and of the Council of 9 March 2016 on the strengthening of certain aspects of the presumption of innocence and of the right to be present at the trial in criminal proceedings. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=CELEX%3A32016L0343

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-15

КАРЛ ЛЕМАЄР – ДОКТОР HONORIS CAUSE ЧЕРНІВЕЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Кобилецький Микола Мар'янович
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри адміністративного та фінансового права
юридичного факультету,
Львівський національний університет імені Івана Франка
м. Львів, Україна

Відомий австрійський юрист Карл Лемаєр, народився у Моравії (Чехія) у правничій родині. Його батько був суддею Верховного судового і касаційного трибуналу у Відні, який був найвищою судовою інстанцією у системі судів загальної юрисдикції Австрії. Навчався на юридичних факультетах університетів Відня і Будапешта.

Після закінчення навчання працював у фінансовій прокуратурі Австрії. З 1869 р., він працює керівником відділу у міністерстві освіти і віросповідання, а також призначався імператором Австро-Угорщини до складу Палати панів Державної Ради (Рейхсрату) парламенту Австрії.

Карл Лемаєр був автором багатьох законів у галузі адміністративного права та підготував цілий ряд наукових праць. Він також був науковим редактором австрійської енциклопедії «Osterreichisches Staatsworterbuch» (Австрійський державний словник).

Карл Лемаєр був автором закону, який регулював діяльність релігійних організацій в Австрії.

Працюючи керівником відділу у складі міністерства освіти і віросповідання, Карл Лемаєр підготував доповідну записку про необхідність утворення Чернівецького університету.

Враховуючи його наукові досягнення та роль, яку він відіграв у відкритті університету, сенат Чернівецького університету у 1881 році, присвоїв Карлу Лемаєру почесне звання доктора Honoris Cousa Чернівецького університету.

У 1874 р. Карл Лемаєр опублікував статтю у журналі «Zeitschrift fur das Privat und offentliche Recht der Gegenwert Zur Frage der Aktivirung des Verwaltungserichtshofes» / До питання активізації адміністративного судочинства . У даній статті Карл Лемаєр обґрунтовував необхідність створення Адміністративного Трибуналу. Необхідність створення Адміністративного Трибуналу К. Лемаєр висвітлював і у австрійських газетах. У 1875 р. з'являється його стаття «Der Osterreichische Verwaltunngsgerichthof» (Австрійський Адміністративний Трибунал), у якій аналізується структура, повноваження та особливості розгляду

справ в Адміністративному Трибуналі . Особливості функціонування Адміністративного Трибуналу та розгляду окремих категорій справ Карл Лемаєр опублікував у своїх монографіях, які вийшли друком у 1895 р. та 1902 р.

Після призначення керівником робочої групи по розробці закону «Про Адміністративний Трибунал» Карла Лемаєра, він обговорив основні положення цього закону з іншим відомим австрійським юристом Йозефом Унгером у грудні 1871 р. Даний закон мав відповідати Основним Конституційним законам Австрії від 21 грудня 1867 р. «Про судову владу», «Про здійснення урядової і виконавчої влади», «Про створення Державного Трибуналу» та «Про права громадян для королівств і областей представлених в Рейхсраті» та «Про зміну закону від 28 лютого 1860 р. про імперське представництво».

Вже у січні 1872 р. Карл Лемаєр підготував текст закону «Про

Адміністративний Трибунал» та передав його на розгляд Раді Міністрів Австрії, а у травні цього ж року відбувся його розгляду на засіданні уряду. Під час доповіді основних статтей проекту закону Карл Лемаєр вказував на його переваги. Своєю чергою, міністри австрійського уряду, піддавали критиці його положення, що стосувалися розгляду в Адміністративному Трибуналі фінансових, податкових та митних справ.

Після даного обговорення Карл Лемаєр, виносить зміни у проект закону «Про Адміністративний Трибунал» і він знову був обговорений на засіданні Ради Міністрів Австрії. Рада Міністрів Австрії 20.01.1873 р., затвердила даний проект закону і направила його на обговорення до парламенту Австрії – Державної Ради (Рейхсрат). В основі проекту закону Карл Лемаєр та Йозеф Унгер, підтримували ідею про створення Адміністративного Трибуналу як вищої судової інстанції по розгляду адміністративних справ.

Проект закону «Про Адміністративний Трибунал», розглядався Державною Радою у 1873 і 1874 рр. та у березні 1875 рр. був прийнятий Палатою панів та Палатою депутатів Рейхсрату. Після цього він був підписаний 22 жовтня 1875 р. імператором Австро-Угорської монархії Францом– Йосифом І і набув офіційного статусу.

У законі «Про Адміністративний Трибунал», підтримувалась ідея про функціонування адміністративних органів у двох формах: 1) належного виконання повноважень; 2) застосування норм адміністративного права при розгляді адміністративних справ. До повноважень Адміністративного Трибуналу відносилось оцінювати дискреційні повноваження органів публічної влади на основі Конституції Австрії від 21 грудня 1867 р., законів та підзаконних нормативно-правових актів.

Юрисдикція Адміністративного Трибуналу, визнавалась на основі основного конституційного закону Австрії від 21 грудня 1867 р. «Про судову владу» і він мав функціонувати як орган судової влади. Адміністративний Трибунал був створений, як суд найвищої інстанції по розгляду адміністративних справ.

До складу Адміністративного Трибуналу входили президент, перший і другий (з 1894 р.) віце-президенти та радники (судді). Членів Адміністративного Трибуналу призначав імператор Австро-Угорщини за поданням парламенту Австрії – Державної Ради. Не менше половини складу Адміністративного Трибуналу, мали складати особи, які відповідали кваліфікаційним вимогам до осіб, які бажали обіймати посаду судді, до яких відносилась вища юридична освіта, не менше трьох років юридичного стажу та здача суддівського, прокурорського чи адвокатського іспиту. Члени Адміністративного Трибуналу, як і інші судді Австрії, володіли конституційними гарантіями незалежності та недоторканості.

Роботою Адміністративного Трибуналу, керував президент або його заступник віце-президент. Президент Адміністративного Трибуналу створював його складі професійні сенати для розгляду окремих категорії адміністративних справ.

Карл Лемаєр у 1881-1906 рр. працював суддею Адміністративного Трибуналу, а у 1894-1906 рр. виконував повноваження першого віце-президента Адміністративного Трибуналу.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-16

ДЕЛІБЕРАТИВНІСТЬ І ПРАВА ЛЮДИНИ: РЕНОВАЦІЯ ВРЯДУВАННЯ

Колпаков Валерій Костянтинович
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри конституційного і адміністративного права,
Запорізький національний університет
м. Запоріжжя, Україна

У сучасному адміністративно-правовому дискурсі дедалі виразніше зростає усвідомлення того, що нормативна ефективність владного рішення залежить не лише від його законності, а й від того, як саме це рішення було прийняте, у якій процедурі, з яким ступенем відкритості, участі та моральної відповідальності.

У цьому контексті все виразніше простежується посилення інтересу до практичного застосування алгоритму деліберативності, який поступово осмислюється не лише в категоріях теоретичної конструкції, а й як повноцінний метод формування легітимних і нормативно виправданих рішень – насамперед у сфері забезпечення прав людини.

Деліберативність (від deliberatio – зважування, обговорення) – це концептуальний принцип, згідно з яким легітимність публічного рішення визначається не лише його формально-правовою відповідністю, а й способом, у який воно було ухвалене – зокрема, рівнем участі заінтересованих осіб у процесі прийняття, ступенем відкритості та аргументованості процедурного вибору.

Йдеться про інституціоналізоване обговорення, аргументованість, публічність, здатність влади переконувати, а не лише примушувати. Саме тому дедалі частіше деліберативність розглядають як етико-процедурний стандарт врядування, в межах якого формуються нові відносини між особою і владою.

Особливо важливо, що в межах цього підходу права людини розглядаються не лише як бар'єр проти втручання, а й як орієнтир для активної поведінки публічної влади. Вони вимагають, щоб держава не лише утримувалася від порушень, а й діяла так, щоб особа мала голос, була почута і взята до уваги. Така участь – не факультативна, а така, що випливає з гідності як центрального принципу прав людини [1 ,с. 32].

У контексті адміністративного права деліберативність відкриває можливість «реновації врядування» – не як технічного вдосконалення, а як переосмислення логіки публічної влади в межах принципів гідності, довіри, легітимності та взаємності. Це означає перехід від моделі «влада вирішує» – до моделі «влада аргументує», а також «влада пояснює, як врахувала думку адресата».

У межах такого підходу формується нова якість адміністративної процедури. Вона стає простором не лише виконання обов'язкових дій, а й взаємного визнання, зокрема через консультації, публічні слухання, медіацію, електронні звернення, залучення представників громадськості до ухвалення рішень. Усе це є не формальністю, а умовою моральної легітимності [2].

Деліберативність передбачає низку принципів, які мають бути імплементовані у зміст адміністративного врядування.

Це насамперед, принцип участі, що зобов'язує адміністрацію створити умови для включення особи до процедури прийняття рішень; принцип гідності, що передбачає повагу до аргументів і права на відповідь; принцип публічної довіри, згідно з яким влада зобов'язана діяти послідовно, стабільно й передбачувано, не відходячи від заявленої політики, рішень або обіцянок.

Саме в цьому контексті важливу роль відіграє доктрина законних очікувань та адміністративних зобов'язань, що поширена в правових

системах ЄС, США, Німеччини, а нині дедалі частіше застосовується й в Україні. Згідно з цією доктриною, особа має право розраховувати на сталість адміністративної практики, виконання публічних заяв і недопущення свавільного відходу від попередніх позицій [3].

У такому вимірі деліберація постає інструментом реалізації гідності як базової правової цінності. Гідність, визнана джерелом усіх прав людини у Преамбулі Загальної декларації прав людини (1948), у статті 1 Хартії основних прав Європейського Союзу (2000), а також у статті 3 Конституції України, передбачає повагу до особи як до здатної до судження і участі у справах, що її стосуються. Деліберація забезпечує цю повагу через надання людині голосу, можливості бути почутою, аргументувати, бути сприйнятою як рівну сторону у процесі формування публічного рішення. Позбавлення особи такої участі – навіть за формальної законності процедури – веде до порушення її статусу, а отже – до порушення її прав.

З позиції адміністративного права деліберація охоплює низку процедур, які вже набули нормативного статусу або потребують його закріплення: консультації з громадськістю щодо проєктів нормативно-правових актів (відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 № 996 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики»), електронні петиції (ст. 23-1 Закону України «Про звернення громадян»), публічні слухання (зокрема у сфері містобудування – ст. 21 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності»), адміністративні процедури із залученням заявника (відповідно до Закону України «Про адміністративну процедуру» від 17.11.2021), партисипативне бюджетування (за практикою багатьох муніципалітетів), адміністративну медіацію (як інструмент альтернативного вирішення публічних спорів).

Усі ці форми мають не лише комунікативну, а й нормативну природу: вони є засобом реалізації прав людини, таких як право на інформацію (ст. 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, ст. 5 Закону України «Про доступ до публічної інформації»), право на участь у публічних справах (ст. 25 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права), право на пояснення, право на справедливу процедуру (ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод; стаття 41 Хартії ЄС; статті 6, 55, 61 Закону України «Про адміністративну процедуру»). Особливої значущості набуває право бути почутим (right to be heard), яке прямо гарантується, зокрема, у практиці Суду Європейського Союзу та рішенні у справі Yassin Abdullah Kadi v. Council and Commission (Joined Cases C-402/05 P and C-415/05 P, Judgment of 3 September 2008), де підкреслено необхідність надання особі можливості бути вислуханою до прийняття рішення, що зачіпає її інтереси.

Судова практика Європейського суду з прав людини також підтверджує ключовий принцип: якість процедури є невід'ємною складовою легітимності рішення. Як зазначено, зокрема, у справі Steel and Morris v. the United Kingdom (2005, № 68416/01), особа має бути поставлена у становище, за якого вона спроможна не лише формально висловити свою позицію, а й реально вплинути на перебіг розгляду [4]. Деліберація в цьому сенсі – це форма правового забезпечення суб'єктності особи, її здатності бути визнаною не лише об'єктом адміністративного розсуду, а активним учасником нормативного процесу.

З огляду на це, деліберація має подвійний статус: як механізм участі у врядуванні та як форма реалізації прав людини. Вона втілює змістовну трансформацію публічного права, в межах якої адміністративне рішення більше не постає як результат виключно дискреційного повноваження, а як продукт комунікативної взаємодії. У цій моделі держава втрачає монополію на визначення публічного інтересу: його зміст формується через відкриту участь громадян, правозахисних організацій, експертного середовища. Саме це забезпечує внутрішню моральну виправданість і юридичну стійкість владного рішення.

Деліберативна модель адміністрування відповідає не лише етичним вимогам справедливості, а й доктринальним орієнтирам сучасного адміністративного права. Участь, діалог, аргументація постають не як факультативні інструменти, а як складові інституційної правоздатності особи в публічному просторі. Це проявляється, зокрема, у принципах пропорційності (втручання у права особи має бути виправданим та обґрунтованим; пор. з практикою ЄСПЛ у справі Sunday Times v. United Kingdom, 1979), доброчесності (етичне наповнення владного рішення), публічної довіри (влада має забезпечити стабільність і передбачуваність), сервісної відповідальності (обов'язок влади надавати якісне пояснення та відповідь; ст. 7, 55 Закону України «Про адміністративну процедуру»).

Деліберація є і процедурною інновацією, і юридичною вимогою, і відповіддю на сучасні виклики у сфері захисту прав людини. Вона долає бар'єри між формальним правозастосуванням і реальним визнанням особи як суб'єкта. Її впровадження в адміністративну практику не тільки зменшує юридичні конфлікти, а й підвищує соціальну легітимність владних рішень, створює умови для довгострокової стабільності публічного порядку. В умовах кризи довіри до інституцій, правового нігілізму, фрагментації публічної сфери саме деліберативний підхід здатен відновити моральну спроможність публічного врядування – через повернення до першооснов: гідності, взаємоповаги, відповідальності за слово.

Вона перестає бути виключно етико-політичною категорією демократичного устрою і набуває ознак правової цінності: вона постає

як механізм реалізації низки фундаментальних прав людини, передусім – права на гідність, права бути почутим, права на участь у публічних справах, права на справедливу адміністративну процедуру.

Права людини у демократичній правовій державі дедалі частіше розуміються не лише як гарантований обсяг захищеності особи від свавілля влади, а як активна форма її включеності в процеси формування рішень, що її стосуються [5, с. 1.1]. Саме тому у сфері публічного врядування, зокрема адміністративного права, деліберативність виявляється не лише як стиль комунікації, а як метод легітимації правового впливу, у якому влада зобов'язана не лише діяти в межах закону, а й переконливо обґрунтовувати кожне своє рішення в процедурі, відкритій до аргументів.

Отже, деліберація в адміністративному праві є не лише процедурною формою, а нормативною передумовою повноцінної реалізації прав людини. Вона дозволяє поєднати юридичну ефективність з етичною виправданістю, формалізм з відкритістю, законність з легітимністю. Сама ж публічна влада в цьому контексті більше не є джерелом норм, а виступає як учасник процесу аргументованого правотворення – підзвітний не лише закону, а й голосу кожного, кого стосується її дія.

Деліберативність як метод у цьому сенсі не тільки доповнює адміністративну норму, а вбудовується у сам механізм формування рішення. Права людини постають тут не як післядія, не як фактор оскарження, а як вихідна передумова – як рамка, у межах якої саме і можливе обґрунтування рішень.

Це особливо важливо в умовах зниження довіри до держави, зростання соціальної складності та нових викликів публічного адміністрування. У цьому сенсі деліберативність є способом етичного оновлення публічної влади. Це не відмова від управління, а вбудована відкритість, що дозволяє легітимізувати адміністративні практики в умовах морального плюралізму [6, с. 25].

В Україні вже існують правові підстави для інституціоналізації деліберативного підходу: Закон України «Про звернення громадян», положення про публічні консультації, практика громадських слухань, цифрові інструменти участі (петиції, бюджети участі тощо).

Проте відчутним залишається брак доктринального осмислення участі як інструменту оновлення влади. Саме тому деліберативність потребує визнання на рівні доктрини адміністративного права як методу легітимації і способу включення прав людини у процедуру.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що деліберативність є методом реновації врядування – оновлення його ціннісної, процедурної і правової природи. У цій моделі влада зобов'язана не лише ухвалити рішення, а й обґрунтувати його морально прийнятним способом. Права людини – не лише об'єкт захисту, а інструмент осмислення процедури. І саме в цьому

– шлях до нової моделі адміністративного права: не лише імперативної, а відкритої, відповідальної, морально легітимної.

Література:

1. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритости: дослідження категорії громадянське суспільство. Львів: Літопис, 2000. – 319 с. С. 32.

2. Doyon, M. Normativity, as a Concept in Phenomenology. Encyclopedia phenomenology of law. Springer Cham: Université de Montréal. 2025. DOI: 10.1007/978-3-030-47253-5_186-1

3. Stretch v. United Kingdom, Application no. 44277/98, ECtHR, 24.06.2003.

4. Stretch v. United Kingdom, заява № 68416/01, рішення від 24 червня 2005 року, Європейський суд з прав людини, Reports of Judgments and Decisions 2005-VI.

5. Колпаков В.К., Ковбас І.В. Реалізація прав людини і громадянина в адміністративно-правових відносинах. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України : Збірник наукових праць. 2025, № 67, с. 1.1-1.13. DOI: https://doi.org/10.15330/apiclu.67.1.1-1.13

6. Колпаков В. К. Місія адміністративного права в дискурсі постмодерну: від супутника державного управління до права юридичних смислів. Ампаро. 2022. № 1. 38 с. С. 23-36. С. 27. DOI https://doi.org/10.26661/2786-5649-2022-1-03

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-17

ПРАВА І ОБОВ'ЯЗКИ ЛЮДИНИ: ПРІОРИТЕТНІСТЬ ГАРМОНІЇ ЄДНАННЯ НАД ЧИСЕЛЬНОЮ ВІДПОВІДНІСТЮ

Курінний Євген Володимирович
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного та адміністративного права,
Запорізький національний університет
м. Запоріжжя, Україна

Минуло більше ніж 76 років, як 10 грудня 1948 року у столиці Франції – Парижі, на 183 пленарному засіданні третьої сесії Генеральної Асамблеї ООН, була прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Загальна декларація прав людини (далі – Загальна декларація).

Зміст перших семи статей даного засадничого міжнародно-правового документу віддзеркалює найбільш нагальні та невирішені проблеми

стосовно прав людини, які турбували світове співтовариство у післявоєнні часи та потребували свого невідкладного розв'язання.

Так, у зазначених статтях Загальної декларації проголошувалося, що:

*Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти у відношенні один до одного в дусі братерства (ст. 1);

*Кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, проголошені цією Загальною декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища. Крім того, не повинно проводитися ніякого розрізнення на основі політичного, правового або міжнародного статусу країни або території, до якої людина належить, незалежно від того, чи є ця територія незалежною, підопічною, несамоврядованою або як-небудь інакше обмеженою у своєму суверенітеті (ст. 2);

*Кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність (ст. 3);

*Ніхто не повинен бути в рабстві або у підневільному стані, рабство і работоргівля забороняються в усіх їх видах (ст. 4);

Ніхто неповинен зазнавати тортур, або жорстокого, нелюдського або такого, що принижує його гідність, поводження і покарання (ст. 5);

*Кожна людина, де б вона не перебувала, має право на визнання її правосуб'єктності (ст. 6);

*Всі люди рівні перед законом і мають право, без будь-якої різниці, на рівний їх захист законом. Усі люди мають право на рівний захист від якої б то не було дискримінації, що порушує цю Декларацію, і від якого б то не було підбурювання до такої дискримінації (ст. 7).

Серед детермінантів, що спонукали до прийняття Загальної декларації, на мою думку, слід відмітити наступні: завершення Другої світової війни, під час якої відбувалося суцільне порушення прав людини (насамперед, право на життя); поява нових контурів двополярної конструкції світопорядку, що провокувало між їх репрезентантами не тільки можливе воєнне протистояння, а й світоглядне та ідеологічне суперництво; бажання ініціаторів прийняття Загальної декларації виробити нові, сталі та об'єднавчі соціальні платформи для подальшого мирного співіснування різноформаційних держав та цивілізаційного розвитку людства; високі темпи процесів післявоєнної деколонізації та необхідність безальтернативного запровадження демократичних засад організації суспільства та політичної влади у більшості новостворених постколоніальних країнах.

Є дуже символічним, що затвердження Загальної декларації відбулося на території Франції, фактичній колисці європейської демократії, де під час Великої французької революції 26 серпня

1789 року постановою Національних зборів Франції була ухвалена Декларація прав людини і громадянина (далі – Декларація). Цей історичний акт складався з короткої передмови та 17 статей, що проголошували «невід'ємні і священні права людини» вільність від народження, рівність із іншими особами, право творити закони, свободи совісті, слова, друку, а також рівномірний розподіл податків, контроль за їх витратою та діяльністю посадовців. Декларація визначала народ носієм суверенітету. Документ відтак закріплював не тільки індивідуальні, а й колективні права людини. Прямим результатом цього акту було внесення десяти поправок до Конституції США про права і свободи [1, с. 202].

Як бачимо, зміст Загальної декларації базується значним чином на відносно тривалому та міцному історично-нормативному підґрунті, але на відміну від Декларації, вона має набагато ширше поле дії міжнародно-правового документу. Проте, положення «французької Декларації» де-факто імплементовані до чинної Конституції П'ятої республіки Франції, а значна кількість норм Загальної декларації майже без змін дублюється у відповідних статтях української Конституції. Наприклад, положення ст. 1 Загальної декларації відображені у ст. 21 Конституції України, відповідно ст. 3 у ст. ст. 27, 29, ст. 5 у ст. 28, а ст. 7 у нормах ст. 24 вітчизняного Основного Закону, та ін.

На відміну прав людини, її обов'язки не мають загальної міжнародно-правової формалізованої фіксації, головним поясненням такого феномену є тривала історія людства, у якій достатньо довгий час існувала значна диспропорція між правами, мізерної кількісті тих хто правив і господарював (фараонів, королів, царів, феодалів та їх васалітету, керівників мануфактур раннього капіталізму, далі буржуазії та ін.) з одного боку, та обов'язками а скоріш рабською чи феодальною повинністю рабів та кріпаків або мізерністю прав пролетаріату у часи поширення та розвитку капіталістичних відносин (аж до Другої світової війни), котрі уособлювали переважну більшості населення, над яким продовжували правити і господарювати.

З часом, в умовах післявоєнної побудови так званого «народного капіталізму» наприкінці 40-х та протягом 50-х років минулого століття, під час вдосконалення основних інститутів демократії, що передбачали: наявність політичних прав і свобод громадян, підпорядкування меншості більшості, функціонування політичної системи та вільної преси, поділ державної влади на три складові (виконавчу, законодавчу і судову), правнича та політична еліта демократичних країн почала приділяти підвищену увагу правам людини та забезпеченню їх належної реалізації.

У нашій країні процеси демократизації розпочалися у 90-х роках, після розпаду СРСР. Так, у главі 2 чинної Конституції України «Права,

свободи та обов’язки людини і громадянина», норми статей з 21 по 64 присвячені правам і свободам та лише у 4 статтях (ст. ст. 65-68) зафіксовані відповідні обов’язки, а саме стосовно – захисту Вітчизни, шанування державних символів України (ст. 65), не заподіювання шкоди природі, культурній спадщині (ст. 66), зобов'язання сплачувати податки і збори (ст. 67) та зобов'язання неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (ст. 68). Окрім того, згідно частини 2 ст. 51 українського Основного Закону – батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття. Повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків.

У порівнянні з Конституцією сучасної Польщі, у якій 5 статей присвячено обов’язкам громадян близьким за змістом до положень українського Основного Закону, виняток становить ст. 82 польської Конституції, у якій зазначено, що обов’язком польського громадянина є зберігати вірність Польській Республіці, а також піклуватися про спільне благо.

Розглядаючи права та обов’язки людини в України, також не слід забувати про норми статті 3 Конституції нашої держави, у котрій зафіксовано, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

На мій погляд, у перспективі перелік відповідних конституційних обов’язків українських громадян має реальні перспективи свого розширення. Так, накопичений в умовах воєнного стану досвід, об’єктивно спричинює розгляд можливого конституційного встановлення певних зобов’язань людини, серед яких – близький за змістом аналог ст. 82 польської Конституції; зобов’язання батьків 6-7 річних дітей забезпечити обов’язок набуття дітьми знань початкової та середньої освіти (обов'язкове шкільне навчання означає, що діти зобов'язані відвідувати школу); обов’язок публічних службовців усіх владних рівнів, вчасно та у повній мірі виконувати покладені на них обов’язки, без підміни суспільних (державних) інтересів на приватні чи інші інтереси меркантильного та асоціального характеру.

Значно менша кількість конституційних обов’язків людини і громадянина у порівнянні з відповідними правами, пояснюється не тільки пріоритетністю останніх на першими, а й традиціями та звичаями конкретної нації, рівнем правової культури і свідомості більшості громадян, змістом та превалюванням тих чи інших цінностей у конкретному суспільстві та державі. Також не слід забувати про вплив релігійних (у нашому випадку християнських) поглядів на життя (10 заповідей нагірної проповіді), які у цілому позитивно позначилися як

на свідомості громадян так й на формуванні та зміцненню відповідних цінностей у більшості європейських країн.

Як доводить практика сьогодення, не слід намагатись досягнути чисельної відповідності між конституційними правами та обов'язками людини і громадянина (це майже марна справа). Краще прагнути досягнення гармонії між ними, тобто поступово позбуватися споживацьких підходів до реалізації своїх прав, а користуватися ними, не забуваючи про існування своєї відповідальності перед суспільством і державою за вчасне та повне виконання обов'язків, визнаних твоїм сумлінням та покладених на тебе Конституцією та законами України.

Література:

1. Зінченко О.В. Декларація прав людини і громадянина 1789 р. – предтеча правової і політичної культури сьогодення. Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» № 3 (17) 2013. С. 202-203.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-18

РЕАЛІЗАЦІЯ ВИБОРЧОГО ПРАВА ГРОМАДЯН ЯК БАЗОВА СКЛАДОВА РОЗВИТКУ БЕЗПОСЕРЕДНЬОЇ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ

Магновський Ігор Йосифович
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри загальноправових дисциплін
факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування
Національної поліції України,
Одеський державний університет внутрішніх справ
м. Одеса, Україна

Виборче право є базовим критерієм розвитку суспільно-політичних відносин демократичних держав, які складаються у процесі формування виборних органів публічної влади, не є виключенням цього й Україна. Виходячи з цього, актуальність та значимість забезпечення виборчого права громадян є беззаперечною, оскільки проведення справедливих виборів є однією із основних форм народного волевиявлення, вихідним принципом організації, формування та правового регулювання державного механізму і системи місцевого самоврядування на тлі посилення євроінтеграційних процесів.

Як констатують науковці О. Діденко та М. Гультай, сучасні тенденції суспільного розвитку свідчать про те, що значна частина громадян України прагне покращити реалізацію та захист своїх прав і свобод, зокрема у сфері прямої демократії. Однак, на сьогодні певні норми виборчого права, що гарантують право обирати і бути обраним до органів влади та місцевого самоврядування, залишаються здебільшого декларативними. Існують певні проблеми із впровадженням цих гарантій на етапах утворення виборчих округів та комісій, висування і реєстрації кандидатів, уточнення списків виборців. Найчастіше труднощі виникають на етапах передвиборної агітації, організації та проведення голосування, встановлення результатів виборів, а також оскарження рішень та дій виборчих комісій і т.п. [1, с. 17].

У матеріалах Європейської комісії за демократію через право (Венеціанська комісія), резюмує І. Глиняний, зазначається, що «вибори – це більше, ніж просто технічне питання. Виборчі процеси є частиною угоди між громадянами та урядом, який їх представляє. Вибори показують, як уряд через широку номенклатуру інституцій та процесів ставиться до громадян та наскільки поважає їх» [2, с. 81; 3, с. 290].

Беззаперечним є той факт, наголошує дослідник, що «…конституційним способом формування і перевірки існуючого рівня довіри між суспільством і державою в особі її органів є вибори. Адже, згідно з ч. 2 ст. 5 Конституції України «носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ»» [2, с. 29; 4]. Що є одним із базових принципів демократичної, правової держави та її конституційного ладу.

Натомість, незважаючи на різноманітність підходів до розуміння змістовної наповненості виборів, Р. Сарай описує основні риси виборів через кілька ключових ознак, серед яких такі, де вибори виступають: інститутом прямої (безпосередньої) демократії; складовою частиною забезпечення народного суверенітету та демократичного політичного, державного режиму; механізмом утворення органів публічної влади (як державної влади, так й органів місцевого самоврядування); слугують засобом легітимації влади як такої; процесом формування колективної, спільної волі, прагнення, бажання громадян [5, с. 320]. І ця воля, зауважимо, відображає власний розсуд та добровільну згоду, які супроводжують даний шлях людської спільноти до відповідної мети.

Зі свого боку О. Бакумов відносить «до суб'єктивних виборчих прав громадян України право обирати, право бути обраним та право впливати на діяльність народних представників і контролювати їх з метою забезпечення ефективної роботи депутатів та в цілому органів народного представництва. Ці права є комплексними і включають інші правові можливості, передбачені законодавством та підсумовує, що виборчі права – належні громадянам конституційні та похідні від них міри

можливої поведінки обирати та бути обраним до представницьких органів влади, що здійснюються через вільне волевиявлення» [6, с. 18].

У той же час, підкреслює В. Нестерович, пасивне виборче право може бути реалізовано громадянином України як самостійно, так і в колективний спосіб. При цьому запевняючи, що самостійно пасивне виборче право може бути реалізовано громадянином шляхом самовисування ним власної кандидатури для участі у виборах на певну виборну посаду. Відтак, указує вчений, «громадяни України, котрі володіють пасивним виборчим правом, мають право: 1) висувати свою кандидатуру для участі у виборах від політичної партії або шляхом самовисування; 2) реєструватися як кандидат на виборну посаду; 3) брати участь у формуванні окружних, територіальних та дільничних виборчих комісій, у тому числі через політичні партії; 4) мати офіційних спостерігачів за ходом проведення виборів; 5) мати довірених осіб під час проведення виборчої кампанії; 6) формувати власний виборчий фонд та використовувати його кошти для проведення виборчої кампанії; 7) бути присутніми на засіданнях окружної чи дільничної виборчої комісії без їх дозволу чи запрошення; 8) проводити передвиборну агітацію на свою підтримку у строки, що встановлені виборчим законодавством; 9) звільнятися на період передвиборної агітації від виконання виробничих або службових обов'язків за місцем роботи з наданням неоплачуваної відпустки (окрім кандидата, який є Президентом України або народним депутатом України); 10) оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність, що стосуються виборів» [7, с. 166–167].

Отже, реалізація виборчого права як базової складової безпосередньої демократії, що є однією із найбільш поширених форм прямого народовладдя та одним із легітимних способів практичного втілення власного вираження народу, як носія суверенітету, дає можливість проявити себе у якості єдино можливого джерела формування публічної влади в розбудові громадянського суспільства задля регулювання політико-правових відносин, котрі об'єктивно існують у державі. Таким чином, подальший розвиток української державності, зважаючи на сьогодення, випробування її міцності та стійкості, потребує значних зусиль щодо вдосконалення усієї системи виборчого права, що є одним із пріоритетних напрямків та ключових завдань сучасної науки конституційного права у контексті європейського розвитку.

Література:

1. Діденко О.М. Конституційно-правові гарантії права обирати та бути обраним до органів державної влади та органів місцевого

самоврядування в Україні : дис. … докт. філософії : 081 – Право / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2021. 222 с.

2. Глиняний І. В. Виборчі цензи: конституційно-правове дослідження: дис. … докт. філософії : 081 – Право / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2023. 211 с.

3. Доповідь про часові рамки та перелік політичних критеріїв оцінки виборів. *Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права :* матеріали Венеціанської комісії. Вид. 3-е, випр. і доповн. / за ред. Ю. Ключковського. В 2-част. Ч. 1., Київ : Логос, 2016. С. 284–290.

4. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 року № 254к/96– ВР. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. Ст. 141. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text

5. Сарай Р.Д. Правова природа реформування сучасної виборчої системи України: переваги та недоліки. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету.* 2021. Вип. 64. С. 319–322.

6. Бакумов О. С. Конституційне право громадян України на участь у виборах і референдумах та проблеми його реалізації : монографія. Харків : Право, 2015. 248 с.

7. Нестерович В.Ф. Зміст та структура суб'єктивного виборчого права в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2018. Спецвипуск № 3. С. 163–169.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-19

ПОРУШЕННЯ ПРАВ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ ВНАСЛІДОК ВІЙНИ: ІСТОРИЧНИЙ ЕКСКУРС

Малюга Леся Юріївна
докторка юридичних наук, доцентка,
завідувачка кафедри цивільно-правових дисциплін,
Національна академія Служби безпеки України
м. Київ, Україна

В умовах російської агресії проти України питання захисту прав осіб з інвалідністю набуває критичної важливості. Зростаюча кількість ветеранів з інвалідністю внаслідок бойових дій потребує ефективної державної політики, яка спирається на історичний досвід і сучасні європейські стандарти.

Історичний аналіз становища осіб з інвалідністю внаслідок війни в радянський період розкриває системні порушення прав людини. За даними розсекречених документів, лише з фронтів Другої світової війни

повернулося понад 2,2 мільйони осіб з інвалідністю з важкими формами травмувань [1]. З них близько мільйона втратили руку, понад мільйон – ноги, а майже 86 тисяч осіб залишилися без всіх кінцівок [1]. Такі масштаби каліцтва були зумовлені не лише бойовими діями, але й специфікою військової медицини того часу – через брак антибіотиків та належного догляду військові хірурги часто вдавалися до ампутацій навіть у випадках, коли можна було б зберегти кінцівки.

Матеріальне становище осіб з інвалідністю внаслідок війни було вкрай скрутним. Представники першої групи інвалідності отримували 80-150 рублів на місяць, другої – вдвічі менше [2]. Навіть за тогочасними цінами ці кошти були недостатніми для нормального життя: улітку 1947 року літр молока на ринку коштував 10 рублів, кілограм свинини – 120 рублів, а звичайний чоловічий костюм у сільському магазині – 700-800 рублів [2].

Поряд з фінансовими проблемами, особи з інвалідністю внаслідок війни потерпали від гострого дефіциту необхідних засобів реабілітації. Хоча офіційна статистика рапортувала про масове виробництво протезів, ортопедичного взуття та інших виробів, самі споживачі скаржилися на їх низьку якість та практичну недоступність через відсутність відповідних матеріалів [3].

Традиційний бюрократизм радянської системи майже повністю нівелював спроби держави допомогти вчорашнім фронтовикам. Лікарсько-трудові експертні комісії встановлювали категорію інвалідності та ступінь втрати працездатності, а органи соціального забезпечення на місцях брали на облік інвалідів-фронтовиків, призначали їм пенсію та регулярно організовували проведення переоглядів. Тільки у 1946 році лікарсько-трудовими експертними комісіями в Україні було визнано особами з інвалідністю 458 880 фронтовиків [2].

Проте найжорстокішим проявом радянської політики щодо осіб з інвалідністю внаслідок війни стала систематична репресивна кампанія. Радянська влада жорстко критикувала збільшення осіб з інвалідністю та вимагала позбавити інвалідності ветеранів III групи. Архівні матеріали свідчать про політику скорочення чисельності інвалідів війни в УРСР: з 1 жовтня 1946 року до 1 січня 1948 року було позбавлено статусу «особи з інвалідністю внаслідок війни» й знято з пенсії 116 055 вчорашніх воїнів [2].

Кульмінацією цієї політики стало масове насильницьке переселення інвалідів до спецінтернатів тюремного типу. Перша хвиля репресій відбулася в 1946 році, коли за прямим розпорядженням Сталіна інвалідів без суду і слідства завантажували в ешелони та вивозили на Соловки. Друга хвиля прокотилася в 1950-х роках, коли 70% жебраків становили інваліди війни та праці [1].

Мережа спецінтернатів охопила весь радянський Союз: від Валааму в Карелії до Сахаліну. Ветеранів утримували в антисанітарних умовах, мили з шлангів просто на брезенті. Особливо жахливим було поводження з найтяжчими інвалідами: їх влітку вивішували в кошиках на деревах, часто забуваючи зняти на ніч. Померлих ховали під номерами на спеціальному цвинтарі, без жодних розпізнавальних знаків [1].

Радянська система створила справжню мережу паралельних реальностей для приховування правди про долю осіб з інвалідністю внаслідок війни. В київському Святошині поруч існували два заклади: показовий Будинок інвалідів та закритий режимний заклад, куди звозили «небажаних інвалідів» з вулиць Києва [1].

Сучасні виклики для України в контексті захисту прав осіб з інвалідністю мають враховувати цей трагічний історичний досвід. За останнє десятиріччя соціальна політика багатьох європейських країн стосовно осіб з інвалідністю зазнала суттєвих змін: від ставлення до цієї групи як до пацієнтів, за якими необхідно лише опікуватися, до визнання їх як повноправних членів суспільства з рівними правами [5, с. 37].

В умовах російської агресії зростає важливість розвитку військово-медичної реабілітації та відповідної інфраструктури, оскільки кількість інвалідів внаслідок бойових дій в Україні зростає. Держава повинна збільшувати інвестиції у розвиток сучасних реабілітаційних закладів, а органи місцевого самоврядування – шукати інвестиції від інших суб'єктів.

Історичні факти свідчать, що навіть ветерани, які самовіддано служили у війську, зазнавали нелюдського поводження з боку радянської тоталітарної влади. Подолання цього ганебного спадку має стати одним із пріоритетних напрямів державної політики, особливо в умовах сучасної російської агресії. При формуванні державної соціальної політики необхідно надавати пріоритетного значення не лише «медичному», а й «соціальному» підходу до проблеми, що сприятиме ширшому залученню людей з інвалідністю до участі у суспільному житті та реалізації їхніх прав як повноправних громадян країни.

Література:

1. Крамарчук Оксана. До спецінтернатів інвалідів-фронтовиків забирали прямо з вулиць. Урядовий кур’єр. URL: https://ukurier.gov.ua/uk/articles/do-specinternativ-invalidiv-frontovikiv-zabirali-p/

2. Непотрібні герої. Розсекречені документи про долю інвалідів Другої світової війни. URL: Непотрібні герої. Розсекречені документи про долю інвалідів Другої світової / ГОРДОН

3. Славутська районна газета «Колгоспна правда» від 30 червня 1946 р.

4. Затьєв С. Про зачистку фронтовиків-інвалідів після війни, або Якою насправді була сталінська «шана» ветерана. Армія. URL: https://armyinform.com.ua/2021/05/25/pro-zachystku-frontovykiv-invalidiv-pislya-vijny-abo-yakoyu-naspravdi-bula-stalinska-shana-veteranam/

5. Мацелюх І. А., Малюга Л. Ю. Забезпечення прав осіб із інвалідністю у середині XX століття. Соціальне право. № 3. 2024. С. 32–39. URL: https://soclaw.com.ua/index.php/journal/article/view/1204

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-20

ЕВОЛЮЦІЯ ПРАВ ДІТЕЙ В АМЕРИКАНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Мацелюх Іванна Андріївна
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри службового та медичного права,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна

До кінця XIX століття питання захисту дітей від жорстокого поводження ніде у світі не поставало. Все змінилося завдяки справі Мері Еллен Маккормак – десятирічної дівчинки, яка потерпала від систематичного насильства з боку усиновителів [1]. Цей перший задокументований випадок дитячого насильства в США став каталізатором революційних змін у ставленні суспільства до прав дітей.

У 1874 році адвокат Елбрідж Томас Джеррі [2] взявся за справу маленької Мері Еллен. Дівчинка, сирота, яку усиновила пара з Манхеттена, щодня зазнавала жорстоких знущань. Сусіди, побачивши побиту та голодну дитину, спробували втрутитися, але виявилося, що механізму захисту дітей не існувало [3]. Адвокат Джеррі знайшов хитромудрий правовий вихід, звернувшись до Товариства захисту тварин. Він аргументував, що якщо закон захищає тварин від жорстокого поводження, то діти, як частина тваринного світу, теж мають бути під цим захистом.

У суді десятирічна Мері Еллен свідчила: «Мама мала звичку бити мене майже щодня, вона шмагала мене крученим батогом... тепер у мене на голові дві чорно-сині позначки, зроблені маминим батогом, і поріз на лівій стороні чола, зроблений ножицями» [3]. Хоча усиновительку засудили лише на рік в'язниці, справа отримала величезний резонанс.

Адвокат Джеррі, усвідомлюючи масштаби проблеми, разом із благодійниками заснував у 1874 році Нью-Йоркське товариство із

запобігання жорстокому поводженню з дітьми (NYSPCC) – першу у світі організацію по захисту дітей [4]. Товариство активно працювало у трьох напрямках: юридичний захист, матеріальне забезпечення та викриття зловживань.

Особливо шокуючими стали «дитячі ферми» – приватні дитячі садки та будинки, де немовлята спали на голій підлозі, голодні й хворі, а опікуни отримували державні кошти на їхнє утримання [5]. Товариство розслідувало понад 130 000 скарг та допомогло 370 000 дітей [5].

Діяльність NYSPCC спричинила законодавчий прорив. У 1876-1889 роках були ухвалені акти, що захищали дітей від насильства, забороняли продаж їм алкоголю, обмежували дитячу працю [6]. До початку Першої світової війни у США діяло вже 250 подібних товариств [7].

На початку XX століття защисту дітей покладали на державу. У 1899 році в Чикаго з'явився перший у світі суд у справах неповнолітніх. У 1912 році було створено Федеральне дитяче бюро – перший національний орган, присвячений виключно благополуччю дітей та матерів [8].

Очолила бюро Джулія Летроп – перша жінка на чолі державної установи в США [9]. Бюро розробило комплекс заходів для зниження дитячої смертності: запровадження допологового догляду, створення спеціалізованих клінік, інституту патронажних медсестер [8]. Публікувалися брошури про догляд за немовлятами, які стали надзвичайно популярними.

Інша важлива сфера – контроль дитячої праці. Бюро виявило численні порушення та опублікувало понад 30 досліджень про зловживання дитячою працею. Результатом став закон Кітінга-Оуена 1916 року, який обмежив працю дітей до 16 років [10]. Хоча Верховний суд згодом визнав його неконституційним, закон заклав основу для майбутніх реформ[11].

Важливим здобутком став закон Шеппарда-Таунера 1921 року, що виділив федеральні субсидії на охорону материнства та дитинства. Програма допомогла 4 мільйонам дітей дошкільного віку та 700 000 вагітним жінкам [8].

Кульмінацією реформ став Закон про соціальне забезпечення 1935 року, який створив програму допомоги дітям-утриманцям та малозабезпеченим сім'ям, утворив службу опіки над дітьми [12, с. 54–55].

Таким чином, менше ніж за півстоліття США пройшли шлях від повної відсутності захисту дітей до створення цілісної системи соціального захисту. Цей досвід показав, як одна трагічна справа може стати початком фундаментальних суспільних змін та законодавчих реформ, що назавжди гарантуватимуть права дітей на всіх етапах їхнього зростання.

Література:

1. Markel Howard. Case Shined First Light on Abuse of Children. New York Times. 2009. December 14. URL: https://www.nytimes.com/2009/12/15/health/15abus.html?ref=science

2. Hendrick Burton J. Permanent owners of New York. McClure's Magazine. S.S. McClure. June 1912. 39 (2). P. 121–138

3. Mr. Bergh Enlarging his sphere of Usefulness. "Inhuman Treatment of a Little Waif." Her treatment – a mystery to be cleared. New York Times. April 10, 1874 URL: https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1874/04/10/79069479.pdf?pdf_redirect=true&ip=0

4. How One Girl's Plight Started the Child-Protection Movement. American Humane Association. 2011. URL: https://web.archive.org/web/20110519134618/http://www.americanhumane.org/about-us/who-we-are/history/mary-ellen-wilson.html

5. The NYSPCC story, 1875 – 1900. New York Society for the Prevention of Cruelty to Childre. URL: https://web.archive.org/web/20091012024402/http://www.nyspcc.org/nyspcc/history/the_story/

6. Robertson Stephen. Crimes against children: Sexual Violence and Legal Culture in New York 1860-1960. 2005. URL: https://uncpress.org/book/9780807855966/crimes-against-children/

7. Myers John. Child Protection in America: Past, Present, and Future. Oxford University Press, 2006. 306 p.

8. Lindenmeyer, Kriste. A Right to Childhood: The U.S. Children's Bureau and Child Welfare, 1912 – 46. University of Illinois Press, 1997. 353 p.

9. Ladd-Taylor Molly. Mother-Work: Women, Child Welfare, and the State, 1890-1930. Urbana and Chicago: University of Illinois Press, 1995. 224 p.

10. Keating-Owen Child Labor Act of 1916 (1916). URL: http://www.ourdocuments.gov/print_friendly.php?flash=true&page=&doc=59&title=Keating-Owen+Child+Labor+Act+of+1916+(1916)

11. Hammer v. Dagenhart, 247 U.S. 251 (1918). URL: http://caselaw.lp.findlaw.com/scripts/getcase.pl?court=us&vol=247&invol=251

12. Мацелюх І. А. Захист прав дітей у США наприкінці XIX – на початку XX ст.: історичний екскурс. Аналітичне порівняльне правознавство. Електронне наукове видання. № 1. 2024 С. 51 – 55.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-21

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ КАТЕГОРІЇ «ПРАВОВИЙ СТАТУС ДИТИНИ»: ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ ТА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ В НАЦІОНАЛЬНОМУ ПРАВІ

Міщук Інна Володимирівна
кандидат юридичних наук, професорка,
професорка кафедри конституційного права та галузевих дисциплін,
Навчально-науковий інститут права
Національного університету водного господарства
та природокористування
м. Рівне, Україна

Киричук Богдана Сергіївна
здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня
5-го року навчання,
Навчально-науковий інститут права
Національного університету водного господарства
та природокористування
м. Рівне, Україна

Постановка проблеми. У сучасних умовах трансформації правової системи України та її адаптації до загальновизнаних європейських стандартів особливої актуальності набуває питання формалізованого визначення категорії правового статусу дитини як суб'єкта права, що поєднує в собі риси індивідуальної автономії та потребу в особливому юридичному захисті. Дитинство визнається ключовим періодом соціалізації особи, і від того, наскільки ефективно забезпечені права й свободи дитини, залежить не лише її розвиток, а й економічний, культурний та політичний потенціал правової держави та громадянського суспільства.

З огляду на актуальність досліджуваного питання, *мета статті* – здійснити комплексний аналіз категорії «правовий статус дитини», враховуючи ключові доктринальні підходи та тенденції у сучасному правовому полі України.

Стан опрацювання проблематики дослідження засвідчує, що правовий статус дитини потребує багаторівневого тлумачення з врахуванням його міжгалузевого характеру, еволюції правових підходів до феномену дитинства, а також зростаючого впливу міжнародно-правових стандартів у цій сфері. Для надання власної інтерпретації вищезгаданого поняття були використані напрацювання П. В. Карпової,

С. П. Коталейчук, В. Ф. Погорілка, О. М. Ригіної, С. А. Саблук, О. В. Синєгубова, І. В. Швець, О. А. Шульц, а також О. Г. Юхти.

Виклад основного матеріалу. Якщо розглядати правовий статус дитини як феномен у правовому полі, то необхідно згадати твердження відомого українського науковця П. Рабіновича, який стверджував, що кожен із феноменів характеризується наявністю «сутності» та «явища» (тобто внутрішнього змісту й зовнішньої форми виразу), які в більшості випадків не збігаються. Індивіди розкривають (тобто вивчають) явище у процесі своєї повсякденної практики, натомість сутність можливо зрозуміти лише з використанням методів науково-дослідної діяльності. У тому випадку, якби сутність і явище феномену були тотожними, для наукового кола конкретної держави, у тому числі й України, не було б потреби в його дослідженні [5, с. 11]. У зв'язку з розумінням цього універсального твердженням стає очевидним той факт, що ґрунтовне вивчення категорії правовий статус дитини потребує не лише ознайомлення через практику законодавчого оформлення та репрезентації, але й через ґрунтовне теоретико-правове осмислення його сутності з точки зору ключових доктринальних підходів.

Так, погоджуємося з твердженням О. Ригіної стосовно того, що нині в сучасних умовах трансформації правової системи України, вивчення правового статусу дитини неможливо здійснити відокремлено від узагальнюючого поняття «правовий статус особи» [6, с. 28]. Паралельно відзначимо той факт, що в науковому полі України відсутнє єдина дефініція вищезгаданого поняття, що, на наше переконання, пояснюється багатовекторністю підходів до розуміння правового статусу особи, різним рівнем абстракції наукових досліджень, а також відсутністю уніфікованого законодавчого визначення. Що ж до останнього, 22 вересня 2011 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», однак у ньому обмежилася твердженням про те, що правовий статус іноземців та осіб без громадянства визначається Конституцією України, цим та іншими законами України, а також міжнародними договорами. При чому у статті 1 «Визначення термінів», яка вважається засадничою для розуміння змісту всього законодавчого акта, який підлягає науковому аналізу, не міститься чіткого та визначення поняття «правовий статус особи» [4]. У статті 6 Сімейного кодексу України також лише зазначається, що правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття [9]. На подолання цієї прогалини у правовому полі України доцільно зосередити увагу на доктринальних підходах.

Як зазначає О. Синєгубов, поширеним є визначення, за яким під правовим статусом особи розуміють сукупність різних структурних елементів (правосуб'єктність, права, свободи, обов'язки та юридичну

відповідальність), об'єднаних тим, що вони характеризують становище людини у правовому суспільстві [8, с. 902]. Слушно відзначає В. Макарчук, що правовий статус особи – це сукупність юридичних прав, свобод і обов'язків особи, що закріплені в чинному законодавстві й складають соціально допустимі та необхідні потенційні можливості особи мати суб'єктивні права й обов'язки, а також реалізувати їх у системі суспільних відносин [2, с. 19].

До слова, чимало вітчизняних науковців, серед них вищезгадані О. Ригіна та О. Синєгубов, а також Н. Найман зазначають, що наразі в доктрині національного права, у тому числі й конституційного права, прийнято виділяти три види правового статусу особи. По-перше, диференціюють загальний (базовий) правовий статус особи – цей статус визначається Основним законом держави та передбачає, що особа є громадянином та членом суспільства. По-друге, спеціальний (родовий) правовий статус, який відображає особливості формування становища окремо визначених категорій осіб (зокрема військовослужбовців, внутрішньо переміщених осіб, суддів, прокурорів, посадових осіб органів місцевого самоврядування тощо). І наостанок – індивідуальний правовий статус, у межах якого здійснюється конкретизація становища носія такого статусу, для прикладу, у зв'язку з досягненням ним певного віку чи зміни сімейного статусу [6, с. 28]. На продовження цієї думки Н. Найман зазначає, що правовий статус дитини – це специфічна форма правового статусу особи, зважаючи на те, що вона фактично поєднує в собі відразу три види статусів з частковим переважанням двох останніх. Таку ж позицію підтримує вітчизняний науковець С. Саблук [3, с. 38; 7, с. 147].

Інтерпретуючи та узагальнюючи вищенаведені твердження у власну дефініцію, зазначимо, що правовий статус дитини – це специфічна форма (вид) правового становища особи, яка виражає сукупність закріплених у законодавстві прав, свобод, інтересів, гарантій їх реалізації, а також юридичну відповідальність, які у своїй органічній сукупності визначають правове становище індивіда (малолітньої або неповнолітньої особи) як суб'єкта права в межах конкретної правової системи. При наданні цього визначення також дотримуємося позиції П. Карпової, за якою відступ від забезпечення однакових гарантій у втіленні прав і свобод, за загальним правом, є дискримінацією. Водночас диференціація правового регулювання, тобто підвищення рівня добробуту, полягає в наданні пільг особам, які потребують підвищеного соціального захисту зі сторони держави. Яскравим прикладом такої соціально виправданої диференціації є правовий статус дитини. У цьому випадку слабка захищеність організму й психіки від несприятливого зовнішнього впливу компенсується позитивною дискримінацією або, іншими словами, забезпеченням спеціального правового захисту [1, с. 34].

Висновки. У результаті проведеного теоретико-правового дослідження було встановлено, що правовий статус дитини є складним правовим феноменом, який потребує як комплексного нормативного осмислення, так і доктринального узагальнення. Категорія правового статусу дитини не може бути зведена винятково до формального переліку прав та обов'язків, а повинна розглядатися як особлива форма правового становища особи, що відображає поєднання базових характеристик загального, спеціального та індивідуального статусів.

У межах цієї роботи запропоновано авторське визначення правового статусу дитини як специфічної форми правового становища особи, що виражає сукупність закріплених у законодавстві прав, свобод, інтересів, гарантій їх реалізації, а також юридичну відповідальність, які у сукупності визначають положення малолітньої або неповнолітньої особи як суб'єкта права в межах конкретної правової системи. Подальше ґрунтовне дослідження цієї тематики має не лише наукову, але й прикладну цінність для вдосконалення правової політики держави щодо охорони дитинства та розвитку інституту правового статусу особи в сучасній Україні.

Література:

1. Карпова П. В. Конституційно-правовий статус дитини в Україні. *Вісник Дніпропетровського університету ім. Альфреда Нобеля. Серія «Юридичні науки».* 2013. № 2 (5). С. 33–37.
2. Макарчук В. В. Поняття «Правовий статус особи» в теоретично-правовій літературі. *Право.ua.* 2015. № 3. С. 18–22.
3. Найман Н. М. Сімейно-правовий статус дитини. *Підприємництво, господарство і право.* 2016. № 6. С. 38–43.
4. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства : Закон України від 22 вер. 2011 р. № 3773-VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2012. № 19–20 (дата звернення: 22.04.2025).
5. Рабінович П. М. Основоположні права людини: соціально-антропна сутність, змістова класифікація. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2013. № 2 (73). С. 10–16.
6. Ригіна О. М. «Правовий статус дитини», «права дитини», «потреби дитини», «інтереси дитини»: загальнотеоретична характеристика. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2021. № 8. С. 28–30.
7. Саблук С. А. Окремі аспекти правового статусу дитини. *Університетські наукові записки.* 2005. № 3 (15). С. 143–147.
8. Синєгубов О. В. Правовий статус дитини як учасника особистих немайнових відносин. *Форум права.* 2013. № 1. С. 900–907.
9. Сімейний кодекс України : Кодекс України від 10 січн. 2002 р. № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України.* 2002. № 21 (дата звернення: 22.04.2025).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-22

СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО В УМОВАХ ВІЙНИ ЯК СКЛАДОВА СИСТЕМНОГО ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ: УКРАЇНСЬКА МОДЕЛЬ ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Петронюк Крістіна Романівна
аспірант кафедри міжнародного права,
Навчально-науковий інститут міжнародних відносин,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
завідувач сектору взаємодії з Верховною Радою України та органами державної влади Секретаріату Державного секретаря,
Міністерство юстиції України
м. Київ, Україна

Безпрецедентне повномасштабне вторгнення російської федерації на територію України стало не лише грубим актом агресії та кричущим порушенням норм міжнародного права, зокрема міжнародного кримінального та міжнародного гуманітарного права, а також джерелом системного порушення основоположних прав людини та принципів Статуту ООН. Серед ряду вчинених росією воєнних злочинів, одним з найбільш жорстоких є саме вчинення сексуального насильства. Так, згідно зі статистичними даними, станом на 01 квітня 2025 року Офісом Генерального прокурора зафіксовано 349 фактів СНПК, з них постраждалими є 225 жінок та 124 чоловіки, з яких 19 – це неповнолітні діти [1]. Варто зазначити, що це лише офіційно підтверджені факти щодо потерпілих, які зголосилися свідчити про вчинений злочин, однак реальна кількість вчинених злочинів значно більша.

«Жоден воєнний злочин чи злочин проти людяності, скоєний унаслідок агресії Росії проти України, не має залишитися безкарним. Кожен винний має бути притягнутий до міжнародно-правової та кримінальної відповідальності – від виконавців до військово-політичного керівництва країни-агресора», – зазначив В. Зеленський під час зустрічі з Прокурором Міжнародного кримінального суду К. Ханом [2].

Римський статут Міжнародного кримінального суду, визнає зґвалтування, сексуальне рабство, примус до проституції, примусову вагітність, примусову стерилізацію (не обмежуючись цими складовими СНПК) як [3]:

– воєнні злочини (стаття 8);
– злочини проти людяності (стаття 7);
– геноцид (стаття 6).

Важливим процесуальним моментом щодо розслідування злочинів сексуального насильства під час збройного конфлікту є той факт, що це

воєнний злочин, який не має терміну давності. Відповідно, постраждалі можуть повідомити про нього будь-коли, щойно будуть готові до цього, зокрема і через 10 і навіть 30 років, як свідчить практика інших держав. Власне, ці норми, передбачені міжнародним правом, знайшли своє відображення і в чинному законодавстві України.

Так, у 2016 році, зокрема, був засуджений диктатор Чаду Гіссен Габре за злочини проти людяності й воєнні злочини, включаючи тортури, сексуальне рабство і зґвалтування. Позов проти нього подали семеро мешканців Чаду у 2000 році. Габре визнали винним у тортурах, зґвалтуваннях і загибелі 40 тисяч осіб, яких він вважав своїми політичними опонентами.

У кримінальному законодавстві України питання відповідальності за сексуальне насильство в умовах війни регулюється насамперед статтею 438 Кримінального кодексу України (порушення законів та звичаїв війни), яка передбачає відповідальність за жорстоке поводження з цивільним населенням, застосування заборонених методів ведення війни, у тому числі сексуального насильства [4].

В Україні відповідальність за злочини СНПК регулюється Кримінальним кодексом України, зокрема положеннями про воєнні злочини, злочини проти статевої свободи та недоторканності.

Так, до 09 жовтня 2024 року основною нормою законодавства, за якою можна було кваліфікувати СНПК (як, власне, і інші воєнні злочини) – була стаття 438 «Порушення законів та звичаїв війни», що знаходиться в Розділі «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» Кримінального кодексу України.

Варто зазначити, що стаття 438 КК України являє собою бланкетну диспозицію до міжнародних договорів у сфері МГП та не охоплювала собою всього складу злочину СНПК. Тим не менш, вона дозволяє кваліфікувати сексуальне насильство саме як воєнний злочин, що значно посилює кримінально-правову оцінку таких діянь і дозволяє враховувати міжнародні стандарти під час слідства та судового розгляду.

В свою чергу, Верховна Рада України 09 жовтня 2024 року ухвалила імплементаційний Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього», який є завершальним кроком у процесі ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Відповідний євроінтеграційний закон набрав чинності 24 жовтня 2024 року [5].

Закон адаптує кримінальне та кримінальне процесуальне законодавства України до положень права Європейського Союзу, а саме узгоджує положення КК України з нормами Римського статуту МКС та забезпечує кримінально-правове переслідування за найбільш тяжкі міжнародні злочини (злочин геноциду, злочин агресії, злочини проти

людяності та воєнні злочини). Важливо, що Законом в більшій мірі усунено бланкетність ст. 438 КК України і відтворено останню відповідно до міжнародних традицій.

Разом з тим, важливим елементом розвитку криміналізації даного злочину є прийнятий 20 листопада 2024 року Верховною Радою України Закон «Про статус осіб, постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного зі збройною агресією Російської Федерації проти України, та невідкладні проміжні репарації». Завдяки цій законодавчій ініціативі визначено правовий статус осіб, постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного зі збройною агресією РФ проти України, та членів сімей загиблих (померлих) таких осіб, а також правові основи надання їм невідкладних проміжних репарацій.

Водночас слід наголосити, що найтяжчі міжнародні злочини, зокрема сексуальне насильство, пов'язане зі збройним конфліктом, можуть бути об'єктом розслідування не лише в тій державі, де вони були скоєні, або громадянами якої є винні особи. Такі провадження можливі на підставі принципу універсальної юрисдикції, за умови наявності відповідного механізму у національному законодавстві країни, яка здійснює таке розслідування. При цьому кримінальні провадження, що відкриваються іншими державами на основі принципу універсальної юрисдикції, становлять вагомий додатковий інструмент забезпечення невідворотності покарання.

Зокрема, на сьогодні низка країн, серед яких Польща, Литва, Німеччина, Іспанія, Швеція, Естонія, Франція, Велика Британія, Румунія та Канада, вже ініціювали розслідування злочинів, скоєних у ході агресії російської федерації проти України. Додатково, задля ефективного збору та обміну доказами, була створена Спільна слідча група (Україна, Литва, Польща), до роботи якої приєдналися також Міжнародний кримінальний суд, Естонія, Латвія та Румунія.

Для України використання механізму універсальної юрисдикції відкриває можливість передавати справи про злочини, які національна правоохоронна система наразі не спроможна ефективно розслідувати та переслідувати у судовому порядку через низку об'єктивних обмежень. До таких чинників належать, зокрема, відсутність належного законодавчого регулювання або спеціальної експертизи у сфері розслідування складних категорій міжнародних злочинів, таких як командна відповідальність та злочини проти людяності, вчинені до набрання чинності Законом України від 9 жовтня 2024 року.

Сексуальне насильство в умовах війни є грубим порушенням як норм міжнародного гуманітарного права, так і міжнародного права прав людини. Україна створила базову правову модель притягнення до відповідальності за такі злочини, однак її ефективність потребує суттєвого посилення в умовах повномасштабної війни. Важливими напрямами є адаптація національного законодавства до міжнародних стандартів, посилення кадрового потенціалу органів правопорядку,

забезпечення належного захисту потерпілих та активізація міжнародної співпраці.

Література:

1. Офіс Генерального прокурора. Результати діяльності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.gp.gov.ua/ua/posts/rezultati-diyalnosti

2. Президент України провів зустріч із прокурором Міжнародного кримінального суду. Офіційне інтернет-представництво Президента України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.president.gov.ua/news/prezident-ukrayini-proviv-zustrich-iz-prokurorom-mizhnarodno-73605

3. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.

5. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього : Закон України від 09.10.2024 р. № 3487-IX // Офіційний вісник України. – 2024. – № 84. – Ст. 4236.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-23

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ МІГРАЦІЙНИХ ОРГАНІВ В ПЕРІОД ДІЇ РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Погребняк Олена Геннадіївна
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін,
Інститут права та безпеки
Одеського державного університету внутрішніх справ
м. Одеса, Україна

В сучасних умовах функціонування держави, особливо в контексті воєнного стану, забезпечення прав працівників міграційних органів набуває особливої актуальності. Працівники Державної міграційної служби України виконують важливі функції, пов’язані із реалізацією міграційної політики, контролем за дотриманням законодавства у сфері міграції, документуванням порушень міграційного законодавства, а

також забезпеченням національної безпеки в умовах збройної агресії проти України. Посилення міграційних процесів унаслідок переміщення осіб із зони бойових дій значно ускладнило виконання службових обов'язків працівниками міграційних органів, що об'єктивно зумовлює потребу в належному правовому забезпеченні їхніх прав і гарантій. Крім того, все частіше виникають позаштатні ситуації, що пов'язані з комунікацією з демобілізованими громадянами та ветеранами.

Нормативну основу правового регулювання діяльності працівників міграційної служби визначають норми Закону України «Про державну службу» [3], Кодексу законів про працю України [2], а також спеціального законодавства, зокрема Закону України «Про правовий режим воєнного стану» та ін. Зазначені нормативні акти визначають не лише загальні трудові права працівників, а й особливості функціонування державних службовців у період дії надзвичайних правових режимів. Водночас практична реалізація цих норм ускладнюється низкою факторів, зокрема обмеженими матеріально-технічними ресурсами, кадровим дефіцитом, підвищеними фізичними та психологічними навантаженнями, відсутністю належного соціального забезпечення в умовах посиленої загрози життю та здоров'ю працівників.

Однією з головних проблем залишається забезпечення безпечних умов праці для працівників, які продовжують виконувати службові завдання в зоні бойових дій або наближених до них територіях. Також актуальним є питання захисту їхніх трудових і соціальних прав, включаючи своєчасну виплату заробітної плати, доступ до медичної допомоги, гарантії правового захисту, забезпечення психологічної підтримки та належного відпочинку [1]. Наявні законодавчі механізми не повною мірою відповідають викликам воєнного часу, що потребує нормативного вдосконалення й запровадження додаткових правових гарантій. Перспективи вирішення окреслених проблем полягають у розробленні комплексної стратегії з удосконалення нормативно-правового регулювання діяльності міграційних органів у період надзвичайних ситуацій, що має включати оновлення законодавчих актів у частині соціальних гарантій працівників, зміцнення матеріально-технічної бази міграційної служби, а також впровадження програм психологічної підтримки [6]. Крім того, доцільним є підвищення рівня професійної підготовки працівників, особливо в частині дій в умовах кризових ситуацій і високого ризику [4, с. 6].

Отже, забезпечення прав працівників міграційних органів в умовах воєнного стану є ключовим чинником забезпечення функціонування системи публічного управління та національної безпеки в цілому. Удосконалення правового регулювання, соціального захисту та організаційного забезпечення їхньої діяльності є необхідною умовою для стабільного функціонування Державної міграційної служби України в умовах сучасних викликів. Водночас особливого значення набуває

формування в працівників міграційних органів належного рівня правосвідомості, що включає знання власних прав, механізмів їхнього захисту та можливостей реалізації у правовому полі [5, с. 10]. Системне підвищення професійної компетентності державних службовців, у тому числі шляхом участі в освітніх програмах, тренінгах, курсах підвищення кваліфікації, дозволить не лише ефективно виконувати службові обов'язки, а й забезпечувати захист власної гідності, професійної незалежності та правових гарантій в умовах підвищених загроз.

Література:

1. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 21.04.2025 р.).

2. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text (дата звернення: 21.04.2025 р.).

3. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19 (дата звернення: 21.04.2025 р.).

4. Корнута Л.М. Адміністративно-правові аспекти професійної компетентності публічних службовців : питання теорії та практики : монографія. Одеса, Юридика, 2024. 420 с.

5. Lederach, J. Little Book of Conflict Transformation Clear Articulation Of The Guiding Principles By A Pioneer In The Field. GOOD BOOKS. 2003. 70 p.

6. The International Civil Servant In Law And In Fact. URL: https://www.un.org/depts/dhl/dag/docs/internationalcivilservant.pdf

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-24

АНАЛІЗ ФАКТОРІВ ТА УМОВ, ЩО КОРЕЛЮЮТЬ ПРАВОМІРНІСТЬ ПОВЕДІНКИ В СУСПІЛЬСТВІ

Полонка Іванна Анатоліївна
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри фундаментальних юридичних дисциплін,
ПВНЗ «Буковинський університет»
м. Чернівці, Україна

Досвід останніх років переконливо свідчить, що поступ України на шляху прогресивного розвитку можливий лише на загальноцивілізаційній демократичній основі, тісно пов'язаний із утвердженням справжніх

правових засад у суспільному житті. Слід зауважити, що право відповідає вимогам моральності лише тоді, коли його дія спрямована на конкретну особу, сприяє розвитку її особистісних (зокрема й правових) якостей, дозволяє реалізувати себе як вільного індивіда.

Людина, будучи активним суб'єктом правових відносин, не лише формує правове середовище суспільства, а й водночас розвиває себе в процесі цієї діяльності. У такому контексті право постає як своєрідний орієнтир щодо здійснення певних дій або утримання від них. Усне формулювання правових норм виступає важливим каналом соціалізації та засобом набуття громадянином уявлення про правову дійсність.

Організація правового життя, характерного для розвиненого громадянського суспільства і правової держави, не може зводитися лише до вдосконалення нормативних засобів регулювання поведінки людини, тобто до сукупності зовнішніх щодо індивіда умов, що визначають його дії.

Правомірна поведінка є реакцією на вимоги правових норм і водночас відображенням певного набору здібностей особи. Такий підхід до оцінки правомірної поведінки є важливим із практичної точки зору, адже зрозуміло, що юридичними засобами неможливо забезпечити її стійкість. Необхідно задіяти компоненти, які чинять пролонгований стабілізуючий вплив. Управління їх дією дає змогу вирішити завдання контролю та стимулювання правомірної поведінки в належному обсязі.

Фактори й умови, що прямо чи опосередковано впливають на становлення й відтворення правомірної поведінки, можна умовно поділити на об'єктивні та суб'єктивні. Об'єктивні чинники мають загальний характер, виникають і діють незалежно від волі та свідомості індивіда; натомість суб'єктивні – породжуються самою людиною та залежать від неї. Водночас зв'язок між об'єктивними й суб'єктивними факторами є набагато складнішим. Їхня роль у визначенні змісту та спрямованості вчинків особи різниться залежно від умов. Якщо йдеться про поведінку загалом, тобто про тривалу лінію правового життя індивіда, то провідну роль, ймовірно, відіграватимуть об'єктивні елементи або найбільш стійкі особистісні риси. Якщо ж розглядати окремі дії, то зрозуміти їхню мотивацію легше через призму суб'єктивних чинників.

Спробуємо окреслити об'єктивні чинники, що впливають на правомірну поведінку людини.

До факторів найзагальнішого характеру належать соціально-економічні умови життя суспільства. У країнах із високим рівнем доходів і належною системою соціального забезпечення, як правило, спостерігається вища схильність населення до правомірної поведінки. Однак між цими чинниками та безпосередньою поведінкою особи існує низка опосередкованих ланок, тому не завжди можна говорити про їхню однозначну дію. Наприклад, чимало проявів неправомірної поведінки (зловживання правом, корупція, посадові злочини) спричинені не

злиденністю чи беззахисністю правопорушників. І навпаки, більшість пересічних громадян, якщо не зазнають прямого примусу, зазвичай дотримуються принаймні елементарних норм правомірної поведінки.

Вагоме коригування впливу складових попередньої групи здійснює сформована соціальна політика, а також стан і спрямованість державної підтримки суспільства. При цьому важливо звертати увагу не стільки на обсяг матеріальних ресурсів, скільки на рівень людського розвитку. Україні варто замість еклектичної пострадянської моделі розвивати новий стандарт сучасної суспільної стратегії, що відповідає її демографічній, культурній та економічній ситуації.

До об'єктивних чинників загального (фонового) плану належить також характер держави у всьому спектрі її конкретно-історичних і культурних ознак. Правова держава, яка функціонує у тісному взаємозв'язку з розвиненим громадянським суспільством і не сприймається як відчужена від інтересів громадян політична сила, створює значно більше передумов для формування правомірної поведінки. Така поведінка розглядається як корисна, доцільна, безумовно схвалювана та реально підтримувана.

Одним із найважливіших об'єктивних чинників, вплив якого можна вважати безпосереднім, а не лише фоновим, є чинна законодавча база, що гарантує належний стан суспільних відносин. Не потребує доведення твердження, що раціональна, зручна, оптимальна, максимально адаптована до масових правовідносин і, головне, ефективно реалізована система нормативних вимог є необхідною й у певній мірі достатньою підставою відповідності поведінки громадян нормам правомірності. В умовах її належного функціонування ступінь примусу до правомірної поведінки мінімальний, а підтримка такої поведінки за допомогою інших засобів – надзвичайно висока.

У сучасній Україні чинна нормативна база сприймається масовою свідомістю як малоефективна та незадовільна з огляду на її здатність забезпечувати належне функціонування суспільства. Попри те, що вітчизняне законодавство за рівнем розвитку не поступається законодавчим системам провідних країн, йому бракує ознак соціальної доцільності та моральної зрозумілості як інструменту організації правового життя.

До найважливіших зовнішніх передумов, які здатні суттєво підтримувати стабільну правомірну поведінку не лише конформного, а й соціально активного характеру, належить політико-правовий стан суспільства. Якщо особа має реальну можливість реалізувати закріплені Конституцією права, а в суспільстві діє стабільна система гарантій прав і свобод громадян, – поведінка людини стає стабільною, правомірною та соціально бажаною. Натомість, якщо громадянин може реалізувати свої права лише з надзусиллями та в окремих, виняткових випадках; якщо позитивний результат виглядає радше винятком, аніж правилом; якщо

юридичне закріплення основних прав поєднується з фактичним безправ'ям більшості, – тоді поведінка людини стає нестійкою, схильною до негативних стимулів, соціально небажаною, а згодом – і неправомірною.

До числа об'єктивних чинників фонового характеру слід обов'язково віднести національні риси суспільної та індивідуальної правової культури.

Тісно пов'язаним із попереднім елементом є стан суспільної моралі та загальний рівень духовності. Багато дослідників української культури відзначають виразне домінування в ній релігійних і моральних компонентів. Це свідчить про те, що політичні, економічні та правові поняття й відносини завжди узгоджуються з принципами моралі та релігійними засадами. Якщо ми розглядаємо правомірну чи неправомірну поведінку не лише як абстрактне явище, а й занурюємося в її конкретний зміст і структурні елементи, то повноцінне розуміння справжньої природи ключових стимулів і головних причин такої поведінки є неможливим без урахування моральних і духовних чинників, що визначають її внутрішню мотивацію та зовнішнє підкріплення.

Знедуховлення суспільства та розхитування моральних засад повсякденного життя людей (що й досі спостерігається в Україні) слід розглядати як суттєвий негативний чинник, який впливає на особистість і зумовлює незадовільний стан правомірної поведінки громадян.

Фактором, який можна вважати проміжним між об'єктивними та суб'єктивними елементами, є стан, зміст і спрямованість правової ідеології. Цей компонент є об'єктивним тому, що його зміст формується незалежно від свідомості та волі окремих людей; він є результатом складного переплетення державної правової політики та сформованого культурного шару суспільної правосвідомості. Водночас він має й суб'єктивний вимір, адже являє собою сукупність ідей, розрахованих на сприйняття людиною, та існує як ідеологічне утворення саме у свідомості індивідів – як ідеальні спонуки до правомірної поведінки.

Правова ідеологія, зведена лише до уявлень про ідеальне правове суспільство, має слабкий вплив. Натомість, включаючи нормативні вимоги, права, свободи та механізми їх реалізації, вона стає дієвим засобом усвідомлення цілей права і мотивації правомірної поведінки.

Такими є в загальних рисах об'єктивні умови, що тією чи іншою мірою зумовлюють правомірну поведінку особистості. Для зовнішніх передумов характерна системність впливу: кожен окремий чинник сам по собі має недостатню силу, однак у взаємозв'язку вони посилюють свою дієвість. Лише за цієї умови їхній вплив стає стійким і однозначним. На жаль, історія не знає випадків, коли кожен із цих елементів діяв би очевидно й виключно позитивно. Дійсність завжди суперечлива. Тому зробити точні висновки про ефективність системи

об’єктивних чинників формування правомірної поведінки вкрай складно. Втім, соціологічно-пізнавальну характеристику їх дії все ж можливо отримати – принаймні у вигляді узагальненої ідеологічної конструкції.

Принципово важливо пам’ятати, що саме об’єктивні чинники в сукупності, з тією чи іншою мірою безпосередності, впливають на формування низки правових якостей особистості. Ці якості є базовими суб’єктивними елементами, що зумовлюють правомірну поведінку як активну, стабільну та надійну

Підсумуємо. У контексті виявлення та аналізу чинників, що впливають на значущу з правової точки зору поведінку людини, слід розглядати правомірну поведінку в її складових компонентах значно ширше, ніж це прийнято в межах традиційної юридичної теорії. Необхідно чітко розмежовувати власне юридичні інструменти впливу на вчинки людини та загальносоціальний комплекс засобів такого впливу.

У сучасних умовах в Україні перелічені об'єктивні чинники діють як внутрішньо суперечливі: їхні позитивні та негативні аспекти здебільшого врівноважуються. Найдієвішим на сьогодні чинником залишається юридичний, хоча його вплив здебільшого обмежується лише елементарною правослухняністю.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-25

ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТУ НАРОДЖЕННЯ В УКРАЇНІ: РОЛЬ СИСТЕМИ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВНИЧОЇ ДОПОМОГИ – ЦЕНТРІВ З НАДАННЯ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВНИЧОЇ ДОПОМОГИ

Рішко Марія Іванівна
кандидат юридичних наук,
заступник керівника проекту «Захист та пошук рішень для осіб без громадянства, біженців та шукачів притулку у Західній Україні»
Міжнародний фонд охорони здоров'я та навколишнього середовища «Регіон Карпат»
м. Мукачево, Україна

Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною

за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1].

Встановлення факту народження є одним із ключових аспектів захисту прав людини, основою для отримання громадянства, доступу до медичних, соціальних і освітніх послуг.

В Україні проблематика відсутності реєстрації народження є актуальна для вразливих категорій осіб, а саме: ромських сімей, внутрішньо переміщених осіб (ВПО), осіб без громадянства, осіб, які проживають на тимчасово окупованих територіях та ін.

За оцінками УВКБ ООН, з середини 2015 до кінця 2021 72,211 дітей, народжених на непідконтрольних уряду України районах Донецької та Луганської областей, ще не отримали свідоцтва про народження в Україні. Без українських свідоцтв про народження їм може загрожувати безгромадянство, оскільки в 14 років вони не зможуть звернутись за отриманням паспорту громадянина України [5].

Державна реєстрація народження дитини проводиться за місцем народження дитини або за місцем проживання її батьків чи одного з них [3].

Залежно від строку, що сплив з моменту народження дитини, для її реєстрації необхідні документи [5]:

До 1 року	Від 1 до 15 років	Від 16 років і старше
– заява; – медичне свідоцтво про народження (форма № 103/о); – паспорт заявника	– заява (правила повторної реєстрації); – медичне свідоцтво про народження (форма № 103/о); – медична довідка про перебування дитини під наглядом лікувального закладу (форма № 103-1/о); – довідка з місця проживання дитини	– заява (правила повторної реєстрації); – медичне свідоцтво про народження (форма № 103/о); – рішення суду про встановлення факту народження

Через відсутність вищезазначених документів вразливі категорії осіб змушені звертатись до суду для встановлення факту народження. Рішення суду про встановлення факту народження може бути отримане в результаті окремого провадження, що передбачено статтею 293 Цивільного процесуального кодексу України.

Для вирішення питання щодо встановлення факту народження у судовому порядку фізичні особи звертаються до Центрів з надання безоплатної правничої допомоги, що відіграють важливу роль у забезпеченні права людини.

Відповідно до ч. 1 ст. 14 закону України «Про безоплатну правничу допомогу» право на безоплатну вторинну правничу допомогу мають такі категорії фізичних осіб: малозабезпечені особи (повнолітні особи, які перебувають під юрисдикцією України, якщо їхній середньомісячний дохід, розрахований відповідно до методики, затвердженої

Міністерством юстиції України, не перевищує двох розмірів прожиткового мінімуму, розрахованого та затвердженого відповідно до закону для осіб, які належать до основних соціальних і демографічних груп населення, а також особи з інвалідністю, які отримують пенсію або державну соціальну допомогу відповідно до законів України "Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю" і "Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю", у розмірі, що не перевищує двох прожиткових мінімумів для працездатної особи), ВПО, ОБГ – на всі види правничих послуг, передбачених частиною другою статті 13 закону України «Про безоплатну правничу допомогу», у тому числі встановлення факту народження [2].

Аналізуючи позитивні судові практики Центрів з надання безоплатної правничої допомоги в Україні, слід виокремити деякі з них, до прикладу, справа № 505/85/22 – встановлено факт народження матері для набуття громадянства України (Подільське бюро, Хмельницька область), поновлено реєстрацію актового запису про народження. Покійна мати була громадянкою України. Однак, під час звернення до Державної міграційної служби України заявниця не змогла підтвердити факт народження матері на території України, оскільки свідоцтва про народження матері не збереглося. Звернувшись до Державного архіву Одеської області клієнтці повідомили, що книги реєстрації актів про народження за 1940 рік вважаються втраченими у період окупації та воєнних дій 1941-1944 років, що унеможливлює витребування архівної довідки про народження її матері.

Справа № 445/364/24 – встановлено факт народження на ТОТ (Золочівське бюро на Львівщині).

Справа № 297/3839/23 – встановлено факт народження 23-х річної ромки (Берегівське бюро на Закарпатті).

Справа № 760/15180/23 – встановлено факт народження на ТОТ (Правобережний київський місцевий центр з надання БВПД). Мати дитини звернулась до Омбудсмана, потім в БПД через відсутність у дитини свідоцтва про народження та неможливість повернутися з Естонії до України**.**

У 2024 році система надання БПД надала понад 1 млн правничих послуг (безоплатної первинної та вторинної правничої допомоги). Найпопулярнішим способом отримати безоплатну правничу допомогу було звернення до бюро правничої допомоги – до них люди звернулися понад 451 тис. разів. Юристи опрацювали понад 101 тис. онлайн-звернень та понад 303 тис. дзвінків на Єдиний контактний номер телефону системи надання БПД 0-800-213-103. Порівняно з минулим роком кількість очних звернень до бюро зменшилася на 8,3%, телефоном – на 5,8%, а онлайн збільшилась утричі. Серед суб’єктів права на БВПД найбільше звернень від

людей з низьким доходом (30 %), ВПО (15,3%), ветеранів війни та членів сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, членів сімей загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України (13,4%), людей з інвалідністю (10,6%), дітей (6,3%) [6].

Крім того, 11.06.2020 р. у Верховній Раді України зареєстровано законопроєкт № 3635, який пропонує звільнити від сплати судового збору батьків у справах про встановлення факту народження їх дітей. УВКБ ООН адвокатує за його якнайшвидше прийняття з метою забезпечення права дітей на реєстрацію народження, а також запобіганню випадків безгромадянства [5].

Серед основних проблем, що виникають у процесі встановлення факту народження, можна виділити наступні:

– Відсутність медичного підтвердження факту народження. У випадках домашніх пологів або народження без звернення до медичного закладу відсутній офіційний документ (медичне свідоцтво про народження), що ускладнює реєстрацію народження дитини.

– Відсутність документів або втрата документів батьків дитини, відсутність свідків – для ромських громад і людей, що народилися в умовах окупації чи на непідконтрольних територіях.

– Низька правова обізнаність серед вразливих категорій населення та інші.

Для подолання цих викликів система БПД допомагає вразливим групам громадян у таких напрямах: 1) юридичне консультування– фахівці БПД пояснюють особам їхні права та порядок дій для встановлення факту народження. 2) Підготовка документів. Правники допомагають зібрати докази (показання свідків, довідки з лікарень, шкіл, територіальних громад, архівні дані тощо) та підготувати заяву до суду. 3) Представництво в суді. Адвокати, залучені БПД, супроводжують справу в суді, забезпечуючи професійний юридичний захист.

Література:

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – ст. 141.

2. Про безоплатну правничу допомогу: закон України № 3460-VI від 02.06.2011 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2011. – № 51. – ст. 577.

3. Про державну реєстрацію актів цивільного стану: закон України № 2398-VI від 01.07.2010 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2010. – № 38. – ст.509.

4. Цивільний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40-41, 42. – ст. 492.

5. УВКБ ООН. Реєстрація народження особи без громадянства або особи з невизначеним громадянством. DOI: https://www.unhcr.org/ua/

reyestratsiya-narodzhennya-osoby-bez-hromadyanstva-abo-osoby-z-nevyznachenym-hromadyanstvom

6. Система надання безоплатної правничої допомоги оприлюднила звіт за 2024 рік. DOI: https://legalaid.gov.ua/novyny/zvit-systemy-nadannya-bpd-za-2024-rik/

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-26

ПРАВА ДИТИНИ У КОНСТИТУЦІЯХ ДЕРЖАВ: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ

Селезньова Ольга Миколаївна
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри професійних та спеціальних правових дисциплін,
ПВНЗ «Буковинський університет»
м. Чернівці, Україна

Права та обов'язки дітей – це масштабна категорія у сучасному праві, оскільки усвідомлення значення повноцінного дитинства людством з кожним роком стає більш глибоким та значимим. Таке твердження має фактичну основу – права та обов'язки дітей дістають правове регулювання вищого, конституційного рівня. У конституціях різних держав спостерігається власне це регулювання, яке розвивається далі у відповідних нормативно-правових актах. Більше того, світовій практиці відома така вища посада державного управління, як посада уповноваженого з прав дитини. Наприклад у Польщі одночасно здійснюють свої функціональні обов'язки і Уповноважений з прав людини, і Уповноважений з прав дитини.

Разом з тим, увага до інституту дитинства у світовому співтоваристві хоча і збільшується, фрагментарність правового регулювання все ж таки має місце. Значна частина правової регламентації стосується опіки й піклування, соціальної турботи та захисту, деяких аспектів відповідальності неповнолітніх. Приміром, у Конституції Італії можна відмітити яким чином регулюється питання статусу позашлюбних дітей. Існують і попереджувально-імперативні настанови (наприклад, про планування сім'ї у Конституції Китаю).

Що ж до спеціалізованих питань дитинства, то слід сказати, що вони доволі часто розглядаються саме у внутрішньодержавному законодавстві, а у конституціях заявлено лише базові та загальні позиції. Серед іншого, відкритим залишається питання регулювання прав та обов'язків дітей дошкільного віку. Багато в чому цей аспект у

конституційному регулюванні зводиться до освітніх прав. Конституція України, зокрема, встановлює доступність, безоплатність і розвиток дошкільної освіти.

Взагалі більшою мірою увага законодавця у визначенні прав дитини приділена саме освітнім правам. Надання освіти держава вважає однією зі своїх пріоритетних задач у сфері регулювання інституту дитинства. Не є дивним, що багато конституцій різних держав закріплюють здійснення державного контролю і нагляду за системою інституцій надання освітніх послуг (Німеччина, Литва, Іспанія, Італія та ін.).

Важливим аспектом для дитини є право навчання рідною мовою. Низка держав встановлює ведення освітнього процесу державною мовою (Туреччина, Румунія, Україна тощо), винятком є право навчатися мовою корінного населення краю.

Слід відмітити, що багато в чому положення Конституції України, що закріплюють права і обов'язки дітей, базуються на нормах міжнародного права і є аналогічними положенням конституцій розвинених зарубіжних країн. Це є вкрай цінним, оскільки якщо розглядати це питання в історичному контексті, то видно, що права дитини носили обмежувальний характер і фактично були проявлені у форматі фізичного існування, спадкування й певною мірою відповідальності.

Тому можемо констатувати, що конституційно-правове регулювання прав та обов'язків дитини в українському правовому полі представлено на кореляційному рівні з іншими державами, а потребують подальшого удосконалення норми законодавчих актів, які регламентують спеціальні питання дитинства. Для цього корисним стане міжнародний апробований досвід, який на часі вивчати та досліджувати.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-27

ЗАХИСТ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ ЯК СКЛАДОВА ЗАГАЛЬНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

Смерницький Дем'ян Вікторович
доктор юридичних наук, професор,
завідувач відділу науково-методичної роботи
лабораторії науково-організаційного забезпечення
судово-експертної діяльності Державного науково-
дослідного експертно-криміналістичного центру
Міністерства внутрішніх справ України
м. Київ, Україна

Тригубенко Марина Володимирівна
кандидат юридичних наук, старший дослідник,
старший науковий співробітник відділу спеціальної
підготовки та підвищення кваліфікації судових
експертів лабораторії науково-організаційного забезпечення
судово-експертної діяльності Державного науково-
дослідного експертно-криміналістичного центру
Міністерства внутрішніх справ України
м. Київ, Україна

Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю відповідно до ст. 3 Конституції України [1].

В. Р. Макаровська зазначає, що в сучасній доктрині прав людини право людини на охорону здоров'я належить до категорії її основних та невідчужуваних прав. Воно є фундаментальним, природним, невід'ємним, загальним правом і має індивідуальний характер [2, с. 156]. За своїм змістом належить до категорії найбільш життєво важливих фізичних прав людини [3, с. 10].

Захист прав споживачів є пріоритетним напрямом діяльності держави шляхом забезпечення якості та безпечності продукції, проведення її експертизи на предмет дотримання необхідних норм встановлених в нормативно-правових та нормативних документах, нагляду та контролю за господарською діяльністю.

У ст. 42 Конституції України встановлено, що держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт, сприяє діяльності громадських організацій споживачів [1].

Господарський кодекс України ст. 39 встановлює норму, що споживачі, які перебувають на території України, під час придбання,

замовлення або використання товарів (робіт, послуг) з метою задоволення своїх потреб мають право на: державний захист своїх прав; гарантований рівень споживання; належну якість товарів (робіт, послуг); безпеку товарів (робіт, послуг); необхідну, доступну та достовірну інформацію про кількість, якість і асортимент товарів (робіт, послуг); відшкодування збитків, завданих товарами (роботами, послугами) неналежної якості, а також шкоди, заподіяної небезпечними для життя і здоров'я людей товарами (роботами, послугами), у випадках, передбачених законом; звернення до суду та інших уповноважених органів влади за захистом порушених прав або законних інтересів [4].

Права споживачів, механізм реалізації захисту цих прав та відносини між споживачами товарів (робіт, послуг) і виробниками (виконавцями, продавцями) регулюються Законом України «Про захист прав споживачів» [5] та іншими законодавчими актами.

Закон України «Про захист прав споживачів» [5] регулює відносини між споживачами товарів, робіт і послуг та виробниками і продавцями товарів, виконавцями робіт і надавачами послуг різних форм власності, встановлює права споживачів, а також визначає механізм їх захисту та основи реалізації державної політики у сфері захисту прав споживачів.

У відповідності до ст. 5 Закону [5] держава забезпечує споживачам захист їх прав, надає можливість вільного вибору продукції, здобуття знань і кваліфікації, необхідних для прийняття самостійних рішень під час придбання та використання продукції відповідно до їх потреб, і гарантує придбання або одержання продукції іншими законними способами в обсязі, що забезпечує рівень споживання, достатній для підтримання здоров'я і життєдіяльності.

Захист прав споживачів здійснюють центральний орган виконавчої влади, що формує та забезпечує реалізацію державної політики у сфері захисту прав споживачів, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного контролю за додержанням законодавства про захист прав споживачів, місцеві державні адміністрації, інші органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування згідно із законом, а також суди.

Захист прав споживачів у сфері безпечності та якості харчових продуктів, інформування про їх властивості, у тому числі маркування, здійснює центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері безпечності та якості харчових продуктів.

Виробник (виконавець) забезпечує належну роботу (застосування, використання) продукції, в тому числі комплектуючих виробів, протягом гарантійного строку, встановленого нормативно-правовими актами чи договором.

У разі виявлення протягом встановленого гарантійного строку недоліків споживач, в порядку та у строки, що встановлені законодавством, має право вимагати: пропорційного зменшення ціни;

безоплатного усунення недоліків товару в розумний строк; відшкодування витрат на усунення недоліків товару.

У разі виявлення протягом встановленого гарантійного строку істотних недоліків, які виникли з вини виробника товару (продавця, виконавця), або фальсифікації товару, підтверджених за необхідності висновком експертизи, споживач, в порядку та у строки, що встановлені законодавством і на підставі обов'язкових для сторін правил чи договору, має право за своїм вибором вимагати від продавця або виробника: розірвання договору та повернення сплаченої за товар грошової суми; вимагати заміни товару на такий же товар або на аналогічний, з числа наявних у продавця (виробника), товар.

Споживач має право обміняти непродовольчий товар належної якості на аналогічний у продавця, в якого він був придбаний, якщо товар не задовольнив його за формою, габаритами, фасоном, кольором, розміром або з інших причин не може бути ним використаний за призначенням. Право на обмін товару належної якості споживач має протягом чотирнадцяти днів, не рахуючи дня купівлі, якщо триваліший строк не оголошений продавцем.

Крім того, Законом [5] передбачені: права споживача у разі порушення умов договору про виконання робіт (надання послуг); права споживача в разі придбання ним продукції у кредит; права споживача в разі укладення договору поза торговельними або офісними приміщеннями; право споживача у разі укладення договору на відстані.

Споживач має право на те, щоб продукція за звичайних умов її використання, зберігання і транспортування була безпечною для його життя, здоров'я, навколишнього природного середовища, а також не завдавала шкоди його майну.

Також, споживач має право на одержання необхідної, доступної, достовірної та своєчасної інформації про продукцію, що забезпечує можливість її свідомого і компетентного вибору. Інформація повинна бути надана споживачеві до придбання ним товару чи замовлення роботи (послуги).

Захист прав споживачів, передбачених законодавством, здійснюється судом.

З метою захисту своїх законних прав та інтересів споживачі мають право об'єднуватися у громадські організації споживачів (об'єднання споживачів). Об'єднання споживачів є громадськими організаціями, що провадять свою діяльність відповідно до Закону України «Про громадські об'єднання» [6].

Підводячи пені підсумки розгляду питання захисту прав споживачів можна зазначити, що одним з пріоритетних напрямів діяльності держави є захист здоров’я людей, забезпечення екологічної безпеки шляхом контролю за якістю і безпечністю продукції та виробництва, а також встановлення у нормативно-правових актах відповідних прав споживачів продукції та нагляд за їх дотриманням.

Література:

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Макаровська В.Р. Адміністративно-правове регулювання виробництва та споживання генетично модифікованих харчових продуктів. *Медичне право України: правовий статус пацієнтів в Україні та його законодавче забезпечення (генезис, розвиток, проблеми і перспективи вдосконалення)*: матеріали ІІ Всеукр. наук.-практ. конф. (Львів, 17–18 квіт. 2008 р.). С. 155–159.

3. Гладун З. Права людини у сфері охорони здоров'я. *Вісник Львівського університету. Сер.: юридична.* 2004. Вип. 40. С. 8–23.

4. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 18, № 19-20, № 21-22. Ст. 144.

5. Про захист прав споживачів : Закон України від 12 травня 1991 року № 1023-XII. Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, № 30, ст. 379.

6. Про громадські об'єднання : Закон України від 22 березня 2012 року № 4572-VI. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 1, ст. 1.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-28

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ МЕНТАЛЬНОЇ ЄДНОСТІ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ В УМОВАХ ТИМЧАСОВОЇ ОКУПАЦІЇ ТА ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Татаренко Галина Вікторівна
кандидат юридичних наук, професор,
професорка кафедри публічного та приватного права,
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля
м. Київ, Україна

Котова Любов Вячеславна
кандидат юридичних наук, професор,
завідувачка кафедри публічного та приватного права,
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля
м. Київ, Україна

Від 2014 року Україна бореться за відновлення суверенітету та територіальної цілісності, протистоїть агресору, зберігаючи національну ідентичність і прагнучи історичної справедливості. Національна ідентичність як ключовий елемент державності базується на самоусвідомленні народу через історію, культуру та політику. В умовах

російської агресії, анексії Криму та окупації частини територій це поняття набуло особливої ваги. Постала потреба збереження ментальної єдності як серед громадян на підконтрольних територіях, так і серед тих, хто залишився на тимчасово окупованих землях. Дослідження національної ідентичності є необхідним для розуміння факторів солідарності та визначення шляхів постконфліктної реінтеграції. З 24 лютого 2022 року розширення зони окупації загострило виклики для державно-правової системи, вимагаючи нових підходів до реалізації політики національної єдності та збереження культурної ідентичності в умовах тимчасової окупації.

Аналіз сучасного законодавства свідчить про те, що держава не лише визначила правовий статус тимчасово окупованих територій, а й заклала основу для зміцнення ментальної єдності та збереження культурної ідентичності в умовах війни та тимчасової окупації. Прийняття нормативно-правових актів, зокрема Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» (2014), Указу Президента (2019) щодо меж окупованих територій, а також Наказу Мін'юсту (2022) про території бойових дій, створює юридичні рамки для захисту прав громадян та майбутньої реінтеграції. Водночас, розробка стратегій перехідного періоду й економічного відновлення супроводжується напрацюванням концептуальних засад, спрямованих на відновлення ментальних і соціальних зв’язків між громадянами та державою. Саме ці зв’язки є фундаментом для збереження національної ідентичності та забезпечення єдності українського народу, зокрема в умовах інформаційної, культурної та правової боротьби за серця і свідомість громадян, які опинилися під окупацією.

До повномасштабного вторгнення 2022 року у наукових і громадянських колах активно обговорювалася державна політика перехідного періоду як інструмент формування нормативної бази для реінтеграції тимчасово окупованих територій [1; 2; 3]. Зокрема, це знайшло вияв у проєкті Закону України «Про засади державної політики перехідного періоду» [4], положення якого стосувалися амністії, конвалідації та відновлення сталих соціальних зв’язків. Хоча обсяг окупованих територій значно зріс, питання відновлення зв’язків між громадянами та державою не втратило актуальності.

Законопроєкт №5844 є рамковим документом, що визначає напрями реінтеграції та подолання наслідків збройної агресії рф [4]. Проте в ньому залишаються дискусійними термінологічні аспекти, зокрема поняття «соціального зв’язку» [2, с. 34], що критично важливо у постконфліктному контексті. Соціальні зв’язки, як елемент ментальної єдності, потребують правового наповнення: встановлення суб’єктів, видів і механізмів їх підтримки. Соціологічна концепція визначає

соціальні зв'язки як об'єктивно зумовлену взаємодію, що формує спільну діяльність людей у конкретних історичних умовах [6, с. 88].

Тривалий конфлікт призводить до дезінтеграції родинних, професійних, національно-культурних зв'язків, особливо серед вразливих груп населення. Відновлення таких зв'язків є підґрунтям для соціальної згуртованості, закріпленої у Державній стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки [7]. Її реалізація вимагає соціальної інтеграції мешканців ТОТ з контрольованими урядом територіями, що має як горизонтальний (люди – люди), так і вертикальний (люди – інституції) вимір [8].

У цьому контексті важлива роль належить інститутам громадянського суспільства, які забезпечують діалог, підтримку освітніх, культурних ініціатив та правову допомогу. Завдання держави – створення умов для ефективної реалізації цих інструментів через правове забезпечення, інфраструктуру, комунікацію та просвітництво.

Зміцнення ментальної єдності неможливе без посилення ролі державної мови. Концепція її розвитку до 2030 року підкреслює необхідність подолання мовно-культурної фрагментації як чинника національної безпеки [9]. Також критично важливим є забезпечення освітніх прав молоді з ТОТ, над чим нині працює робоча група за участі Ради Європи [10].

У контексті тимчасової окупації та воєнного стану конституційні засади ментальних і соціальних взаємин між громадянами та державою набувають надзвичайного значення, адже саме на їх основі вибудовується модель демократичного управління в умовах кризи. Конституція України закріплює принципи народного суверенітету, верховенства права, прав і свобод людини як найвищої соціальної цінності. Проте реалізація цих засад в умовах війни вимагає адаптованих механізмів – таких, що забезпечують не лише фізичний, а й символічний зв'язок громадян з державою. Цей зв'язок є не лише юридичною категорією, а і ментальною реальністю, яка формує відчуття приналежності до спільноти, довіру до інститутів, віру в державу як гаранта безпеки, справедливості та ідентичності.

Саме у кризовий період зростає роль символічного виміру державності: мова, культура, освіта, пам'ять, правові механізми, участь у суспільному житті – все це перетворюється на інструменти ментального об'єднання. Збереження таких зв'язків є проявом не лише соціальної відповідальності держави, а й реалізації її конституційного обов'язку щодо забезпечення суверенітету, цілісності та демократії.

Високий рівень правової культури та громадянської свідомості має стати відповіддю на виклики окупації. У цьому сенсі особливе значення має правова просвіта населення, зокрема через юридичні клініки [12, с. 16], освіту для молоді, діяльність культурних інституцій. Ці механізми

забезпечують реалізацію конституційних засад у щоденному житті громадян навіть в умовах обмежень.

Отже, в умовах війни та окупації, конституційні засади ментальних і соціальних зв'язків між громадянами та державою не лише зберігають свою силу, але й перетворюються на фундамент відновлення та стабільності. Їх ефективна реалізація визначатиме не лише успішність реінтеграції, а й довгострокову перспективу розвитку правової, єдиної та демократичної України.

Література:

1. Державна політика перехідного періоду як основа реінтеграції тимчасово окупованих територій України: результати круглого столу URL: https://kharkivoda.gov.ua/news/114124 (дата звернення 28.04.2025 р.)
2. Татаренко Г.В. Ментальні та правові аспекти державної політики щодо соціальних зав'язків з тимчасово окупованими територіями: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Взаємодія норм міжнародного і національного права крізь призму процесів глобалізації та інтеграції» (8 грудня 2021 р.). – Сєвєродонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2021. – С. 34-35. URL: http://pravo-snu.com.ua/wp-content/uploads/2022/02/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%8F-08.12.2021.pdf (дата звернення 28.04.2025 р.)
3. Державна політика перехідного періоду як основа реінтеграції тимчасово окупованих територій У країни URL: https://www.pravojustice.eu/ua/post/derzhavna-politika-perehidnogo-periodu-u-fokusi-kruglogo-stolu-za-pidtrimki-proyektu-yes-pravo-justice-i-donbaskoyi-rrrp (дата звернення 28.04.2025 р.)
4. Проєкт Закону України «Про засади державної політики перехідного періоду» № 5844: URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72625 (дата звернення 28.04.2025 р.).
5. Концепція стратегії повоєнного відновлення та розвитку України URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-05/stratvidnovlennya-koncept-v2.pdf (дата звернення 28.04.2025 р.).
6. Лукашевич М. П., Туленков М. В. Соціологія. Загальний курс: Підручник. К.: Каравела, 2004. 456 с.
7. Державна стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 роки URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text (дата звернення 29.04.2025 р.)
8. Friedkin N. E., Vol. 30:409-425 (Volume publication date 11 August 2004).
9. Концепція Державної цільової національно-культурної програми забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на період до 2030 року URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/474-2021-%D1%80#Text (дата звернення 29.04.2025 р.)

10. Рада Європи підтримує підготовку Концепції доступу до освіти молоді з тимчасово окупованих територій URL: https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/the-council-of-europe-supports-the-activities-of-the-working-group-on-the-preparation-of-the-concept-of-access-to-education-for-young-people-from-the-temporarily-occupied-territories (дата звернення 28.04.2025 р.)

11. Татаренко Г.В., Татаренко І.В. Правова просвіта населення як елемент правової культури суспільства. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. № 1 (37), 2019. С.87-94. (дата звернення 28.04.2025 р.)

12. Арсентьєва О. С., Татаренко Г. В., Степанова Г. А. Взаємодія організацій громадянського суспільства з юридичними клініками (на прикладі Юридичної клініки PRO BONO СНУ ім. В. Даля). *Правова позиція*. № 4 (33), 2021. С.11-16. (дата звернення 28.04.2025 р.).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-29

ПРИНЦИП ЛЮДЯНОСТІ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ПРАВОСУДДЯ

Тертишник Володимир Митрофанович
доктор юридичних наук, професор,
професор,
Університету митної справи та фінансів
м. Дніпро, Україна

Реалізація стратегії розбудови суверенної, незалежної, соціальної, демократичної, правової держави, що знаходить закріплення в ст. 1 Конституції України, потребує інтегративного аналізу система засад правової держави, та принципів правосуддя. Цим проблемам приділяється слушна увага вчених-правників [1-5]. Але існуючі публікації не вичерпують всю складну проблему, а швидше утворюють фундаментальну базу для подальшого її дослідження.

До системи засад правової держави в сучасній науковій літературі відносяться такі фундаментальні ідеї як верховенство права, рівність людини і громадянина перед законом і судом, розподіл влади на законодавчу, виконавчу і судову, відповідальності держави перед людиною тощо.

Інтегративний аналіз чинного законодавства України, міжнародних правових актів та доктринальних здобутків сучасної правничої науки показує, що окрім вищеназваних фундаментальних засад правової

держави, до системи засад права, взагалі, та принципів правосуддя, зокрема, *мають відноситись* також такі ідеї-принципи як людяність, презумпції добропорядності людини, недопустимість звуження існуючих прав і свобод людини.

Забезпечення балансу приватних і публічних інтересів в державі потребує інтегративного осмислення діючого в синергетичній єдності з верховенством права інших принципів права, розгляду ідеї людяності.

Принцип людяності визнається апріорі як моральний аспект гуманного ставлення до людини, як найвищої цивілізаційної цінності в суспільстві та державі. Цей принцип в окремих його аспектах знаходить закріплення в міжнародних правових актах та нормах національного законодавства, рішеннях Європейського суду з прав людини. Зокрема у Конвенції з прав людини визначається: «Нікого не може бути піддано катуванню або **нелюдському** чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню» (ст. 3); «Нікого не можна тримати в рабстві або в підневільному стані» (ст. 4).

Доктринальною ідеєю людяності пронизана значна частина норм Конституції України. Вона розкривається у ст. 3, 8, 13, 14, нормах присвяченим основам стандарту прав і свобод людини (ст. 21-64), ст. 69-74 та в інших нормах Основного закону.

Зокрема, ст. 28 Конституції України визначає: «Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, **нелюдському** або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідам».

ЄСПЛ у справі «Савіцький проти України» (заява № 38773/05, рішення від 26.07.2012) Європейський суд виніс рішення про виплату найбільшої суми компенсації моральної шкоди, яка коли-небудь призначалася громадянину України, зобов'язавши державу виплатити 154 тис. євро Богдану Савіцькому, який скаржився на жорстоке **нелюдське** поводження з боку співробітників правоохоронних органів. ЄСПЛ час від часу констатує прояви нелюдських умов тримання підозрюваних під вартою.

Реалізація засади людяності реалізується через закріплення заборон порушень міжнародного гуманітарного права та встановлення відповідальності за злочини проти людяності.

Характерно, що в Римському статуті Міжнародного кримінального суду в аспектах юрисдикції Суду формується концепт: «Злочин проти людяності», в який вкладається будь-яке з діянь, які вчиняються в рамках широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення, і такий напад вчиняється усвідомлено: а) вбивство; б) винищення; в) обернення в рабство; г) депортація або насильницьке переміщення населення; д) ув'язнення

або інше жорстке позбавлення фізичної свободи в порушення основоположних норм міжнародного права; е) катування, тощо.

Людяність може розглядатись як реалізація біль широкої за змістом ідеї людиноцентризму.

***Л**юдиноцентризм* (лат. "homo" – "людина", і "centrum" –"центр") – стратегія державотворення для формування сприятливого життєвого середовища, необхідного для всебічного розвитку людини та реалізації її творчого потенціалу.

Логічно буде розглядати людиноцентризм саме як стратегічний напрямок державотворення, як засаду розбудови і організації діяльності органів влади і місцевого самоврядування, а людяність розкривати як загально правовий принцип, як принцип діяльності усіх гілок влади, взагалі, і судової влади, зокрема.

Людяність – моральна засада відношення до людини, яка будучи елементом природного права, має стати доктринальною основою та основним принципом правничої демократії, громадського суспільства та цивілізаційного державотворення, принципом правової держави та діяльності судових і правоохоронних органів.

Людяність, як інтегративна гуманістична ідея природного права, в правовому вимірі визначаючи людину як найвищу соціальну та юридичну цінність, стає однією з важливих засад правової держави, принципом діяльності судових і правоохоронних органів, потребує закріплення, як в Конституції України, так і в законодавчих актах щодо діяльності слідчих, судових та правоохоронних органів.

Людяність означає, по-перше, забезпечення цивілізаційного існування людини, як феномена суспільства, з гідними умовами життя; *по-друге,* гуманне відношення до людини, сприяння її розвитку, реалізації її позитивних якостей, здібностей і творчого потенціалу; *по-третє*, недопустимість дій, що принижують честь і гідність кожної людини (зневаги, образ, цькувань, погроз, насильства тощо); *по-четверте*, недопустимість щодо людини агресії, геноциду, жорстокого поводження, порушення норм міжнародного гуманітарного права; *по-четверте,* заборона будь-яких проявів тортур, катування, утримування особи в нелюдських умовах існування чи тримання під вартою; *по-п'яте,* гарантованість ефективного судового захисту людського поводження з людиною, забезпечення невідворотності покарання за злочини проти людяності.

Влада і суспільство несуть обов'язок формування на основі принципу людяності системи правовідносин в найбільшій мірі сприятливих для всебічного розвитку людини, реалізації її прав, свобод, позитивного характеру знань, умінь, здатностей та творчого потенціалу. Зміцнення гарантій такого підходу в певній сірі сприятиме удосконалення моделі судочинства.

З урахуванням необхідності подальшого збалансування приватних і публічних інтересів у сфері правосуддя, гармонізації національного законодавства та міжнародних стандартів і системи природних прав і свобод людини, потребує розвитку доктринальна модель принципів та процесуальна форма судочинства.

Література:

1. Андрущенко О. П. Права людини на перехресті цивілізацій: концептуалізація, методологія та футурологія: монографія. Харків: Право, 2025. 208 с. ISBN 978-617-8602-13-0

2. Нариси до судового права: монографія / за заг. ред. О. З. Хотинської-Нор. Київ: ВД «Дакор», 2024. 504 с. ISBN 978-617-8066-87-1

3. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика): монографія. Х.: Право, 2008. 240 с.

4. Тертишник В. Конституція України. Науково-практичний коментар. Вид. 3-тє, доповн. і перероб. Київ: Алерта, 2024. 486 с. ISBN 978-617-566-844-3

5. Щербанюк О. Становлення концепції судового права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія Право. 2015. Випуск 32. Том. 1. С. 157-160.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-30

МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Улянченко Юрій Олександрович
викладач кафедри конституційного права,
Національна академія внутрішніх справ
м. Київ, Україна

Вступ. Захист прав людини є важливою складовою державної політики, оскільки це гарантує свободи та права громадян. У сучасних умовах глобалізації та інтернаціоналізації процеси захисту прав людини набувають особливої важливості. Україна, як демократична держава, зобов'язана не лише дотримуватися міжнародних норм у сфері прав людини, але й створювати ефективні внутрішні механізми захисту [3]. Оскільки порушення прав людини може мати серйозні наслідки для стабільності суспільства, важливо зрозуміти, як саме реалізуються ці механізми та яка їх ефективність.

Метою роботи є детальне дослідження механізмів реалізації державної політики у сфері захисту прав людини. Завдання включають: аналіз законодавчих та інституційних механізмів, що сприяють захисту прав людини; оцінка ефективності існуючих практик та виявлення проблем у цій сфері; розробка рекомендацій щодо покращення механізмів захисту прав людини в Україні.

1. Загальні принципи реалізації державної політики у сфері прав людини

1.1. Міжнародні зобов'язання України щодо прав людини. Україна як член міжнародних організацій, таких як ООН, Рада Європи, ОБСЄ, бере на себе зобов'язання щодо забезпечення прав людини. Серед основних міжнародних документів, що регулюють захист прав людини, можна виокремити: загальну декларацію прав людини ООН, Європейську конвенцію з прав людини, міжнародні пакти про громадянські і політичні права та економічні, соціальні і культурні права.

Ратифікація цих міжнародних угод дає Україні правові підстави для інтеграції міжнародних норм у національне законодавство.

1.2. Конституційні гарантії прав людини. Конституція України проголошує, що людина, її права і свободи є найвищою соціальною цінністю [5]. Це є основою для політики, спрямованої на забезпечення прав і свобод громадян. Основні права та свободи, визначені Конституцією, включають: право на життя, свободу і особисту недоторканність; право на рівність перед законом; право на мирні зібрання.

1.3. Законодавчі акти. Українська система захисту прав людини побудована на законодавчій базі, зокрема таких законах як: Закон України «Про медіа» – гарантує свободу вираження поглядів і засобів масової інформації; Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» – надає правові механізми для боротьби з дискримінацією на основі раси, статі, національності тощо; Закон України «Про доступ до публічної інформації» – гарантує громадянам право на інформацію, що є важливим інструментом для контролю за діяльністю державних органів.

2. Інститути державної політики в сфері прав людини

2.1. Парламент і правозахисне законодавство. Верховна Рада України є основним органом, що приймає законодавство, яке регулює права і свободи громадян. Важливою складовою є діяльність парламентських комітетів, зокрема Комітету Верховної Ради України з питань прав людини, де розглядаються проблеми, пов'язані з реалізацією прав людини [3].Також важливою є діяльність народних депутатів, які ініціюють та підтримують законопроекти в сфері прав людини, а також контролюють їх реалізацію.

2.2. Уповноважений Верховної Ради з прав людини (Омбудсман). Уповноважений Верховної Ради з прав людини – незалежна посадова особа, яка здійснює нагляд за дотриманням прав людини в Україні [1]. Омбудсман має право: розглядати звернення громадян з питань порушення прав людини, ініціювати перевірки в органах державної влади, звертатися до суду з питань порушення прав людини.

2.3. Органи правосуддя. Судова система є основним механізмом реалізації прав людини на національному рівні [2]. Важливими інститутами в цій сфері є: Конституційний Суд України – розглядає справи, пов'язані з порушенням прав, гарантованих Конституцією; звичайні суди – забезпечують правосуддя у сфері цивільних, кримінальних і адміністративних справ; Верховний Суд України – виступає як вища судова інстанція з питань прав людини.

2.4. Міністерства та державні органи. Міністерства, які відповідають за різні аспекти прав людини в Україні: Міністерство юстиції України – відповідає за забезпечення прав людини в юридичній сфері, захист прав осіб у кримінальному процесі; Міністерство соціальної політики України – займається забезпеченням соціальних прав громадян, таких як пенсії, допомоги, соціальний захист; Міністерство внутрішніх справ України – відповідає за правопорядок, забезпечення громадянських прав у межах правової держави.

3. Механізми та інструменти реалізації політики

3.1. Правозахисні організації. Громадські організації та міжнародні правозахисні інститути, такі як Amnesty International та Human Rights Watch, виконують важливу роль у моніторингу та розповсюдженні інформації щодо стану прав людини в Україні. Вони допомагають підвищити обізнаність про порушення прав людини та впливають на державну політику через публічні кампанії.

3.2. Механізми моніторингу та оцінки виконання. Для того щоб реалізація політики захисту прав людини була ефективною, необхідно створювати інструменти моніторингу. До таких механізмів відносяться: незалежні моніторингові комітети – створення органів для перевірки виконання державою своїх зобов'язань щодо прав людини; універсальний періодичний огляд (UPR) – механізм ООН, в рамках якого країни оцінюють прогрес у забезпеченні прав людини [6].

3.3. Забезпечення доступу до правосуддя. Забезпечення доступу до правосуддя є ключовим елементом у системі захисту прав людини [5]. В Україні створено систему безплатної правової допомоги, що дозволяє громадянам звертатися за допомогою до адвокатів у випадку порушення їх прав.

4. Проблеми та виклики

4.1. Корупція та неефективність механізмів захисту прав. Корупція у державних органах є серйозною перепоною для ефективної реалізації

прав людини [4]. Невідповідність законодавства реальним потребам суспільства також сприяє порушенню прав громадян.

4.2. Недосконалість законодавства. Закони, що забезпечують права людини, часто бувають розпливчастими або не мають чітких механізмів реалізації. Це може призводити до зловживань, коли права громадян не захищаються в належний спосіб.

4.3. Вплив війни на права людини. Конфлікт на сході України має серйозний вплив на права людини. Порушення прав біженців, внутрішньо переміщених осіб, а також труднощі з доступом до правосуддя для осіб, які проживають в зонах бойових дій, є важливою проблемою.

5. Перспективи та рекомендації

5.1. Удосконалення правового регулювання. Для покращення реалізації політики у сфері прав людини в Україні необхідно: вдосконалити законодавство, чітко визначивши механізми реалізації прав людини; зменшити вплив корупції в органах влади.

5.2. Розвиток моніторингових інститутів. Створення та підтримка незалежних моніторингових органів, здатних здійснювати оцінку ефективності політики держави щодо прав людини.

5.3. Розвиток правової освіти та культури. Необхідно підвищувати правову обізнаність громадян щодо їхніх прав та доступу до правових механізмів захисту.

Висновки. Захист прав людини в Україні є невід'ємною частиною державної політики, що вимагає постійного удосконалення та адаптації до змін у суспільстві, економіці та міжнародному праві. Хоча країна має прогрес у сфері прав людини, існує низка проблем, які потребують негайної уваги та комплексного підходу до їх вирішення. По-перше, законодавча база, яка регулює питання прав людини, потребує постійного вдосконалення. Зокрема, деякі закони є занадто загальними або не забезпечують чітких механізмів їх реалізації. Невідповідність між законодавчими актами та реальними потребами суспільства часто призводить до неефективності їх впровадження. У зв'язку з цим важливо створити більш ефективні законодавчі ініціативи та оновити існуючі нормативні акти, чітко прописуючи механізми захисту прав людини. По-друге, однією з найбільших проблем є незалежність судової влади. Без належного забезпечення незалежності суддів від політичного впливу та тиску, забезпечення справедливого судочинства є неможливим. Судова система потребує глибоких реформ, зокрема в частині підвищення прозорості призначення суддів та боротьби з корупцією в судах. Тільки за умови ефективної і незалежної судової влади можна говорити про реальний захист прав людини. Крім того, підвищення правової свідомості громадян є необхідним кроком для ефективного захисту прав людини в Україні. Громадяни повинні мати доступ до інформації про

свої права та обов'язки, а також до ефективних правових інструментів для захисту своїх інтересів. Окрім цього, важливо проводити освітні кампанії, спрямовані на формування правової культури в суспільстві, що сприятиме не лише кращому захисту прав людини, а й зміцненню демократичних принципів. Не менш важливою є співпраця з міжнародними правозахисними організаціями та дотримання міжнародних стандартів у сфері прав людини. Це сприятиме покращенню іміджу України на міжнародній арені, а також дасть можливість отримувати підтримку в реформах. Загалом, ефективний захист прав людини в Україні вимагає комплексного підходу, який поєднує удосконалення законодавства, реформу судової системи, боротьбу з корупцією та активну роботу з громадянами для підвищення їх правової обізнаності. Лише в умовах активної взаємодії держави з громадським суспільством та міжнародними організаціями можна досягти значних успіхів у забезпеченні прав людини в Україні.

Література:

1. Савенко М. Конституційний Суд і омбудсмен у державному механізмі захисту прав та свобод людини і громадянина. *Вісник Конституційного Суду України.* 2000. № 1. С. 68–83.

2. Ярмол Л. В. Юридичний механізм забезпечення прав людини в Україні: стан і напрями удосконалення. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2021. № 1. С. 5–10. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/235768

3. Голодник Ю. А. Механізм забезпечення захисту прав і свобод громадян в діяльності органів державної влади. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. № 78. С. 2.4–2.9. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/285897

4. Міністерство юстиції України. Національна стратегія у сфері прав людини. *Міністерство юстиції України*. 2021. URL: https://minjust.gov.ua/index.php/m/natsionalna-strategiya-u-sferi-prav-lyudini-6757

5. Конституція України: офіційний текст. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141. URL: https://rada.gov.ua/documents/5350

6. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підруч. 4-те вид., допов. і перероб. – К.: Правова єдність: Алерта, 2014. 524 с.

7. Мельник О. Г. Механізм захисту прав людини у Європейському Союзі: нормативні та правові гарантії забезпечення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 40–44.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-31

«ПРАВО НА ПІЛЬГИ» ЯК КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО?

Фулей Тетяна Іванівна
кандидат юридичних наук,
начальник відділу наукових досліджень проблем
судочинства та науково-методичного забезпечення суддівської освіти,
Національна школа суддів України
м. Київ, Україна

Проблематика "прав" (англ. *"rights"*), як вже доводилося зазначати [1], є "вічнозеленим" наукознавчим сюжетом (використовуючи влучний вислів П. Рабіновича [2]. До актуальних питань, які потребують відповідей, можна віднести, зокрема, що таке "права" загалом та що таке "людські права", а також як "права" відрізняються від "цілей", "обов'язків", "інтересів", "потреб" та "вимог" [3, с. 41-42].

Очевидно, що не усі "права" мають конституційний статус, а поняття "права людини" (англ. *human rights*) має свій власний зміст. Тому не кожна вимога, звернена до суду, охоплюється концепцією "конституційних прав і свобод" чи "прав людини". Водночас адміністративні суди стикаються з викликом, що у випадках звернення до суду нібито "з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень" (ч. 1 ст. 2 КАС [4]), далеко не завжди йдеться про конституційні права і свободи, права людини чи загалом про права. Аналіз судової практики свідчить, що непоодинокими є випадки, коли "правами" позивачі називають інші за своєю природою явища – до прикладу, наміри чи бажання (не завжди законні) щось отримати, ухилення від виконання передбачених законом обов'язків та под. Варто враховувати, що позивачі називають свої бажання по-різному, як тими термінами, що використовуються у текстах рішень ЄСПЛ (до прикладу, "легітимні очікування" та аналогічні), так і вигадують нові [5, с. 178], при цьому посилаючись на норми Конституції України та Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенції), щоб продемонструвати, що йдеться не просто про "право", а "права людини" чи "існуючі права і свободи", зміст та обсяг яких, до того ж, не може бути звужено при прийнятті нових або внесенні змін до чинних законів (ч. 3 ст. 22 Конституції України).

У цьому контексті важливо підкреслити, що наявність "спору" як такого чи "обґрунтованого права вимоги" (що охоплюється цивільним аспектом ст. 6 Конвенції) недостатньо як критерію наявності "легітимного очікування", яке захищається ст. 1 Першого протоколу до Конвенції [6, п. 52], і що у тих випадках, коли йдеться лише про спірні

правові вимоги, вони мають бути досліджені у межах національного судового процесу [7, с. 162-163]. Понад те, бажання отримати те, що прямо суперечить закону, від називання "легітимними очікуваннями" чи іншими трендовими концепціями або "правами" ними не стає, – варто згадати шедевр класика світової літератури Вільяма Шекспіра:

"Назви троянду
Як хочеш – буде пахнути так само.
Ромео теж – хоч як його назви,
Залишиться у всьому він найкращим,
Нехай хоч безіменним" [8, с. 67].

До прикладу, особи, які бажають отримати земельні ділянки природно-заповідного, водного, лісового фонду тощо, повинні розуміти, що в них немає ані "легітимних", ані "виправданих", ані будь-яких інших очікувань щодо правомірного набуття такого майна, оскільки це прямо суперечить закону та охоронюваному законом суспільному інтересу, і навіть у випадку отримання відповідних дозволів чи правовстановлюючих документів існування таких документів свідчить щонайменше про недобросовісність усіх залучених до погодження та прийняття таких рішень суб'єктів владних повноважень, і суд не повинен "легітимізувати" очікування недобросовісних осіб [5, с.179].

Нерідко правами називають певні *додаткові блага* (переваги, пільги, компенсації та под.) для окремих категорій осіб. Цьому сприяє і успадкована від радянського стилю нормопроєктування традиція, зокрема, усталеність звороту "право на пільги, гарантії та компенсації, передбачені цим Законом", до чого ми вже привертали увагу в попередніх публікаціях [9]. Не заперечуючи щодо можливості законодавчого закріплення таких *благ* для певних категорій осіб, викликає заперечення їх вираження через слово "право", оскільки "право на пільги", з огляду на значення слова "пільга", по суті означає "право не дотримуватися встановлених правил" або ж "право не виконувати обов'язки". До того ж, навряд чи можна вважати, до прикладу, 50-відсоткову знижку при користуванні транспортом чи позачергове придбання квитків "основоположним правом людини" – насправді це *додаткові блага (пільги, переваги, компенсації* і под.), а не "конституційні права і свободи" у значенні, використаному у ст. 22 Конституції України. Відтак, такі законотворчі помилки як позначення терміном "права" різноманітних пільг призводять не лише до завищених очікувань щодо соціального забезпечення за рахунок держави, але й до помилкового сприйняття змісту прав людини, спотворення ієрархії конституційних цінностей, правового нігілізму [9, с. 458].

Якщо особа звільнена від виконання обов'язку, то чи можна це назвати "правом"? До прикладу, ч. 2 ст. 67 Конституції України зазначає: "Усі громадяни щорічно подають до податкових інспекцій за місцем проживання декларації про свій майновий стан та доходи за минулий рік у порядку, встановленому законом". З цього

конституційного припису, а також п. 179.1 ст. 179 Податкового кодексу України (далі – ПК України) [10], можна зробити висновок, що подавати декларацію – це обов'язок усіх громадян. Якщо він відтермінований (до прикладу, у зв'язку із введенням воєнного стану чи карантину), або вважається виконаним відповідно до п. 179.2 ст. 179 ПК України, – то чи можна цю презумпцію виконання обов'язку вважати "правом не подавати декларацію"?

Аналіз приписів ПК України дозволяє виснувати, що у ньому "правами" названі:

– процесуальні права платників податків ("право брати участь у розгляді матеріалів перевірки особисто або через свого представника<…>" (п. 86.7.3) та под.);

– повноваження ("право на проведення позапланової перевірки платника податків за відповідний період" (п. 50.3) або обов'язки ("право нарахувати пеню платнику податків" (п. 129.9.1) контролюючого органу;

– можливість обрання системи оподаткування чи ставки оподаткування за наявності альтернатив ("право на застосування визначених цим пунктом правил оподаткування" (п. 142.4); "право на застосування спрощеної системи оподаткування" (п. 292.16) та под.);

– розрахункові дії ("право на включення до податкової знижки суми, розрахованої згідно з цією статтею" (п. 175.4), "право на повернення надміру сплаченої суми податку" (п. 172.6) та под.);

– звільнення/відстрочення виконання платниками обов'язків, зокрема, пільги ("право на зменшення суми загального місячного оподатковуваного доходу" (п. 169.1), "право на отримання податкової соціальної пільги", "право на застосування податкової соціальної пільги" (п. 169.2.4); "право на податковий кредит" (п. 183.3); "право на податкову пільгу" (п. 197.6), "право на пільгу" (п. 281.5; п. 284.2) "право на отримання бюджетного відшкодування" (п. 184.9) та ін.);

– процедурні аспекти оформлення господарської діяльності та податкового обліку і звітності, у т.ч. оформлення документів для обчислення непрямих податків та под. ("право на складання податкових накладних" (п. 183.5), "право на складання акцизних накладних" (п. 231.4).

Окрім процесуальних прав платників податків, усе інше, на нашу думку, не є "правами" – ні за суттю, ні за формою – і мало б мати інше словесне вираження у тексті закону. Особливо наочно недоречність зворотів на кшталт "право на" можна продемонструвати на прикладах т.зв. "прав на складання документів". Якщо акцизні накладні – це документи, без яких неможливо легально зберігати підакцизні товари та укладати щодо них правочини, а податкова накладна чи митна декларація визначена єдиним документом, на підставі якого можливе віднесення сум податку до податкового кредиту, то законодавцю варто так і зазначати (до прикладу, "нарахування податку здійснюється

відповідно до податкових накладних", "віднесення сум податку до податкового кредиту здійснюється на підставі митної декларації" та под.), а не створювати "право на нарахування податку", "право на віднесення сум податку до податкового кредиту" чи "право на складання податкових/акцизних накладних", що не узгоджується з концепціями "конституційних прав і свобод" чи "прав людини". Оскільки йдеться про здійснення господарської діяльності та виконання обов'язків зі сплати податків (у т.ч. відтермінування їх виконання за певних умов), тому законодавча термінологія мала би адекватно відображати ці явища, а не створювати "право на нарахування".

Аналогічні формулювання – до прикладу, "податковий кредит зберігається" замість "право на податковий кредит зберігається", "до податкового кредиту зараховуються суми" замість "право на віднесення сум податку до податкового кредиту", "пільга надається/виникає/застосовується" замість "право на застосування пільг" чи "право на пільгу" і под. – мали б бути притаманні усьому ПК України. Варто зазначити, що у ПК України є і вдалі приклади, як-от "від сплати податку звільняються" (п. 282.1) і їх варто поширювати (тиражувати).

Наведені приклади дозволяють виснувати, що правнича термінологія потребує подальшого наукового осмислення. Іменування "правами", у т.ч. шляхом закріплення у законодавстві, зовсім інших явищ зумовлює закріплення підміненого/спотвореного сприйняття у суспільній свідомості змісту "прав" та "прав людини" та може призвести до того, що "правами" будуть називати правопорушення (до прикладу, ухилення від сплати податків – як "право не сплачувати податки"), невиконання обов'язку – "право на увільнення/ухилення від виконання обов'язку" та под.

Література:

1. Фулей Т. Серйозний погляд на права 2.0. *Recht der Osteuropäischen Staaten*; ReOS. 2023. № 6. С. 19-30.

2. Рабінович П. Філософія права: деякі "вічнозелені" наукознавчі сюжети. *Право України*. 2011. № 8. С. 13-20.

3. Головатий С. Про людські права. Лекції. Київ, Дух і літера, 2016.

4. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 6.07.2005 № 2747-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text

5. Москаль Р. Легітимні очікування в контексті вимог верховенства права. *Слово Національної школи суддів України*. № 3 (44) 2023. С. 172-185. DOI 10.37566/2707-6849-2023-3(44)-15

6. Kopecký v. Slovakia [GC]. App. no. 44912/98. 28.09.2004. ECtHR judgment. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-66758

7. Фулей Т. Легітимні очікування у практиці Європейського суду з прав людини. *Право України*, 2021. № 8. С. 147-167. DOI: 10.33498/louu-2021-08-147

8. Шекспір В. Ромео і Джульєтта. Трагедія. Пер. з англ. Ю.Андрухович. Київ, Видавництво «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА», 2016.

9. Фулей Т.І. Підміна понять як вид законотворчих помилок: необхідність наукового осмислення. *Альманах права*. Правові засади нормотворчої діяльності: національний і зарубіжний досвід: До 75-річчя Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 1949–2024. Випуск 15. Київ: Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2024. С. 455-465. DOI: 10.33663/2524-017X-2024-15-455-465

10. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-32

ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У КОНТЕКСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Харитонов Євген Олегович
https://orcid.org/0000-0001-5521-0839
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук України,
зав. кафедри цивільного права,
Національний університет «Одеська юридична академія»
м. Одеса, Україна

Харитонова Олена Іванівна
https://orcid.org/0000-0002-9681-9605
докторка юридичних наук, професорка,
член-кореспондент Національної академії правових наук України,
зав. кафедрою інтелектуальної власності та патентної юстиції,
Національний університет «Одеська юридична академія»
м. Одеса, Україна

У пошуках відповіді на питання щодо ролі штучного інтелекту у захисті прав людини, зокрема, під час війни, на нашу думку, у контексті проблематики «штучний інтелект і війна» варто розрізняти, умовно пойменовані концепти – «оборонний штучний інтелект» та «наступальний штучний інтелект».

Перший з них спрямований, передусім, на «кібернетичне забезпечення» оборонних військових/ воєнних потреб країни, а також на відвернення (переважно – пасивне) кіберзагроз.

Другий – на ведення активних (наступальних) дій у кібервійні, котра може провадитись/ вестися окремо або бути складовою частини мілітарної війни.

Оборонний ШІ є потужним інструментом у боротьбі з кіберзагрозами. Наприклад, волонтерські організації давно використовують штучний інтелект в інформаційній війні, викриваючи фейкові ЗМІ та мережі ботів, а також даючи відсіч наративам, які націлені на завдання шкоди репутації України. З 2014 по 2015 роки вони розробили такі цінні інструменти, такі як Kropyva – система ситуаційної поінформованості, та додаток GIS Arta, що отримав назву «артилерійський Uber», які прискорюють і допомагають синхронізувати наведення артилерії і сьогодні розгортаються у великих масштабах з великим ефектом [1]. У логістиці широко використовується передиктивний штучний інтелект, який може допомогти у плануванні технічного обслуговування, запобіганні дефіциту на військових складах та прогнозуванні потенційних перешкод для поповнення місій шляхом попереднього моделювання оперативної обстановки. Тим часом, безлюдні логістичні транспортні засоби з навігаційними системами штучного інтелекту можуть доставляти боєприпаси та евакуювати поранених. Штучний інтелект може підтримувати підключення до мереж зв'язку супротивника та покращувати операції радіоелектронної боротьби (РЕБ). Він також може посилювати шифрування даних та мережі обміну, у той час як системи кібербезпеки на основі штучного інтелекту можуть автоматично визначати, аналізувати та класифікувати загрози, забезпечуючи швидші та ефективніші реакції. Необхідним у сфері оборонного ШІ є прийняття законодавства для забезпечення прозорості, стандартизації та оптимізованих протоколів ліцензування та імпорту. Цей широкий спектр додатків на основі штучного інтелекту особливо важливий для підвищення обізнаності, готовності та можливостей під час війни, зокрема шляхом моделювання сценаріїв бойової підготовки, моніторингу відеоспостереження, збору та аналізу даних з відкритих джерел, аналізу розпізнавання осіб, розвідки та оцінки збитків. Він також стимулює внутрішнє виробництво продукції подвійного призначення, такої як тепловізійні камери, датчики та безпілотники [1].

Наступальний штучний інтелект викликає зростаюче занепокоєння щодо глобальної стабільності. Наступальний штучний інтелект відноситься до систем, призначених для допомоги або виконання шкідливих дій. Дослідження автора DarkTrace виявляє тривожну тенденцію: майже 74% експертів з кібербезпеки вважають, що загрози штучного інтелекту зараз є серйозною проблемою. Ці атаки не просто швидші й непомітніші; вони здатні розробляти стратегії, що виходять за межі людських можливостей, і здатні трансформувати поле бою в сфері

кібербезпеки. Використання образливого штучного інтелекту може поширювати дезінформацію, порушувати політичні процеси та маніпулювати громадською думкою. Крім того, зростаюче бажання використовувати автономну зброю на основі штучного інтелекту викликає занепокоєння, оскільки це може призвести до порушень прав людини. Встановлення керівних принципів їх відповідального використання є важливим для підтримки глобальної стабільності та підтримки гуманітарних цінностей [2]. Крім встановлення керівних принципів відповідального використання, на нашу думку, вже зараз необхідним є встановлення меж використання штучного інтелекту у військових цілях.

Застосування штучного інтелекту в кіберпросторі істотно змінює хід протистояння між оборонними та наступальними технологіями. Так, на сучасному етапі розвитку інформаційних технологій, системи та/або моделі штучного інтелекту використовуються не лише для посилення систем кіберзахисту, а й для розробки нових типів (видів) інформаційно-руйнівних впливів у вигляді адаптивних кібератак, потенційно спроможних уникати виявлення існуючими захисними системами. Кібератаки, створені з використанням штучного інтелекту характеризуються прикладною новизною, складністю, швидкістю адаптації та масштабованістю, що робить існуючі методи виявлення кібератак майже не ефективними, що у свою чергу створює серйозну загрозу для інформаційних систем як державного, так і комерційного призначення. До того ж, останнім часом спостерігається значне зростання кількості випадків створення кібератак і шкідливого програмного забезпечення з використанням моделей штучного інтелекту, як наслідок загальнодоступності та фактичної відсутності обмежень на їх використання [3].

Таким чином, маємо справу з кіберконфліктами, як проявами гібридної війни у кіберпросторі. При цьому обидві сторони протистояння використовують унікальні властивості штучного інтелекту як для вдосконалення своїх атак, так і для активного виявлення кіберзагроз і пом’якшення або нівелювання їх наслідків. В таких умовах наголошувати на пріоритетності забезпечення захисту прав людини за будь-яких умов означає бути слабкою стороною у війні з ворогом, для якого не існує жодних правил і пріоритетом є знищення противника за всяку ціну. Тому недарма наголошується на тому, що країнам необхідно оновити свої політики захисту даних та конфіденційності, які не підходять для воєнного часу. Під час війни збір, аналіз та обмін великими обсягами державних та приватних даних можуть забезпечити значні переваги у таких галузях, як розвідка, стратегічна комунікація, цивільна оборона чи мобілізація. Необхідний реалістичний погляд на правове обмеження прав людини у воєнний час, і перевизначення

принципу «людина у контурі» матиме вирішальне значення для майбутніх стандартів сертифікації, відповідності та верифікації штучного інтелекту [1].

Література:

1. Гончарук В. Як Україна використовує штучний інтелект для оборони від російської агресії – Foreign Ukraine

2. Хазіка Саджид. Загроза наступального ШІ та як від неї захиститися. URL: https://www.unite.ai/uk/загроза-наступального-AI-і-як-від-нього-захиститися/

3. Фесьоха В. Особливості протистояння оборонного та наступального штучного інтелектів у кіберпросторі. International Science Journal of Engineering & Agriculture. 2024. № 3 (4). С. 105-114.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-33

МОДЕЛІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КРИПТОВАЛЮТ У США: ПЕРСПЕКТИВИ АДАПТАЦІЇ В УКРАЇНІ

Цимбалюк Андрій Ігорович
аспірант кафедри публічного права Юридичного факультету Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, Україна

Глобальні процеси на фінансових ринках та швидкий прогрес цифрових технологій зумовили появу нового класу активів – криптовалют, які відіграють дедалі вагомішу роль у сучасній економіці. Зростання популярності криптовалют пов'язане з їхньою децентралізацією, відносною конфіденційністю, а також можливостями для запровадження інноваційних фінансових послуг. Втім, такі переваги супроводжуються суттєвими ризиками, зокрема шахрайством, відмиванням коштів, ухиленням від податкових зобов'язань та нестабільністю ринкових умов. Через це особливо актуальним є питання юридичного регулювання сфери криптовалют.

Сполучені Штати Америки виступають лідером у формуванні правових моделей регулювання криптовалютного ринку. Їхній підхід характеризується розвиненою системою регуляторних інструментів, яка підтримує баланс між заохоченням розвитку цифрових активів і забезпеченням захисту інтересів суспільства. Україна, яка зараз активно рухається шляхом цифрової трансформації економіки, потребує адаптації цього міжнародного досвіду.

Питання регулювання криптовалют активно обговорюється як українськими, так і закордонними науковцями. Західні дослідники переважно зосереджуються на регуляторних механізмах, що сприяють прозорості ринку цифрових активів, забезпеченню прав інвесторів та протидії злочинним операціям. Зокрема, сучасні наукові публікації в США акцентують увагу на наслідках нормативної діяльності таких органів, як Комісія з цінних паперів і бірж (SEC) та Комісія з торгівлі товарними ф'ючерсами (CFTC), для розвитку ринку криптовалют після 2023 року [6; 10].

Сполучені Штати Америки є однією з країн-лідерів у сфері правового регулювання криптовалют завдяки комплексному підходу, який поєднує федеральні норми із законодавством окремих штатів. Визнання криптовалюти фінансовим активом державними установами не є універсальним, оскільки її юридичний статус значною мірою залежить від конкретних регуляторних органів.

На федеральному рівні ключовим регулятором криптовалютного ринку виступає **Комісія з цінних паперів і бірж США (SEC)**, яка визначає правовий статус криптовалют у контексті законодавства про цінні папери. Визначення того, чи є криптовалюта цінним папером, здійснюється за допомогою тесту Хауї (Howey Test), затвердженого Верховним судом США [3]. Згідно з цим тестом, криптовалюта визнається цінним папером, якщо відповідає таким критеріям: наявність інвестиційної діяльності; вкладення коштів у спільний проєкт; очікування інвестором прибутку; залежність отримання прибутку від дій третіх осіб.

Додатково в судовій практиці було розроблено інші методи оцінки, зокрема Family Resemblance Test [2] і Capital Risk Test [4]. Ці тести аналізують актив, виходячи з конкретної мети угоди. Водночас багато представників криптовалютної індустрії зазначають, що зазначені тести недостатньо враховують специфіку криптовалютних продуктів.

Комісія з торгівлі товарними ф'ючерсами США (CFTC) є державним регулятором, головним завданням якого є забезпечення прозорості, стабільності та надійності американського ринку деривативів. Основою діяльності цього органу виступає Закон про товарні біржі (Commodity Exchange Act, CEA), який визначає правила функціонування біржових торгових майданчиків у США. CFTC розглядає Bitcoin та Ethereum як товарні активи, тому вважає за необхідне застосовувати до них законодавство, що регулює товарні біржі. У 2024 році комісія оприлюднила оновлені рекомендації щодо регулювання деривативів, базовим активом яких є криптовалюти [8]. Відповідно до вимог CEA, криптовалютні біржі повинні виконувати такі умови:

– Попереднє повідомлення CFTC: платформи повинні заздалегідь поінформувати Комісію про свою діяльність.

– Дотримання регуляторних стандартів: біржі зобов'язані здійснювати заходи проти ринкових маніпуляцій та шахрайства.

– Розкриття інформації: оператори криптобірж мають забезпечити відкритий доступ до інформації щодо своїх процедур, послуг і потенційних ризиків, які можуть виникнути під час торгівлі криптовалютними ф'ючерсами.

– Захист інтересів споживачів: біржі повинні гарантувати безпечне зберігання коштів своїх клієнтів, а також надавати інформацію про всі умови надання послуг.

– Протидія шахрайству: компанії, що пропонують послуги торгівлі криптовалютними деривативами, повинні запроваджувати ефективні методи боротьби із шахрайськими операціями [7; 8].

Після прийняття Закону «Про віртуальні активи» (який станом на квітень 2025 року ще не набув чинності через відсутність відповідних змін до податкового законодавства), українські й іноземні криптовалютні біржі, зможуть легально функціонувати, а їх споживачі будуть захищені на території України [1; 7]. На мою думку, для ефективного регулювання ринку криптовалют Україна повинна активно переймати досвід США.

Так, українське законодавство потребує функціонального підходу до класифікації криптовалют, зокрема: розрізняти криптовалюти залежно від їх функцій (засіб платежу, інвестиційний актив, утилітарний токен); застосовувати тест Хауі (Howey Test) для визначення, чи є актив цінним папером (як це робить SEC) або розробити власні національні юридичні тести чи методики для класифікації токенів. В Україні великий перелік органів державної влади, що регулюють суміжні сфери впливу Відтак, Україні доцільно: визначити чітку координацію між НКЦПФР, НБУ, Мінцифри, ДПС і Держфінмоніторингом; розподілити регуляторні функції за напрямками: обіг, обмін, токенізація, AML/KYC, податки.

США мають розгалужену, хоч і фрагментарну систему. Україні не слід копіювати її буквально, а поєднати кращі елементи з уніфікованою, чіткою та доступною моделлю, яка відповідає: вимогам FATF, стандартам ЄС (зокрема MiCA), українському бізнес-середовищу.

Література:

1. Дарчик Г.М. Сучасний стан правового регулювання криптовалюти в Україні. Зарубіжний досвід регулювання ринку криптовалют. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2025. С. 335–340.

2. McNabb v. Securities and Exchange Commission, 298 F.3d 1126 (9th Cir. 2002). URL: https://law.justia.com/cases/federal/appellate-courts/F3/298/1126/643085/ (дата звернення: 30.04.2025).

3. SEC v. W.J. Howey Co., 328 U.S. 293 (1946). URL: https://supreme.justia.com/cases/federal/us/328/293/ (дата звернення: 30.04.2025).

4. The Risk Capital Test – List of States. Sustainable Economies Law Center. URL: https://www.theselc.org/which_states_apply_the_risk_capital_test_when_deciding_what_is_a_security (дата звернення: 30.04.2025).

5. U.S. Code Chapter 1 – Commodity Exchanges. Legal Information Institute, Cornell Law School. URL: https://www.law.cornell.edu/uscode/text/7/chapter-1 (дата звернення: 30.04.2025).

6. U.S. Securities and Exchange Commission. Updated Cryptocurrency Regulations for a Transparent Market. 2024. URL: https://www.sec.gov/news/press-release/2024-crypto-regulations (дата звернення: 30.04.2025).

7. Верховна Рада України. Про віртуальні активи: Закон України від 17.02.2022 № 2074-IX. 2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text (дата звернення: 30.04.2025).

8. Commodity Futures Trading Commission. CFTC Issues Final Interpretive Guidance on Actual Delivery for Digital Assets. 2020. URL: https://www.cftc.gov/PressRoom/PressReleases/8139-20 (дата звернення: 30.04.2025).

9. Commodity Futures Trading Commission. Commodity Exchange Act & Regulations. URL: https://www.cftc.gov/LawRegulation/CommodityExchangeAct/index.htm (дата звернення: 30.04.2025).

10. Commodity Futures Trading Commission. Framework for Digital Asset Regulation: Lessons from Practice. 2023. URL: https://www.cftc.gov/PressRoom/PressReleases/2023-crypto-framework (дата звернення: 30.04.2025).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-34

ПУБЛІЧНЕ ВРЯДУВАННЯ І ПРАВО НА СОЦІАЛЬНУ ПІДТРИМКУ: ПОШУК БАЛАНСУ МІЖ ЕФЕКТИВНІСТЮ І ГУМАННІСТЮ

Чалабієва Маріям Рзаївна
кандидат юридичних наук, науковий співробітник сектору муніципального права та місцевого самоврядування, Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України м. Харків, Україна

У XXI столітті правове забезпечення соціального захисту трансформується не лише під впливом інституційних змін, а й під тиском нових гуманітарних і технологічних викликів. У таких умовах концепція публічного врядування дедалі частіше стає ареною боротьби між двома логіками: логікою ефективності – орієнтованої на оптимізацію, цифровізацію, раціоналізацію ресурсів, та логікою гуманності – спрямованої на збереження гідності, підтримку вразливих і пріоритетність людини як центрального суб'єкта державної політики.

Право на соціальну підтримку є складовою частиною системи прав людини, закріпленою в низці міжнародних документів – від Загальної декларації прав людини до Європейської соціальної хартії. Однак практика його реалізації у територіальних громадах України демонструє неоднорідність, що обумовлена як нерівномірністю інституційного розвитку, так і відсутністю чітких правових механізмів адаптації до умов кризи – війни, переселення, злиднів, ізоляції.

У цьому контексті постає складне питання: як публічне врядування може бути одночасно ефективним у своїй адміністративній дії та гуманним у ставленні до людини? Як не втратити глибину права заради швидкості процесу? Як зберегти людське обличчя у системі, де рішення приймає алгоритм, а послугу надає чат-бот? Саме ці питання стали центром сьогоднішнього дослідження.

Право на соціальну підтримку є фундаментальним елементом системи прав людини, що відображає не лише турботу держави про добробут своїх громадян, а й глибшу філософію взаємної відповідальності в межах соціального договору. Його сутність полягає у визнанні гідності кожної особи незалежно від її життєвих обставин – віку, соціального статусу, місця проживання, рівня доходу чи мобільності.

Закріплене у ст. 22 Загальної декларації прав людини (1948), право на соціальне забезпечення розвивалося у міжнародних актах як

невід'ємне від права на життя, здоров'я, житло, освіту. Зокрема, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966) у ст. 9 визнає право кожної людини на соціальне забезпечення, включаючи соціальне страхування. На регіональному рівні Європейська соціальна хартія (переглянута) деталізує обов'язки держав щодо забезпечення соціального добробуту громадян.

У національному контексті Україна підтвердила свої зобов'язання як на рівні Конституції (ст. 46), так і в законодавстві – зокрема у Законі України «Про соціальні послуги», що визначає підходи до підтримки осіб у складних життєвих обставинах. Проте практична реалізація цього права часто стикається з рядом викликів – від фінансових до організаційних, від правових до ментальних.

Право на соціальну підтримку є одночасно правом і процесом: воно не обмежується пасивним «отриманням допомоги», а вимагає створення умов для активної участі особи у житті громади, повернення її до соціального обігу, інтеграції в середовище. Таким чином, мова йде не про фрагментарну пільгу, а про цілісну систему підтримки, яка має працювати незалежно від наявності бюрократичного ресурсу чи особистого знайомства з працівником соцслужби.

У цьому зв'язку публічне врядування має розглядатися не як механістичний апарат, а як середовище, в якому право на підтримку реалізується з урахуванням цінностей людяності, емпатії та солідарності. І саме тут виникає ключове протиріччя між ідеалом права та практикою його реалізації в умовах адміністративного навантаження, цифрових обмежень та стандартизованих процедур.

Ефективність – ключове поняття, яке сучасна адміністративна наука дедалі частіше запозичує з менеджменту. В умовах ресурсного дефіциту, навантаження на соціальну систему та очікувань суспільства публічне врядування орієнтується на вимірність, кількісні показники, швидкість реагування, стандартизацію процедур. Але саме у сфері соціальних послуг така логіка наштовхується на сутнісну межу: вона вступає у конфлікт із гуманністю.

Справжня соціальна допомога завжди вимагає контексту. Жоден автоматизований алгоритм не зможе розпізнати нюансів особистої трагедії, глибини вразливості чи індивідуальних життєвих сценаріїв. І тут постає парадокс: **що ефективніше працює система, тим більше вона ризикує втратити людину як цілість –** перетворивши її на «користувача послуги», «суб'єкта права», «заявника», але не співгромадянина.

Особливо гостро ця проблема проявляється в умовах криз – зокрема, під час воєнного стану, коли територіальні громади змушені приймати нестандартні рішення, не спираючись на готові шаблони. Працівники соцслужб часто діють на межі своїх повноважень, іноді рятуючи

ситуацію в спосіб, що юридично не закріплений, але морально виправданий. І навпаки – формально дотримуючись процедури, система може залишити людину без реальної допомоги.

Типовими точками напруги стають:

– **Формалізація критеріїв** для визнання особи такою, що потребує допомоги – залишає поза увагою «неочевидні» випадки вразливості;

– **Цифрові бар'єри** – коли доступ до онлайн-сервісів виключає з системи підтримки осіб похилого віку, осіб з інвалідністю або тих, хто не має технічного ресурсу;

– **Скорочення часу на «живе» спілкування** – замінює індивідуальну бесіду формою з галочками;

– **Відсутність емоційного ресурсу у державних службовців** – призводить до вигорання і, як наслідок, до байдужості.

У такому середовищі гуманність часто виглядає як «слабкість» системи. Проте саме вона – її головна сила, яка відрізняє публічне врядування від корпоративного менеджменту. Адже головне завдання держави – не лише забезпечити функціональність, а **бути присутньою поруч тоді, коли людині найважче**.

В умовах цифрової трансформації публічного сектора особливої актуальності набуває питання формування таких моделей соціального адміністрування, які не просто автоматизують процедури, а водночас зберігають і посилюють людський вимір управлінської дії. Адміністративне право постає не лише як інструмент регулювання, а як інституційна відповідь на потребу в **урівноваженні формальної ефективності та етичної легітимності**.

Однією з перспективних моделей є так звана **«платформна держава»**, що поєднує в собі принципи відкритості, міжвідомчої взаємодії та багатоканального доступу до послуг. У такій моделі особа не просто звертається до адміністративного органу, а **входить у взаємодію з екосистемою підтримки**, яка реагує на її запит із урахуванням життєвого контексту. При цьому цифрові рішення не витісняють людський фактор, а доповнюють його: наприклад, штучний інтелект може підказати варіанти допомоги, але фінальне рішення ухвалює соціальний працівник з урахуванням етичних стандартів.

Іншою моделлю є **адаптивне публічне врядування**, засноване на ідеї ситуаційної чутливості. Воно передбачає нормативну можливість для службовця діяти поза шаблоном – у межах гнучкого адміністративного простору. Так, у кризових обставинах орган місцевого самоврядування може розширити перелік допомоги, змінити порядок звернення або застосувати індивідуальні механізми підтримки. Проте для цього потрібне правове підґрунтя, яке не обмежується інструкцією, а ґрунтується на принципі **«pro homine»** – на користь людини.

Також варта уваги модель **соціального супроводу** в цифровому середовищі. Йдеться про введення інституту персонального консультанта (соціального кейс-менеджера), який супроводжує людину у її зверненні до держави: пояснює, радить, підтримує. Це відновлює персоналізований вимір соціальної допомоги – навіть у разі, коли весь інтерфейс переведено в онлайн.

На рівні правової доктрини реалізація таких моделей можлива за умови **перехідної гнучкості правових норм**, експериментального врядування, нормативної відкритості до інновацій. Тобто – закон повинен не лише дозволяти, а й **спонукати до гуманного вирішення нетипових ситуацій**, зберігаючи при цьому легітимність управлінського рішення.

Таким чином, баланс між ефективністю та гуманністю в публічному врядуванні можливий за умови **інституційної мужності бути гнучкими**, нормативної сміливості і – що найважливіше – щирої присутності людини в центрі системи.

Дослідження взаємодії між правом людини на соціальну підтримку та механізмами публічного врядування виявляє глибокий виклик, що стоїть перед сучасним адміністративним правом: як створити систему, здатну бути одночасно сильною й чутливою, швидкою й обережною, цифровою й людяною.

У підсумку – йдеться не просто про юридичну реформу. Йдеться про формування **нової етики публічного управління**, де право людини на підтримку – це не лише нормативна декларація, а реальна зустріч з державою, яка не тільки діє, але й розуміє.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-35

ПРАВА ДИТИНИ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ: МІЖНАРОДНЕ РЕГУЛЮВАННЯ

Чепкова Катерина Олександрівна
кандидат юридичних наук,
докторант науково-організаційного відділу Військового інституту,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна

2024 рік залишиться одним із найтемніших для дітей, які живуть в умовах конфлікту, оскільки в першій половині року діти були вбиті та покалічені в безпрецедентній кількості. Масштабні військові операції із застосуванням вибухової зброї в густонаселених районах, а також

використання вибухової зброї та наявність вибухонебезпечних пережитків збройних конфліктів зробили дітей особливо вразливими до серйозних порушень, йдеться у доповіді Спеціального представника Генерального секретаря з питань дітей і збройних конфліктів Раді з прав людини за 2024 рік [1].

Діти під час будь-якого збройного конфлікту є найбільш беззахисною категорією населення та тими особами, які є найбільше потребують уваги з боку держави, в особі суб'єктів публічної адміністрації. Саме тому актуальним залишається питання захисту прав дітей під час збройного конфлікту. Однак потрібно враховувати і специфіку періоду збройного конфлікту, яка виражається в підвищених ризиках для здоров'я і життя дітей. Звісно, що жоден збройний конфлікт не скасовує дитячі права, які вже визнані та закріплені на міжнародному рівні.

Права дитини є ядром в юридичній конструкції "правовий статус дитини під час збройного конфлікту".

Світова спільнота однозначно сформувала свій підхід і зафіксувала в Конвенції про права дитини [2], а саме в ст. 1 – "дитина" – це кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше. Український законотворець повністю підтримав цей підхід та продублював його у Законі України "Про охорону дитинства" [3].

Пропонуємо звернутися до нормативно-правових актів міжнародного значення для окреслення закріплених прав дитини.

Саме XX століття стало тим періодом, коли людство усвідомило необхідність формування окремої нормативно-правової бази про права дитини. При чому, протягом XX століття та початку XXI століття почала опрацьовуватися нормативно-правова база захисту прав дитини як в мирний період, так і під час збройного конфлікту. Пропонуємо в хронологічному порядку побудувати систему міжнародно-правових актів, в яких безпосередньо чи опосередковано зафіксовані права дитини.

Загальне регулювання прав дитини:

I – Женевська декларація про права дітей (1924) [4];

II – Загальна декларація про права людей (1948) [5];

III – Декларація про права дітей (1959) [6];

IV – Конвенція про права дітей (1989).

Звісно, ключовим міжнародно-правовим актом є Конвенція про права дитини, в якій згруповані всі права дітей.

Всі перераховані права дітей існують як в мирний час, так і в період збройного конфлікту. Зрозумілим є, що під час збройного конфлікту забезпечення всіх цих прав ускладнюється, а подекуди взагалі може бути неможливим. Під час збройного конфлікту виникають додаткові ризики та небезпеки для життя і здоров'я дітей.

Тому окремо від вищевказаних міжнародно-правових актів міжнародна спільнота прийняла ряд норм, які стосуються саме прав дитини під час збройного конфлікту, а саме:

I – Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни (1949) [7];

II – Декларація про захист жінок і дітей під час збройного конфлікту (1974) [8];

III – Конвенція про права дітей (1989) – (окремі статті, що стосуються саме періоду збройного конфлікту: ст. ст. 22, 38);

IV – Факультативний протокол до Конвенції про права дітей щодо залучення дітей до збройного конфлікту (2000) [9];

V – Рейк'явіцька декларація (Додаток II. Декларація щодо ситуації дітей в Україні (2023) [10].

Всі норми, які стосуються прав дітей під час збройного конфлікту, базуються на основному постулаті, що діти користуються особливим захистом.

Таким чином, можна констатувати, що на рівні міжнародного врегулювання вже певним чином сформована система норм, що закріплюють права дитини як на мирний час, так і на період збройного конфлікту.

Література:

1. Report of the Special Representative of the Secretary-General for Children and Armed Conflict : 8 January 2025. URL: https://docs.un.org/en/A/HRC/58/18.

2. Convention on the Rights of the Child : 20.11.1989. URL : https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child.

3. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text.

4. The Geneva Declaration on the Rights of the Child : 23.02.1923. URL: https://www.geneve-int.ch/1923-geneva-declaration-rights-child.

5. The Universal Declaration of Human Rights : 10.12.1948. URL : https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights.

6. The Declaration of the Rights of the Child : 20.11.1959. URL : https://www.ohchr.org/en/resources/educators/human-rights-education-training/1-declaration-rights-child-1959.

7. The Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War : 12.08.1949. URL : https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/geneva-convention-relative-protection-civilian-persons-time-war.

8. The Declaration on the Protection of Women and Children in Emergency and Armed Conflict : 14.12.1974. URL : https://www.ohchr.org/

en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-protection-women-and-children-emergency-and-armed.

9. Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the involvement of children in armed conflict : 25.05.2000. URL : https://childrenandarmedconflict.un.org/tools-for-action/optional-protocol/.

10. Reykjavík Declaration. Appendix II. Declaration on the situation of the children of Ukraine : 17.05.2023. URL : https://edoc.coe.int/en/the-council-of-europe-in-brief/11619-united-around-our-values-reykjavik-declaration.html#:~:text=The%20leaders%20decided%20to%20establish%20a%20Register%20of,in%20the%20area%20of%20technology%20and%20the%20environment.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-36

ДОТРИМАННЯ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Чепурний Руслан Вікторович
викладач кафедри військового права військового факультету міжнародних відносин та права Військового інституту, Київський національний університет імені Тараса Шевченка м. Київ, Україна

Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава, так записано в статті 1 Конституції України [1].

В цей непростий період, Україна, як демократична держава, захищає загальнолюдські цінності та демократичні свободи громадян, які передбачені як Конституцією України так і Європейською конвенцією з прав людини [2].

У сучасних умовах війни в Україні питання захисту прав військовослужбовців набуло особливої актуальності. Військові, які стоять на захисті державного суверенітету та територіальної цілісності, часто зіштовхуються з проблемами порушення своїх прав, як з боку командування, так і внаслідок недосконалості чинного законодавства або його застосування.

Наразі для збереження демократичних здобутків, Україні вкрай необхідно знайти баланс між дотриманням прав людини та їх всебічним захистом, дотриманням демократичних цінностей в умовах війни та необхідністю здійснення заходів з оборони держави, збереження її територіальної цілісності та державності, а також відступом держави від взятих на себе зобов’язань.

Закон України "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців і членів їх сімей" [3] встановлює, що військовослужбовці користуються усіма правами і свободами людини та громадянина, гарантіями цих прав і свобод, закріпленими в Конституції України та законах України, з урахуванням особливостей, встановлених цим та іншими законами. Отже, жодне обмеження прав військовослужбовців будь-яким підзаконним нормативним актом є протиправним і посилання на воєнний стан в країні не є виправданням для цього.

Будь-яке втручання в соціальні права військовослужбовців та членів їх сімей має відбуватися виключно за принципами, які наведені в Європейській конвенції з прав людини, має бути обґрунтованим та міститися виключно в законах України, оскільки ці обмеження стосуються прямих норм, закріплених у Конституції України.

Для більш досконалого контролю та здійснення заходів, спрямованих на захист гарантованих прав військовослужбовців Збройних Сил України, Державної спеціальної служби транспорту та членів їх сімей, у квітня 2024 року було створено Центральне управління захисту прав військовослужбовців, призначено уповноваженого Президента з питань захисту прав військовослужбовців та членів сімей воїнів.

Найбільш актуальними на сьогодні завданнями Центрального управління є: – здійснення заходів, спрямованих на захист прав та соціальних гарантій військовослужбовців та членів їх сімей; – здійснення заходів, спрямованих на дотримання гендерної рівності, рівних прав і можливостей жінок і чоловіків, заходів профілактики насильства та дискримінації за ознакою статі чи з інших причин під час несення військової служби у Збройних Силах України [4].

Запровадження повноцінного інституту, здатного захистити гарантовані права військовослужбовців Збройних Сил України, буде мати низку вагомих переваг:

- підвищення ефективності захисту прав військовослужбовців;
- посилення підзвітності військового командування;
- покращення умов проходження служби;
- психологічна підтримка військових.

Країни Північноатлантичного альянсу вже мають позитивний досвід діяльності спеціалізованого органу, який слідкує за дотриманням / захистом прав військовослужбовців та членів їх сімей.

Так в Німеччині діє Парламентський комісар з питань збройних сил, який має право без попередження відвідувати військові частини та розглядати скарги військових [5].

Після серії скандалів, пов'язаних з грубими порушеннями канадських військовослужбовців під час участі у миротворчій операції ООН на території Сомалі (1992-1993 рр.), у 1998 році був заснований

інститут омбудсмена у справах Міністерства національної оборони і Збройних сил Канади [6]. Схожі обставини передували і створенню офісу уповноваженого з розгляду скарг військовослужбовців у Великобританії. Цей інститут був заснований у 2006 році за рекомендацією незалежної слідчої комісії, яка розслідувала випадки загибелі новобранців на одній з військових баз [7].

У таких країнах, як Норвегія та Швеція діє спеціальний військовий омбудсмен, який тісно взаємодіє з парламентами відповідних країн [8].

До прикладу в деяких інших країнах, таких, як Іспанія, існує окрема секція в офісі омбудсмена, яка займається питаннями прав військовослужбовців [9].

Станом на квітень 2025 року для повноцінного функціонування не вистачає закону, який би закріпив та повноцінно дав старт діяльності військового омбудсмена. На сьогодні підготовлений законопроект знаходиться на погодженні в Офісі Президента і незабаром повинен потрапити на розгляд в парламент.

Таким чином, можна констатувати, що у контексті війни з Росією створення та розвиток інституту військового омбудсмена є надзвичайно важливим кроком для забезпечення прав військовослужбовців ЗСУ. Це дозволить не лише підвищити рівень захисту прав людини в армії, а й зміцнити обороноздатність країни через підвищення довіри до військового керівництва та держави в цілому.

Література:

1. Конституція України від 28.06.1996, № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

2. Європейська конвенція з прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

3. Закон України "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей" від 20.12.1991, № 2011-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text

4. Наказ Міністерства оборони України "Про затвердження Положення про Центральне управління захисту прав військовослужбовців" від 13.04.2024, № 237. URL: https://www.mil.gov.ua/ministry/normativno-pravova-baza/nakazi-ministra-oboroni-ukraini/nakazi-ministerstva-oboroni-ukraini-za-2024-rik.html

5. Bundestag Parliamentary Commissioner for the Armed Forces. – https://www.bundestag.de/en/commissioner

6. National Defence and Canadian Armed Forces Ombudsman. – https://www.ombudsman.forces.gc.ca/

7. Інститути омбудсмена у справах збройних сил: практичний посібник Бенджаміна Бакленда, Вільяма Макдермотта, 2015. –

https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/Ombudsman_book_Ukrainian.pdf
8. Norwegian Parliamentary Ombud's Office. – https://www.sivilombudet.no/
9. Defensor del Pueblo (Ombudsman of Spain). – https://www.defensordelpueblo.es/

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-37

ПОРУШЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО КОНФЛІКТУ

Чопорова Ольга Юріївна
https://orcid.org/0009-0007-5522-5986
магістр з галузі знань «Право»,
ПрАТ «ВНЗ Міжрегіональна Академія управління персоналом»
м. Київ, Україна

Порушення конституційних прав громадян України, беруть свій початок ще з Революції гідності, потім порушення відбувалися на тимчасово окупованих територіях, однак масового характеру порушення конституційних прав і свобод людини, набуло з початком повномасштабного військового вторгнення росії в Україну. В Конституції права людини закріплені в ІІ розділі [1], а Міжнародна громада почала здійснювати свої зобов'язання шляхом впровадження Загальної декларації прав людини 1948 року [2].

У травні 2015 року було ухвалено Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [3], який передбачав, що правовий статус та обмеження прав і свобод громадян та прав і законних інтересів юридичних осіб в умовах воєнного стану визначаються відповідно до Конституції та цього закону, але не можуть бути обмежені права і свободи людини і громадянина, передбачені ч. 2 ст. 64 Конституції України. За весь період в Україні запроваджувався воєнний стан такими документами: Указами Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» № 393/2018, № 64/2022 [4, 5], схвалені Законом України про затвердження Указу Президента України "Про введення воєнного стану в Україні" 2018, 2022 року [6, 7]. В зазначених указах, а саме в ст. 3 прослідковується пониження рівня захисту прав і свобод людини та громадянина державою у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану на період його дії. Відносно ст. 3 Європейської конвенції з прав людини 1950 року [8], Європейський суд з прав людини визнав життя та людську

гідність одним з фундаментальних цінностей демократичного суспільства, вказавши, при цьому, на обов'язок державної влади захищати гідність за будь-яких умов. А Конституція України закріпила гідність як найвищу соціальну цінність у частині першій ст. 3 документу [9]. Саме зараз в умовах повномасштабного військового вторгнення росії в Україну, постала проблема великого територіального та прикладного значення, а саме забезпечення в Україні конституційних прав і свобод людини та громадянина. Особливого значення набувають саме конституційні гарантії та правові механізми у забезпеченні всього комплексу основоположних прав людини [10, с. 3]. Війна в Україні триває, а отже тривають і численні порушення прав людини, одними з яких є право людини на життя та здоров'я, повагу до її честі та гідності, право на свободу та особисту недоторканність. Права людини в умовах війни, гарантовані державою та закріпленні ст. ст. 24, 25, 27-29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 59 Конституції [1], а Конвенція містить основні положення щодо кримінально-процесуальних гарантій дотримання та реалізації прав і свобод людини.

Перша справа яка була подана від України до Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), заява №20958/14 "Україна проти Росії (щодо Криму)" та заява №38334/18 щодо українських політв'язнів у росії, які за рішенням суду від 16 грудня 2020 року були об'єднані зі справою по Криму. А також, справа №8019/16 "Україна проти Росії (щодо східних областей України)" до якої 27 листопада 2020 року ЄСПЛ приєднав справу № 43800/14 "Україна проти Росії (II)" щодо українських дітей, яких на початку війни примусово вивезли на територію рф, та № 28525/20 "Нідерланди проти Росії" щодо збиття літака рейсу MH17 [11, 12]. Велика палата ЄСПЛ розглядатиме справу по суті, але водночас визнав її «частково прийнятною». В заявах йшлось про постійні порушень статей Європейської конвенції з прав людини, вчинених росією на сході України; викрадення трьох груп дітей на сході України та їх переміщення до росії; знищення літака MH17. Якщо проаналізувати результат розгляду справи "Грузія проти Росії (II)" [13] цей аспект був тісно пов'язаний з суттю справи, що суд вирішив об'єднати його з розглядом справи по суті. Що може вказувати на реальні шанси результату розгляду справи по суті на користь України. 25 червня 2024 року ЄСПЛ оголосив рішення по суті в міжнародній справі "Україна проти Росії (щодо Криму)". Суд одноголосно визнав, що рф масово та систематично порушувала права людей в Криму. В документі йдеться про 14 статей Європейської конвенції з прав людини та протоколів до нього, також Суд виявив елемент "офіційної талерантності" з боку країни-окупанта порушень Європейської конвенції про права людини. ЄСПЛ визнав низку порушень країни-окупанта, таких як поширення російського законодавства чи примусова

зміна громадянства. Це рішення ЄСПЛ визнав вперше у своїй практиці, що зробило його унікальним та важливим результатом на шляху притягнення агресора до міжнародно-правової відповідальності [14]. А також, 3 квітня 2025 року ЄСПЛ ухвалив важливе рішення у справі №38283/18 "Богай та інші проти України" [15], щодо порушення права на мирні зібрання. ЄСПЛ визнав неправомірними дії поліції зазначивши, що вони призвели до зриву мирної акції, незаконних затримань, а також примусового доставлення активістів до відділу. Європейський суд з прав людини постановив, що Україна порушила права активістів за ст. 5 (право на свободу та особисту недоторканість) та ст. 11 (свобода зібрань та об'єднань) Конвенції [8].

Підсумовуючи зазначене, констатуємо, що порушення конституційних прав громадян України, беруть свій початок ще з Революції гідності, однак масового характеру порушення конституційних прав і свобод людини, набуло з початком повномасштабного військового вторгнення росії в Україну. Порушення прав людини рф є масовими та системними, а з повномасштабним вторгненням, ця практика стала тільки поширюватись. За період воєнного конфлікту росія скоює численні конституційні порушення прав і свобод людини з них: ст. 27 (право на життя), що є найціннішим конституційним правом людини; ст. 28 (на повагу до гідності, заборону катування й жорстокого поводження) та ст. 29 (право на свободу та особисту недоторканість); обстрілюючи житлові масиви й руйнуючи оселі місцевих мешканців порушуються права за ст. 30, 47 (право на житло та його недоторканість), ст. 41 (право на володіння, користування і розпорядження своєю власністю); на окупованих територіях порушують право місцевих мешканців за ст. 33 (свободу пересування та вільний вибір місця проживання); неодноразові порушення ст. 34 (право людей на свободу думки і слова); порушення прав маріупольців за ст. 48 (на достатній рівень життя, харчування, одяг і житло); військові злочини країни-окупанта, призвели до порушення конституційного права українців за ст. 50 (на безпечне життя і здоров'я довкілля); примусова русифікація ст. 10 (українська мова визначається державою); а також ст.ст. 22, 43, 49, 53, 64 Конституції України [1]. Що ж стосується депортації та незаконного переміщення українських дітей, таке визначення не міститься в українському законодавстві. Але в ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» [16] наведене визначення поняття дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. Відповідно до ст. 30^1 вказаного закону, зобов'язання щодо захисту дітей, які перебувають у зоні військових дій і збройних конфліктів, та дітей які постраждали в наслідок цих дій, бере на себе держава. Утім, викрадення та переміщення українських дітей на непідконтрольних Україні територіях, відбуваються з порушенням норм

міжнародного гуманітарного права, що ускладнює Україні здійснювати належний їх захист.

Література:

1. Конституція України: від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 28.03.2025).
2. Загальна декларація прав людини (рос/укр) : Декларація Орг. Об'єдн. Націй від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 28.03.2025).
3. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII : станом на 8 лют. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text (дата звернення: 28.03.2025).
4. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 26.11.2018 № 393/2018 : станом на 28 листоп. 2018 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/2018#Text (дата звернення: 28.03.2025).
5. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 : станом на 6 лют. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text (дата звернення: 28.03.2025).
6. Про затвердження Указу Президента України "Про введення воєнного стану в Україні" : Закон України від 26.11.2018 № 2630-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2630-19#Text (дата звернення: 28.03.2025).
7. Про затвердження Указу Президента України "Про введення воєнного стану в Україні" : Закон України від 24.02.2022 № 2102-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text (дата звернення: 28.03.2025).
8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 : станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 29.03.2025).
9. Шишкіна Е. Розуміння людської гідності: виклики сучасних українських реалій. *Одеський апеляційний адміністративний суд*. URL: https://apladm.od.court.gov.ua/sud9105/pres-centr/news/381454/ (дата звернення: 29.03.2025).
10. Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах воєнного стану: матеріали наукового семінару (23 червня 2022 р.) / упор. М. В. Ковалів, М. Т. Гаврильців, Н. Я. Лепіш. Львів: ЛьвДУВС, 2022. 315 с.

11. Ukraine v. Russia (re Crimea) (nos. 20958/14 and 38334/18). *ECHR*. URL: https://prd-echr.coe.int/web/echr/w/ukraine-v-russia-re-crimea-nos-20958/14-and-38334/18– (date of access: 29.03.2025).

12. HUDOC – European Court of Human Rights. *HUDOC – European Court of Human Rights*. URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre-press#%7B"itemid":["003-7550170-10372787"]%7D (date of access: 05.04.2025).

13. HUDOC – European Court of Human Rights. *HUDOC – European Court of Human Rights*. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#%7B"itemid":["003-6913075-9285194"]%7D (date of access: 05.04.2025).

14. Ukrinform. Вирок ЄСПЛ у справі Україна проти Росії: що встановив суд, і які наслідки матиме рішення. *Укрінформ – актуальні новини України та світу*. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3885516-virok-espl-u-spravi-ukraina-proti-rosii-so-vstanoviv-sud-i-aki-naslidki-matime-risenna.html (дата звернення: 29.03.2025).

15. JUDGMENT of The European Court of Human Rights of 03.04.2025 in no. 38283/18. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B"itemid":["001-242529"]%7D (date of access: 09.04.2025).

16. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III: станом на 1 січ. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text (дата звернення: 01.04.2025).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-38

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ ЯК ЮРИДИЧНИЙ ГАРАНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Чукаєва Вероніка Олександрівна
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії держави і права, конституційного права та державного управління,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
м. Дніпро, Україна

У будь-якій правові системі романо-германської сім'ї Конституція є основним нормативно-правовим актом де закріплюється система прав людини і громадянина [1, розділ II]. На основі цього юридичного факту конституціоналісти визначають Конституцію України як основною юридичною гарантією забезпечення прав людини. При аналізі механізму забезпечення прав і свобод людини і громадянина саме Конституція

визначає не тільки сам принцип формування цього механізму але й його систему, особливості правового регулювання реальності права дії держави з виконання основної своєї функції – реалізації прав і свобод громадян України.

На сучасному етапі є актуальним питання ефективності забезпечення прав и свобод людини і громадянина. З приводу цього, починаючи з 2014 р. почалась глибока Конституційна реформа в Україні де ключовим завданням є зміцнення державності, демократії та верховенства права. Саме вони є ключовими елементами забезпечення практичної реалізації прав і свобод людини і громадянина. Ефективна реалізація реформ потребує розробки та впровадження правових механізмів, які забезпечують їх прозорість, відповідність міжнародним стандартам та підтримку з боку суспільства. Сучасний етап конституційної реформи характеризується такими викликами, як політична нестабільність, економічні труднощі та військовий конфлікт, що робить цей процес надзвичайно складним і багатогранним.

Сам, правовий механізм конституційної реформи в Україні включає кілька ключових елементів: зміна нормативно-правової бази публічної влади, інституційне забезпечення механізму дії демократичних інститутів, удосконалення конституційної юстиції, створення ефективної процедури законодавчого процесу у парламенті, формування на вищому рівні правосвідомості та правової культури суспільства.

На сучасному етапі проводиться адаптація законодавства до стандартів європейського права, тому відбувається зміна не тільки зміст Конституції але й основних конституційних законів з приводу компетенції основних інституцій трьох гілок влади [2]. Це здійснюється на основі міжнародних договорів та рекомендацій європейських інституцій з питань демократизації України (Венеціанська комісія). Україна активно співпрацює з міжнародними організаціями, зокрема Радою Європи, Європейським Союзом та ООН, для отримання експертної допомоги та фінансування реформ.

Для посилення контролю виконання конституційних норм відбулось нове реформування Конституційного суду, як одного з гарантів забезпечення верховенства Конституції у системі національного права України [3]. Саме Конституційний суд України визначає реалії відповідності національного законодавства Конституції, що повинно нести невідкладність припинення дії нормативно-правових актів, які не відповідають нормам Основного Закону. Однак, державне управління знаходиться в умовах заполітизованого поля, що гальмує ефективність виконання основної функції Конституційним судом України і не тільки ним. Проблема заполітизованості державного управління в Україні пов'язана у першу чергу з впливом політичних сил на процеси формування та функціонування центральних державних органів [4]. Це

може проявлятися у призначенні на посади за політичними мотивами, а не за професійними якостями, а також у прийнятті рішень, що відповідають інтересам певних політичних партій або груп, але тільки не інтересами народу. Як наслідок, знижується ефективність державного управління, зростає корупція та втрачається довіра громадян до влади. Саме конституційна сучасна реформа спрямована на подолання цих негативних наслідків.

Різні політичні сили часто мають суперечливі погляди на обсяг і напрямок реформ, що ускладнює досягнення консенсусу. Це також посилюється не професіоналізмом кадрів публічної влади. Тому існує недостатня правова культура серед політичних діячів, державних службовці, які здійснюють важливі управлінські дії. Також у деяких випадках є і низький рівень правової культури серед населення, що також уповільнює впровадження демократичних змін та реалій права з приводу забезпечення прав і свобод людини і громадянина.

Низька правова культура є просто фундаментом наявності процвітання корупції в державних органах, що є серйозним бар'єром для ефективного здійснення важливих конституційних реформ. Більш того, актуальна ситуація на сході України та в Криму створює додаткові труднощі для реалізації реформ. Незважаючи на виклики, в Україні вдалося досягти суттєвих результатів проведення конституційної реформи на сучасному етапі:

1) прийнято низку важливих законів, які посилюють незалежність судової системи, забезпечують децентралізацію та розвивають демократичні інститути [5];

2) створено антикорупційні органи, які відіграють важливу роль у підвищенні довіри населення до держави. На даний момент в Україні функціонують кілька ключових антикорупційних органів: Національне антикорупційне бюро (НАБУ), Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП) та Вищий антикорупційний суд (ВАКС) [6];

3) відбувається активне визначення компетенції центральних органів державної влади та місцевого самоврядування, що сприяє розвитку регіонів і більш ефективному управлінню ресурсами [7].

Для ефективності механізму правового регулювання забезпечення прав і свобод людини і громадянина необхідно:

1) продовжити судову реформу зі створенням механізму незалежності судової влади та наявністю у неї професіональних судів;

2) зміцнення інститутів демократії через створення реального правового регулювання проведення всеукраїнських та місцевих референдумів;

визначити процедуру внесення змін до тексту Конституції через проведення всеукраїнського референдуму для виконання основного принципу 5 статті Основного Закону, що: «Носієм суверенітету і єдиним

джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

Право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами.

Ніхто не може узурпувати державну владу».

Це визначить стабільність Конституції і встановить неможливість різним політичним силам, які приходять до влади змінювати зміст Основного закону під свої інтереси та примхи;

3) збільшення прозорості роботи державних органів і залучення громадянського суспільства до процесу прийняття рішень та упрощення процедури конституційно-правової відповідальності посадових осіб центральних органів влади.

Таким чином, забезпечення реальності виконання норм Конституції є основним гарантом забезпечення прав і свобод людини і громадянина, оскільки вона встановлює основні принципи, свободи та права, що належать кожній людині. Саме Конституція визначає межі втручання держави у ці права, визначає систему обмежувань у її діяльності, а також гарантує право на їх захист, зокрема, через судову систему. Саме Конституція є основою гарантії права на оскарження дій влади, забезпечуючи дієвий механізм захисту.

Література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 2.04.2025 р.)

2. Чорнобай О. Сучасний етап конституційних перетворень в Україні. Вісник національного університет «Львівська політехніка».Серія: «Юридичні науки». 2021.№2 (30). С. 97-102. DOI https://doi.org/10.23939/law2021.30.097

3. Про Конституційний суд України. Закон України від 13 липня 2017 р. № 2136-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text (дата звернення 03.04.2025 р.)

4. Галушка В.О. Розвиток державного управління в незалежній Україні. Публічне управління та адміністрування в Україні. 2021. № 21. С.11-14. DOI https://doi.org/10.32843/ pma2663-5240-2021.21.2

5. Про судоустрій та статус суддів. Закон України від 2 червня 2016 р. №1402-VIII/. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text (дата звернення 3.04.2025)

6. Про Національне антикорупційне бюро України. Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1698-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text (дата звернення 03.04.2025 р.); Про внесення змін до Кримінального процесуального

Кодекус України та інших законодавчих актів України щодо посилення самостійності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури від 08.12.2023 № 3509-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3509-20#Text (дата звернення 03.04.2025 р.)

7. Пунда О., Арзянцева Д. Проблеми децентралізації влади в Україні. Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: державне управління. 2019. № 2. DOI https://doi.org/10.32453/governance.vi2.122

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-39

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ЗА НАДЗВИЧАЙНИХ УМОВ В НАЦІОНАЛЬНИХ ЗАКОНОДАВСТВАХ

Яковлєв Сергій Іванович
адвокат, аспірант ІІІ року навчання юридичного факультету,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
м. Дніпро, Україна

Можливість обмеження прав і свобод людини в надзвичайних умовах окреслена низкою міжнародно-правових актів.

Так, ч. 2 ст. 29 Загальної декларації прав людини 10 грудня 1948 року надає таке право країнам лише у випадках, передбачених законом з метою гарантування належного визнання і поваги прав та свобод інших осіб, та в разі забезпечення справедливих моральних вимог, громадського порядку і загального благополуччя в демократичному суспільстві [1].

Стаття 4 Міжнародного Пакту про громадянські і політичні права (МПГПП) дозволяє державам-учасницям Пакту здійснювати обмеження прав і свобод людини за умов надзвичайного становища в державі, що загрожує існуванню нації, про який офіційно оповіщено, шляхом відступу від своїх зобов’язань за ним, але лише в тому обсязі, який це вимагає серйозність ситуації, за кондицій дотримання інших зобов'язань за міжнародним правом та відсутності дискримінації за расовою, кольоровою, статевою, мовною, релігійною чи соціальною ознакою [2].

Праву на відступ від зобов’язань за міжнародними угодами протиставляються заборони обмеження права на життя, катування, рабство, обмеження волі та покарання не за законом, не дозволяється відступ від зобов’язань за ст. 1 та ст. 3 Протоколу № 6 до Конвенції про захист прав людини щодо скасування смертної кари в мирний час [3] і

ст. 4 Протоколу № 7 до Конвенції про захист прав людини відносно права не бути притягненим до суду або покараним двічі [4].

Означені правові норми складають основу міжнародного надзвичайного права, та передбачають концепцію відступу від зобов'язань за міжнародними угодами як тимчасовий захід за виняткових та невідкладних обставин – «право відступу». Проте жодна національна конституція не вимагає від урядів відступати від прав і свобод, обмежуючі їх в умовах кризи, не говорячи вже про вимогу повідомляти про відступи від зобов'язань. При цьому держави мають право відступати від МПГПП або регіональних конвенцій.

Слід погодитись з думкою Е. Кріддла, що правові стандарти, визначені зокрема МПГПП, складають основу режимів відступу від прав людини. Ці стандарти не зобов'язують держави до будь-яких відповідних заходів реагування заздалегідь, а заохочують адаптувати свої відхилення від норм прав людини. Положення про відступ від прав людини покладають на держави відповідальність за тимчасовий обсяг захисту своїх народів, де такі заходи строго необхідні для забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших [5, с. 201, 210].

Питанням міжнародних стандартів щодо права відступу в надзвичайних умовах, тлумачення та практичного застосування положень МПГПП у відповідності з його цілями та завданнями, присвячено декілька значущих експертних та всесвітньо визнаних висновків та рекомендацій, викладених, зокрема, у:

– Сіракузьких принципах щодо положень про обмеження та відступи в МПГПП» за наслідками міжнародної конференції, яка проходила в Сиракузах (Італія) з 30 квітня по 4 травня 1984 року [6];

– Йоганнесбурзьких принципах, ухвалених 1 жовтня 1995 року групою експертів з міжнародного права, національної безпеки та прав людини, яку організував Міжнародний центр боротьби з цензурою у партнерстві з Центром прикладних правових досліджень Вітватерсрандського університету в Йоганнесбурзі [7];

– Паризьких мінімальних стандартах норм прав людини в умовах надзвичайного стану, затверджених на 61-шій конференції Міжнародної юридичної асоціації, що проходила в Парижі з 26 серпня по 1 вересня 1984 року [8];

– Загальному коментарі № 29 до ст. 4 Пакту щодо надзвичайного стану, затвердженому на 1950-му засіданні Комітету ООН по правах людини 24.07.2001 р. [9].

Сіракузькі принципи у вигляді юридичного подання до МПГПП вироблено як практичний коментар, що має на меті ефективне впровадження верховенства права шляхом тлумачення Пакту задля запобігання зловживаннями його положеннями, що дозволяють урядам обмежувати та відступати від закріплених прав. Принципи виступають

за баланс між індивідуальними правами та інтересами суспільства. Цей баланс має вирішальне значення в ситуаціях, коли права можуть бути обмежені в інтересах громадської безпеки, здоров'я чи національної безпеки. Сіракузькі принципи сприяють дотриманню міжнародних стандартів прав людини.

Проголошеною метою Йоганнесбурзьких принципів визначено чітке та обґрунтоване визначення рамок обмеження свободи вираження поглядів та свободи інформації для запобігання зловживанням урядів шляхом необґрунтованих або надмірних обмежень цих свобод в ім'я національної безпеки. Документ наголошує на необхідності правового захисту цих свобод шляхом прийняття законів, сформульованих вузько і точно, та забезпеченні основних вимог верховенства права, а також на необхідності судового захисту цих свобод незалежними судами.

Метою Паризьких мінімальних стандартів є забезпечення утримання держав від обмеження основоположних прав людини, які не підлягають відступу відповідно до статті 4 МПГПП. Наголошується на необхідності обмеження виконавчої влади шляхом судового контролю над вжитими заходами для перевірки їхньої відповідності закону та принципам невідступних прав, а також встановлення обмежень щодо умов, за яких може бути оголошено надзвичайний стан.

Загальний коментар № 29 містить вказівки з практичної реалізації державами положень ст. 4 МПГПП. Коментар окреслює можливість відступу від прав за Пактом лише у виключних випадках загрози життю нації, і він має бути тимчасовим, обмеженим і суворо пропорційним до гостроти ситуації. Окреслюється розширений перелік невідступних прав, порівняно з передбаченим ч. 2 ст. 4 Пакту, дотримання яких є обов'язковим під час надзвичайного стану. Закріплюється обов'язок держав негайно повідомляти міжнародну спільноту про запровадження надзвичайного стану і заходів відступу. Всі дії державних органів мають залишатися у межах міжнародного права і принципів верховенства права.

Аналіз міжнародних правових актів, наукової літератури та міжнародних стандартів, як джерел національних законодавств, дозволяє навести критерії правомірності застосування права відступу від міжнародних зобов'язань, внаслідок чого можливе обмеження прав людини. До таких відносяться: введення надзвичайного стану лише за умов реальної загрози для життя нації, з дотриманням базових принципів (законності, необхідності, пропорційності, тимчасовості, недискримінації), гарантій проти зловживань (контролю з боку парламенту та судів, збереження непорушних прав), обов'язковості повідомлення про відступ від міжнародних зобов'язань, систематичного перегляду і обмеження строків дії надзвичайного стану тощо.

Література:

1. Загальна декларація прав людини: ООН; Декларація, Міжнародний документ від 10.12.1948. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 21.04.2025).

2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Пакт Орг. Об'єдн. Націй від 16.12.1966 : станом на 19 жовт. 1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 21.04.2025).

3. Протокол N 6 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який стосується скасування смертної кари (укр/рос) : Протокол Ради Європи від 28.04.1983 № 6 : станом на 22 лют. 2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_802#Text (дата звернення: 22.04.2025).

4. Протокол N 7 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (укр/рос) : Протокол Ради Європи від 22.11.1984 № 7 : станом на 17 лип. 1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_804#Text (дата звернення: 22.04.2025).

5. Criddle, Evan J. Protecting Human Rights During Emergencies: Delegation, Derogation, and Deference, 2014. *Faculty Publications. 1840*. URL: https://scholarship.law.wm.edu/facpubs/1840 (дата звернення: 22.04.2025).

6. The Siracusa Principles on the Limitation and Derogation Provisions in the International Covenant on Civil and Political Rights. Siracusa, 1984. *Refworld – A Global Law and Policy Database operated by the UN High Commissioner for Refugees (UNHCR)*. URL: https://www.refworld.org/legal/resolution/unchr/1984/en/57200 (дата звернення: 24.04.2025).

7. The Johannesburg principles on national security, freedom of expression and access to information. *Article 19*. URL: https://www.article19.org/wp-content/uploads/2018/02/joburg-principles.pdf (дата звернення: 24.04.2025).

8. Lillich, R. B. The Paris Minimum Standards of Human Rights Norms in a State of Emergency. *American Journal of International Law, Vol. 79, No. 4 (Oct., 1985), pp. 1072-1081*. URL: https://www.jstor.org/stable/2201848 (дата звернення: 24.04.2025).

9. General comment no. 29, States of emergency (article 4) : International Covenant on Civil and Political Rights. *UN. Human Rights Committee, 2001*. URL: https://digitallibrary.un.org/record/451555?v=pdf (дата звернення: 25.04.2025).

СЕКЦІЯ 2. СУДОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-40

ПРОЦЕСУАЛЬНІ СТРОКИ І СУДОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ

Волобуєв Анатолій Федотович
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінально-правових дисциплін,
ДВНЗ «Дніпровський державний університет внутрішніх справ»
м. Дніпро, Україна

Згідно п. 21 ч. 1 ст. 7 Кримінального процесуального кодексу України (далі КПКУ) розумні процесуальні строки є однією із загальних засад кримінального провадження. Цим підкреслено значущість процесуальних строків в контексті дотримання прав підозрюваного, обвинуваченого та інших учасників кримінального провадження. Формування інституту процесуальних строків було досить суперечливим, ознакою чого була неодноразова зміна редакції статті 219 КПКУ щодо обчислення строків досудового розслідування.

Потрібно підкреслити, що законодавче визначення процесуальних строків є необхідною умовою ефективного виконання завдань кримінального судочинства. Зокрема, встановлені строки створюють стимули для інтенсифікації діяльності учасників кримінального провадження у реалізації своїх прав і виконанні обов'язків. Тому видається, що законодавець зобов'язаний винайти обґрунтовані критерії для визначення строків як кримінального провадження в цілому, так і прийняття найбільш значущих процесуальних рішень. У чинному КПКУ можна виділити два види процесуальних строків в залежності від суб'єкта їх визначення.

1. Процесуальні строки, встановлені законодавцем. Це жорсткі процесуальні строки, покликані упорядкувати кримінальне провадження з точки зору забезпечення можливості його учасникам реалізувати свої права, виключити слідчо-судову тяганину, оптимізувати витрати державних коштів на судочинство. Передбачені в КПКУ строки стосуються різних аспектів кримінального провадження: тривалості досудового розслідування; знаходження підозрюваного під вартою; ознайомлення сторони захисту з матеріалами досудового розслідування;

подання апеляційної скарги тощо. Ці строки є термінами загального характеру, відтак, вони є й граничними для учасників кримінального провадження.

2. Процесуальні «розумні» строки. Їх визначення віднесено до компетенції прокурора, слідчого судді (під час досудового розслідування) і суду (під час судового провадження) в межах граничних строків, встановлених законодавцем. Інститут «розумних» строків є новелою законодавства в контексті його реформування в умовах євроінтеграційних процесів. Ідея полягає у тому, щоби учасники кримінального провадження в кожному конкретному випадку керувалися не граничними строками, а в їх межах орієнтувалися на терміни, які є об'єктивно необхідними для прийняття процесуальних рішень. Йдеться про реалізацію положення ст. 6 Європейської конвенції з прав людини стосовно того, що «Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж **розумного строку** *(виділено мною А. В.)* незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення…» [1]. Це положення знайшло відображення у національному кримінальному процесуальному законодавстві, де зазначається, що кожному гарантується право на справедливий розгляд та вирішення справи в розумні строки незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону (ч. 1 ст. 21 КПКУ). У зв'язку з цим можна зробити висновок, що під розумними строками передбачається якнайшвидша реалізація права кожної людини на справедливий і публічний суд в межах визначених законом граничних процесуальних строків. Йдеться про заборону зволікання у вирішенні завдань кримінального провадження, що покладається, перш за все, на державні органи (дізнавача, слідчого, прокурора, слідчого суддю, суд).

Таким чином можна було б констатувати, що законодавцем в цілому була реалізована ідея щодо процесуальних строків у кримінальному провадженні, яка цілком відповідає міжнародним стандартам забезпечення дотримання права на справедливий суд. Але в подальшому законодавець почав вносити зміни до інституту процесуальних строків, які поставили під сумнів можливість реалізації всіх передбачених міжнародними конвенціями прав учасників кримінального провадження. Так, в 2023 році була суттєво змінена редакція статті 219 КПКУ, відповідно до якої строк досудового розслідування наразі потрібно обчислювати не з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі ЄРДР), а з моменту повідомлення особі про підозру [2]. Вказаний припис виглядає нелогічним не тільки з точки зору його

протиріччя положенню ст. 214 КПКУ про початок досудового розслідування, що пов'язується з моментом внесення відомостей до ЄРДР. Виникає низка проблем й з дотриманням прав учасників кримінального провадження в період до вручення особі повідомлення про підозру, який може бути досить тривалим.

Так, ще до внесення вказаних змін щодо обчислення строків досудового розслідування представник адвокатської спільноти Олексій Калінніков цілком обґрунтовано відзначав, що у сторони обвинувачення є можливість здійснювати досудове розслідування впродовж значного часу без прийняття процесуальних рішень, які безпосередньо пов'язані із забезпеченням реалізації прав інших учасників кримінального провадження. Наприклад, до повідомлення про підозру можуть обмежуватися права і законні інтереси учасників кримінального провадження зокрема, при проведенні обшуків, отримання тимчасового доступу до речей і документів, вилучення документів та іншої інформації щодо фізичних та юридичних осіб, накладення арешту на майно тощо [3]. Але з 1 січня 2024 року відповідно до оновленої редакції ст. 219 КПКУ граничні строки від початку досудового розслідування і до повідомлення особи про підозру скасовані, що, на наш погляд, загострює проблематику дотримання вимог розумності строків на цей нічим не обмежений період. Ключовим тут є повідомлення особи о про підозру – проміжне (попереднє) процесуальне рішення, яке в подальшому може неодноразово змінюватися або замінюватися [4]. Це рішення приймається прокурором або слідчим за погодженням з прокурором за їх внутрішнім переконанням при наявності достатніх для цього доказів (п. 3 ч. 1 ст. 276 КПКУ). У зв'язку з цим оскарження неприйняття такого процесуального рішення видається проблематичним, а от встановлення слідчим суддею на підставі ч. 1 ст. 114 КПКУ розумного строку для його прийняття цілком реальним.

Окремою проблемою є обчислення процесуальних строків судового провадження. Чинним кримінальним процесуальним законодавством його граничні строки не встановлені і суди керуються розумними строками розгляду справи судом, як однією з засад судочинства. Але аналіз судової практики в Україні з цього питання дозволив виявити вражаючі факти порушення принципу розумних строків, покликаного гарантувати право кожної особи на справедливий розгляд та вирішення справи в розумні строки незалежним і неупередженим судом. Так, 5 липня 2023 року о 17.20 в приміщенні Шевченківського районного суду Києва під час конвоювання обвинуваченого Гуменюка із зали судових засідань, на якому було вирішено питання продовження строку його тримання під вартою, останній підірвав себе вибуховим пристроєм. Гуменюк тримався під вартою з серпня 2015 року (8 років) за підозрою у вчиненні терористичного акту – вибуху гранати біля Верховної Ради,

в результаті якого загинули четверо правоохоронців. Всього було затримано близько трьох десятків протестувальників, з яких шістнадцятьом було повідомлено про підозру та обрано запобіжний захід тримання під вартою. Але згодом тільки Ігорю Гуменюку і Сергію Крайняку було висунуто обвинувачення у вчиненні терористичного акту. Гуменюк, за версією слідства, підірвав гранату, а Крайняк створював димову завісу, яка мала замаскувати момент кидання гранати. Гуменюк, за словами його адвоката, своєї вини не визнавав і стверджував, що після затримання його били у слідчому ізоляторі, примушуючи визнати вину. З серпня 2016 р. справу Гуменюка розглядали у Шевченківському суді Києва, що тривало до липня 2023 р. Тобто суд продовжував строк тримання під вартою обвинуваченого майже сім років. Таким чином підсудний був позбавлений волі без вироку суду на вказаний строк і 5 липня 2023 р. він закінчився його загибеллю і пораненням двох конвоїрів (справа була закрита у зв'язку із смертю обвинуваченого) [5]. У зв'язку з цим виникає риторичне питання, чи був «розумним» визначений судом строк тримання під вартою обвинуваченого?

Наведений приклад продовження судом строку тримання під вартою не є поодиноким і є підстави вважати, що тримання під вартою обвинувачених необмежений час шляхом перманентного продовження строків є звичайною практикою українських судів. Вихід бачиться у встановленні граничного строку судового розгляду, наприклад, двох років.

Література:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Рим, 4.XI.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n289
2. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо посилення самостійності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури: Закон України від 8 грудня 2023 року № 3509-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3509-20#n14
3. Калінніков Олексій (2022). Розумні строки як інструмент захисту від бездіяльності сторони обвинувачення. *Газета «Закон і бізнес».* URL: https://zib.com.ua/ua/150481.html
4. Волобуєв А. Ф. Повідомлення про підозру: процесуальне значення і вплив на методику досудового розслідування. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького.* Серія Право. 2024. Вип. 18 (30). С.139-146. DOI: https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.18.30.139-146

5. Вибух у Шевченківському суді Києва. Що відомо та як це пов'язано зі справою про вибух під Радою. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/news-66100017

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-41

ПРОБЛЕМАТИКА ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУДДІВ ЯК ВИДУ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Гермак Катерина Олегівна
аспірантка кафедри процесуального права,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

У юридичній літературі під дисциплінарною відповідальністю прийнято розуміти суворе і неухильне виконання норм і заснованих на них розпоряджень, що прийняті в країні. Дисциплінарна відповідальність пов'язана із невиконанням або неналежним виконанням працівником своїх обов'язків. Підвищення рівня довіри громадськості до судової системи повинно сприяти ефективним механізмам відповідальності судді за недотримання та порушення законодавства, а також етичних вимог до займаної посади. Однак, при застосуванні до судді дисциплінарної відповідальності мають братися до уваги характер вчиненого правопорушення та особа судді [2].

Водночас погоджуємося з думкою А. А. Горницького, який зазначає, що говорячи про відповідальність, а надто юридичну, навряд чи можна визнати це явище позитивним. «Відповідальність» практично виникає за порушення соціальних норм, а такі діяння до позитивних не належать [3, с. 90]. Характерною ознакою «позитивної відповідальності», продовжує автор, є те, що тут немає порушення соціальних норм і фактично ніхто ні перед ким не відповідає, якихось негативних наслідків – позбавлення чи обмежень, що являють собою різні обмеження особистого, морального чи матеріального порядку, не настає. І, навпаки, настання юридичної відповідальності, під якою маємо на увазі негативну, ретроспективну відповідальніст, немислиме поза здійсненням правопорушення. Тут нормами права чітко визначено, хто, за що, перед ким несе таку відповідальність і які правові санкції застосовуються повноважним органом за конкретне правопорушення до конкретної особи [1, с. 108].

Особливістю юридичної відповідальності суддів є те, що така відповідальність має винятково негативний (ретроспективний) характер

для порушника, що пояснюється низьким рівнем самосвідомості суддів і невисоким рівнем сумлінного виконання своїх професійних обов'язків. Не можна стверджувати про існування процесуальної відповідальності як одного із самостійних видів юридичної відповідальності суддів, оскільки результати процесуальної діяльності судді щодо вирішення ним справ є винятково проявом правової позиції судді, його власного переконання. Значення юридичної відповідальності суддів полягає у: а) сприянні об'єктивності та законності судового процесу; б) формуванні правової свідомості серед суддівського корпусу; в) запобіганні порушенням, що можуть вчинятися суддями; г) забезпеченні незалежності суддів; ґ) зміцненні авторитету суду в суспільстві; д) можливості очищення суддівського корпусу винятково в межах закону (за умови дієвого механізму юридичної відповідальності), завдяки чому в суддівських лавах залишаються лише віддані професії представники [4].

Досліджуючи співвідношення між недоторканністю та відповідальністю судді, Ганс Петтер Гравер у своїй роботі «Судити безкарно: про кримінальну відповідальність авторитарних суддів» зазначив, що «[...] недоторканність суддів не повинна бути безмежною і не повинна виходити за межі того, що вимагає верховенство права, судді повинні бути не тільки незалежними, вони повинні нести відповідальність за вчинені ними протиправні дії [...]» [6, с. 128]. Крісті Данілець та Філіпе Сезар Маркес також підкреслили, що «[...] правосуддя без підзвітності може призвести до зловживань з боку суддів. Таким чином, необхідно знайти баланс між повагою до свободи суддів у прийнятті рішень, з одного боку, та підвищенням рівня їхньої доброчесності та професіоналізму, з іншого. Одним із способів забезпечення підзвітності суддів є система дисциплінарної відповідальності [...]», але необхідно провести чітке розмежування між діями, які можуть бути кваліфіковані як дисциплінарні проступки, і тими, які не підпадають під дію дисциплінарних правил. «[...] Загальне правило полягає в тому, що дисциплінарні правопорушення повинні стосуватися способу здійснення професійної діяльності, а не законності судового рішення або етичних порушень. Лише як виняток дисциплінарна відповідальність суддів допускається за певний ступінь винного порушення правових норм у процесі суддівської діяльності, що вимагає ретельної регламентації цієї підстави та великої обережності при її застосуванні [...]» [5, p. 6].

Незаперечним є той факт, що значущість дисциплінарного проступку суддів є незначною з точки зору її чисельної ваги. Це також може бути зумовлено превентивною дією дисциплінарного законодавства, що також виправдовує більш глибоке вивчення цього питання.

Література:

1. Баулін Ю.В. Юридична відповідальність: проблеми виключення та звільнення. Донецьк: ПП «ВД «Кальміус», 2013. 424 с.

2. Герасимчук С.С. Шляхи удосконалення інституту дисциплінарної відповідальності судді. Держава та регіони. Серія: Право, 2020 р., № 3 (69) том 2. С. 159-163

3. Гончаренко О.В. Актуальні питання притягнення суддів до відповідальності (частина перша). Вісник Вищої ради юстиції. 2011. № 1. С. 77–92.

4. Мелех Л.В. Трактування дисциплінарної відповідальності суддів в Україні. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ № 3/2018. С. 177-184

5. Cristi Danileț, Filipe César Marques, Acțiune împotriva Corupției în Republica Moldova, Document ethnic, Inspecția judiciară din Republica Moldova, Analiză și propuneri privind legislația și practicile interne, citat 20.04.2022URL: https://rm.coe.int/eccd-aac-mld-tp6-judicialinspection-ro-/1680a43574.

6. Hans Petter Graver Judging without Impunity: On the Criminal Responsibility of Authoritarian Judges Bergen Journal of Criminal Law and Criminal Justice • Volume 4, Issue 1, 2016, online, citat 16.04.2022 URL: https://www.legal-tools.org/doc/70d29c/pdf/

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-42

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ, ДІЙ ЧИ БЕЗДІЯЛЬНОСТІ ПІД ЧАС КОНКУРСНОЇ ПРОЦЕДУРИ ДОБОРУ СУДДІВ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Гончар Олег Олександрович
аспірант кафедри процесуального права,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

Процедура добору суддів Конституційного Суду України (далі – КСУ) багатоетапна. Кожен із етапів конкурсної процедури, починаючи від оголошення про початок конкурсного відбору кандидатур на посаду судді КСУ і закінчуючи прийняттям рішення про призначення суддею КСУ, супроводжується вчиненням дій або прийняттям рішень суб'єктами призначення суддів КСУ (президентом, парламентом, з'їздом суддів). Не виключається й допущення бездіяльності суб'єктами призначення суддів КСУ. Попередній відбір кандидатів у судді КСУ

проводить Дорадча група експертів на основі оцінки їх відповідності високим моральним якостям та визнаним рівнем компетентності у сфері права. Відповідно на кожному із цих етапів можливе оскарження рішень, дій або бездіяльності суб'єктів призначення суддів КСУ та Дорадчої групи експертів.

Закон України від 27.07.2023 № 3277-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо уточнення положень про конкурсний відбір кандидатур на посаду судді Конституційного Суду України» врегулював окремі аспекти процедури оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів призначення суддів КСУ у процесі конкурсного відбору кандидатів на посаду судді КСУ, а також Дорадчої групи експертів щодо оцінювання таких кандидатів на посаду судді КСУ [1].

Згідно частини 32 статті 10-2 Закону України «Про Конституційний Суд України», «рішення Дорадчої групи у процесі конкурсного відбору кандидатів на посаду судді Конституційного Суду (про оцінювання кандидатів на посаду судді Конституційного Суду за критеріями високих моральних якостей та визнаного рівня компетентності у сфері права) може бути оскаржене в судовому порядку та скасоване виключно з таких підстав: 1) склад Дорадчої групи, який ухвалив відповідне рішення, був неповноважним; 2) рішення не підписано будь-ким із складу членів Дорадчої групи, які брали участь у його ухваленні; 3) рішення не містить мотивів, з яких Дорадча група дійшла відповідних висновків» [2].

Частиною 4 статті 22 Кодексу адміністративного судочинства України визначається підсудність такої категорії справ Верховному Суду як суду першої інстанції. Згідно частини 3 статті 23 Кодексу адміністративного судочинства України, «у випадках, визначених цим Кодексом, Велика Палата Верховного Суду переглядає в апеляційному порядку як суд апеляційної інстанції судові рішення у справах, розглянутих Верховним Судом як судом першої інстанції» [3].

Частина 9 статті 10-8 Закону України «Про Конституційний Суд України» також визначає, що «усі справи, пов'язані з оскарженням рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів призначення суддів Конституційного Суду у процесі конкурсного відбору кандидатів на посаду Судді, а також оцінюванням кандидатів на посаду судді Конституційного Суду Дорадчою групою, підсудні Верховному Суду як суду першої інстанції та Великій Палаті Верховного Суду як суду апеляційної інстанції в порядку адміністративного судочинства» [2].

У процесі проведення конкурсної процедури добору суддів КСУ такими суб'єктами призначення як Президент України та Верховна Рада України, Зїзд суддів України кандидати у судді КСУ подають визначені законодавством документи до конкурсної комісії, комітету Верховної Ради України та Ради суддів України відповідно. Саме ці суб'єкти

наділені правом приймати рішення щодо: перевірки комплектності документів, поданих особами, які виявили намір обійняти посаду судді КСУ, надання кандидатам у судді КСУ додаткового строку для подання та виправлення відповідних документів, ухвалення рішення про допуск або про відмову в допуску до конкурсного відбору (ст. 10-6 Закону України «Про Конституційний Суд України»); призначення та проведення спеціальної перевірки (ст. 10-7 Закону України «Про Конституційний Суд України»); ухвалення рішення щодо рекомендації про призначення на посаду судді КСУ за результатами вивчення документів та відомостей, наданих кандидатами, з урахуванням списку оцінених кандидатів, рішень Дорадчої групи щодо оцінки відповідності кожного кандидата та співбесіди з кандидатами (ст. 10-8 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

Проте, конкурсна комісія, комітет Верховної Ради України та Рада суддів України не є суб'єктами призначення суддів КСУ, відповідно, – їх рішення, дії чи бездіяльність не можуть бути оскаржені у порядку частини 9 статті 10-8 Закону України «Про Конституційний Суд України». Тому, перелік суб'єктів конкурсної процедури добору суддів КСУ, рішення, дії чи бездіяльність яких можуть бути оскаржені в порядку адміністративного судочинства, – є безпідставно обмежений винятково суб'єктами призначення суддів КСУ та Дорадчої групи експертів і має бути доповнений на законодавчому рівні такими суб'єктами як: конкурсна комісія, яку створює Президент України; комітет Верховної Ради України, до предмета відання якого належать питання правового статусу КСУ; Рада суддів України.

Також слід враховувати, що право на судовий захист не є абсолютним. Законодавцем встановлені вимоги щодо форми та змісту позовної заяви, із якою особа звертається до суду за захистом прав, свобод та інтересів.

В силу суспільної значимості посади судді КСУ, адміністративні справи, пов'язані з оскарженням рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів призначення суддів КСУ у процесі конкурсного відбору кандидатів на посаду Судді, а також оцінюванням кандидатів на посаду судді КСУ Дорадчою групою експертів, відносяться до категорії складних адміністративних справ. Отже, особливості провадження в таких справах мають бути визначені в окремих положеннях Кодексу адміністративного судочинства України за прикладом статті 266 «Особливості провадження у справах щодо оскарження актів, дій чи бездіяльності Верховної Ради України, Президента України, Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, бездіяльності Кабінету Міністрів України», назва якої теж потребує відповідного уточнення.

Підсумовуючи, зазначимо, що стаття 266 Кодексу адміністративного судочинства України потребує доповнення стосовно порядку розгляду адміністративних справ, пов'язаних із процесом конкурсного відбору кандидатів на посаду судді КСУ загалом, а також способів захисту порушеного права, які може застосувати Верховний Суд за наслідками розгляду адміністративних справ цієї категорії. Інакше право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, гарантоване статтею 55 Конституції України, буде ілюзорним.

Література:

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо уточнення положень про конкурсний відбір кандидатур на посаду судді Конституційного Суду України: Закон України від 27.07.2023 № 3277-IX https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3277-20#n6

2. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13.07.2017 № 2136-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19

3. Кодекс адміністративного судочинства: Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-43

СУДОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Загурський Олександр Богданович
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права та публічного управління,
ЗВО «Університет Короля Данила»
м. Івано-Франківськ, Україна

Сучасні умови воєнного стану в Україні висувають нові вимоги до системи судового захисту прав і свобод людини. Збройна агресія, масові переміщення населення, обмеження окремих конституційних прав та загроза правопорядку суттєво ускладнюють реалізацію правозахисної функції держави. Водночас саме судова влада залишається ключовим механізмом забезпечення законності, захисту фундаментальних прав і гарантування справедливості у надзвичайних обставинах.

Підвищення актуальності дослідження зумовлене необхідністю удосконалення процесуальних механізмів, адаптації процедур доступу

до правосуддя, зміцнення гарантій неупередженості та незалежності суду у воєнний період. Важливим аспектом є також питання дотримання міжнародних стандартів прав людини та їх коректної імплементації в умовах правового режиму воєнного стану.

У сучасних умовах, коли держави стикаються з викликами, пов'язаними з агресією, тероризмом та збройними конфліктами, особливого значення набуває питання забезпечення прав і свобод людини під час воєнного стану. Введення особливого правового режиму нерідко супроводжується обмеженнями конституційних гарантій, що створює загрозу порушення принципів верховенства права та демократії.

Судовий захист як механізм гарантування прав людини за будь-яких обставин є ключовим інструментом протидії свавіллю та зловживанням владою. Проте в умовах воєнного стану функціонування судової системи ускладнюється через надзвичайні обставини, тимчасові обмеження та можливість застосування спеціальних правових режимів. Це актуалізує необхідність наукового аналізу ефективності судового захисту, зокрема щодо доступу до правосуддя, незалежності суддів та дотримання міжнародних стандартів у сфері прав людини.

Відповідно до Конституції України, «права і свободи людини і громадянина захищаються судом; кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. За приписом ст. 64, конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень, не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені ст. 24, 25, 27-29, 40, 47, 51, 52, 55-63 Конституції» [1].

Згідно Закону України «Про правовий режим воєнного стану», «правосуддя на території, на якій введено воєнний стан, здійснюється лише судами. На цій території діють суди, створені відповідно до Конституції України, скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства забороняється. У разі неможливості здійснювати правосуддя судами, які діють на території, на якій введено воєнний стан, законами України може бути змінена територіальна підсудність судових справ, що розглядаються в цих судах, або в установленому законом порядку змінено місцезнаходження судів; створення надзвичайних та особливих судів не допускається» [2].

В умовах воєнного стану судовий захист прав і свобод людини стикається з низкою системних проблем, пов'язаних із обмеженням правового поля, функціонуванням судової системи та дотриманням міжнародних стандартів. Ці виклики потребують ретельного аналізу,

оскільки вони безпосередньо впливають на реалізацію принципів верховенства права та доступності правосуддя:

1. обмеження доступу до правосуддя. Воєнний стан часто супроводжується тимчасовим призупиненням або обмеженням дії окремих процесуальних гарантій, що ускладнює доступ громадян до судового захисту. Зокрема, можливі:

– складнощі у поданні позовів через руйнування інфраструктури, переміщення населення або обмеження пересування;

– відкладення розгляду справ, пов'язаних із порушеннями прав людини, через перенавантаження судів або пріоритетність питань національної безпеки;

– обмеження прав на оскарження дій державних органів, якщо вони вживаються на підставі надзвичайних повноважень;

2. питання незалежності судової влади. У період воєнного стану посилюється вплив виконавчої влади на судову систему, що створює ризики:

– політичного тиску на суддів під час розгляду справ, пов'язаних із діяльністю державних органів;

– обмеження гарантій суддівської недоторканності у разі введення спеціальних правових режимів;

– втручання у судові процеси з боку військового командування або правоохоронних структур;

3. відсутність чіткого механізму компенсації за порушення прав. У разі масових порушень прав людини (наприклад, через бойові дії, примусові евакуації або застосування сили) виникають труднощі у:

– доказуванні збитків, особливо якщо державні органи посилаються на виняткові обставини;

– відшкодуванні моральної та матеріальної шкоди через відсутність спеціалізованих процедур;

– реалізації рішень судів, якщо вони стосуються дій військових або спецслужб;

4. конфлікт між національною безпекою та індивідуальними правами. Воєнний стан передбачає можливість обмеження окремих прав (наприклад, права на недоторканність житла, таємницю листування, свободу пересування). До того ж, такі обмеження часто:

– вживаються без чітких критеріїв пропорційності;

– не супроводжуються ефективним судовим контролем;

– можуть стати інструментом свавілля за відсутності прозорих механізмів оскарження;

5. відповідність міжнародним стандартам. Держава зобов'язана дотримуватися міжнародних зобов'язань у сфері прав людини навіть під час воєнного стану. Тим не менше, виникають питання щодо:

– ефективності міжнародних механізмів захисту (наприклад, звернень до ЄСПЛ або ООН у умовах війни);

– обмеження юрисдикції міжнародних органів через введення надзвичайних процедур;

– відсутності єдиної практики щодо тлумачення допустимих меж обмежень прав.

«Найнадійнішим і найефективнішим, але часто довготривалим способом захисту прав людини є звернення до суду. Тут захист прав здійснюється у встановленому порядку: людина, чиї права порушені, не скаржиться, а, навпаки, вступає в суперечку з будь-якою особою чи посадовою особою, з будь-яким державним органом, як рівноправна сторона порушених прав. Формально перед судом усі рівні: і фізичні особи, і органи державної влади. Відповідно до Конституції України, відповідальність за судовий захист прав і свобод покладається на систему судів загальної юрисдикції та Конституційний Суд України» [3].

Таким чином, судовий захист прав і свобод людини в умовах воєнного стану набирає виняткової ваги, виступаючи наріжним каменем дотримання засад верховенства права та забезпечення базових демократичних норм. Попри об'єктивні виклики, викликані збройною агресією, обмеженням певних прав і свобод, судова гілка влади повинна зберігати незалежність та діяти як дієвий гарант справедливості.

По-перше, воєнний стан як специфічний правовий режим має значний вплив на механізми здійснення та захисту прав людини, породжуючи напруженість між потребами національної безпеки та обов'язком поважати особисті свободи. Обмеження окремих прав, навіть якщо вони можуть бути виправдані з огляду на надзвичайні обставини, потребують чіткого законодавчого врегулювання та суворого дотримання принципів співмірності та необхідності.

По-друге, судова гілка влади стикається з багатьма викликами, пов'язаними із збереженням незалежності та дієвості в умовах тимчасового посилення ролі виконавчої гілки влади. Відсутність адекватних гарантій для суддів, ризики політичного впливу та ускладнення доступу до правосуддя можуть підірвати довіру населення до державних інституцій.

По-третє, чинна система відшкодування за порушення прав людини в умовах воєнного стану часто виявляється недостатньо ефективною через труднощі доказування, бюрократичні перепони та відсутність спеціалізованих процедур. Це робить актуальною необхідність розробки спрощених механізмів відшкодування збитків, зокрема для тих, хто постраждав від бойових дій та примусового переселення.

Література:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254 к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80/page (дата звернення: 28.04.2025).
2. Про правовий режим воєнного стану: закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text. Дата звернення (28.04.2025).
3. Данильян О.Г., Дзьобан О.П. Захист прав людини Україні в умовах воєнного стану. Інформація і право. 2025. № 1 (52). С. 9-21.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-44

ІНТЕГРАЦІЯ ОНЛАЙН-МЕДІАЦІЇ В СУДОВУ СИСТЕМУ УКРАЇНИ: КОНЦЕПЦІЯ ОБОВ'ЯЗКОВОЇ ДОСУДОВОЇ ФАЗИ

Ільков Василь Васильович
доктор юридичних наук, професор, суддя,
Дніпропетровський окружний адміністративний суд
м. Дніпро, Україна

У контексті трансформації судової системи України онлайн-медіація розглядається як ефективний інструмент для підвищення доступності правосуддя, особливо у справах незначної складності. Її розвиток обумовлений кількома факторами. По-перше, судова система України тривалий час перебуває в стані перевантаження, що уповільнює розгляд справ та знижує рівень довіри громадян до правосуддя. По-друге, цифровізація державних послуг і правової сфери відкрила нові можливості для дистанційного врегулювання спорів.

Важливим етапом на шляху до інтеграції онлайн-медіації стало прийняття Закону України «Про медіацію» у 2021 році [1], який вперше на рівні законодавства закріпив правову природу та основні принципи процедури медіації. Хоча закон прямо не регламентує формат онлайн-медіації, його положення дозволяють застосування дистанційних інструментів, зокрема відеозв'язку, електронного підпису, онлайн-платформ тощо.

Світовий досвід підтверджує, що обов'язковість досудового медіаційного етапу, зокрема в онлайн-форматі, суттєво знижує навантаження на судову систему. Прикладом є модель Online Civil Money Claims у Великій Британії, де з 2024 року всі позови до

10 000 фунтів автоматично направляються на медіацію, яка є безкоштовною для сторін [2].

Аналогічно, у Канаді Civil Resolution Tribunal функціонує як онлайн-орган для вирішення спорів, забезпечуючи не тільки цифровий документообіг, але й обов'язкову фазу медіації перед передачею справи до судді [3].

В Україні вже існує низка цифрових інструментів, які можуть бути використані для впровадження онлайн-медіації: платформа «Дія», кваліфікований електронний підпис, система «Електронний суд» [4]. Це створює технічне підґрунтя для переходу до моделі, за якої сторони перед подачею позову зобов'язані пройти фазу досудового врегулювання через онлайн-медіацію або надати аргументовану відмову.

Реалізація моделі обов'язкової досудової онлайн-медіації в Україні потребує комплексного підходу, який передбачає поєднання нормативних змін, організаційних рішень і використання цифрової інфраструктури. У першу чергу йдеться про необхідність внесення змін до процесуального законодавства – Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України, а також до Закону України «Про медіацію». Ці зміни мають передбачати запровадження обов'язкової досудової медіації для певних категорій справ, насамперед – малозначних цивільних, сімейних та споживчих спорів.

Запровадження обов'язкової онлайн-медіації можливе шляхом установлення вимоги про проходження медіаційної процедури до моменту подання позову, за винятком випадків, коли така процедура є недоцільною (наприклад, у разі домашнього насильства чи порушення термінових прав). Аналогічний підхід реалізований у Великій Британії, де від 2024 року справи до 10 000 фунтів не можуть бути передані на розгляд суду без попередньої спроби вирішити спір через безкоштовну медіацію, яку проводить державна служба.

Другою складовою моделі є технічна реалізація. Україна вже має електронну платформу «Електронний суд», а також потужну цифрову екосистему на базі «Дії», яка забезпечує автентифікацію громадян через BankID, підписання документів КЕП, збереження даних у хмарних сервісах [4]. Ці технології можуть стати основою для створення окремого модуля онлайн-медіації, інтегрованого з Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою.

Особливу увагу слід приділити питанню підготовки медіаторів. Онлайн-медіація потребує не тільки фахових знань, а й технічної компетентності. Тому доцільним є створення окремої програми сертифікації медіаторів, які проводитимуть процедури в онлайн-форматі. Така сертифікація має включати знання з кібербезпеки,

цифрової етики, електронного документообігу тощо [5]. Крім того, необхідно сформувати відкритий державний реєстр медіаторів, які мають право здійснювати онлайн-медіацію за державної підтримки або в межах судових процедур.

Важливим питанням залишається фінансування процедури. За прикладом Великої Британії та Нідерландів, частина таких медіацій може бути безкоштовною для сторін, якщо держава візьме на себе оплату послуг медіаторів у рамках програм доступу до правосуддя [6]. Для цього доцільно залучити державні та міжнародні кошти, а також реалізувати пілотні проєкти у співпраці з міжнародними партнерами (USAID, ПРООН, Рада Європи) [7-8].

Інтеграція онлайн-медіації в судову систему України у формі обов'язкової досудової фази є перспективним напрямом реформування правосуддя, що дозволить оптимізувати розгляд нескладних справ, зменшити навантаження на суди, скоротити витрати сторін і підвищити довіру до альтернативних способів вирішення спорів. Україна має як нормативне (Закон України «Про медіацію»), так і технічне підґрунтя для впровадження цієї моделі. Водночас її реалізація потребує законодавчих змін, створення технічної платформи, підготовки фахових кадрів і належного фінансування. Успішний досвід Канади, Великої Британії та Нідерландів свідчить про доцільність і ефективність таких рішень. В умовах цифрової трансформації та післявоєнного відновлення судової влади онлайн-медіація може стати ключовим елементом нової, гнучкої та доступної системи правосуддя в Україні.

Література:

1. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 р. № 1875-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text.

2. Civil Justice Council. Compulsory ADR: Final Report. London, 2021. URL: https://judiciary.uk/wp-content/uploads/2021/07/Civil-Justice-Council-Compulsory-ADR-report.pdf.

3. Civil Resolution Tribunal Act. SBC, 2012. P. 25. URL : https://www.bclaws.gov.bc.ca/civix/document/id/complete/statreg/12025_01.

4. «Дія» – єдина платформа державних послуг. *Міністерство цифрової трансформації України.* URL : https://diia.gov.ua/

5. Nalyvaiko, L. (2014). Transparency as a democratic standard of the government functioning. *Evropský politický a právní diskurz, 4*, 51-61.

6. HiiL. Justice Needs and Satisfaction Survey: Netherlands. 2021. URL : https://www.hiil.org/research/justice-needs-and-satisfaction-in-the-hague.

7. Деякі питання організації роботи ОМС в умовах воєнного стану. *Портал «Децентралізація».* 2022. URL: https://decentralization.ua/news/14666.

8. Мірошник О. Місцеве самоврядування в умовах війни: підсумки за період від 24 лютого до 30 квітня. *Громадська мережа публічного права та адміністрації UPLAN*. 2022. URL: https://uplan.org.ua/analytics/mistseve-samovriaduvannia-v-umovakh-viiny-pidsumky-za-period-vid-24-liutoho-do-30-kvitnia/

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-45

ДО ПИТАННЯ ЩОДО ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ АДМІНІСТРАТИВНИХ СУДІВ

Ковбас І. В.
доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічного права,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

Коваль М. В.
кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного права, процесу
та митної безпеки,
Державний податковий університет
м. Ірпінь, Україна

В цивілізованому організованому формуванні соціуми, яким є держава, державна влада, як правило, здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Органи кожної з гілок державної влади, зокрема законодавчої, виконавчої та судової влади реалізують свої повноваження у встановлених Конституціями межах і відповідно до національних законів і міжнародно правових угод. Ефективність діяльності гілок державної влади полягає не тільки у винесені якісного рішення, а і у його реалізації при втіленні зафіксованих в ньому правових приписів у життя.

В Конституції України в ст.6 закріплено, що державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України. Кожна із гілок державної влади притаманними їм повноваженнями реалізують їх у своїх формах.

Формою реалізації повноважень судової влади в Україні є прийняття судами відповідних рішень по розглядаємих в них справах.

Судове рішення суду – це основа для встановлення легітимності, законності та відображення верховенства природних прав людини і громадянина у відносинах, де присутній спір або виникає необхідність визнання певного сформованого в суспільному житті явища зі сторони держави як юридично-оформленого вольового акту, що підлягає в бутті соціуми загальнообов'язковому виконанню всіма суб'єктами життєдіяльності якими є особа, суспільство та їх організованим геополітичним формуванням, що являє собою таку спільноту якою є держава.

Однак незважаючи на закріплення в Конституції України положень, згідно з яким кожне судове рішення підлягає обов'язковому виконанню, дієвих механізмів ефективного гарантування виконання судових рішень державою по їх забезпеченню ще не досягнуто. Це призводить до негативних наслідків в системі організації виконання судових рішень в суверенній і незалежній, демократичній, соціальній, правовий держави.

В Україні проблема виконання судових рішень є однією із ключових у сфері правосуддя. Стосується вона як численних випадків повного ігнорування, так і неналежного виконання судових рішень органами, що повинні це забезпечувати.

Аналіз виконання рішень судів, згідно моніторингу Української Гельсінської спілки з прав людини дає підстави говорити про те, що в Україні в осанні роки не виконується 70% рішень місцевих судів і 90% рішень Європейського суду з прав людини.

Зокрема у 2023 році в Офісі Омбудсмана відбувся круглий стіл «Проблемні питання невиконання судових рішень в Україні та шляхи подолання» за участю працівників секретаріату Уповноваженого ВР з прав людини, Міністерства юстиції, суддів Верховного Суду, приватних виконавців, адвокатів, громадських організацій. Національну асоціацію адвокатів України на заході представляли голова Комітету з питань примусового виконання рішень Олександр Черних та голова Комітету з питань господарського права і процесу Ганна Осетинська.

Учасники круглого столу обговорили основні питання стягнення коштів з державних органів, процедурні складнощі виконання рішень у немайнових спорах та у справах з поновлення на роботі.

В своєму повідомленні О. Черних звернув увагу на те, що Україна посідає третє місце за кількістю звернень до ЄСПЛ, що говорить про негативний стан виконання судових рішень. На його думку, основними проблемами є:

– невиконання рішень самою державою через недостатнє фінансування видатків державного бюджету;

– відсутність дієвих механізмів судового контролю за виконанням судових рішень;

– формальність відповідальності за невиконання судових рішень, фактичне невиконання слідчими органами своїх функцій при розслідуванні кримінальних справ;

– нечіткість норм законодавства, затримка у розробленні та впровадженні необхідних змін до нормативно-правових актів.

Відомо, що винесення рішення суду завершає процес розгляду будь якої справи. Судове рішення вступає в силу, стає чинним, як правило, після спливу строку на його оскарження та відсутності факту оскарження за цей час. Коли рішення суду набуло законної сили, воно має бути виконаним. Разом з тим судова влада, яка ухвалює правосудні рішення, є безсилою порівняно з виконавчою владою, якщо її рішення не будуть втілюватися ужиття. При цьому виконання судових рішень в адміністративних справах ускладнюється тим, що воно покладається на органи виконавчої влади, котрі найчастіше є відповідачами у процесі.

Як зазначає Стародубцев А.А., що недостатньо просто визначити принцип загальнообов'язковості судових рішень адміністративних судів. Нагальною є необхідність передбачити надійний механізм, який гарантував би неухильне виконання судових рішень адміністративних судів. Оскільки реальне виконання судових рішень суб'єктом владних повноважень є завершальним етапом захисту прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина, тому воно повинно сприяти втіленню законів у життя та зміцненню авторитету держави в цілому [1, с. 167]. Разом з тим, варто зазначити, що виконання судового рішення не можна розглядати як інститут виключно однієї з галузей права, оскільки воно є заключною стадію діяльності судів різної юрисдикції. Тому можна говорити про самостійність даного провадження, і з цим треба погодитись.

Слід зауважити, що судові рішення в адміністративній справі є обов'язковими до виконання на всій території України з моменту набрання ними законної сили або їх належить виконати негайно з метою Крім того, в адміністративному судочинстві процедура виконання судових рішень має свої особливості, до яких можна віднести: а) має початок в судових органах, а продовжується в органах виконавчої влади; б) має різний термін виконання – подовжена в часі до трьох років; в) регламентується одночасно двома нормативними актами – КАС України та Законом України «Про виконавче провадження»; г) відсутність дієвої системи контролю суду за станом реалізації судового рішення, оскільки дискреційні владні рішення та дії перебувають за межами адміністративно-судового контролю; д) може закінчуватись примиренням; ж) наявність добровільного та примусового порядку виконання судового рішення; з) відсутність дієвого механізму добровільного виконання судового рішення.

Зауважимо, що виконання судових рішень покладено на ряд органів – це функція суду, суб'єктів владних повноважень, їх посадових осіб, здійснення якої потребує реалізації відповідних процесуальних дій. При цьому головна роль у виконанні судових рішень відводиться суду. Оскільки саме суддя адміністративного суду одноособово вирішує питання, пов'язані з виконанням судових рішень (ч. 5 ст. 257 КАСУ), крім питання про поворот виконання судового рішення, якщо воно вирішується судом апеляційної чи касаційної інстанції (ч. 1 ст. 265 КАСУ.

Крім того, на прийнятті судового рішення діяльність адміністративного суду не завершується. Так, після проголошення судового рішення в адміністративній справі суд уповноважений вирішити цілу низку процесуальних питань, пов'язаних з його виконанням. Переважно ці питання розглядає і вирішує суддя відповідного адміністративного суду одноособово. Це питання пов'язані із: видачею виконавчого листа; виправленням помилки у виконавчому листі; визнання виконавчого листа таким, що не підлягає виконанню; стягненням зі стягувача на користь боржника безпідставно одержаного за виконавчим листом; видачею дубліката втраченого виконавчого листа; поновленням пропущеного строку для пред'явлення виконавчого листа до виконання; визнанням мирової угоди сторін виконавчого провадження або прийняття відмови стягувача від примусового виконання; відстроченням і розстроченням виконання, зміною чи встановленням способу і порядку виконання судового рішення; зміною сторони виконавчого провадження; із поворотом виконання судового рішення, якщо це питання не було вирішено одночасно зі зміною чи скасуванням судового рішення. При цьому необхідно пам'ятати, що всі перелічені процесуальні питання вирішуються під час процедури виконання судового рішення в адміністративній справі. Однак існує потреба в чіткому дотриманні вимог щодо ухвалення судового рішення. Особливо це стосується регулятивної частини судового рішення, яка має бути прописана чітко й зрозуміло. Це значно збільшить точність виконання судового рішення в адміністративній справі, оскільки у переважній більшості предмет спору і спосіб виконання рішення визначаються судом саме в цій частині при його ухваленні.

Крім того, потреба виконання судового рішення в адміністративній справі передбачає безумовну вимогу, однозначну поведінку всіх його суб'єктів, при цьому не виключаючи його добровільного виконання. Підсумовуючи викладене, можна зазначити, що, незважаючи на збереження судового контролю за ходом виконання судового рішення, провадження у справі вважається завершеним з моменту ухвалення судового рішення, після чого справа направляється суддею до архіву. Проте справу до архіву необхідно направляти лише за наявності в ньому

виконавчого документа із позначенням про фактичне виконання судового рішення.

Питанням удосконалення контролю суду за процесом виконання рішень суду прийнятих по справах, в тому числи і адміністративних судах займалися таки науковці як В. М. Бевзенка, В. В. Ількова, Р. В. Ігоніна, О. В. Кузьменко, Т. О. Коломоець, В .К. Колпакова, Р. В. Миронюка, А. А. Стародубцева, О. М. Пасенюка та ряд інших науковців [2]. Праці цих та інших вчених заклали підґрунтя для опрацювання цього питання. Щодо донної проблематики, то науковому дослідженню проблематика виконання судових рішень піддавалася з різних ракурсів. Поряд з цим зазначені вчені переконані, що законодавство України потребує удосконалення задля створення дієвого механізму виконання судових рішень.

Останні роки удосконаленню питань контролю судів за виконанням прийнятих рішень судів, в тому числі і прийнятими адміністративними судами також були предметам розгляду законодавцем, зокрема у 2016 році Конституція України була доповнена статтею 129-1 про те, що «…Суд ухвалює рішення іменем України. Судове рішення є обов'язковим до виконання. Держава забезпечує виконання судового рішення у визначеному законом порядку. Контроль за виконанням судового рішення здійснює суд.» (Закон України за № 1401-VIII від 02.06.2016 року), Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення положень про судовий контроль за виконанням судових рішень, документ 4094-IX, чинний, поточна редакція – Прийняття від 21.11.2024 року внести зміни у Кодекс адміністративного судочинства України (Відомості Верховної Ради України, 2017 р., № 48, ст. 436),

Відомо, що винесення рішення суду завершає процес розгляду будь-якої справи. Судове рішення вступає в силу, стає чинним, як правило, після спливу строку на його оскарження та відсутності факту оскарження за цей час. Коли рішення суду набуло законної сили, воно має бути виконаним. Разом з тим судова влада, яка ухвалює правосудні рішення, є безсилою порівняно з виконавчою владою, якщо її рішення не будуть втілюватися ужиття. При цьому виконання судових рішень в адміністративних справах ускладнюється тим, що воно покладається на органи виконавчої влади, які найчастіше є відповідачами у процесі [1]. Тому, нагальною є необхідність створення в нашій державі ефективного механізму виконання судових рішень. І як правильно зазначає А. А. Стародубцев, що виконання судового рішення не можна розглядати як інститут виключно однієї з галузей права, оскільки воно є заключною стадію діяльності судів різної юрисдикції [1]. Тому можна говорити про комплексність цієї проблеми і про важливість процедур виконавчого провадження прийнятих судами рішень. Природа

виконання судових рішень є складною, і це пов'язане насамперед з тим, що виконання судових рішень можна розглядати як завершальну стадію судового процесу, як складову принципів доступності правосуддя та обов'язковості судових рішень, як самостійну процедурну діяльність виконавчої служби, як вид судового контролю. Тому мабуть доцільно йти шляхом реформування даної проблеми в сторону адаптації її до структури судової гілки влади.

Література:

1. Стародубцев А.А. Щодо виконання судових рішень адміністративних судів. Сучасні проблеми адміністративного права та процесу. Харків, 2017. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/30_06_2017/pdf/16.pdf

2. Мінка Т. П. Шляхи удосконалення адміністративно-правового регулювання виконання судових рішень в Україні// Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2022 № 60, с. 24–26.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-46

РОЛЬ ІНСТИТУТУ ПРИСЯЖНИХ У ЗАХИСТІ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ

Косиця Ольга Олексіївна
доктор юридичних наук,
професор кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»
м. Київ, Україна

Громадянам України конституційно гарантовано право брати безпосередню участь під час здійснення правосуддя та винесення судового рішення. Для будь-якого цивілізованого розвинутого демократичного суспільства реальне запровадження інституту присяжних є безсумнівним суттєвим кроком до формування правової держави. Суд присяжних виконує різні функції, але має ключову роль, яка полягає у зміцненні довіри суспільства до державної влади взагалі, та до судової зокрема. Актуальності обрана тематика набуває з огляду на потенційно можливі зміни у законодавстві, адже 05.12.2024 року Верховна Рада України прийняла за основу Проект Закону про суд присяжних (реєстр. № 3843 від 14.07.2020 р.).

Теоретичні та практичні аспекти участі суду присяжних під час здійснення правосуддя завжди привертали увагу науковців. Питанню формування та організації діяльності суду присяжних в останні роки присвячено низку дисертаційних досліджень. Так, В. М. Щерба провела порівняльно-правове дослідження кримінального провадження в суді присяжних (2015 р.) [1], І.В. Камінська дослідила незалежність суду як засаду організації судової влади (2016 р.) [2], А. А. Солодков узагальнив теоретичні основи та практику здійснення провадження в суді присяжних в Україні (2016 р.) [3], І. Р. Волоско виявила особливості формування та діяльності суду присяжних в Україні (2017 р.) [4], М. С. Булкат розкрила сучасний концепт теоретико-правових засад судової влади (2019 р.) [5], В. М. Онуфрієв дослідив теоретичні питання та практику реалізації адміністративно-правового статусу присяжного в суді (2021 р.) [6] та ін.

Етимологія слова «присяжний» означає, що це людина, яка дає присягу щодо винесення об'єктивного й справедливого вердикту. Означене безумовно накладає певну відповідальність на присяжних під час кожного судового процесу в ході вирішення питання про винуватість чи невинуватість особи відповідно до норм закону. Гіпотетично присяжні морально відповідальні за долю під час вирішення кримінальних проваджень на одному рівні з професійним суддею [7, с. 523]. Н. О. Турман також вважає, що суд присяжних уособлює в собі інструмент формування в суспільстві та державі правової ідеології, удосконалення та поширення принципу змагальності, плекання довіри широкого кола осіб до суду як до публічного органу, який поважає та захищає права та свободи людини. Колегіальність винесення рішення судом присяжних визначена однією з перших засад судочинства ще з часів становлення судових інституцій в різних державах. В умовах подальшої гуманізації суспільства, на думку дослідниці, відродження суду присяжних вбачається найбільш перспективним [7, с. 522] .

Дослідниця І. Є. Словська слушно зазначає, що суд присяжних виступає як елемент судової системи, сформований з пересічних громадян, які залучені до участі у розгляді деяких категорій кримінальних справ разом із професійними суддями. Класичним поясненням доцільності запровадження такого інституту авторка вважає захист осіб від свавілля публічних органів та права провадити правосуддя рівними. Ще однією позитивною стороною функціонування окремого незалежного утворення є те, що найперше присяжні мають керуватись совістю і власним баченням реалій життя суспільства, а не рамками норм закону [8, с. 72]. А справедливе рішення суду, на думку Т. П. Яцик та В. А. Шкелебей, є голосом народу, що проявляється в домінуванні справедливості над формальністю законів та є елементом принципу верховенства права. Для дотримання цих умов суд присяжних

має бути незалежним від стороннього впливу і здатним постановляти правильне рішення [9, с. 73].

Дійсно спостерігається різне ставлення до суду присяжних серед науковців та практиків. Це обумовлено тим, що цей правовий інститут має і переваги, і недоліки, однак становлення інституту суду присяжних повинно бути поступовим та багатовекторним процесом та відповідати реаліям сьогодення [10, с. 406]. Своєю чергою В. В. Колюх на підставі аналізу законодавчих моделей суду присяжних робить висновок про недосконалість чинного законодавства в цій сфері, про що свідчить відсутність професіонального відбору присяжних, низький рівень соціального захисту складу суду присяжних тощо [11, с. 69].

До того ж, як справедливо відзначають дослідники, актуальність реформування системи правосуддя під час складних суспільно-політичних потрясінь в Україні таких як війна, обумовлена важливістю забезпечення високої стійкості та ефективності роботи публічних інституцій як у воєнний, так і в період повоєнного відновлення. Усунення корупційних ризиків та забезпечення незалежності судової системи є необхідними умовами для вступу України до Європейського Союзу, а також для отримання фінансової підтримки після завершення війни і скасування правового режиму воєнного стану. З огляду на викладене, оновлення інституту суду присяжних має поліпшити відношення громадян до судової системи та підвищити рівень довіри до судової гілки влади. [12, с. 479]. Ми підтримуємо дослідників, що забезпечення незалежного та справедливого правосуддя є важливим кроком для України, і не останню роль в цьому процесі відіграє суд присяжних.

Висновки. На наше переконання суд присяжних це феномен, який за умови правильного врегулювання і застосування сприятиме зміцненню довіри суспільства до вчинення правосуддя, дозволить громадянам брати участь в реалізації судової влади і забезпечить справедливий розгляд судових справ. Практика провадження судочинства суддями за участю присяжних, свідчить про тенденцію дійсної потреби залучення представників громадськості до судових розглядів, так як зменшується ризик помилок при розгляді самостійного слухання справи суддею; знижується вплив на рішення суду такого фактору як професійна деформація судді. Отже, перед сучасною наукою, практикою і правотворчістю постає питання участі громадян у здійсненні правосуддя, врегулювання порядку такої участі з метою забезпечення дієвого та ефективного функціонування суду присяжних в Україні. Водночас, не зважаючи на певну теоретичну розробленість проблем організації діяльності суду присяжних в умовах судової та правової реформ, спостерігається повільний розвиток законодавчої бази в цій сфері. Аналіз поглядів науковців на цей правовий інститут свідчить про

його неоднозначність, наявність як прихильників, так і противників ідеї суду присяжних, переваг та недоліків такої форми судочинства.

Література:

1. Щерба В. М. Кримінальне провадження в суді присяжних: порівняльно-правове дослідження : дис.… канд. юрид. наук :12.00.09 Київ, 2015. 292 с.

2. Камінська І. В. Незалежність суду як засада організації судової влади : дис.... канд. юрид. наук : 12.00.10. Київ, 2016. 214 с.

3. Солодков А. А. Теоретичні основи та практика здійснення провадження в суді присяжних в Україні : автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2016. 22 с.

4. Волоско І. Р. Суд присяжних в Україні: особливості формування та діяльності : дис.... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2017. 244 с.

5. Булкат М. С. Теоретико-правові засади судової влади: сучасний концепт : дис.... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2019. 444 с.

6. Онуфрієв В. М. Адміністративно-правовий статус присяжного в суді: теоретичні питання та практика реалізації : дис.... канд. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2021. 194 с.

7. Турман Н. О. Специфіка здійснення судового розгляду за участю присяжних. Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / С. В. Ківалов (голов. ред.). Одеса : юрид. л-ра, 2014. Вип. 73. С. 522-527.

8. Словська І. Є. Суд присяжних: становлення і функціонування (зарубіжний досвід*). Право і суспільство*. 2015. № 5 (2). С. 72-77.

9. Яцик Т. П., Шкелебей В. А. Суд присяжних у кримінальному провадженні як форма безпосередньої участі народу у здійсненні правосуддя. *Право та державне управління: збірник наукових праць*. 2020. № 3. С. 70-74.

10. Рижкова Ю.А., Овсяннікова О.О. Суд присяжних: міжнародна практика та проблеми реалізації в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 7. С. 403-406.

11. Колюх В.В. Інститут суду присяжних в Україні в контексті зарубіжного досвіду. *Актуальні проблеми міжнародних відносин.* 2017. № 131. С. 68-78. URL: http://apir.iir.edu.ua/index.php/apmv/article/view/3164/2839

12. Якимець С.С., Горінов П.В. Реформування суду присяжних в Україні: теоретичні підходи та практичні виклики на основі досвіду США. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 7. С. 476-480. http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/46048

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-47

ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ СУДДІВ У ДЕРЖАВІ ІЗРАЇЛЬ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Крайній Павло Іванович
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри публічного права,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

Забезпечення стабільного та сталого функціонування судової гілки влади є одним із найважливіших завдань цивілізованої держави. Забезпечення відповідного рівня правосуддя, утвердження справедливості, гарантування можливості для кожної особи права на звернення до суду за захистом своїх порушених прав є важливою складовою дії верховенства права. Можна звичайно проводити відповідні порівняння з країнами у яких суди виконують номінальну функцію у зв'язку із дією авторитарних чи тоталітарних режимів: ними не виконується фундаментальне завдання що покладається на суди: захист індивіда від свавілля держави. При чому словосполучення «свавілля держави» в контексті нашого дослідження розуміється як окремий дія або бездіяльність публічного службовця або ж органу публічної влади які вплинули на відповідне суб'єктивне право приватної особи. Захист особи від надмірного або ж незаконного втручання органу держави у публічно-правових відносинах що призвело до негативні наслідки для такої особи забезпечується, в тому числі, адміністративною юстицією. Її функціонування залежить не лише від наявності законодавства яким визначаються загальні та особливі аспекти реалізації судової діяльності але й від рівня професійної підготовки суддівського корпусу.

Різні країни мають відмінне правове регулювання проходження професійної суддівської кар'єри. Проте спільним для демократичних країн є те що усі вони мають відповідне законодавство яким регулюються питання проходження такої кар'єри, особливості доступу до цієї професійної діяльності, відповідальності тощо. Досвід Ізраїлю свідчить про те що ведення воєнних дій є не лише перешкодою але й можливістю вирішувати питання які стосуються правового регулювання функціонування як окремої гілки влади так й окремих інститутів права що є невід'ємною складовою права.

Порівнюючи його із актуальним станом адміністративно-правового регулювання проходження суддівської кар'єри за законодавством України спільною ознакою є те що дія правового режиму воєнного стану

не стала перешкодою не лише для функціонування судової системи але й пришвидшила вирішення важливого завдання яке стосується заповнення вакантних посад суддів на рівні загальних та апеляційних судів [1].

У попередніх наших дослідженнях ми звертали нашу увагу на факторах які вплинули на формування та функціонування судової системи професійної діяльності суддів у Державі Ізраїль. Так, відсутність єдиної писаної Конституції є постійним тригером що обумовлює постійний конфлікт між виконавчою та судовою гілками влади. Як не дивно, це створило діючий механізм який захищає кожного суддю та їх адміністративний персонал від надмірного політичного впливу зі сторони виконавчої влади. Формування професійного суддівського корпусу відбувався завдяки наявності великої кількості високо кваліфікованих правників що отримали юридичну освіту у країнах Європи, Сполучених Штатів Америки тощо. Іще одним фактором який дозволив сформувати відповідне адміністративно-правове законодавство яким врегульовано проходження суддівської кар'єри була доктрина «загального права» яка була основною у часи дії британського мандату на території Палестини. За дуже короткий проміжок часу це дозволило підготувати належне юридичне підґрунтя для забезпечення саме незалежного та професійного суду, проходження суддями своє кар'єри, отримати необхідній та достатній рівень гарантій від свавільного втручання зі сторони виконавчої чи законодавчої влади [2, с. 621].

Вказані вище фактори, незважаючи на свою різноманітність та суперечливість, дозволили сформувати чіткі, прозорі та ефективні правила проходження суддівської кар'єри яка може бути використана як позитивний приклад обмеження політичного впливу на функціонування судової системи. Це дозволило забезпечити позитивний ефект для проходження суддівської кар'єри у Державі Ізраїль: посада судді є почесною та знаковою не лише для суддів але й усього суспільства. Шлях до формування таких правових механізмів проходження суддівської кар'єри був не легким. Те що виступило у якості тимчасового розв'язання протиріччя між виконавчою та судовою гілками влади стало постійною основою яка забезпечила сталість діяльності суддів та судів. Аналізуючи ізраїльське законодавство з даного питання можемо зазначити що воно, переважною мірою, має подібні, якщо не ідентичні положення порівняно з українським законодавством. Водночас воно позбавлене надмірної зарегульованості в частині добору на посаду суддів, кар'єрного розвитку судді, набуття відповідного адміністративно-правового статусу як окремого виду публічного службовця.

Є подібні положення які стосуються обмежень у діяльності судді, проте процедура притягнення до відповідальності як й призначення відбувається за участі одного органу – Комісії з добору суддів. Якраз навколо нього відбулись найжвавіші суперечки під час проведення судової реформи що призвело до прийняття рішення Верховного Суду та визнання затвердженого Кнесетом закону таким що не відповідає положенням Основних законів у рішенні «Movement for Quality Government v. Knesset» HCJ 5658/23 [3].

Цим безпрецидентним рішенням Верховний Суд іще раз вказав на свою незалежність та професійність що відмежовує діяльність суддів від спроб політиків посилити вплив виконавчої влади очолюваної Прем'єр міністром Ізраїлю. У цьому контексті зазначимо що діюче законодавство яким врегульовується проходження суддівської кар'єри включає в себе Основний закон: судова влада [4]. В цьому аспекті досвід Ізраїлю може бути корисним для вітчизняного законодавця. На сьогоднішні, окрім Закону України «Про судоустрій та статус суддів», є ряд підзаконних документів якими закріплюються правові та організаційні аспекти що, наприклад, стосуються проведення конкурсних доборів на посаду судді. На нашу думку ускладнення доступу до професії судді може призвести до негативних наслідків у майбутньому, адже з врахуванням актуальної статистики серед українських правників бажаючих на зайняття вакантних посад суддів не так багато. Наприклад, згідно інформації Вищої кваліфікаційної комісії суддів остаточна кількість осіб які виявили бажання взяти участь у конкурсі на посади суддів місцевих загальних, адміністративних та господарських судів склала 8549 кандидатів та 1800 вакансій [5]. Діючий порядок проведення конкурсу надзвичайно ускладнив можливість доступу до суддівської професії при вкрай складній ситуації із наповнюваністю особового складу серед суддівського корпусу всіх ланок. Тому ускладнена процедура набуття адміністративно-правового статусу судді шляхом проведення конкурсної процедури добору може призвести до відсутності достатньої кількості висококваліфікованих та професійних суддів.

Створена система органів яка займається конкурсним добором та притягненням суддів до відповідальності теж має суттєві недоліки. В першу чергу це стосується адміністративно-правового статусу Вищої кваліфікаційної комісії суддів (далі – ВККС) та Вищої ради правосуддя (далі – ВРП). З аналізу їх повноважень які визначені спеціальним законодавством вони виконують ті ж повноваження що й Комісія з добору суддів у Державі Ізраїль: проводять конкурси на заміщення вакантних посад та забезпечують їх адміністрування; вносять подання щодо призначення кандидата на посаду судді, здійснюють притягнення судді до відповідальності, приймають рішення про звільнення судді з посади тощо. На відміну від українського законодавця, ізраїльські

представники виконавчої та судової влади через майже два десятиліття після здобуття незалежності дискутували щодо того яка модель забезпечення функціонування судової системи дозволить забезпечити незалежність суддів.

Прийняття в середині 1980-років Основного закону: судова влада остаточно закріпило за Комісією з добору суддів статус незалежного та фахового органу який наділений повноваженнями здійснювати добір на посади суддів, проводити дисциплінарні розслідування, відстороняти діючого суддю у випадку вчинення ним кримінального правопорушення. Кількість членів Комісії також відображає представлення усіх ключових акторів які у рівній пропорції долучені до забезпечення проходження суддівської кар'єри відповідного кандидата. До її складу входять дев'ять осіб: Голова Верховного Суду; два інших судді Верховного Суду які обираються іншими суддями Верховного Суду; Міністр юстиції (Голова Комісії – авт.) та ще один міністр, який призначається урядом; два члени Кнесету які обираються Кнесетом та два представники Асоціації адвокатів, обрані Національною радою Асоціації адвокатів [4].

Отже, адміністративно-правові основи проходження суддівської кар'єри як різновиду публічної служби у Державі Ізраїль є сталими та ефективними незважаючи на спроби змінити їх через голосування Кнесетом відповідних змін. Діяльність Комісії з відбору суддів є яскравим прикладом формування простої та водночас ефективної бюрократичної складової яка не лише демонструє високий професійний рівень у своїй діяльності але й забезпечує незалежність як окремого судді так й усієї судової системи. У цьому аспекті доцільним є врахування такого досвіду та перегляд діючої системи органів які забезпечують проходження суддівської кар'єри в Україні з можливим утворенням єдиного органу до складу якого входили б представники законодавчої та виконавчої влади, Верховного Суду, Міністра юстиції України та представників Ради адвокатів України.

Література:

1. У ВККС озвучили основні етапи та строки проведення добору суддів у місцеві суди. PRAVO.UA. *PRAVO.UA*. URL: https://pravo.ua/u-vkks-ozvuchyly-osnovni-etapy-ta-stroky-provedennia-doboru-suddiv-u-mistsevi-sudy/ (дата звернення: 09.04.2025).

2. Крайній П.І., Торончук І.Ж. Правове регулювання діяльності судів у Державі Ізраїль. *Аналітично-порівняльне правознавство. Електронне наукове видання.* Вип. № 2, 2025. С. 621-625.

3. Movement for Quality Government v. Knesset HCJ 5658/23 | Cardozo Israeli Supreme Court Project. *Cardozo Israeli Supreme Court Project*.

URL: https://versa.cardozo.yu.edu/topics/constitutional-amendment (date of access: 5.03.2025).

4. Basic-Law: The Judiciary. (Originally adopted in 5748 – 1984). *National Legislation Database*. URL: https://m.knesset.gov.il/EN/activity/documents/BasicLawsPDF/BasicLawTheJudiciary.pdf (date of access: 12.03.2025).

5. Для участі у доборі на 1 800 посад суддів місцевих судів подали документи 8 549 кандидатів – як проходили добори попередніх років. *Судово-юридична газета*. URL: https://sud.ua/uk/news/publication/327133-dlya-uchastiya-v-otbore-na-1-800-dolzhnostey-sudey-mestnykh-sudov-podali-dokumenty-8-549-kandidatov-kak-prokhodili-otbory-predyduschikh-let (дата звернення: 09.04.2025).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-48

СУД ЯК СУБ'ЄКТ ГОСПОДАРСЬКИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН. СКЛАД СУДУ. ПІДСТАВИ ДЛЯ ВІДВОДУ СУДДІВ, ЯКІ ДОДАЮТЬСЯ ДО ПОЗОВНОЇ ЗАЯВИ

Кулікова Анастасія Миколаївна
студентка
Навчально-науковий інститут права,
Науковий керівник: ***Чайка Вікторія Вікторівна***
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри фінансового та податкового права,
Державний податковий університет
м. Ірпінь, Україна

Господарські правовідносини є наріжним каменем економічного розвитку, адже вони регулюють взаємовідносини суб'єктів господарювання, забезпечують виконання договірних зобов'язань та сприяють стабільності ринкової економіки. Судовий розгляд господарських спорів виступає ефективним механізмом захисту прав і законних інтересів бізнесу, тому питання формування складу суду та підстав для відводу суддів набувають особливої актуальності. До цього аспекту додається й думка науковців, які акцентують увагу на необхідності вдосконалення судової практики з метою підвищення довіри учасників господарських відносин до правосуддя.

Суд як арбітр господарських правовідносин виконує такі ключові функції:

– захист прав суб'єктів господарювання: Розгляд спорів, пов'язаних із договірними зобов'язаннями, корпоративними конфліктами, спорами щодо інтерпретації умов контрактів.

– нормотворча функція: Судові рішення сприяють формуванню правових прецедентів, що впливають на подальшу еволюцію законодавства.

– встановлення справедливості та стабільності: Забезпечення неупередженого розгляду господарських спорів дозволяє уникнути зловживань та створити сприятливе середовище для розвитку бізнесу [1; 2].

Науковці наголошують, що ефективність судового захисту господарських прав безпосередньо залежить від спеціалізації суддів та організації судового процесу. Так, створення спеціалізованих господарських судів дозволяє знизити кількість помилок у судових рішеннях та сприяє більш точному застосуванню норм господарського права. Крім того, дослідники відзначають, що колегіальність розгляду справ забезпечує більш збалансований підхід до вирішення складних економічних спорів [3, с. 90].

Інші науковці підкреслюють, що проблема відводу суддів є важливою складовою забезпечення неупередженості судового процесу. За їхнім досвідом, чітке визначення підстав для відводу сприяє зменшенню ризику виникнення конфлікту інтересів та підвищує довіру учасників господарських відносин до судової системи [4]. Вони наголошують на тому, що для забезпечення прозорості та об'єктивності розгляду справ необхідно впроваджувати додаткові механізми контролю та підвищувати кваліфікацію суддів у сфері господарського права.

Формування складу суду при розгляді господарських справ ґрунтується на наступних принципах:

– колегіальність: Розгляд справ колегією суддів дозволяє врахувати різні правові та фактичні аспекти, що сприяє більш збалансованому прийняттю рішень.

– спеціалізація: В окремих юрисдикціях створено спеціалізовані господарські суди, де судді мають відповідну кваліфікацію та досвід у сфері господарського права. Це позитивно впливає на якість прийнятих рішень і скорочує строк розгляду справ.

Практичний досвід судової системи України свідчить, що застосування колегіального підходу сприяє підвищенню об'єктивності процесу. Дослідники відзначають, що залучення експертів у сфері господарського права дозволяє суддям отримати більш точну оцінку матеріалів справи, що сприяє прийняттю обґрунтованих рішень. Це відповідає сучасним тенденціям у судовій практиці, які передбачають інтеграцію наукових досягнень у практичну діяльність суддів [2].

Механізм відводу суддів спрямований на забезпечення неупередженості та об'єктивності судового процесу. Відведення суддів

є засобом виключення потенційного конфлікту інтересів, що може негативно вплинути на прийняття справедливого рішення.

До основних підстав для відводу суддів відносять:

– Особиста зацікавленість: Випадки, коли суддя або його близькі родичі мають фінансові чи ділові зв'язки із сторонами справи, що може створити упередженість.

– Наявність попередніх ділових або сімейних зв'язків: Якщо суддя раніше мав контакт із сторонами спору, що може вплинути на його нейтральність.

– Висловлення попередніх судових позицій або публічних висловлювань: Суддя, який у попередніх рішеннях або публічних заявах демонстрував певну позицію, може бути визнаний упередженим.

– Інші підстави, передбачені законодавством: Законодавство передбачає й додаткові випадки для відводу, зокрема, коли існують інші обставини, що можуть поставити під сумнів неупередженість судді.

Науковці наголошують, що чітке регламентування підстав для відводу є ключовим для підтримання довіри до судової системи. Вони вказують, що прозорість та передбачуваність судових процедур сприяють зниженню кількості скарг щодо упередженості суддів, а також покращують ефективність судочинства [5, с. 63-65].

Сучасна судова система України постійно вдосконалюється, і саме господарські справи отримують особливу увагу. Аналіз судової практики показує, що:

– колегіальний розгляд справ дозволяє зменшити ризик помилок, оскільки рішення приймаються спільно кількома суддями з різним досвідом.

– залучення експертів дозволяє більш детально аналізувати спеціалізовані господарські питання, що сприяє прийняттю обґрунтованих рішень.

Ці підходи підтверджуються офіційними роз'ясненнями Верховного Суду України, що регламентують порядок розгляду господарських справ [6].

Науковці підкреслюють, що систематизація процесу відводу суддів є важливою умовою для підвищення ефективності судового захисту господарських прав. Дослідження показують, що:

– спеціалізація суддів у господарських справах дозволяє знизити кількість процедурних помилок і сприяє більш оперативному розгляду справ.

– чітке регламентування підстав для відводу суддів створює додатковий гарантійний механізм для забезпечення неупередженості судового процесу, що позитивно впливає на правовий клімат у господарській сфері.

За словами науковців, ефективність судового захисту господарських прав безпосередньо залежить від якості підготовки суддів та застосування принципів прозорості і колегіальності [7 с. 163]. Також, інші дослідження свідчать про позитивний вплив чітких процедур відводу на зниження кількості скарг та підвищення довіри до судової системи [3, с. 90).

Отже, суд у господарських правовідносинах є ключовим елементом забезпечення стабільності та законності економічних відносин. Формування колегіального складу суду із залученням спеціалістів у господарському праві сприяє прийняттю об'єктивних рішень. Механізм відводу суддів, як відзначають науковці, є надзвичайно важливим для підтримання неупередженості судового процесу та забезпечення довіри суб'єктів господарювання до правосуддя.

Думки дослідників вказують на необхідність подальшого вдосконалення судової практики через посилення спеціалізації суддів, підвищення їх кваліфікації та впровадження додаткових гарантій щодо уникнення конфліктів інтересів. Це сприятиме не лише підвищенню якості прийнятих судових рішень, а й стабілізації правового клімату в господарській сфері.

Література:

1. Цивільний процесуальний кодекс України URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15

2. Господарський процесуальний кодекс України URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15

3. Довга М.О., Дяченко С.В. Особливості юрисдикції господарських судів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 1. С. 87–93.

4. Стеценко Ю. Відвід судді як складова судового процесу // Юридична газета. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/vidvid-suddi-yak-skladova-sudovogoprocesu.html

5. Бутирська І. Відвід (самовідвід) судді у господарському судочинстві. *Право України*. 2018. № 7. С. 58–70.

6. Офіційний сайт Верховного Суду України. URL: https://vsr.gov.ua

7. Мелех Л. В. Господарський процес України : підручник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 316 с.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-49

ЗАХИСТ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ ДИТИНИ У ЦИФРОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ: АНАЛІЗ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Лабик Анастасія Русланівна
асистентка кафедри Міжнародного права
та порівняльного правознавства,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

За всю історію свого існування як соціального регулятора право пройшло тривалий і складний шлях, наповнений численними трансформаціями. Зважаючи на його змінний характер, навіть сьогодні ми не можемо взяти на себе сміливість стверджувати, яким воно буде через двісті, п′ятдесят чи навіть десять років. Розглядаючи право з точки зору динамічного праворозуміння, дослідники наголошують на необхідності аналізувати його через призму тієї реальності, в якій право функціонує в конкретному часовому проміжку [1, с. 96]. Разом з тим, ця динамічність не повинна тлумачитись як мінливість чи нестабільність, адже мова йде не про окремі одноразові події чи явища як підставу для трансформаційних процесів, а про умови, які вже набули систематичного характеру.

Сьогодні всі ми стали свідками таких стрімких соціальних змін, за яких неможливо відкидати динамічний характер права, оскільки це може призвести до зменшення його ефективності та поступового «відмирання» норм, нездатних регулювати якісно нові відносини. Очевидно, проявом відповідних суспільних зрушень є високий ступінь цифровізації. Інформаційні технології стали невід'ємною частиною нашого життя: як професійного, так і приватного, – що загалом мало неоднозначний вплив. Безперечно, окрім нових можливостей, людство зіткнулося із численними загрозами у вигляді несанкціонованого збору та використання персональних даних, кібербулінгу, мови ворожнечі, поширення неправдивих відомостей, обмеження доступу до незалежних джерел, проблеми цифрового розриву, цензури та інших проявів порушень прав людини у Всесвітній мережі. Особливо вразливими у даній сфері виявилися діти і підлітки, так звані «цифрові аборигени» («digital natives»), – покоління, для якого спілкування через онлайн-платформи практично витіснило живу комунікацію [2, с. 46]. Неповнолітні загалом потребують особливого захисту з боку держави, оскільки через особливості свого віку, для якого характерне дещо ідеалізоване світосприйняття, та невеликий досвід, вони менш схильні

розпізнавати ризики цифрового середовища. З огляду на це, вони часто стають жертвами різноманітних порушень, у тому числі й права на охорону персональної інформації, про що йтиме мова в даному дослідженні. Необхідність їхнього захисту зумовила відповідні зміни і в правовій сфері. Одним із найяскравіших прикладів можна назвати практику Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), який, керуючись принципом еволюційного, або динамічного, тлумачення, зумів значно розширити зміст уже існуючих прав та свобод через призму цифровізації [3, с. 430].

Аналізуючи міжнародно-правові аспекти права дітей на захист персональних даних, варто відзначити, що здебільшого норми, які регулюють цю сферу, є частиною загальних актів, присвячених безпеці інформації. Сьогодні існує незначна кількість міжнародних документів, які регламентують дані питання саме в контексті прав дитини. Одним із таких є Загальний коментар № 25 про права дитини у зв′язку з цифровим середовищем 2021 року до Конвенції про права дитини 1989 року. У даному акті Комітет ООН з прав дитини деталізував закріплені у Конвенції 1989 р. права, зокрема на охорону здоров'я, захист від експлуатації, свободу вираження поглядів, свободу думки та віросповідання, приватність, дозвілля тощо, поширивши їх на цифрове середовище [4]. Окремі положення, присвячені захисту персональних даних дитини, містяться також у Загальному регламенті про захист даних ЄС (GDPR) 2016/679, який закріплює принцип прозорості та доступності інформації, що адресована неповнолітнім особам. Окрім цього, Регламент передбачає мінімальний вік для надання згоди на обробку персональних даних – 16 років (держави-члени ЄС можуть його знизити, але не нижче 13 років), спрямований на захист дитини від несанкціонованої передачі особистої інформації та її подальшого використання [5]. У рамках Ради Європи ухвалено Конвенцію про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних (Конвенція 108+) 1981 року, яка зобов'язує держави-учасниці приділяти особливу увагу захисту персональних даних дітей та інших вразливих груп [6].

Переходячи до практики ЄСПЛ у даній сфері, слід наголосити на тому, що розгляд справ, пов'язаних із захистом особистої інформації неповнолітніх осіб у мережі, здійснюється в контексті статті 8 Європейської конвенції з прав людини, яка закріплює право на повагу до приватного і сімейного життя, житла та кореспонденції. Показовим є рішення у справі «K.U. v. Finland» від 2 березня 2009 року (Заява № 2872/02), яке стало одним із перших у практиці Суду щодо даного питання. Згідно з фактичними обставинами, заявник у віці дванадцяти років став жертвою несанкціонованого використання його персональних даних, серед яких були ім'я та прізвище, вік, посилання на профіль у

соціальній мережі, номер телефону, фото особи. Зловмисник розмістив відповідну інформацію на сайті знайомств, зазначивши, що заявник шукає близьких стосунків із хлопцем свого віку або старшим. Про оголошення стало відомо, коли він отримав електронного листа від чоловіка, який на нього відгукнувся і пропонував зустрітися. Батьки заявника звернулися до правоохоронних органів, а згодом – до суду, проте їм було відмовлено у порушенні кримінальної справи у зв′язку з відсутністю відповідної норми законодавства, яка б передбачала кримінальне переслідування осіб, котрі вчинили подібні дії. При цьому суд зазначив, що в даному випадку йшла мова лише про використання інформації, що не підпадає під об'єктивну сторону жодного з діянь, визначених фінським законом про кримінальну відповідальність. З цієї ж підстави було відмовлено у витребуванні інформації про особу, яка розмістила оголошення, від постачальника послуг Інтернет-зв'язку. Розглядаючи цю справу, Страсбурзький суд одноголосно визнав порушення статті 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, оскільки держава не змогла забезпечити ефективного захисту психічного та морального благополуччя заявника. ЄСПЛ встановив, що виконання негативних зобов′язань щодо поваги до приватності недостатньо для забезпечення даного права. Держава зобов′язана вживати позитивних дій, які б дозволили запобігти відповідним порушенням та не допустити ситуацій, в яких особа стає жертвою сексуального чи іншого насильства у цифровому середовищі [7].

Рішення у справі «K.U. v. Finland» мало значний вплив на подальший розвиток практики Суду щодо питань захисту персональних даних дітей. Незважаючи на те, що з 2009 року ЄСПЛ розглянув незначну кількість заяв у даній сфері, можемо відзначити формування Страсбурзьким судом низки загальних стандартів, яких повинні дотримуватися держави-учасниці з метою ефективного захисту прав неповнолітніх. По-перше, Суд чітко встановив, що невід′ємною складовою права на повагу до приватного життя є захист від різноманітних проявів насильства в Інтернеті. Така позиція ЄСПЛ заклала основи для міжнародно-правового визнання цифрових прав людини. По-друге, було визнано необхідність здійснення державою позитивних дій, зокрема й криміналізації діянь, пов'язаних із сексуальним насильством щодо дитини, вчиненим онлайн, оскільки подібні порушення часто завдають непоправної шкоди психологічному та моральному стану неповнолітнього через його підвищену, порівняно з дорослими, вразливість до такої поведінки. По-третє, Суд вказав, що Високі Договірні Сторони мають передбачити у своїх національних законодавствах норми, згідно з якими може бути витребувана інформація від Інтернет-провайдера чи іншого надавача телекомунікаційних послуг, коли мова йде про насильство в мережі [2, с. 56].

Підсумовуючи викладене вище, зазначимо, що питання захисту персональних даних дітей в Інтернеті наразі не отримали достатньої

регламентації на міжнародному рівні. Як правило, вони врегульовані міжнародними актами загального характеру, що визначають основи правового статусу осіб у цифровому середовищі. При цьому окремі спеціальні документи здебільшого мають рекомендаційну дію. З огляду на це, великого значення в питаннях захисту персональної інформації дитини у кіберпросторі, відіграє Європейський суд з прав людини. Починаючи з рішення у справі «K.U. v. Finland», Суд сформував гарантії у даній сфері, які мали суттєвий вплив на практику Ради Європи та держав-учасниць Європейської конвенції з прав людини.

Література:

1. Стовба О. Сучасне природне право та динамічне праворозуміння. Law of Ukraine/Pravo Ukraini. 2021. № 1. С. 88-101.

2. Arce S. R. D. Children's rights and personal data protection in the jurisprudence of the European Court of Human Rights. UNIO–EU Law Journal. 2023. № 9 (1). P. 45-57.

3. Карвацька С.Б., Лабик А.Р., Строїч М.І. Реалізація принципу еволюційного тлумачення цифрових прав людини у практиці ЄСПЛ. Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 12. С. 428-431.

4. General comment No. 25 on children's rights in relation to the digital environment. UN. Committee on the Rights of the Child. 2021. URL: https://digitallibrary.un.org/record/3906061?v=pdf (дата звернення: 30.04.2025).

5. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text (дата звернення: 30.04.2025).

6. Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data, CETS. Council of Europe. No. 108, 28 January 1981. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_326#Text (дата звернення: 30.04.2025).

7. Case of K.U. v. Finland: Judgment of The European Court of Human Rights dated 2 June 2009. Application № 2872/02. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-89964%22]} (дата звернення: 30.04.2025).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-50

СУДОВИЙ РОЗСУД ЯК КЛЮЧОВИЙ ЕЛЕМЕНТ НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДОВОЇ ВЛАДИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

Лукашевич Сергій Миколайович
здобувач освітньо-наукового ступеню «Доктор філософії»
за спеціальністю 081 – Право,
Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК»
м. Київ, Україна

Судова незалежність є одним із ключових елементів демократичної правової системи, що забезпечує верховенство права, стабільність правопорядку та ефективний захист прав і свобод громадян. Це фундаментальний принцип, що гарантує рівний доступ до правосуддя та неупереджене вирішення правових спорів [1]. Відсутність незалежності судової влади може призвести до зниження рівня довіри громадян до судової системи, порушення основних прав людини та підриву демократичних інститутів.

У Європейському Союзі цей принцип закріплений на нормативному рівні та розвивається під впливом міжнародного права, конституційних традицій держав-членів та практики Суду ЄС. Правові основи незалежності суддів у ЄС базуються на таких ключових документах, як Договір про Європейський Союз (ДЄС), Договір про функціонування Європейського Союзу (ДФЄС) та Хартія основоположних прав ЄС. Крім того, значну роль у формуванні судової незалежності відіграють рішення Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), а також рекомендації та стандарти Ради Європи.

Судова незалежність має вирішальне значення для ефективного застосування права ЄС у державах-членах і є критичною умовою для функціонування внутрішнього ринку, стабільності економічного простору та системи захисту прав людини. Оскільки національні суди є одночасно судами ЄС, вони відіграють важливу роль у правозастосуванні та тлумаченні норм права Союзу [2]. Тож на наше переконання, будь-яке порушення їхньої незалежності може поставити під загрозу єдність правового простору ЄС та ефективність системи правосуддя загалом.

Варто акцентувати, що окрім інституційних гарантій незалежності суддів, важливим аспектом є їхній судовий розсуд – здатність самостійно приймати рішення, керуючись нормами права, судовою практикою та принципами справедливості. На нашу думку, судовий розсуд є важливим інструментом у правозастосовчій діяльності судів,

оскільки дозволяє адаптувати правові норми до конкретних обставин справи та забезпечувати їх справедливе тлумачення.

Розглядаючи судовий розсуд у контексті ЄС, зазначимо, що він відіграє особливу роль у застосуванні принципу пропорційності та є ключовим при оцінці законності дій національних органів влади у відносинах з правом ЄС. Суд ЄС неодноразово підкреслював важливість автономії суддів у процесі прийняття рішень, водночас зазначаючи, що їхній розсуд має ґрунтуватися на загальновизнаних правових принципах та забезпечувати єдність правового порядку ЄС.

Судовий розсуд має свої межі, які визначаються законодавством, судовою практикою та міжнародними стандартами судочинства. А отже, використання судового розсуду не повинно призводити до довільного ухвалення рішень, що можуть порушувати основні права та свободи громадян. Тому важливим є баланс між незалежністю суддів та їхньою відповідальністю за дотримання принципів об'єктивності, неупередженості та передбачуваності судових рішень.

Гарантії незалежності судової влади включають чітко визначені процедури призначення та звільнення суддів, механізми захисту від політичного або економічного тиску, фінансову та адміністративну автономію судових установ, а також наявність ефективної дисциплінарної відповідальності, яка виключає можливість зловживань з боку органів виконавчої влади чи політичних структур.

Так, принцип судової незалежності є основоположним елементом принципу верховенства права та стандартів справедливого судового розгляду. Європейський суд з прав людини визначає такі критерії для оцінки судової незалежності, зокрема: спосіб призначення судді; тривалість такого призначення; гарантії проти зовнішнього впливу; та зовнішній вигляд незалежності [3]. Незважаючи на існуючі правові гарантії, судова незалежність у деяких державах-членах стикається з викликами, такими як спроби політичного впливу на судову систему, недофінансування судових органів або непрозорі механізми призначення суддів. У відповідь на такі загрози Європейська комісія та Суд ЄС здійснюють контроль за дотриманням принципів верховенства права та застосовують відповідні санкції у випадках порушення стандартів судової незалежності [4].

Отже, зміцнення судової незалежності в ЄС є невід'ємною складовою забезпечення ефективності правової системи Союзу та довіри громадян до правосуддя. У майбутньому необхідно розвивати механізми підвищення прозорості судових процесів, вдосконалювати процедури відбору суддів та запроваджувати додаткові гарантії захисту судової влади від зовнішнього впливу. Для підвищення ефективності процедури відбору суддів необхідно впровадити більш прозорі критерії, розширити

повноваження комісії та забезпечити незалежний контроль за діяльністю суддів.

На наше переконання, незалежність суддів у ЄС є важливою складовою правової системи, яка гарантує ефективний судовий захист та стабільність правопорядку. Держави-члени зобов'язані забезпечувати високі стандарти судової незалежності через чіткі механізми призначення та звільнення суддів, фінансову та адміністративну автономію судової влади, а також ефективні дисциплінарні процедури. Вдосконалення механізмів контролю та підвищення прозорості судової системи сприятиме зміцненню довіри до правосуддя в ЄС та забезпеченню принципу верховенства права.

Література:

1. Пушкар С. І. Незалежність судді та судової влади як одна з основних цінностей сучасної демократичної держави. Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 черв. 2022 р.) : у 2 т. / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса : Вид. дім «Гельветика», 2022. Т. 2. С. 233–237.

2. Гудима М. М. Незалежність суддів як конституційний принцип та деонтологічна засада суддівської професії. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. Вип. 2. С. 748–755. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.02.123.

3. Serhieieva A. Judicial independence de jure and de facto: Lessons for Ukraine from the case law of the ECtHR. *International Comparative Jurisprudence*. 2024. Vol. 10, No. 1. DOI: https://doi.org/10.13165/j.icj.2024.06.004.

4. Gisbert R. Judicial independence in European constitutional law. *European Constitutional Law Review*. 2022. Vol. 18, No. 4. P. 1–30. DOI: https://doi.org/10.1017/S1574019622000347.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-51

ЩОДО ПРОБЛЕМИ СТАНДАРТУ ДОКАЗУВАННЯ У СПРАВАХ ПРО ЗАСТОСУВАННЯ САНКЦІЙ

Опанащук Максим Юрійович
аспірант кафедри фінансового та податкового права,
Державний податковий університет
м. Ірпінь, Україна

З метою реалізації положень п. 1-1 ч. 1 ст. 4, ст. 5-1 Закону України «Про санкції» щодо стягнення активів фізичних або юридичних осіб в дохід держави до Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України) внесено ряд змін, якими визначено підсудність розгляду справ про застосування санкцій за Вищим антикорупційним судом (ст. 20), а також передбачено особливості провадження у справах про застосування санкцій (ст. 283-1).

У частині 6 ст. 283-1 КАС України визначено, що суд ухвалює рішення на користь тієї сторони, сукупність доказів якої є більш переконливою порівняно із сукупністю доказів іншої сторони.

Це положення викликало неабиякий інтерес серед правників, оскільки ним нормативно закріплено стандарт доказування, який є широко застосовним при вирішенні приватно-правових спорів, однак не є характерним для доказування у адміністративних спорах.

Враховуючи, що застосування санкції за п. 1-1 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про санкції» є серйозним втручанням у право власності, непорушність якого гарантовано Конституцією України та Першим протоколом до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, цілком слушним є питання чи може запропонований стандарт доказування забезпечити баланс між захистом державного інтересу та забезпеченням прав і свобод людини в умовах воєнного стану.

Наразі у теорії доказування та у практиці судів загальної юрисдикції виділяють три стандарти доказування:

(1) баланс вірогідностей «balance of probabilities» (застосовується у приватно-правових спорах, визначений у цивільному та господарському процесуальному законі);

(2) стандарт ясних та переконливих доказів «clear and convincing evidence» (підвищений стандарт доказування, який застосовується для вирішення приватно-правових та публічних спорів);

(3) поза розумним сумнівом «beyond reasonable doubt» (стандарт, який використовується під час розгляду кримінальних справ та є втіленням презумпції невинуватості) [1].

Запропонований у ч. 6 ст. 283-1 КАС України стандарт доказування відтворює стандарт «баланс вірогідностей», особливості застосування якого висвітлено у вже усталеному обґрунтуванні рішень Вищого антикорупційного суду в санкційних справах:

«…при розгляді таких справ застосовується стандарт доказування «переваги більш вагомих доказів» або так званий «баланс імовірностей». Тягар доведення факту вважається виконаним, якщо на підставі поданих доказів можна зробити висновок, що факт швидше мав місце, ніж ні.

При цьому, зазначений стандарт доказування підкреслює необхідність співставлення судом доказів, які надають позивач та відповідач. Тобто необхідно не просто надати достатньо доказів для підтвердження певної обставини, а надати саме ту їх кількість, яка зможе переважити доводи протилежної сторони судового процесу.

Такий підхід відповідає положенням статтям 75, 76, 90 та ч. 6 ст. 283-1 КАС України.» [2].

Зазначений підхід до доказування у санкційних справах має ряд процесуальних переваг:

1) забезпечується швидкість судового розгляду, оскільки обов'язок зібрання доказів покладається повністю на сторін;

2) обсяг доказів є вичерпним, оскільки обмежується виключно доказами, наданими сторонами;

3) оцінка вагомості окремих доказів та їх сукупності не вимагає від суду надмірного правового обґрунтування через широкий розсуд суду у цьому питанні.

Разом з тим, застосування такого підходу щодо доказування у цій особливій категорії справ має значні ризики, пов'язані з невизначеністю меж судового розсуду при оцінці доказів, а також можливістю прийняття рішення на підставі недостовірних та недостатніх доказів.

Наслідком допущення судових помилок за таких обставин є необґрунтоване та невиправдане втручання у право власності з боку держави; зниження довіри до інституту санкцій в Україні як в її межах, так і в міжнародній спільноті; а також успішне оскарження рішень судів про застосування санкцій до міжнародних судів, зокрема, Європейського суду з прав людини.

Про необхідність підвищення запропонованого у ч. 6 ст. 283-1 КАС України стандарту доказування свідчить таке.

По-перше, стягнення активів в дохід держави як особливий вид санкцій за всіма своїми ознаками та суттєвістю наслідків для особи може сягати рівня існуючого кримінального покарання за національним законодавством.

Так, згідно з практикою Європейського суду з прав людини, якщо за критеріями, визначеними у рішенні «Енгель та інші проти Нідерландів»,

вжиті державою заходи набувають ознак кримінального обвинувачення, то до відповідної судової процедури мають застосовуватись стандарти кримінального процесу попри те, що такі заходи є формально адміністративними.

У справі Commission and Others v. Kadi (Joined Cases C-584/10 P, C-593/10 P та C-595/10 P, рішення від 18 липня 2013 року) Суд Європейського Союзу встановив, що ефективний судовий контроль, гарантований статтею 47 Хартії основних прав ЄС, вимагає, щоб рішення про включення особи до санкційного списку ґрунтувалося на достатньо твердій фактичній основі (sufficiently solid factual basis) [3].

Це означає, що за практикою Європейського Суду, суди повинні перевіряти фактичні обставини, на яких базується таке рішення, і не обмежуватися лише абстрактною оцінкою обґрунтованості причин, але зосереджуватися на тому, чи підтверджені ці причини конкретними достатніми доказами.

По-друге, процесуальні особливості розгляду справ щодо застосування санкції у вигляді стягнення активів в дохід держави є несумісними з рівним розподілом тягаря доказування у цій категорії справ.

Провадження у справах щодо застосування санкцій, запроваджена ст. 283-1 КАС України, є особливим видом провадження за притаманними йому ознаками, правовою суттю й визначеним особливим порядком розгляду, при цьому не відноситься до загального (позовного) провадження, яке має за основну мету вирішення спору про право.

У публічно-правових спорах у випадках, коли право на звернення до суду для вирішення публічно-правового спору надано суб`єктові владних повноважень законом, очевидно, йдеться не про реалізацію права на судовий захист суб`єкта владних повноважень від особи приватного права (статті 55 Конституції України), а про його компетенцію, яка в аспекті загальності судового захисту прав і свобод людини і громадянина може бути реалізована лише під попереднім судовим контролем за діями публічної адміністрації, які передбачають грубе втручання у сферу прав, свобод та інтересів, що й зумовлює існування та об`єктивацію юридичного спору, що лежить в основі звернення суб`єкта владних повноважень до суду [4].

Варто зауважити, що позовна заява про застосування санкції, передбаченої пунктом 1-1 частини першої статті 4 Закону України «Про санкції», має містити обґрунтування підстави для застосування санкції та вимоги позивача. Частина 1 статті 77 КАС України містить загальне правило, згідно з яким кожна сторона повинна довести ті обставини, на яких ґрунтуються її вимоги та заперечення. З цього випливає, що завданням адміністративного суду в межах провадження за ст. 283-1 КАС України є здійснення в першу чергу судового контролю за діями

уповноваженого органу – Міністерства юстиції України під час реалізації останнім повноважень, що неодмінно тягне за собою покладення більшого тягаря доказування на позивача, аніж відповідача.

По-третє, варто враховувати, що судовий розгляд за ст. 283-1 КАС України не є збалансованим, оскільки на відміну від позивача відповідач має надзвичайно короткий строк для надання доказів, а тому запропонований стандарт доказування, який умовно є рівним, може бути все ж недосяжним для відповідача у разі відсутності змоги останнього зібрати та надати усі необхідні докази.

Як зазначає Вищий антикорупційний суд у своїх рішеннях, застосування стандарту «баланс імовірностей» передбачає саме співставлення доказів, а тому для розгляду справи та прийняття рішення вимагається наявність доказів з боку відповідача. Відсутність таких доказів мала б зумовлювати активну участь суду для з'ясування усіх обставин у справі в силу принципу офіційності, однак ст. 283-1 КАС України відповідних наслідків не передбачає.

Не можна залишити поза увагою те, що з часу доповнення КАС України статтею 283-1 законодавцем внесено ряд змін, спрямованих на дотримання принципів верховенства права та змагальності, при цьому значну кількість ризиків для порушень прав та свобод осіб усунуто завдяки належному застосуванню Вищим антикорупційним судом засад адміністративного судочинства. Застосування підвищеного стандарту доказування поряд з нормативно визначеним щодо позовів у згаданій категорії справ вже прослідковується у ряді рішень судів.

Отже, з метою дотримання балансу між ефективністю санкційних заходів та дотриманням прав та свобод осіб, які зазнають відповідних заходів, достатньо обґрунтованим та необхідним є впровадження замість існуючого стандарту доказування «балансу імовірностей» підвищеного стандарту, зокрема, «ясних та переконливих доказів», який в свою чергу на належному рівні досліджений у юридичний науці та історично застосовується адміністративними судами під час розгляду складних справ.

Література:

1. Стоян А.В. Триступенева градація стандартів доказування в адміністративному процесі. Форум права. 2021. № 66(1). С. 25–36. URL: https://zenodo.org/records/4486520 (дата звернення: 26.04.2025).

2. Рішення Вищого антикорупційного суду від 18.04.2024 у справі № 991/558/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118541654 (дата звернення: 26.04.2025).

3. Рішення Суду Європейського Союзу у справі «Commission and Others v. Kadi» (Joined Cases C-584/10 P, C-593/10 P та C-595/10 P) від

18.07.2013. Суд Європейського Союзу. URL: https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=139745&doclang=EN (дата звернення: 26.04.2025).

4. Окрема думка суддів Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду Желтобрюх І.Л., Білоуса О.В. від 23.02.2023 у справі № 640/17091/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109541946 (дата звернення: 26.04.2025).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-52

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ У СУДОВОМУ ПРОЦЕСІ: ВИКЛИКИ ДЛЯ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД

Похиленко Ірина Сергіївна
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права та публічного управління,
Київський національний університет будівництва і архітектури
м. Київ, Україна

Цифрова трансформація охопила всі сфери суспільного життя, і судова система не є винятком. В якості прикладу можна навести Китай, де штучний інтелект повністю інтегрували у правову систему. Відповідно до звіту Верховного народного суду КНР [1], штучний інтелект типу система систем (smart court SoS system of systems) тепер підключений до комп'ютера кожного судді на території Китаю. Програма автоматично пропонує номери схожих судових справ, а також рекомендує закони та ухвали. Крім того, штучний інтелект складає проекти юридичних документів та виправляє передбачувані людські помилки у вироку. Також штучний інтелект скоротив середнє робоче навантаження суддів більш ніж на третину. З 2019 до 2021 року програма заощадила громадянам Китаю 1,7 млрд робочих годин. Система також скоротила витрати китайців на юридичні послуги: у зазначений період громадяни заощадили понад 300 млрд. юанів ($45 млрд.). Це приблизно половина від загальної суми гонорарів адвокатів у Китаї минулого року.

В умовах розвитку правових технологій постає питання: чи здатен штучний інтелект стати ефективним помічником у судовому процесі, не порушуючи фундаментальні права людини? Одним із найважливіших прав у цьому контексті є право на справедливий суд, як гарантія захисту інших прав і свобод.

Відповідно до статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення.

Незалежний і безсторонній суд, встановлений законом – це ключова гарантія вирішення справи саме судом, створеним відповідно до закону, незалежним і безстороннім. Використання ШІ не повинне замінювати суддю або створювати враження, що рішення ухвалює не людина, а алгоритм. Відомі випадки використання систем штучного інтелекту для допомоги суддям у США, наприклад, система COMPAS – Correctional Offender Management Profiling for Alternative Sanctions [2], зазвичай використовувалась для оцінки ризику рецидиву, сприяння прийняттю рішень про звільнення під заставу та умовно-дострокове звільнення. Теоретична привабливість полягала в об'єктивності алгоритмів, які, як передбачалось, не мають людських упереджень. Проте дослідження ProPublica 2016 року виявило, що COMPAS неправильно називав темношкірих обвинувачених групою високого ризику майже вдвічі частіше, ніж білих обвинувачених, незважаючи на подібні кримінальні історії, підкреслюючи, як ці інструменти можуть посилити упередження, а не ліквідувати їх.

Отже, ШІ може бути технічним помічником (наприклад, для аналізу судової практики), але не може ухвалювати рішення, що мають юридичну силу, інакше це порушить вимогу про "суд, встановлений законом".

Наступна важлива складова – це публічність судового розгляду та обґрунтованість рішення, в цьому аспекті, важливими є прозорість процесу та доступ до обґрунтованого рішення. Якщо ШІ використовується для підготовки проекту судового рішення, то це рішення має бути переглянуте та ухвалене суддею. Також логіка, на якій ґрунтується ШІ-рекомендація, має бути зрозумілою та доступною сторонам (проблема так званих "чорних скриньок").

Говорячи про презумпція невинуватості, важливо зазначити, що алгоритми, створені на основі статистики, можуть упереджено оцінювати обвинувачених за певними ознаками (місце проживання, минулі порушення, соціальні характеристики), що суперечить презумпції невинуватості. У випадку кримінального процесу особливо важливо, щоб оцінка доказів і визнання вини залишалась виключною прерогативою суду, а не ШІ. Таким чином, використання ШІ у кримінальному судочинстві має бути особливо обмеженим і контрольованим.

Підсумовуючи, слід відмітити, що впровадження ШІ створює низку ризиків для реалізації кожного з цих компонентів. Нерідко виникають сумніви щодо прозорості роботи алгоритмів, можливості упередженості програмного забезпечення, відсутності механізмів апеляції тощо.

Регламент ЄС 2024/1689, відомий як *Акт про штучний інтелект*, став знаковим кроком у правовому врегулюванні використання ШІ в Європейському Союзі. Він не лише відкриває нові горизонти для інновацій, а й водночас чітко окреслює червоні лінії – особливо коли йдеться про фундаментальні права людини. Одним із найчутливіших аспектів є впровадження ШІ у сферу правосуддя.

Втручання штучного інтелекту в судовий процес викликає тривожні питання: чи зможе алгоритм дотримати неупередженість? Хто несе відповідальність, якщо система помиляється? Чи має людина право зрозуміти, як саме було прийнято рішення щодо неї?

Регламент чітко встановлює: рішення, які мають значущий юридичний вплив, не можуть прийматися виключно на основі роботи ШІ. Людина мусить залишатися в центрі процесу – не як спостерігач, а як гарант об'єктивності та справедливості. Це напряму пов’язано з правом на справедливий суд – право, яке передбачає реальну участь, можливість оскарження, і розуміння того, як було винесено рішення.

У тексті регламенту ШІ-системи, які застосовуються у правосудді, належать до категорії "високоризикових". Це означає, що до них висуваються особливо суворі вимоги: прозорість, відповідальна розробка, чітка документація, регулярна перевірка. І це логічно – адже йдеться про людські долі.

Особливої уваги заслуговує питання етичності. Регламент посилається на "людиноцентричний підхід" і принципи довіри до технологій. Людина має знати, коли вона спілкується з машиною, і має право не погодитися з її висновком. Проблема виникає, коли судді отримують "рекомендації" від ШІ, але не можуть пояснити, як вони були сформовані. Це підриває як прозорість, так і довіру до судової системи.

Окремо в регламенті засуджується використання ШІ для соціального скорингу, прогнозування злочинної поведінки на основі профілю, чи біометричної класифікації, яка може бути упередженою. Такі практики можуть стати небезпечним інструментом дискримінації або навіть цифрового контролю.

Також важливо, що документ передбачає обов’язкову оцінку впливу на основоположні права, якщо планується впровадження ШІ у державні чи судові процеси. Це має стати важливим елементом контролю, аби уникнути прихованих ризиків чи зловживань.

Що ще вражає – увага до пояснюваності. ШІ має бути не тільки потужним, а й зрозумілим. Суддя або посадова особа, яка спирається на

висновок системи, повинна мати змогу пояснити його логіку – інакше це вже не справедливий процес.

Таким чином, Regulation (EU) 2024/1689 чітко прописує, що в центрі мають залишатися права людини, зокрема право на справедливий суд. Використання штучного інтелекту в судовій сфері – це не лише про ефективність, а передусім про довіру. І лише якщо ця довіра збережена, технології можуть служити людині, а не навпаки.

Заслуговують на увагу й матеріали судової практики. Так, ухвалою від 08.02.2024 у справі № 925/200/22 Верховний Суд визнав подання представником Позивача заяви про роз`яснення постанови Верховного Суду від 11.12.2023 у справі № 925/200/22 зловживанням процесуальними правами та залишив цю заяву без розгляду. Верховний Суд, зокрема, зазначив:

1) у справі, що розглядається, учасник використовує технологію штучного інтелекту не як засіб сприяння здійсненню належного правосуддя, а навпаки – з метою заперечення (ставлення під сумнів, оскарження) вже зроблених судом висновків. Протиставлення учасником судового процесу у процесуальній заяві висновків судової палати Верховного Суду з правового питання та штучного інтелекту, що не має нормативного регулювання та науково доведеного підґрунтя для використання, як підстава для роз`яснення рішення суду, неминуче спричиняє проблеми з точки зору впливу на авторитет Верховного Суду, його судової практики та довіри до судової влади в цілому;

2) навмисне чи недбале зловживання ресурсами суду, в тому числі використання штучного інтелекту без належного розуміння його можливостей, як підстава для протиставлення його висновків висновкам суду, можуть підірвати довіру до судової системи. Така поведінка суперечить меті права на звернення до суду. Дії заявника у сукупності, зокрема апелювання до "позиції" штучного інтелекту "ChatGPT", згенерованого ним у відповідях з окремого питання, що вже розглянув суд, є виявом неповаги до суддів Верховного Суду.

Підсумовуючи викладене, можна прийти до висновку, що цифрова трансформація, зокрема впровадження ШІ у правосуддя, має потенціал підвищити ефективність судової системи, проте водночас ставить під загрозу фундаментальні права людини. ШІ може бути корисним інструментом, але остаточні рішення мають ухвалювати незалежні судді. Необхідні прозорість алгоритмів, можливість апеляції та етичний нагляд. Як вказує практика ЄС і український досвід, ШІ не повинен підміняти суддю, а лише допомагати забезпечувати справедливе й людяне правосуддя.

Література:

1. У Китаї штучний інтелект повністю інтегрували у правову систему. URL: https://sud.ua/uk/news/abroad/244322-v-kitae-iskusstvennyy-intellekt-polnostyu-integrirovali-v-pravovuyu-sistemu (дата звернення: 17.04.2025)
2. COMPAS і дебати щодо штучного інтелекту у кримінальних вироках. URL: https://codesandcourts.com/2024/09/20/compas-and-the-debate-over-ai-in-criminal-sentencing/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 17.04.2025)
3. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 on artificial intelligence and amending certain Union legislative acts (Artificial Intelligence Act) / European Union. Official Journal of the European Union. 2024. L 1689. P. 1–145. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32024R1689 (accessed: 17.04.2025).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-53

СУДОВІ ЮРИДИЧНІ ГАРАНТІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК ОСНОВА ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ

Процюк Ігор Валерійович
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри теорії та історії права,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
м. Харків, Україна

Розбудова в Україні демократичної правової держави передбачає насамперед реалізацію положення статті 3 Конституції України в якій зазначається, що «Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [1]. Відтак, права людини є тим стрижнем, які визначають внутрішню сутність і призначення держави, накладають на неї обов’язки щодо забезпечення їх реалізації в повному обсязі і, відповідно, передбачають її відповідальність перед людиною, а також сприяють підвищенню ролі і значення права в житті суспільства, формуванню належного рівня правової свідомості, високої правової культури для реального втілення в життя принципу верховенства права та побудови правової держави.

Під правами людини розуміють основоположні можливості та вимоги, необхідні для існування і розвитку особи, які визнаються універсальними, невід'ємними та рівними для кожного й мають гарантуватись державою в обсязі міжнародних стандартів [2, с. 479]. Права людини є природніми і невід'ємними від людини як індивіда, а їх відсутність позбавляє індивіда бути саме людиною в соціальному значенні. Вони забезпечують можливість постійного людського розвитку, соціального прогресу, реалізації потенціалу людини. При цьому, слід зазначити, що проголошення прав людини шляхом їх закріплення на законодавчому рівні є тільки першим кроком до їх дійсної реалізації. Проголошення прав людини без їх належного гарантування залишається тільки декларацією або «добрими намірами». Як показала практика, в тих країнах, де права людини проголошуються, але не гарантовані належним чином, відбувається їх постійне порушення. За приклад можна взяти історію СРСР, де в конституціях, законах, інших підзаконних актах, підписаних і ратифікованих міжнародних документах права людини визнавалися і проголошувалися, проте не гарантувалися і це призводило до нехтування ними, репресій з застосуванням методів фізичного і психічного насильства тощо. Відтак, саме наявність і реальність гарантій прав людини є тим фундаментом, що роблять реалізацію прав людини в житті кожного індивіда і суспільства реальними і належними. Як вірно, зазначається в літературі: «Призначенням гарантій є забезпечення найсприятливіших умов для реалізації конституційно закріпленого статусу людини. Отже, гарантії є засобом, що забезпечує перехід від передбачених Конституцією можливостей до реальної дійсності [3, с. 4].

Під гарантіями (від франц. garantie – забезпечення, запорука) прав людини розуміється система загальних (політичних, економічних, духовних та ін.) і спеціально юридичних засобів та інститутів, спрямованих на створення умов для реалізації прав людини, а також забезпечення їх всебічної охорони та захисту від порушень [4, с. 456]. Гарантії прав людини розподіляються на загальні і спеціально-юридичні або юридичні (правові). Безумовно, що важливими для повного і всебічного втілення в життя є їх взаємна комплексна реалізація, тому що система загальних гарантій доповнює юридичні гарантії і, відповідно, навпаки, але в межах даного дослідження буде акцентовано увагу саме на окремих аспектах судових юридичних гарантій.

У царині прав людини головним завданням права є формування саме дієвої системи ефективних і практичних юридичних гарантій прав людини, яка б забезпечувала їх безперешкодну реалізацію. Юридичні гарантії реалізуються на національному і міжнародному рівні. В першу чергу, слід звернути увагу на національні юридичні гарантії.

Серед національних юридичних гарантій першочергове значення мають судові гарантії, «які передбачають доступ осіб до неупередженого незалежного суду, у тому числі судовий контроль за конституційністю правових актів вищої юридичної сили (конституційний контроль) та законністю адміністративних актів (адміністративна юстиція) [2, с. 493]. Як вірно, наголошується в літературі, «особливу роль відіграють судові гарантії, які покликані забезпечити права та свободи людини і громадянина у разі посягання на них з боку державних органів або окремих осіб, тобто, вони починають діяти тоді, коли для забезпечення встановлених законом прав та свобод необхідно застосувати примус. Судові гарантії передбачають надання громадянину права на звернення до суду з вимогою примусового забезпечення його суб'єктивних прав» [5, с. 22]. Важливість судових гарантій визначається призначенням судової влади при захисті прав людини. Так «судовий захист доцільно розглядати як одну з моделей захисту конституційних прав людини через призму виконання державою своїх універсальних зобов'язань захищати права людини (визначених міжнародними, регіональними стандартами з прав людини та національними конституціями), …що ілюструє роль держави щодо забезпечення ефективної, незалежної судової системи, яка, з одного боку, забезпечує реалізацію основоположного права на доступ до суду, а з іншого – є інституційною гарантією для інших основоположних прав людини [6, с. 276].

Важливість і значимість судових гарантій в системі гарантування прав людини визначає також рівень проблем, які існують у цій царині в Україні. Так, найперше, слід акцентувати увагу на низці проблем, що виникли внаслідок військової агресії росії, яка призвела до того, що значна частина апеляційних та місцевих судів (близько 150) не здійснює правосуддя, значна частина приміщень судів є пошкодженими або повністю зруйнованими або зазнали критичних ушкоджень (більше 100), частина судів знаходиться на тимчасово непідконтрольних українській владі територіях [7]. Таким чином, доступ до правосуддя в цих умовах обмежений для значної частини населення України.

Крім того, існують проблеми кількісного і якісного характеру судової влади, які напряму стосуються судового захисту прав людини. Кількісні показники зайнятих посад суддів на сьогодні не відповідають запитам суспільства щодо захисту прав людини, оскільки значна частина посад суддів в судах України залишаються вакантними. Так, наприклад, в Конституційному Суді України на квітень 2025 року працює 11 суддів з 18 суддів[8], Печерський районний суд м. Києва – 23 судді з 36 за рішенням ВРП на липень 2024 року [7] і т.і. Відповідно значне навантаження на кожного працюючого суддю не дає можливостей в повній мірі реалізувати захист порушених прав людини. Строки розгляду справ бувають досить значними, терміни їх досить часто

переносяться, що не сприяє судовому захисту прав людини. На даний період ця ситуація покращується: проводяться конкурси щодо зайняття вакантних посад суддів, йде поступове наповнення судів суддями.

Проблемним є питання щодо місця проведення судових засідань. Так, ч. 8 ст. 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» прямо визначає, що «Судові засідання проводяться виключно в спеціально обладнаному для цього приміщенні суду – залі засідань, яке придатне для розміщення сторін та інших учасників судового процесу і дає змогу реалізовувати надані їм процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки» [9]. Ця норма спрямована на забезпечення належної організації і проведення судового процесу відповідно до основних принципів судочинства. Проте, на сьогодні, особливо в умовах війни, не завжди люди можуть прибути до відповідного суду. А відтак, вбачається за доцільне внести відповідні до законів, передбачивши можливості дистанційного проведення судових засідань по окремих категоріях справ, в тому числі щодо захисту прав людини за допомогою електронних засобів зв'язку, що могло б спростити доступ до правосуддя.

Доцільно також звернути увагу на якісні аспекти діяльності судової влади щодо судового захисту прав людини. До них, в першу чергу, слід віднести якісний стан правової культури і правової свідомості суддівського корпусу з одного боку, і суспільства в цілому, з іншого. На жаль, в українському суспільстві на даний час судова влада не має належного авторитету і більшою частиною населення не розглядається як ефективний засіб захисту порушених прав людини. Вирішення цих питань носить комплексний характер: удосконалення підготовки юридичних кадрів, проведення відкритого неупередженого конкурсу з відбору кандидатів на посади суддів з обов'язковим залученням інституцій громадянського суспільства, забезпечення завдяки законодавству незалежності і неупередженості суддів, постійний моніторинг і контроль за діяльністю суддів як з боку спеціальних уповноважених суб'єктів (ВРП, ВККС і ін.), так і громадянського суспільства тощо.

Безумовно, реалізація прав людини, організація їх належного захисту і охорони завдяки всього комплексу гарантій – це достатньо тривалий в часі процес постійних перетворень в різних сферах суспільства. Для втілення в життя даної мети необхідні, як відповідні заходи законодавчої влади щодо удосконалення законодавства в царині закріплення і забезпечення прав людини, вдосконалення усіх елементів механізму держави, в першу чергу діяльності судової влади, органів виконавчої влади, так і зміни правосвідомості та правової культури суспільства для підвищення правової обізнаності та активності членів суспільства у

аспекті розуміння необхідності захищати власні права усіма правовими способами та засобами, в першу чергу, в судовому порядку.

Література:

1. Конституція України. https://www.president.gov.ua/documents/constitution.

2. Загальна теорія права : підручник / [О. В. Петришин, Д. В. Лук'янов, С. І. Максимов та ін.] ; за ред. О. В. Петришина ; Нац. акад. прав. наук України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Харків : Право, 2025. – 576 с.

3. Афанасенко С. І. Конституційні гарантії прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2019. № 3. С. 3-5.

4. Загальна теорія держави і права: Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.

5. Рябовол Л.Т. Гарантії прав та свобод людини і громадянина у зарубіжних країнах. Права людини в Україні: минуле, сьогодення, майбутнє. Харків, 2020. С.22-25.

6. Лотюк О.С., Митник О.В. Генезис механізму судового захисту конституційних прав і свобод. Права людини в Україні та у зарубіжних країнах: проблеми теорії та нормативно-правової регламентації : колективна монографія / За заг. ред. Н. В. Мішиної. Львів-Торунь: Ліга-Прес, 2020. 392 с.

7. РСУ оновила карту судів України з розрахунками нормативів навантаження на суди та суддів за І півріччя 2024 року. 23.07.2024 р. https://rsu.gov.ua/mzs-2024_4-maps.

8. Судді КСУ. https://ccu.gov.ua/judge/1844.

9. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» в редакції від 25.04.2025 р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-54

ПРАКТИКООРІЄНТОВАНІСТЬ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА СТАЖУВАННЯ В ПРАВНИЧИХ ШКАЛАХ

Смерницький Дем'ян Вікторович
доктор юридичних наук, професор,
завідувач відділу науково-методичної роботи
лабораторії науково-організаційного забезпечення
судово-експертної діяльності,
Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр
Міністерства внутрішніх справ України
м. Київ, Україна

Тригубенко Марина Володимирівна
кандидат юридичних наук, старший дослідник,
старший науковий співробітник відділу спеціальної
підготовки та підвищення кваліфікації судових
експертів лабораторії науково-організаційного забезпечення
судово-експертної діяльності
Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр
Міністерства внутрішніх справ України
м. Київ, Україна

Досліджуючи питання наукової діяльності правничих шкіл в умовах глобальних викликів та реформування правничої освіти зазначимо, що практикоорієнтованість наукових досліджень та стажування в правничих школах є актуальним до розгляду.

О. Жорнова та О. Жорнова зазначають, що двадцять перше століття пойменовано ерою професіоналів. Цим підкреслено, що підготовка фахівців у закладах вищої освіти – це чинник суспільних змін [1, с. 1].

Підготовка кваліфікованих правників вимагає не тільки вивчення загальних теоретичних основ права а й набуття практичних знань та навиків. На наше переконання, основним питанням підготовки юристів є проходження практичної підготовки (стажування).

В. Луппа зазначає, що можна виділити традиційні (лекції, дискусії, різноманітні практики, демонстрації) та інноваційні методики навчання (активні та інтерактивні), до яких належать навчальні судові процеси, ділові ігри, участь у роботі клінік та інтернатур, де студенти отримують професійні навички захисту інтересів клієнта у суді першої інстанції або в апеляційному суді, розв'язання спорів, консультування, ведення інтерв'ю та переговорів, розв'язання задач, дослідження фактів,

організації правової роботи, керування нею при розробці законопроектів [2, с. 189-190].

Але в перелічених методах майже завжди відсутній наголос на проходженні практичної підготовки у відповідних установах різних напрямів діяльності, тобто стажуванні.

Так, наприклад, при підготовці фахівців технічних спеціальностей є обов'язковим проходження відповідного стажування на підприємствах, організаціях та наукових установах за профілем навчання. За час навчання стажування проводиться неодноразово та допомагає здобувачу вищої освіти набути практичних навиків від виконання найпростішої роботи за фахом до виконання складних проектних та науково-дослідних робіт. Набуті навики допомагають дипломованому фахівцю у подальшій роботі як на підприємствах з відповідним технологічним процесом випуску продукції, в проектних організаціях з розробки нових технічних засобів, технологій та інноваційного продукту, а також при виконанні науково-технічних досліджень, в тому числі при проведенні дисертаційних дослідження за відповідною тематикою. Тільки проведена практична робота під час стажування дає змогу закріпити отриманні під час занять теоретичні основи спеціальності, а також забезпечить їх більш глибоке осмислення.

Отже, на наш погляд, при підготовці юристів у закладах вищої освіти, необхідно періодично запроваджувати проведення стажування з відривом від навчання в установах, підприємствах та організаціях різних напрямів діяльності. Майбутні юристи можуть проходити стажування у юридичних підрозділах медичних закладів, закладів технічного спрямування, у відповідних підрозділах органів виконавчої влади, наукових установах різного спрямування, забезпечуючи на практиці отримання відповідного досвіду з правового регулювання відповідних суспільних відносин.

По завершенню стажування під час продовження навчання можуть проводитися семінари, конференції, інтерактивні заняття за результатами проходження стажування з загальним обговоренням набутого досвіду та моделюванням відповідних практичних завдань з пошуком шляхів їх вирішення.

Набуваючи практичного досвіду майбутні юристи по завершенню навчання зможуть більш професійно виконувати свою роботу в органах виконавчої влади, на підприємствах та установах.

Крім того, цей досвід допоможе краще виконувати науково-педагогічну роботу тим фахівцям які виявлять бажання працювати у закладах вищої освіти. Особливий досвід знадобиться при викладанні правознавства студентам, які вчаться за іншим фахом (за технічними спеціальностями, військовими, медичними тощо). Практичний досвід дасть можливість викладачу більш повно розуміти потреби такої

категорії студентів та виокремлювати певну необхідну тільки їм тематику.

Розглянемо питання застосування у педагогічній діяльності (навчальному процесі) наукових знань.

Якщо звернутися до еволюції поняття «педагогічна технологія», можна виокремити два напрями в педагогіці: один орієнтується на потужні можливості технічних засобів у навчальному процесі, що постійно розширюються (його можна назвати «технологія в освіті» або «технологія в навчанні»); а інший означає технологію побудови самого навчального процесу і має назву «технологія навчання» або «педагогічна технологія» [3, с. 93].

Тобто наукові знання можна використовувати для їх доведення до суб'єктів, які навчаються, або для застосування у навчальному процесі чи поліпшення (удосконалення) самої організації навчального процесу. Ці три напрями використання наукових знань у навчальному процесі доволі повно окреслюють зазначену сферу, враховуючи і визначені два напрями в педагогіці щодо «педагогічних технологій». Але, на нашу думку, є ще четвертий напрям застосування наукових знань у навчальному процесі, а саме залучення суб'єктів, які навчаються, до наукових досліджень. Адже студенти, ад'юнкти, аспіранти, докторанти можуть та мають бути невід'ємною складовою наукового процесу [4, с. 146].

Крім того, проведення відповідних дисертаційних дослідження з метою отримання вченого ступеня доктор філософії чи доктора наук є ще один напрямом підготовки висококваліфікованих фахівців-правників.

Проводячи загальний розгляд тем дисертацій, які на цей час захищаються, слід відмітити, що вони в багатьох випадках є повторюваними та обмежуються певними напрямами у відповідності до отриманих здобувачами знань у закладах вищої освіти. Переважно це викликано відсутністю практичного досвіду з правового регулювання відповідних суспільних відносин. Отже, ми можемо спостерігати певний дисбаланс коли за одним напрямом є досить багато досліджень, а за специфічними напрямами які не вивчалися у закладах вищої освіти дисертаційних досліджень обмаль.

І хоча інтелектуальну творчу діяльність не варто обмежувати якимись рамками, все ж, на наш погляд, необхідно спрямовувати здобувачів на вивчення та підготовку відповідних наукових результатів за різними напрямами суспільних відносин, забезпечуючи тим самим науковий підхід до їх правового регулювання.

Центральні органи виконавчої влади, які здійснюють відповідну організацію та правове регулювання певних суспільних відносин, та мають у своєму підпорядкування науково-дослідні установи та заклади вищої освіти повинні координувати наукову діяльність зазначених

закладів щодо дисертаційних досліджень забезпечуючи суспільно-необхідні тематики шляхом затвердження рекомендованих напрямів наукової діяльності. За таким принципом підготовлені фахівці будуть затребуваними у певній сфері, а отримані наукові результати можна буде більш повноцінно впроваджувати в практичну діяльність.

Література:

1. Жорнова О., Жорнова О. Науково-методичне забезпечення навчального процесу у вищій школі: усталені нормативи та сучасні вимоги. Вісник Книжкової палати. 2012. № 2. С. 1–4.

2. Луппа, В. (2017). Інноваційні методи підготовки юристів у ВНЗ. *Проблеми сучасної освіти*, (4). С. 188-193.

3. Лазарєв М.О. Освітня технологія: еволюція поняття, концепцій і змісту в педагогічній науці та навчальній практиці. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2012. № 2. С. 90–104.

4. Смерницький Д.В. Адміністративно-правове регулювання науково-технічної діяльності в Україні : дис. … док. юрид. наук. : 12.00.07. К., 2020. 636 с.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-55

ВІДНОВЛЕННЯ ВТРАЧЕНИХ МАТЕРІАЛІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

Стратій Олексій Васильович
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри кримінального права,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

24 лютого 2022 року, не світ, а саме Україна, почала зазнавати і на жаль вже четвертий рік зазнає нищівних руйнувань від одвічного ворога, який розуміючи, що покарання за спричинені страждання від так званого цивілізованого світу не настануть, знищує все на своєму шляху. Війна, яка була розпочата терористичною федерацією проти народу України, змінила назавжди не тільки геополітичну ситуацію в світі, але й внесла радикальні зміни у повсякденне життя всіх громадян нашої держави. Безумовно, це стосується зокрема й вжиття заходів з відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження, в рамках

розслідування кримінальних правопорушень, вчинених в тому числі й на територіях, які окупували російські терористи.

Однак, навіть в умовах воєнного стану, відповідно до ст. 19 Конституції України, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Стаття 615-1 КПК України, регламентує порядок відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження в умовах воєнного стану. Частина перша зазначеної статті, передбачає те, що відновленню підлягають втрачені матеріали кримінального провадження, яке не завершилося направленням обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності до суду, а також матеріали кримінального провадження, в якому обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності направлено до суду, проте підготовче судове засідання не відбулося; судовий розгляд розпочато, проте рішення суду за результатами його розгляду не ухвалено; судом ухвалено рішення, проте воно не набрало законної сили. Одразу ж виникає запитання про правову позицію законодавця, щодо ухвалення судового рішення, яке не набрало законної сили, тобто це рішення не набрало законної сили, у зв'язку із чим? Адже сам по собі факт запровадження воєнного стану, що є перешкодою до набрання рішення законної сили?

Відповідно до ч. 2 ст. 615-1 КПК України, матеріали кримінального провадження підлягають відновленню за рішенням слідчого судді, суду у разі надходження клопотання від прокурора або слідчого чи дізнавача, погодженого з прокурором, або від сторони захисту чи потерпілого, або за власною ініціативою суду, за умови наявності витягу з Єдиного реєстру досудового розслідування, або постанови про початок досудового розслідування винесеної у порядку, передбаченому ст. 615 КПК України, або ухвали про призначення судового розгляду, наявних у цьому кримінальному провадженні відповідних матеріалів фотозйомки, звукозапису відеозапису, та інших носіїв інформації, а також копій документів, засвідчених з використанням засобів кваліфікованого електронного підпису.

В ч. 4 ст. 615-1 КПК України, передбачено, що в клопотанні, з яким звертається заявник до суду, необхідно зазначити обставини втрати матеріалів кримінального провадження, однак, обставини можуть бути не тільки об'єктивного характеру, а й суб'єктивного, наприклад, посадова особа органу досудового розслідування, працівники суду,

прокурор, свідомо знищили матеріали кримінального провадження, а в сторони захисту, чи потерпілої особи її представника, законного представника, немає достатньої кількості документів, які суд вважає необхідними для відновлення матеріалів кримінального провадження.

Окрім того, ч. 2 коментованої статті, допускає відновлення матеріалів кримінального провадження на основі відповідних матеріалів фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інших носіїв інформації, а також копій документів, засвідчених з використанням засобів кваліфікованого електронного підпису, проте дана частина норми статті, не зазначає ким повинні були бути зроблені дані фотозйомки, звукозапис, відеозапис та інші носії інформації, а це має важливе значення, оскільки, статті 84, 85, 86, 87 КПК України, регламентують, що є доказом, що є належним доказом, що є допустимим доказом, що є недопустимим доказом, оскільки відповідно до ч. 2 ст. 95 КПК України, суд не вправі обґрунтовувати судові рішення показаннями наданими слідчому, прокурору, або посилатися на них, крім порядку показань отримання показань, визначених ст. 615 цього ж кодексу, але з обов'язковим дотриманням частин 11, 12 даної статті, а як бути в тому випадку, якщо хід і результати проведення допиту були зафіксовані, однак, збереглися не на первинних засобах фіксації?

Окремо, слід відмітити і те, що коментована норма КПК України, не зазначає, котрий саме прокурор (чи той самий процесуальний керівник в рамках кримінального провадження? чи будь-який прокурор? якої прокуратури?) повинен звернутися із клопотанням до суду про відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження, чий електронний кваліфікований підпис повинен стояти під клопотанням?

Що стосується ч. 5 статті 615-1 КПК України, то законодавець передбачає, що у разі недостатності зібраних матеріалів для точного відновлення матеріалів втраченого кримінального провадження слідчий суддя, суд постановляє ухвалу про відновлення матеріалів втраченого кримінального провадження в тому обсязі, який на його думку, є достатнім для ухвалення судового рішення, яким суд завершує відповідну стадію судового провадження, або своєю ухвалою закриває розгляд клопотання про відновлення матеріалів втраченого кримінального провадження і роз'яснює учасникам судового провадження право на повторне звернення з таким клопотанням за наявності необхідних документів. Зразу ж виникає проблема: чи можливо оскаржити до апеляційного суду «думку» судді, яка є «достатньою» для ухвалення судового рішення, якщо ця «думка» перешкоджає ухваленню рішення про відновлення матеріалів втраченого кримінального провадження для винесення справедливого та законного вироку у справі…

Література:

1. Конституція України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст. 88).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-56

ЩОДО ПРАВА НА ЗАХИСТ ВІД МОБІНГУ У ТРУДОВИХ ВІДНОСИНАХ

Тихонюк Ольга Володимирівна
викладач кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права,
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
м. Київ, Україна

Основою цивілізованого суспільства є повага до гідності і самовираження кожної людини у всіх сферах її життєдіяльності; отже, кожен з нас має рівні права і свободи, а також рівні можливості для їх реалізації [1, ст. 21; 2, ч. 1 ст. 6].

Реалізуючи своє конституційне право на працю, ми схильні вважати, що у трудових відносинах не має місця для дискримінації за статтю, національністю чи якимись іншими ознаками і кожен має право на належні, безпечні, здорові та справедливі умови праці, на гідну заробітну плату; впевнені на 100%, що врівноважений стан, хороший настрій впливають на продуктивність на роботі; а також розуміємо, що психологічно здорове робоче середовище – це безпечне середовище, яке сприяє продуктивній роботі, нашому особистісному зростанню, психічному і фізичному добробуту. Також впевненості додає той факт, що працівники мають право на гідне ставлення з боку роботодавця та інших працівників [1, ст. 43; 3, ч. 2 ст. 2, ч. 1 ст. 2-1].

Звісно, що під час здійснення трудової діяльності між учасниками трудового процесу можуть виникати конфліктні ситуації, але якщо напружена, ворожа атмосфера або виокремлення працівника з колективу чи його ізоляція мають постійний та тривалий характер, то є всі підстави вважати, що мобінг[2] *присутній (наприклад, приниження,*

[2] Тут і далі по тексту курсив мій (Ольга Тихонюк); не є мобінгом (цькуванням) вимоги роботодавця щодо належного виконання працівником своїх трудових обов'язків, зміна

образи, залякування, обмеження оплати праці або надмірне навантаження можуть бути ознаками мобінгу). Як правило, найчастіше жертвою принижень і цькувань на роботі є так звана «біла ворона», яка не схожа на інших, не може сама себе захистити і до того ж часто не знає, куди звертатися по допомогу.

*Чинне законодавство про працю України визначає мобінг (цькування) як «*систематичні (повторювані) тривалі умисні дії або бездіяльність роботодавця, окремих працівників або групи працівників трудового колективу, які спрямовані на приниження честі та гідності працівника, його ділової репутації, у тому числі з метою набуття, зміни або припинення ним трудових прав та обов'язків, що проявляються у формі психологічного та/або економічного тиску, зокрема із застосуванням засобів електронних комунікацій, створення стосовно працівника напруженої, ворожої, образливої атмосфери, у тому числі такої, що змушує його недооцінювати свою професійну придатність» [3, ч. 1 ст. 2-2].

Зауважу, що до прийняття Верховною Радою України Закону «Про *внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії порушенню прав у сфері праці*» (16.11.2022) поняття мобінгу *не існувало* в українському правовому полі[3] й, відповідно, покарання за нього не передбачалося, а кваліфікувати ці дії як дрібне хуліганство було досить складно (наприклад, в рішенні Печерського районного суду м. Києва від 26.09.2022 по справі № 757/66751/21-ц так і зазначено, що «поняття «мобінгу» не міститься в жодному нормативно-правовому акті діючого законодавства» і «на час спірних правовідносин не врегульовано на законодавчому рівні» [5]). А тому в судовому порядку потрібно було доводити (або спростовувати), що дії роботодавця по відношенню до співробітників мають виключно дискримінаційний характер в розумінні чинного законодавства України [2, пп. 2-7 ч. 1 ст. 1; 3, ст. 2-1] або підпадають під ч. 3 ст. 38 КЗпП України (в редакції станом до 16.11.2022).

робочого місця, посади працівника, розміру оплати праці якщо це визначено чинним законодавством про працю, колективним або трудовим договором [3, ч. 3 ст. 2-2].

[3] Натомість, відповідно до ст. 3 Конвенції Міжнародної Організації Праці № 190 про викорінення насильства та домагань в світі праці *мобінгом* можна вважати насильство та домагання, які виникають «у період роботи, пов'язані з роботою або виникають у зв'язку з роботою, яка виконується»: 1) за *місцем роботи*, включаючи громадські місця та приватні приміщення, коли вони є місцем роботи; 2) у місцях, де працівник *отримує заробітну плату*, користується *перервою на відпочинок* або *вживає їжу*, або користується *санітарно-побутовими приміщеннями* та *роздягальнями*; 3) під час службових *відряджень, поїздок, професійної підготовки, заходів або соціальної діяльності*, а також під час *поїздок* на роботу та з роботи; 4) в ході *комунікацій*, пов'язаних із трудовою діяльністю, включаючи ті, що забезпечуються інформаційно-комунікаційними технологіями; 5) у *житлових приміщеннях*, що надаються роботодавцем [4].

Вітчизняна судова практика у трудових спорах щодо проявів мобінгу є доволі широкою, але факти у більшості випадків не доводяться.

До прикладу, позивачка звернулась до суду з позовом про визнання протиправним та скасування наказу про звільнення за п. 3 ч. 1 ст. 41 КзпП України, поновлення на роботі, стягнення суми середнього заробітку за час вимушеного прогулу (постанова ВС від 09.11.2022 у справі *№ 524/3625/20*). Позивачка стверджувала, що її звільнення з роботи проведено внаслідок загальної оцінки її поведінки, що, на думку відповідача, полягало в неетичній поведінці з учнями, колегами, застосуванні сили до учнів, однак такі факти не підтверджені належними, допустимими та достатніми доказами. Обставини можливого вчинення нею аморального проступку та його сумісності із продовженням роботи на займаній посаді не були досліджені у повному обсязі відповідачем при з'ясуванні питання про необхідність її звільнення з посади. Натомість насилля, образ та інших неприпустимих як для педагога дій стосовно учнів гімназії вона не вчиняла. Окрім цього, позивачка наполягала на існуванні мобінгу з боку керівництва щодо себе у формі *психологічного тиску*[4], але не змогла підтвердити фактичними доказами наявність такого тиску [6]. У справі *№ 523/904/20* (постанова Одеського апеляційного суду від 18.11.2021) керівництво відповідача намагалося примусити ОСОБА_1 начебто добровільно звільнитися, однак, зрозумівши, що позивач не має такого наміру, до нього почалось застосування ряду негативних практик та акцій. Даний факт виявився у тому, що: 1) позивача ізолювали від колективу; 2) заблокували корпоративні засоби зв'язку; 3) почали не визнавати його професійні досягнення та формувати відносно нього негативну суспільну думку; 4) ігнорувати будь які форми діалогу з позивачем та постійно приховували від нього корисну інформацію. Додатково позивач зазначив, що у період його знаходження на лікарняному, роботодавець, з метою здійснення на нього психологічного тиску змінив місцезнаходження Одеського офісу компанії, але його як співробітника цього офісу будь-яким чином повідомлено не було. Однак, за результатом розгляду справи усі докази було визнано неналежними, а апеляційну скаргу позивача залишено без задоволення [8]. У справі *№*

[4] За логікою норми ст. 237-1 КзпП України позивач повинен довести факт того, що він зазнав моральних страждань через дії роботодавця або інших співробітників. Але проблема в тому, що п*ри визначенні компенсації моральної шкоди складність полягає у неможливості її обчислення за допомогою будь-якої грошової шкали чи прирівняння до іншого майнового еквіваленту. Тому грошова сума компенсації моральної шкоди є лише ймовірною, і при її визначенні враховуються характер правопорушення, глибина фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступінь вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування, інші обставин, які мають істотне значення, вимоги розумності і справедливості [7].*

404/3987/23 (постанова Кропивницького апеляційного суду від 06.02.2024) позивачка у позовній заяві і в апеляційній скарзі зазначила, що зазнає мобінгу (цькування) від роботодавця, натомість суд акцентував увагу на тому, що матеріали справи не містять належних і допустимих доказів на підтвердження цього факту, суд а отримання позивачкою для виконання наказу керівника від 10.02.2023 «Про визначення технічного стану» не можна розцінювати як мобінг роботодавця щодо працівника [9].

Конституція України наголошує на тому, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [1, ч. 1 ст. 3], акцентуючи увагу на тому, що «кожен має право на повагу до його гідності» [1, ч. 1 ст. 28] і що «ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню» [1, ч. 2 ст. 28]. Отже, робимо висновок, що держава гарантує кожному з нас захист від посягань на гідність з боку третіх осіб (наприклад, працівникові гарантується захист його гідності від протиправних дій (бездіяльності) з боку роботодавця та інших працівників [1, ст. 55; 3, п. 7 ч. 1 ст. 5-1]. До того ж, згідно Європейської соціальної хартії (переглянутої) від 03.09.1996, Україна взяла на себе зобов'язання вважати обов'язковими пп. 1, 2 ст. 26 «Право на гідне ставлення на роботі», в якій йдеться про забезпечення Сторонами ефективного здійснення права всіх працівників на захист їхньої гідності на роботі [10].

Література:

1. Конституція України: *Закон України* від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (в редакції від 01.01.2020). URL: https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр

2. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: *Закон України* від 06.09.2012. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 32. Ст. 412. URL: https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5207-17/ed20120906#Text

3. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 (станом на 01.01.2025). *Відомості Верховної Ради України*. 1971. (Додаток до № 50). Ст. № 375. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#top

4. Про викорінення насильства та домагань в світі праці: Конвенція МОП № 190 та додаткова Рекомендація до неї № 206. URL: https://www.ilo.org/

5. Рішення Печерського районного суду м. Києва від 26.09.2022 по справі № 757/66751/21-ц. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/106475366

6. Постанова Верховного Суду від 09.11.2022 у справі № 524/3625/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/107532785

7. Про судову практику у справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди: *Постанова Пленуму Верховного Суду України* від 31.03.1995 № 4 (в редакції від 27.02.2009). URL: Про судову практику в справах про ... | від 31.03.1995 № 4

8. Постанова Одеського апеляційного суду у справі № 523/904/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/101421242

9. Постанова Кропивницького апеляційного суду у справі № 404/3987/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/117405741

10. Європейська соціальна хартія (переглянута) від 03.05.1996: *Закон України* від 14.09.2006. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 43. Ст. 418. URL: Європейська соціальна хартія (переглян... | від 03.05.1996 (rada.gov.ua)

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-57

ВІД АДМІНПРАВОПОРУШНИКА ДО ПОТЕРПІЛОГО: ЗАХИСТ ПРАВ ГРАВЦІВ У НЕЗАКОННІ АЗАРТНІ ІГРИ

Топорецька Зоряна Миколаївна
доктор юридичних наук, доцент,
головний науковий співробітник наукової лабораторії № 1
науково-організаційного центру,
Національна академія Служби безпеки України
м. Київ, Україна

Починаючи з 2021 року в Україні розпочали діяльність перші легалізовані оператори азартних ігор та гральні заклади. Проте норми статті 181 Кодексу України про адміністративні правопорушення, яка передбачає адміністративну відповідальність за участь в організованих незаконних азартних іграх, залишаються незмінними з 2009 року. Щороку українські суди розглядають сотні адміністративних справ, у межах яких гравців притягують до відповідальності. У більшості випадків особи, що притягуються до адміністративної відповідальності, належать до соціально вразливих категорій населення: вони не мають стабільного працевлаштування, достатньої професійної кваліфікації чи належного рівня освіти. Для таких осіб участь в азартних іграх часто є способом задоволення особистісної потреби в азарті або ж – спробою вирішення фінансових труднощів шляхом сподівання на можливий виграш.

Так, у 2023 році в судах перебувало 660 справ за ст. 181 КУпАП, з яких 590 розглянуто: до адміністративного стягнення притягнуто

356 осіб, а 233 провадження закрито. Серед правопорушників – 2 іноземці, 37 жінок, 3 особи з інвалідністю, 14 робітників, 1 військовослужбовець, 24 пенсіонери, 20 безробітних і 187 осіб, які не працювали та не навчались. У 2024 році розглянуто 321 справу з 349, що перебували у провадженні. Притягнуто до відповідальності 188 осіб, з яких: 1 іноземець, 31 жінка, 1 особа з інвалідністю, 4 робітники, 17 пенсіонерів, 33 безробітні, 61 особа – працездатні, але без зайнятості та освіти [1].

Наведені дані засвідчують, що до адміністративної відповідальності найчастіше притягуються соціально вразливі особи без стабільного доходу, освіти чи професійної кваліфікації. При цьому, незаконні азартні ігри є дуже небезперечними для гравців, адже їх організатори не дотримуються вимог та обмежень щодо відповідальної гри, заборони грати в кредит та інших інструментів захисту гравця від ігрової залежності [2, с. 74]. Тому гравець в незаконні азартні ігри є не правопорушником, а жертвою злочинної діяльності, адже через споживання злочинного продукту отримує дуже шкідливі наслідки для свого психічного здоров'я у вигляді ігрової залежності.

Участь у незаконних азартних іграх може бути підставою для адміністративної відповідальності за умов, коли гральний бізнес повністю заборонений. У такому разі гравець свідомо порушує загальні правила громадського порядку, як це має місце у випадках інших адміністративних правопорушень, передбачених розділом адміністративні правопорушення проти громадського порядку та громадської безпеки (наприклад, куріння чи розпивання алкоголю в громадських місцях).

Однак із моменту легалізації грального бізнесу в Україні правила змінились: участь у азартних іграх у легальних закладах дозволена, а гральні заклади стали громадськими місцями. Законодавство не покладає на споживача обов'язку перевіряти легальність діяльності грального закладу. Оцінка дотримання вимог (наявність ліцензій, обладнання, правил ідентифікації тощо) покладається на відповідні органи контролю.

Гравець як споживач не має можливості розпізнати, чи є конкретний заклад легальним, особливо коли ознаки зовнішньої законності наявні. За аналогією, покупець у магазині не несе відповідальності за придбання товару, навіть якщо магазин працює без належних дозволів. Доступ для гравців до нелегальних ігор в мережі Інтернет з можливістю зробити ставку і отримати виграш є наслідком того, що державні органи, банки та платіжні системи не виконують покладені на них Законом обов'язки. А тому на гравця не повинна перекладатись відповідальність за бездіяльність тих, хто повинен захистити гравця від незаконного грального бізнесу, який є злочинною діяльністю.

Держава має забезпечувати належний нагляд і контроль за дотриманням законності, а не перекладати відповідальність на споживача. В умовах, коли участь в азартних іграх є дозволеною, особа не може визнаватись порушником лише через відсутність інформації про статус грального закладу. Такий гравець має розглядатися як потерпілий від незаконної діяльності організатора такого грального закладу, а не розглядатись як суб'єкт адміністративного правопорушення.

Незаконний гральний бізнес завжди є одним з пріоритетних видів діяльності для організованої злочинності [3, с. 135], а його організатори мають високий професіоналізм, чітку організації та розподіл ролей, зв'язки у владі, що дозволяє їм здійснювати незаконну діяльність латентно, створюючи видимість законної діяльності. Тому виявити таку злочинну діяльність для правоохоронних органів буває вкрай складно, що вимагає застосування спеціальних конспіративних методів та засобів [4, с. 215]. А професійні злочинці мають на меті отримати максимальну вигоду від своєї діяльності, тому не лише не дбають про здоров'я гравця, а готові до вимагання і погроз, щоб заволодіти майном гравця. Вони часто дозволяють гравцям грати в борг, грати на майно (квартиру, автомобіль, золоті прикраси) і потім вимагають переоформити таке майно на членів злочинної організації або ж встановлюють дуже високі відсотки за «програний борг».

Таким чином шкода від функціонування незаконних азартних ігор дійсно заподіюється громадській безпеці, суспільству та самому гравцю, який бере участь в таких незаконних іграх. Проте шкода громадській безпеці заподіюється не діями гравця – участю в азартних іграх, а діями – організаторів таких гральних закладів. Тому гравець не повинен притягувались до адміністративної відповідальності за участь у незаконних азартних іграх, адже його участь не завдає шкоди громадській безпеці.

Склад адміністративного правопорушення передбачає, що його об'єктом є громадський порядок та громадська безпека. Громадський порядок передбачає порушення певних правил поведінки в громадських місцях. В Україні дозволено азартні ігри в гральних закладах та в мережі Інтернет. Гравець не має обов'язку встановлювати законність діяльності певного грального закладу і не має на меті порушувати встановлені правила, беручи участь в азартних іграх, метою гравця – є задоволення власних потреб в азарті. Тому вважаємо, що громадський порядок може бути об'єктом правопорушення, передбаченого в ст. 181 КУпАП лише у разі повної заборони грального бізнесу, як це було в Україні з 2009 по 2020 роки. Щодо громадської безпеки – вона має бути об'єктом посягання організаторів незаконних азартних ігор, а не гравців в такі ігри. Незаконні азартні ігри впливають на громадську безпеку, оскільки призводять до збільшення організованої злочинності, збільшення рівня злочинності, пов'язаної з гральним бізнесом, а також впливають на

економічну безпеку, життя та здоров'я гравців в азартні ігри і його оточення.

Таким чином участь у незаконних азартних іграх має визнаватись адміністративним правопорушенням лише в умовах, коли гральний бізнес в державі заборонено. В умовах дозволу грального бізнесу слід скасувати адміністративну відповідальність гравця за участь в незаконних азартних іграх. При цьому, гравець в незаконні азартні ігри має визнаватись потерпілим від злочину, передбаченого в ст. 203-2 КК України.

Література:

1. Судова статистика. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvitnist_21.

2. Погорецький М. А., Топорецька З. М. Розслідування зайняття гральним бізнесом: процесуальні й криміналістичні засади: монографія. К.: Алерта, 2015. 250 с.

3. Топорецька З. М. Гральний бізнес як один з основних видів діяльності організованих злочинних угрупувань. *Вісник кримінального судочинства.* 2017. № 1. С.134-141.

4. Погорецький М. А., Топорецька З. М. Використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності на початковому етапі досудового розслідування зайняття гральним бізнесом. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2013. № 3. С. 215-225.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-58

СУДОВА ДИСКРЕЦІЯ ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СУДДІ: ДВІ СПРАВИ ЄСПЛ

Туляков Вячеслав Олексійович
https://orcid.org/0000-0002-2716-7244
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук України,
заслужений діяч науки і техніки України
професор кафедри кримінального права,
Національний університет «Одеська юридична академія»
м. Одеса, Україна

Цієї весни у справі "Істоміна проти України" Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) розглянув питання застосування застави як запобіжного заходу. Суд підкреслив, що застава має превентивний, а не

каральний характер, і повинна встановлюватися з урахуванням фінансових можливостей обвинуваченого. Пані Істоміна скаржилася на надмірний розмір застави, який фактично унеможливив її звільнення з-під варти, що було визнано порушенням ст. 5 Конвенції про захист прав людини.

Ця справа ілюструє проблему співвідношення судової дискреції та зловживання судовою владою через невідповідне застосування запобіжних заходів без належного врахування індивідуальних обставин та майнового стану обвинуваченого. Відомо, що у контексті можливого притягнення судді до відповідальності необхідно розмежовувати процесуальні порушення та злочинні дії. Невідповідне застосування застави саме по собі не утворює складу злочину, проте систематичні та умисні порушення, що призводять до істотної шкоди правам обвинуваченого, можуть бути підставою для кримінальної відповідальності. Ключовими елементами тут є наявність умислу та визначення спричиненої шкоди як "істотної" у розумінні кримінального закону. Напомню також особливу думку суддів Юдківської та Лемменса по справі Бочан проти України (№ 2): "Слід підкреслити, що принципи res judicata (остаточність судового рішення) та правової визначеності, ..., не можуть бути невиправдано порушені ... У цьому контексті ми наголошуємо, що Конвенція повинна тлумачитися як така, що гарантує права, які є практичними та ефективними. Підкреслення, як принципу, незмінності внутрішніх рішень, визнаних цим Судом такими, що порушують Конвенцію, могло б означати позбавлення рішень Суду значної частини їх реального впливу, роблячи страсбурзький засіб правового захисту ілюзорним."[2] У наведеній цитаті розкривається фундаментальна проблема балансу між принципами res judicata (остаточності судового рішення) та необхідністю виправлення судових помилок, особливо тих, що призводять до порушення прав людини.

У контексті справи "Істоміна проти України" ця теза має особливе значення, оскільки демонструє, що формальне дотримання принципу правової визначеності не може бути виправданням для збереження несправедливих чи незаконних рішень. Якщо суддя, усвідомлюючи невідповідність свого рішення стандартам ЄСПЛ (як у випадку з непропорційним застосуванням застави у справі Істоміна), відмовляється від його перегляду, посилаючись лише на принцип res judicata, це потенційно може бути розцінено як зловживання владою. Особливо коли національне законодавство передбачає механізми для такого перегляду.

Якщо законодавство та судова система не забезпечує механізмів для виправлення порушень, визнаних ЄСПЛ, це підриває ефективність захисту прав людини і може свідчити про системні проблеми. У таких випадках може постати питання не лише про індивідуальну

відповідальність окремого судді, але й про відповідальність держави за невиконання своїх зобов'язань за Конвенцією. Принципово важливим є те, що процедурний формалізм не повинен перешкоджати досягненню справедливості. При цьому важливо зберігати баланс між відповідальністю суддів та гарантіями їхньої незалежності.

У зв'язку з цим осередимось на нещодавньому рішенні ЄСПЛ у справі «Бедеску та інші проти Румунії» У рішенні (ЄСПЛ) у справі "Бедеску та інші проти Румунії" розглядалося важливе питання: чи відповідає кримінальне переслідування суддів за зловживання службовим становищем принципу юридичної визначеності, закріпленому в статті 7 Європейської конвенції з прав людини.

ЄСПЛ підтвердив, що кримінальне законодавство Румунії, на підставі якого заявників-професійних суддів було засуджено за зловживання службовим становищем, відповідало вимогам передбачуваності та доступності. Суд відзначив, що наступні редакції законів, що криміналізують зловживання владою визначали правопорушення як бездіяльність або неналежне виконання посадовою особою своїх обов'язків, що спричиняє шкоду чи порушення прав третіх осіб. Попри те, що ці формулювання були загальними, ЄСПЛ підкреслив: вимога юридичної точності не виключає використання загальних термінів у кримінальному праві. Роль судів – конкретизувати їх у межах тлумачення, з урахуванням змін у правозастосовній практиці.

Щодо вимоги передбачуваності закону, ЄСПЛ зазначив, що з національної судової практики, представленої в матеріалах справи, чітко випливало, що судді не можуть нести кримінальну відповідальність за зловживання службовим становищем через обґрунтування судового рішення, навіть якщо воно є помилковим. Судді можуть нести кримінальну відповідальність лише у випадках, коли вони виконували свої обов'язки недобросовісно. Для встановлення зловживання службовим становищем необхідно було розрізняти ситуації, коли справа вирішувалася добросовісно, і ситуації, коли суддя навмисно та недобросовісно спотворював правову норму, спрямовуючи процес до результату, що суперечить закону. Поведінка заявників відповідала кваліфікації: умисне спотворення, зловживання правом та вихід за межі судової дискреції.

Національні суди встановили, що дії заявників не можна розглядати лише як помилкове тлумачення чи недосконале судове рішення. Заявників притягнули до відповідальності не за зміст рішення, а за попередню умисну поведінку, що включала: свідому розробку юридичної конструкції для досягнення неправомірного результату; спотворення фактів справи з метою маніпуляції принципом ne bis in idem; зловживання процесуальними повноваженнями для досягнення визначеного результату.

ЄСПЛ особливо відзначив, що заявники були суддями, які спеціалізувалися на кримінальному праві та мали кілька років стажу в судовій системі. З огляду на їхній статус та досвід, було цілком розумно очікувати, що вони діятимуть з великою обережністю та особливою увагою оцінюватимуть ризики, пов'язані з виконанням своїх обов'язків.

Румунська правова система на той час містила чіткі та переконливі вказівки, з яких випливало, що дія судді, який свідомо виносить шкідливе судове рішення з порушенням закону, може становити правопорушення, не підриваючи при цьому незалежність судової влади, гарантовану Конституцією та міжнародними актами. Відповідно, у заявників не повинно було виникати сумнівів щодо наслідків, яких вони могли зазнати, виносячи відповідне рішення.

ЄСПЛ далі зазначив, що національні суди одностайно визнали, що суддя є державним службовцем у значенні статті 175 нового Кримінального кодексу, і що він може бути виконавцем злочину зловживання службовим становищем. Вони також встановили, посилаючись на відповідну судову практику, що існує загальне правило, згідно з яким винесення судового рішення не може стати підставою для кримінального переслідування судді, який є незалежним і чиї рішення можуть бути переглянуті лише шляхом використання доступних засобів правового захисту. Суддя може нести кримінальну відповідальність лише за дотримання певних умов, встановлених судовою практикою. Тобто була проведена межа між незалежністю судді, який підпорядковується лише закону, та випадками навмисного зловживання своїм становищем всупереч нормам права. Відповідальність можлива у випадках, коли суддя діяв недобросовісно, навмисно викривлюючи правову норму, щоб досягти неправомірного результату. Саме такий підхід до тлумачення "зловживання службовим становищем" відповідає вимогам передбачуваності, оскільки у національній практиці чітко розмежовано дії, вчинені добросовісно, в рамках судового розсуду та дії, що свідомо суперечать закону, тобто навмисні та неправомірні.

В результаті ЄСПЛ наголосив наступне:

1. Юридична визначеність у матеріальному кримінальному праві не виключає використання загальних понять, які отримують зміст через судову практику та телеологічне тлумачення.

2. Кримінальне переслідування суддів можливе, коли йдеться не про судову помилку в контексті судової дискреції, а про умисне порушення норм права із використанням судової посади

3. Незалежність суддів не є абсолютною, особливо якщо вони порушують закон свідомо, упереджено і з неправомірною метою.

Це рішення встановлює баланс між судовим імунітетом, необхідним для незалежного здійснення правосуддя, та відповідальністю за умисні зловживання.

Залишилося питання відповідальності за упередженість при призначенні покарання, але це тій самий контекст інтуітивного кримінального правосуддя, який потребує додаткового висвітлення та аналізу. Пам'ятаєте ст.43 КК 1960 р. "При призначенні покарання суд, керуючись соціалістичною правосвідомістю, враховує характер і ступінь суспільної небезпечності вчиненого злочину, особу винного і обставини справи, що пом'якшують і обтяжують відповідальність"[4] . Так ось, у 1992 році термін "соціалістична" із тексту було викреслено, у 2001 році норма втратила силу, але ще 9 років судді України керувались лише власною "правосвідомістю" при призначенні покарання. У новому КК 2001 року із ст. 65 концепт правосвідомості було на всяк випадок виключено. У проекті КК це теж було винесено за межі нормативної визначеності [5]

Але питання залишились... І справа Бадеску є реальним підтвердженням цьому.

Література:

1. ЄСПЛ, «Істоміна проти України» (Application no. 23312/15) 13/01/2022 URL: https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-214760 (дата звернення 30.04.2025)

2. ЄСПЛ, «Бочан проти України» (№ 2) (Application no. 22251/08) 05/02/2015 – URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-152331) (дата звернення 30.04.2025)

3. ЄСПЛ, BĂDESCU ET AUTRES c. ROUMANIE (Requête no 22198/18 et deux autres – voir liste en annexe) 15/04/2025 https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-242677 (дата звернення 30.04.2025)

4. Кримінальний кодекс України, 1960 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05#Text (дата звернення 30.04.2025)

5. Проєкт Кримінального кодексу України. URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2025/04/03/00-kontrolnyj-proyekt-kk-02-04-2025.pdf?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTAAAR5fBqWa4SoFOLbEaHTqSfmBIaQaDvIlUfOjovU6FR-JVuAhz-_fs2zYU1MSCA_aem_4gib5J-5nQ9Op8FAGHaNeQ (дата звернення 30.04.2025)

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-59

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Хомінець Тетяна Володимирівна
студентка
Науковий керівник: ***Геєць Ірина Віталіївна***
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри політології, права та філософії,
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
м. Ніжин, Україна

Поняття права на справедливий суд конкретизовано зокрема у Європейській конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р., де відповідно до ч. 1 ст. 6 закріплено такі елементи права на справедливий суд: а) право на розгляд справи; б) право на справедливість судового розгляду; в) право на публічність розгляду справи та проголошення рішення; г) право на розумний строк розгляду справи; д) право на розгляд справи судом, встановленим законом; е) право на незалежність і безсторонність суду [1].

Конституційне право на справедливий суд є складним та багатоаспектним і містить такі елементи, сформовані практикою ЄСПЛ: право на доступ до правосуддя, право на суд, створений на підставі закону, право на незалежний і неупереджений суд, право на рівність сторін, право на публічний судовий розгляд, право на отримання вмотивованого судового рішення, право на оскарження судового рішення, право на виконання судового рішення, право на розгляд справи в розумний строк [3, с. 12].

Варто зазначити, що незважаючи, на введення в країні воєнного стану, право на справедливий суд для кожного є абсолютним та непорушним, що зазначено у ч. 2 ст. 64 Конституції України, яка містить у переліку ст. 55, що накладає на державу обов'язок у забезпеченні цього права [2].

В умовах війни актуальними стають такі складові конституційного права на справедливий суд, як забезпечення безперешкодного доступу до правосуддя, розумні строки розгляду та вирішення справ, забезпечення функціонування незалежних судів, створених відповідно до закону.Забезпечення правосуддя судами під час воєнного стану є важливим завданням, оскільки саме на них покладено обов'язок захисту прав та інтересів осіб згідно з конституційними принципами. Зрозуміло, що судова система відчула певні зміни у роботі в умовах війни. Проте найважливіше, що судова гілка влади продовжує свою діяльність, а її

працівники докладають максимум зусиль за будь-яких обставин. Ще на початку повномасштабної війни Державна судова адміністрація України звернулася до Міністерства цифрової трансформації України щодо необхідності забезпечення судів безперервним зв'язком. Наразі судові засідання призначаються та проводяться, суди ухвалюють рішення, та немає перешкод у їх виконанні. Взяти участь у засіданнях можна як офлайн, так і онлайн за допомогою програми EASYCON [4].

Безумовно, живучи у реаліях сьогодення, украй важко гарантувати реалізацію конституційних прав людини та безперебійну діяльність державних інституцій так, як це було в Україні у мирний час. Внаслідок російської військової агресії судова система зіткнулася з багатьма викликами. Частина судів України сьогодні призупинила свою діяльність через активні бойові дії та тимчасову окупацію. Для прикладу, як зазначив голова Ради суддів України Богдан Моніч, довоєнна статистика свідчить, що щодня до Єдиного державного реєстру судових рішень вносилися близько 30 тис судових рішень, тоді як зараз цей показник є набагато нижчим [6].

Усім судам України Рада суддів України оприлюднила рекомендації роботи судів в умовах воєнного стану, пропонуємо розглянути деякі з них більш детальніше [5]. Щодо розумного строку розгляду справи, про який зазначено в пункті 5 і 7 (можливість відкладати розгляд справ (за винятком невідкладних судових розглядів). Європейським судом з прав людини зазначено, що розумність тривалості провадження повинна визначатися з огляду на обставини справи та з урахуванням таких критеріїв, як складність справи, поведінка заявника та відповідних органів влади, а також ступінь важливості предмета спору для заявника. Даний елемент права на справедливий суд неодноразово ставав предметом позову, і однією з причин цього була перезавантаженість судової системи, проте наразі маємо нові нюанси, так відповідно до п. 5 Рекомендацій від 02.03.2022, передбачена Конституцією України та Законом No 389-VIII«безперебійність» здійснення правосуддя у разі відкладення та зняття з розгляду справ фактично порушується, адже відкладення чи зняття справи з розгляду не є вирішенням справи по суті [7]. Варто зазначити, що, попри рекомендації РСУ відкладати розгляд справ, більшість судів з травня почали призначати справи після їх відкладення до розгляду. Судові засідання проводяться як з викликом сторін, так і через відеоконференції. Щодо останнього то питання впровадження можливості дистанційного правосуддя набуло піку своєї популярності ще в лютому-березні 2020 року, коли поширення Covid-19 змусило зробити поштовх у цифровізації судової системи. Тоді навесні 2020 року Верховна Рада України прийняла закони, які надали можливість реалізувати право учасникам справи брати участь в судових засіданнях, тим самим реалізуючи своє право на справедливий судовий

розгляд, дистанційно. Так підсистема «Електронний суд» надає широкий спектр можливостей для учасників справи як подавати документи, так і знайомитись з наявними у матеріалах справи, отримувати інформацію про хід розгляду справи тощо, що робить судовий процес прозорим та забезпечує його публічність, однак, наразі не всі суди України приєднались до підсистеми «Електронний суд», та знову ж таки маємо нові виклики, оскільки справи часто переносять з причин наявності повітряної тривоги, обмеженому доступі до інтернет ресурсів учасників справи.

Одним із перспективних шляхів подолання викликів є відновлення повноважень та функціонування ВРП і ВККС, які відповідають за кадрове забезпечення судової системи та розгляд дисциплінарних проваджень [8, с. 125]. Ухвалення чітких процедурних норм щодо зміни територіальної підсудності справ також сприятиме уникненню втрати судових матеріалів та дотриманню процесуальних прав громадян. Попри численні виклики, судова система України демонструє стійкість і прагнення адаптуватися до нових реалій. Реалізація права на справедливий суд в умовах воєнного стану потребує комплексного підходу, який включає вдосконалення нормативно-правової бази, вирішення кадрових питань та забезпечення належного фінансування судів. Лише таким чином можливо забезпечити ефективність судової системи та дотримання міжнародних стандартів правосуддя в умовах особливого правового режиму.

Література:

1. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL:http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/ru/995_004 (дата звернення: 24.04.2025).

2. Конституція України. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 24.04.2022).

3. Карпачова Н. І. Міжнародні стандарти у галузі прав і свобод людини та проблеми їх реалізації в Україні. Право України. 2009. № 4. С. 4–21.

4. Горецький О. Доступ до правосуддя під час війни –успіхи, загрози, рекомендації. Юридична Газета. URL: https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/dostup-do-pravosuddya-pid-chas-viyni--uspihi-zagrozi-rekomendaciyi.html (дата звернення: 24.04.2025).

5. РСУ рекомендації щодо роботи судів в умовах воєнного стану. Рада суддів України. URL:http://rsu.gov.ua/ua/news/usim-sudam-ukraini-rsu-opublikuvala-rekomendacii-sodo-rooti-sudiv-v-umovah-voennogo-stanu (дата звернення: 25.04.2025).

6. Моніч Б. Про особливості відправлення правосуддя в Україні під час війни. URL:http://rsu.gov.ua/ua/news/bogdan-monic-pro-zdijsnenna-pravosudda-v-ukraini-pid-cas-vijni (дата звернення: 25.04.2025)

7. Особливості здійснення судочинства в умовах воєнного стану. ЮРЛІГА. URL:https://jurliga.ligazakon.net/news/211140_osoblivost-zdysnennya-sudochinstva-v-umovakh-vonnogo-stanu (дата звернення: 25.04.2025).

8. Невесенко А.В. Реалізація права на справедливий судовий розгляд в Україні в умовах воєнного стану. Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів: матеріали науково-практичної конференції. Суми: СумДУ, 2022. С. 123-126.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-60

ВИЗНАННЯ НЕОБҐРУНТОВАНИМИ АКТИВІВ ТА ЇХ СТЯГНЕННЯ В ДОХІД ДЕРЖАВИ: ПРАКТИКА АП ВАКС

Худик Андрій Мирославович
помічник судді,
Апеляційна палати Вищого антикорупційного суду
м. Київ, Україна

Цивільна конфіскація – є сучасним цивільним процесуальним інститутом, норми якого надають державі *(в особі її органів)* повернути шляхом звернення до суду та стягнення в дохід держави необґрунтованих активів, яких набула особа, уповноваженою на виконання завдань та функцій держави / місцевого самоврядування або іншою особою, яка набула у власність такі активи за дорученням такої особи [10, с. 75-80; 9, с. 39-45].

Сучасний механізм визнання активів необґрунтованими є цивільним процесуальним інструментом, який дозволяє державі здійснювати належний контроль за користуванням майном з урахуванням публічного інтересу без звинувачення посадової особи у вчиненні будь-яких правопорушень. При чому накладення стягнення можливе лише на ті матеріальні активи, законність володіння якими посадова особа не може обґрунтувати, тобто за звичайних обставин вона не мала б володіти ними, а тому її право не порушується [8].

При таких умов українська процедура цивільної конфіскації є видом цивільних процесуальних відносин, є превентивним та компенсаційний заходом впливу та спрямована на відшкодування шкоди, заподіяної державі, і стягнення необґрунтовано набутого майна або його вартості.

Процедура цивільної процесуальної конфіскації не випливає з обвинувального вироку чи кримінального провадження, таким чином, не може розцінюватися як покарання, а в розумінні статті 1 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини є засобом контролю за користуванням майном [1].

Національна модель конфіскації отримала своє вираження в конструкції «необґрунтовані активи», що має досить своєрідний правовий режим [6]. Матеріально-правове регулювання конструкції необґрунтованих активів знаходить своє відображення в Цивільному кодексі України (далі – ЦК України) [3], Цивільному процесуальному кодексі України (далі – ЦПК України) [4] та Законі України «Про запобігання корупції» (далі – Закон України № 1700-VII) [5].

Зокрема, відповідно до ч. 2 ст. 69 Закону України «Про запобігання корупції» активи, стосовно яких судом на підставі поданих доказів не встановлено, що вони або грошові кошти, необхідні для їх придбання, були набуті за рахунок законних доходів, є необґрунтованими і підлягають стягненню в дохід держави за рішенням суду в установленому законом порядку.

Право власності вважається набутим правомірно, якщо інше прямо не випливає із закону або незаконність набуття права власності чи необґрунтованість активів, які перебувають у власності, не встановлені судом (ч. 2 ст. 328 ЦК України).

Право власності припиняється у разі визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави (п. 12 ч. 1 ст. 346 ЦК України).

Пунктом 12 ч. 1 ст. 346 ЦК України до підстав припинення права власності віднесено визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави.

Глава 12 ЦПК України встановлює особливості позовного провадження у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави.

З позовом про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави до суду звертається прокурор Спеціалізованої антикорупційної прокуратури. У справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави щодо активів працівника Національного антикорупційного бюро України, прокурора Спеціалізованої антикорупційної прокуратури чи активів, набутих іншими особами в передбачених законом випадках, звернення до суду та представництво держави в суді здійснюються прокурорами Генеральної прокуратури України за дорученням Генерального прокурора.

Предметом цивільної конфіскації можуть бути лише активи набуті після набрання чинності законом про цивільну конфіскацію, тобто 28 листопада 2019 року, якщо різниця між їх вартістю та законними доходами у 500 і більше разів перевищує розмір прожиткового мінімуму

для працездатних осіб, встановленого законом на день набрання чинності цим Законом, але не має перевищувати межі, встановлені ст. 368[-5] КК України «Незаконне збагачення» у 6500 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [2].

Згідно ч 4. ст. 23 ЦПК України справи про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави розглядаються Вищим антикорупційним судом (далі –ВАКС), а ч 3. ст. 24 ЦПК України – справи про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави в апеляційному порядку переглядаються Апеляційною палатою Вищого антикорупційного суду (далі – АП ВАКС).

Розглянемо практику АП ВАКС щодо розгляду справ про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави

У період з 05.09.2019 по 30.04.2025 до АП ВАКС у порядку цивільного судочинства було оскаржено 33 рішення ВАКС (з яких: 19 рішень та 14 ухвал).

У період з 05.09.2019 по 30.04.2025 АП ВАКС: 13 рішень та 10 ухвал ВАКС залишено без змін; скасовано 1 ухвалу; змінено 1 рішення; у 1 справі за апеляційною скаргою на ухвалу ВАКС апеляційну скаргу повернуто особі, яка подала таку апеляційну скаргу; у 1 справі за апеляційною скаргою на ухвалу ВАКС апеляційне провадження закрито у зв'язку із відмовою апелянта від апеляційної скарги.

Середня тривалість розгляду справ за апеляційними скаргами на рішення ВАКС у порядку цивільного судочинства становить 73 дні.

За період з 05.09.2019 по 30.04.2025 Верховним Судом 2 постанови АП ВАКС змінено, 5 постанов залишено без змін.

Отже, визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави є безоплатним позбавленням особи права власності на певне майно за рішенням ВАКС, унаслідок чого таке майно переходить у власність держави. Визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави характеризується такими ознаками: є заходом державного примусу; застосовується на підставі рішення ВАКС у випадках, передбачених законом; є підставою для безоплатного припинення права власності на майно; є первісною підставою набуття державою права власності на конфісковане майно.

Література:

1. Протокол № 1 до Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини. *Офіційний вісник України від 23.08.2006. № 32,* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text (дата звернення: 30.04.2025).

2. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. *Голос України від 19.06.2001. № 107*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 30.04.2025).

3. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. *Голос України від 12.03.2003. № 45* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 30.04.2025).

4. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV. *Голос України від 18.05.2004.* № 89. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text (дата звернення: 30.04.2025).

5. Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII «Про запобігання корупції». *Голос України від 25.10.2014. № 206.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text (дата звернення: 30.04.2025).

6. Боднар С.Б. Проблемні питання встановлення критеріїв застосування цивільної конфіскації. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні. Чернівці: 2023.* С. 212-218.

7. Колотило О.О. Конфіскація поза межами кримінального переслідування (цивільна конфіскація): міжнародно-правовий аспект. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2019. № 3.* С. 81-88. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2019_3_10 (дата звернення: 30.04.2025).

8. Михайленко Д.Г. Боднарук Ю.В. «Арифметика» під час перевірки вартісних критеріїв необґрунтованості активів у практиці АП ВАКС. *Видавництво Юридична практика. 27.09.2023*. URL: https://pravo.ua/aryfmetyka-pry-perevirtsi-vartisnykh-kryteriiv-neobgruntovanosti-aktyviv-u-praktytsi-ap-vaks/ (дата звернення: 30.04.2025).

9. Навальнєва Н.М. Конфіскація майна: цивільно-правовий аспект. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки. – 2018. Т. 29(68), № 6.* С. 39-45. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/UZTNU_law_2018_29(68)_6_9 (дата звернення: 30.04.2025).

10. Нуруллаєв І.С. Правове регулювання механізму стягнення необгрунтованих активів пов'язаних фізичних та юридичних осіб як виду цивільної конфіскації та його міжнародно-правові засади. *Правова позиція. 2022. № 1. С. 75-80.* URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamsup_2022_1_15 (дата звернення: 30.04.2025).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-61

ПРАВО ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ НА СУДОВИЙ ЗАХИСТ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДІ: ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Цепенда Д. П.
магістр права, помічник адвоката
м. Чернівці, Україна

Україна є демократичною країною, де гідність особи, її здоров'я, права і свободи, недоторканість і безпека є найвищою соціальною цінністю та гарантуються Конституцією. Забезпечення законних прав, свобод та інтересів людини і громадянина є пріоритетним вектором діяльності держави, а отже, право на судовий захист обіймає особливе місце в системі основних конституційних прав. Однак, з 24 лютого 2022 року й до сьогоднішнього дня, дане право зазнає суттєвих перепон у зв'язку із повномасштабним вторгненням російської федерації. КАС України визначено, що кожна особа має право звернутися до адміністративного суду, якщо вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушені її права, свободи або законні інтереси. На даний момент, порядок звернення до суду за захистом своїх прав та законних інтересів значно ускладнився, проте низкою важливих кроків Вищої ради правосуддя та Верховного суду захист порушеного права у відповідності до Конституції України – гарантується.

Ефективний захист прав, свобод та інтересів особи є фундаментальним принципом, визнаним на міжнародному рівні, а також більшістю національних правових систем світу. Разом із правом на ефективний судовий захист він є важливим елементом демократичної держави та належить до широкої концепції, яка загалом охоплює різні елементи, зокрема доступ до правосуддя, право на ефективний правовий захист і принципи справедливого судового розгляду та належної судової процедури [1, с. 28]. Так, відповідно до ст. 26 ЗУ «Про правовий режим воєнного стану» правосуддя на території, на якій введено воєнний стан, здійснюється лише судами. Скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства забороняється [2, ст. 26]. Однак, закон визначає можливість зміни територіальної підсудності судової справи у місцях де ведуться активні бойові дії. Так, розпорядженнями Верховного суду змінено територіальну підсудність близько сто судів України.

Незважаючи на той момент, що у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану відбувається поновлення усіх процесуальних строків, розгляд справ не припиняється, а надмірний формалізм з боку суддів не

допускається, – здійснення правосуддя все ж таки ускладнене потенційними загрозами життю і здоров'ю суддів з боку країни-агресора та оку-пації території. Зокрема, таке ускладнення може бути зумовлено не лише міркуваннями втрати ефективного контролю урядом над певними територіями України, а також поступовою втратою поняття тилу, що пов'язано із інтенсифікацією застосування ракет та авіації для обстрілу території країни по всьому її периметру. За таких умов слід визначати нові форми і засоби для здійснення правосуддя [3, с. 219].

Окрім того Радою суддів України було прийнято рекомендації щодо роботи суддів в умовах воєнного стану де зазначається, що у випадку загрози життю, здоров'ю та безпеці відвідувачів суду, працівників апарату суду, суддів повинні оперативно приймати рішення про тимчасове зупинення здійснення судочинства певним судом до усунення обставин, які зумовили припинення розгляду справ. Інформувати про такі рішення оперативні штаби, Верховний Суд, Раду суддів України, ДСА України [4]. Проблематикою сьогодення (і не тільки під час дії воєнного стану) є те, що право на судовий захист визначено як матеріально-правовими так і фінансовими можливостями особи й тими процесуальними умовами, що створюються законодавцем, пред'являючи певні вимоги до форми та змісту документів процесуального характеру, їх оплати судовим збором, вартості правової допомоги й висновків експертів, що можуть знадобитись на будь-якому проміжку часу судового процесу – як під час звернення до суду, так і при судовому розгляді. Таким чином, при зверненні особою до суду за захистом своїх прав можуть виникати такі проблеми як:

1) доступність до правової допомоги (враховуючи низьку заробітну плату, безробіття право на судовий захист може бути недосяжним для деяких верств населення, а й деколи для осіб з середнім достатком). Вирішенням цього питання стало прийняття у 2011 році ЗУ «Про безоплатну правову допомогу», проте отримати такий вид правової допомоги може вельми невелике коло людей з найбідніших прошарків населення.

2) сплата «невеликого судового збору», часто вже на цьому етапі особа відмовляється від так званої «боротьби за свої права», оскільки просто не має можливості сплатити зазначену суму.

3) простота процесуального законодавства (низька ефективність та якість рішень адміністративних судів породжується нестабільністю адміністративного процесуального законодавства). Низький суспільний рівень правової культури й свідомості, розповсюдженість корупції в сфері правосуддя, низький рівень публічності сфери правосуддя – викликає все більшу недовіру суспільства до судової системи [5].

На європейському рівні стандарти доступності правосуддя передбачені, зокрема, Конвенцією про захист прав людини і

основоположних свобод. До прикладу, положення статті 6 Конвенції закріплюють право на справедливий суд, одним з аспектів якого є доступність судового захисту.

Основна проблема забезпечення доступності правосуддя криється у розумінні необхідності не тільки його декларативного гарантування. Вирішальним є впровадження дієвих механізмів практичної реалізації засад доступності правосуддя та створення належних умов для справедливого та неупередженого розгляду справи. Комітет Міністрів Ради Європи серед заходів, що полегшують доступ до правосуддя, зазначає необхідність інформування громадськості щодо місцезнаходження та компетенції судів, ознайомлення з порядком звернення до суду та захисту своїх інтересів у судовому провадженні [6]. Імплементація стандартів доступності правосуддя в адміністративне судочинство найбільш повно розкривається у висновках та позиціях ЄСПЛ з цього питання. Доступність до правосуддя – це невід'ємний елемент права на справедливий суд. Такою є позиція ЄСПЛ. На думку П. Д. Гуйвана, «...Конвенція спрямована на те, щоб гарантувати не теоретичні або ілюзорні права, а права, здійснені на практиці і ефективні. Це особливо відноситься до доступу до правосуддя в світлі того значення, яке має в демократичному суспільстві право на справедливий судовий розгляд. Тож Конвенція реально захищає право на те, що справа взагалі буде розглядатися, відтак право на справедливість включає можливість доступу до суду як свій елемент. При цьому доступ постулюється як безперешкодна можливість звернутися до суду без спеціальних дозволів, обтяжливих досудових засобів врегулювання спорів, проходження спеціальних процедур тощо. Приміром, прямим порушенням повноваження на доступ до суду є необхідність отримання спеціальних дозволів на звернення до суду або обов'язок особи до моменту звернення до суду з позовом вичерпати передбачені законодавством способи досудового врегулювання спору чи внутрішньовідомчу систему подання скарг» [7].

Суди під час здійснення правосуддя не повинні порушувати вимоги статті 6 Конвенції про справедливий суд і не забувати, що скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства в умовах воєнного стану забороняються. У справі «Bellet v. France» Суд зазначив, що «стаття 6 §1 Конвенції містить гарантії справедливого судо-чинства, одним з аспектів яких є доступ до суду. Рівень доступу, наданий національним законо-давством, має бути достатнім для забезпечення права особи на суд з огляду на принцип верховенства права в демократичному суспільстві. Для того, щоб доступ був ефективним, особа повинна мати чітку практичну можливість оскаржити дії, які становлять втручання у її права» [8].

Висновки. У зв'язку із збройною агресією російської федерації право фізичної особи на судовий захист в адміністративному суді зазнає чималих перепон, однак адміністративне судочинство шукає шляхи подолання неефективного здійснення захисту прав та свобод людини й громадянина та адаптується до нових реалій сьогодення.

Керівною складовою національного механізму судового захисту прав особи є стандарти доступності адміністративного судочинства. Їх дотримання є критерієм оцінки ефективності забезпечення та захисту прав особи в державі. Процес імплементації європейських стандартів доступності правосуддя у сфері адміністративного судочинства насамперед закріплює у нормах адміністративного процесуального права розроблені практикою ЄСПЛ та передбачені міжнародними нормативно-правовими актами вимоги щодо доступу до суду, гарантування права на судовий захист, а також порядок здійснення правосуддя.

Література:

1. Капля О. М. Реалізація принципу ефективного захисту прав і свобод особи в адміністративному судочинстві країн Європейського Союзу. Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2017. № 26. С. 27–30;

2. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 24.05.2022. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2015. № 28. ст. 250. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text (дата звернення 05.06.2022);

3. Завидняк А.В. Доступ до адміністративного правосуддя в умовах воєнного стану. Елек-тронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». С. 218–222;

4. Усім судам України. Рекомендації Ради суддів України. http://rsu.gov.ua/ua/news/usim-sudam-ukraini-rsu-opublikuvala-rekomendacii-sodo-rooti-sudivv-umovah-voennogo-stanu (дата звернення 06.06.2022);

5. Яковлєва Г. О. Суб'єкти права соціального забезпечення : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05 / Г. О. Яковлєва ; наук. кер. О. М. Ярошенко ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2019. – 44 с.

6. Рекомендація R (81) 7 Комітету міністрів державам-членам стосовно шляхів полегшення доступу до правосуддя від 14.05.1981 № R(81)7. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_133#Text;

7. Гуйван П.Д. Право на справедливий суд: сутність та темпоральні виміри за міжна-родними стандартами: монографія. Харків: Право, 2019. 584 с;

8. Рішення ЄСПЛ від 4 грудня 1995 р. у справі «Bellet v.France» (заява No 23805/94).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-62

ВИТРАТИ, ПОВ'ЯЗАНІ З РОЗГЛЯДОМ СПРАВИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ: ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ

Шаповалов Максим Олегович
здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти,
Навчально-науковий інститут права
Державного податкового університету
м. Ірпінь, Україна

Чайка Вікторія Вікторівна
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри фінансового та податкового права,
Державний податковий університет
м. Ірпінь, Україна

Воєнний стан змінює пріоритети державного фінансування, зосереджуючи ресурси на оборону та безпеку, що може обмежувати витрати на кримінальну юстицію. Водночас забезпечення прав людини та доступу до правосуддя є основними конституційними обов'язками держави, які не можуть бути знехтувані навіть у кризовий період.

В умовах воєнного стану зростає кількість воєнних злочинів, випадків порушень прав людини, що вимагає додаткових витрат на роботу правоохоронних органів, прокуратури, судової системи та міжнародних правозахисних організацій. Основні статті витрат включають: фінансування судових органів (збільшення навантаження на суди, необхідність додаткових кадрів та ресурсів); державна безоплатна правова допомога (забезпечення юридичних консультацій та представництва у суді); розслідування воєнних злочинів (створення спеціальних слідчих груп, збирання доказів, робота експертів); реабілітація жертв воєнних злочинів (включаючи психологічну та юридичну допомогу).

Воєнний стан обмежує фізичний доступ до судів через пошкодження інфраструктури, евакуацію суддів та неможливість роботи судових органів на тимчасово окупованих територіях. Одним із можливих рішень є цифровізація судових процесів та розширення можливостей дистанційного розгляду справ. Крім того, значна роль у забезпеченні правосуддя відводиться міжнародним судовим інституціям, таким як Міжнародний кримінальний суд та Європейський суд з прав людини.

Здійснення правосуддя потребує значних матеріальних ресурсів. Джерелом цих ресурсів є кошти Державного бюджету України і кошти осіб, які беруть участь у справі. З державного бюджету фінансується

матеріально-технічне забезпечення суддів, оплата праці суддів, допоміжного персоналу та інші видатки, пов'язані із забезпеченням діяльності кожного суду як такого. Витрати, що виникають у зв'язку із провадженням по конкретній справі, несуть сторони та інші особи, які беруть участь у справі. Ці витрати називаються судовими. Таким чином, судові витрати – це фактичні грошові витрати, які несуть особи, які беруть участь у справі, та інші учасники процесу у зв'язку із зверненням до суду та розглядом справи в суді [1].

Судові витрати – це родове поняття, яке включає два види витрат: судовий збір; витрати, пов'язані з розглядом справи. Судовий збір – збір, що справляється на всій території України за подання заяв, скарг до суду, а також за видачу судами документів і включається до складу судових витрат. Розмір судового збору визначено законом і залежить від об'єктивних ознак позову (заяви): з яких правовідносин він виник і який предмет позову. Умови сплати судового збору однакові і рівні для всіх позивачів, а пільги по його сплаті передбачені безпосередньо законом. Кошти судового збору спрямовуються на забезпечення здійснення правосуддя, зміцнення матеріально-технічної бази судів, включаючи створення та забезпечення функціонування Єдиної судової інформаційної системи, веб-порталу судової влади, комп'ютерних локальних мереж, сучасних систем фіксування судового процесу, придбання та обслуговування комп'ютерної і копіювально-розмножувальної техніки, впровадження електронного цифрового підпису [1].

Відповідно до статті 123 Господарського процесуального кодексу України [2] та ч. 2. ст. 133 Цивільного процесуального кодексу України [3] можна виділити наступні види судових витрат:

1) на професійну правничу допомогу;

2) пов’язані із залученням свідків, спеціалістів, перекладачів, експертів та проведенням експертизи;

3) пов’язані з витребуванням доказів, проведенням огляду доказів за їх місцезнаходженням, забезпеченням доказів;

4) пов’язані з вчиненням інших процесуальних дій, необхідних для розгляду справи або підготовки до її розгляду.

По суті судові витрати складаються із судового збору та витрат, пов’язаних з розглядом справи. Розмір судового збору, порядок його сплати, повернення і звільнення від сплати встановлюються законом.

Відповідно до статті 135 Цивільного процесуального кодексу України [3], суд може зобов’язати сторони внести на депозитний рахунок суду попередньо визначену суму судових витрат, пов’язаних з розглядом справи або певною процесуальною дією, про що постановляє ухвалу (забезпечення судових витрат). Але, знаючи сьогоднішню ситуацію в країні, а саме військові дії, щоденні ракетно-бомбові удари,

руйнування інфраструктури та багато іншого горя, можемо проаналізувати проблеми витрат, пов'язаних із розглядом справи з якими може зіткнутися людина під час воєнного стану.

У свою чергу фінансові бар'єри у вигляді судових витрат можуть стати критичною перешкодою на шляху до правосуддя.

По-перше, багато громадян, чиє житло було зруйноване або пограбоване внаслідок воєнних дій, втратили всі свої заощадження та документи, що ускладнює їхню фінансову спроможність звертатися до суду. Навіть якщо у людини залишилися рахунки в банку, доступ до них може бути ускладнений через переїзд у інший регіон або за кордон.

По-друге, багато громадян залишають свої домівки, стаючи внутрішньо переміщеними особами (ВПО). Багато з людей стикається із втратою основного місця роботи та доходу, а втрата документів ускладнює доступ до соціальної та юридичної допомоги. Через це внутрішньо переміщеними особами не завжди можуть сплатити судові витрати або скористатися платною юридичною допомогою.

По-третє, родичі військовополонених змушені подавати численні запити до державних і міжнародних організацій, звертатися до судів з метою визнання людини учасника бойових дій або отримання компенсацій. Це потребує коштів на адвокатські послуги, переклади, транспортні витрати для поїздок до суду або державних установ.

Тож можна сформулювати низку рекомендацій для державних органів, міжнародних партнерів та громадянського суспільства:

– скасування судових зборів для постраждалих від війни;

– фінансування судових витрат за рахунок конфіскованих активів агресора;

– забезпечення судової інфраструктури;

– використовувати онлайн-інструменти подачі позовів та звернень до судів, якщо немає фізичного доступу;

– звертатися до центрів безоплатної правової допомоги (БПД) або правозахисних організацій для отримання безкоштовних юридичних послуг.

Отже, фінансування судових витрат для соціально вразливих категорій населення під час воєнного стану є критично важливим завданням, яке потребує комплексного підходу. Особи, які постраждали від воєнних злочинів, військовополонені та їхні сім'ї, а також вимушені переселенці стикаються з фінансовими бар'єрами, що ускладнюють доступ до правосуддя. Основними проблемами є висока вартість судового процесу, відсутність коштів на оплату адвокатських послуг, експертиз та судового збору.

Розв'язання цієї проблеми можливе через розширення системи безоплатної правової допомоги, запровадження спрощених судових процедур і тимчасового скасування судових зборів для постраждалих від

війни. Важливим напрямом є залучення міжнародної фінансової підтримки, створення спеціальних фондів для компенсації судових витрат, а також використання конфіскованих активів агресора.

Література:

1. ЛІГА:ЗАКОН – система пошуку, аналізу та моніторингу нормативно-правової бази. URL: https://ips.ligazakon.net/document/KK003426 (дата звернення: 27.03.2025).

2. Господарський процесуальний кодекс України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text (дата звернення: 27.03.2025).

3. Цивільний процесуальний кодекс України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text дата звернення: 27.03.2025).

СЕКЦІЯ 3. ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ПУБЛІЧНОЮ АДМІНІСТРАЦІЄЮ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-63

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПОДАТКОВИХ ПОВНОВАЖЕНЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В РЕСПУБЛІЦІ РУМУНІЯ

Бабін Ігор Іванович
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічного права,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

Обсяг та зміст податкових повноважень органів місцевого самоврядування в кожній країні має свої особливості, не є винятком і Республіка Румунія. Ратифікація румунським парламентом Європейської хартії місцевого самоврядування, за твердженням місцевих вчених, поклала обов'язок дотримуватись її положень і, зокрема, тих, які стосуються реалізації місцевої автономії територіальних громад [1, с. 80]. Відповідно до пункту 1 статті 3 Закону "Про місцеве публічне управління" від 2001 року, "місцева автономія – це право та ефективна спроможність органів місцевого публічного управління вирішувати та управляти від імені та в інтересах місцевих громад, які вони представляють, публічними справами на умовах закону"[2]. Цим правом користуються місцеві ради та ради мерів, а також ради повітів та їхні голови, органи місцевого публічного управління, обрані загальним, рівним, прямим, таємним і вільним голосуванням. Статтею 4 цього ж Закону передбачено, що місцева автономія є лише адміністративною і фінансовою та здійснюється на основі та в межах передбачених законом. На думку румунських науковців, фінансова автономія територіальних громад є вкрай необхідною, оскільки адміністративна автономія буда б неможлива без фінансової, яка здійснює матеріальне забезпечення її діяльності. Ще одним вагомим аргументом є те, що місцеві громади знають власні можливості щодо фінансових ресурсів публічного походження та потреби щодо витрат, які повинні бути покриті для виробництва послуг на місцевому рівні [3, с. 104].

Принципи місцевої фінансової автономії розкриваються в статті 16 Закону "Про місцеві публічні фінанси" від 2006 року, зокрема, закріплюється право адміністративно-територіальних одиниць на

достатні фінансові ресурси, які органи місцевого публічного управління можуть використовувати для виконання своїх повноважень на підставі та в межах, передбачених законом [4]. В статті 5 цього ж закону закріплено перелік доходів місцевого бюджету: а) власні доходи, що складаються з податків, зборів, внесків, інших платежів, відрахувань від податку на прибуток; б) відрахування від окремих доходів державного бюджету; в) дотації отримані з державного та інших бюджетів; г) пожертвування та спонсорство.

Традиційно на особливу увагу заслуговують власні доходи місцевих бюджетів, представлені місцевими податками та зборами, щодо яких органи місцевого публічного управління володіють реальними повноваженнями. Відповідно до пункту 2 статті 139 Конституції Румунії "місцеві податки та збори встановлюються місцевими чи повітовими радами в межах та на умовах встановлених законом" [5]. Характерно, що на відміну від України чи Республіки Польща, наявність податкових повноважень не обмежується найнижчою ланкою органів місцевого самоврядування [6]. Стаття 27 Закону "Про місцеві публічні фінанси" від 2006 року, деталізуючи положення конституції, закріплює, що "місцеві податки та збори затверджуються місцевими, повітовими радами та Генеральною радою муніципалітету Бухареста, залежно від обставин, в межах та на умовах закону" [4]. Сам же перелік міститься в Фіскальному кодексі. Відповідно до статті 454 якого, місцеві податки та збори поділяються на три великі групи: 1) базові місцеві податки (податок на нерухоме майно; земельний податок; податок на транспортні засоби; плата за видачу сертифікатів, погоджень та дозволів; плата за використання засобів реклами та рекламу; податок на публічні покази); 2) спеціальні місцеві податки (парафіскалітети або цільові місцеві збори, які встановлюються місцевою радою для фінансування певних публічних послуг, що мають специфічний характер, і якими безпосередньо користуються окремі фізичні або юридичні особи); 3) інші місцеві податки (прямо передбачені Фіскальним кодексом місцеві збори, які не входять до переліку базових місцевих податків, та мають цивільно-адміністративний або сервісний характер, тобто часто пов'язані з конкретними послугами або адміністративними діями з боку органів місцевого самоврядування).

Щодо кожної з названих груп податкові повноваження органів місцевого самоврядування Румунії відрізняються. Найбільш традиційними є повноваження щодо базових місцевих податків. Тут повноваження органів місцевого самоврядування, як і в Україні, фактично складаються з двох елементів. По-перше, встановлення конкретних ставок податків в граничних межах, визначених Фіскальним кодексом. Щороку до 30 квітня місцева рада повинна ухвалити рішення про розміри ставок на наступний рік та врахувати індексацію згідно з інфляційним коефіцієнтом, встановленим Міністерством фінансів. У

деяких випадках розмір ставки податку може бути вищим за максимальну межу передбачену Фіскальним кодексом, По-друге, надання податкових пільг або звільнень (наприклад, пенсіонерам, інвалідам, багатодітним сім'ям) залежно від місцевих умов та соціальної політики.

Компетенція органів місцевого самоврядування щодо спеціальних податків **(impozite și taxe speciale)** є значно ширшою та включає певні повноваження як в сфері встановлення так й адміністрування. Місцеві ради мають право самостійно запроваджувати спеціальні податки шляхом прийняття відповідного рішення. Для прикладу можна навести: спеціальний податок за паркування; збір за прибирання/вивезення сміття; збір за освітлення вулиць; збір за охорону громадського порядку; збір за використання публічного простору. Місцеві ради самостійно визначають всі елементи юридичної конструкції даного платежу з врахуванням того, що ставки мають встановлюватись виходячи з витрат на відповідну послугу, тобто за принципом покриття витрат [7, с. 105]. Крім того, податкове законодавство передбачає, що встановлення спеціальних податків має також відповідати принципам: еквівалентності (платіж має бути пов'язаний з конкретною послугою, якою користується платник); прозорості (рішення про введення повинно містити обґрунтування витрат, які покриваються); участі громадськості (необхідність попереднього громадського обговорення). За облік, нарахування, сплату та контроль спеціальних податків відповідають місцеві податкові служби (Direcția de Impozite și Taxe Locale). Вони мають повноваження проводити податкові перевірки, застосовувати штрафи та пеню, а також примусове стягнення.

Незважаючи на те, що спеціальні податки запроваджуються за розсудом органу місцевого самоврядування, при їх встановлення місцева влада не може діяти безвідповідально. Надходження від спеціальних податків не мають перевищувати реальні витрати на послугу. За дотриманням законодавства здійснюється адміністративний контроль префектом та прокуратурою. В румунській юридичній доктрині та практиці існує чимала дискусія щодо спеціальних податків. Конституційний Суд Румунії в 2012 році розглядаючи питання щодо їх конституційності використав поширений у французькій фінансово-правовій доктрині термін "парафіскалітети".

Інші місцеві податки можуть запроваджуватись рішенням органу місцевого самоврядування виходячи з потреб громади. Мають виключно цільовий характер та призначені для покриття витрат на певні адміністративні чи сервісні дії (наприклад, збір за видачу дозволу на будівництво, збір за реєстрацію підприємства…). Органи місцевого самоврядування визначають всі елементи юридичної конструкції інших місцевих податків, включаючи ставки, пільги, порядок сплати та здійснюють адміністрування цих платежів.

Підсумовуючи вище викладене, можна зазначити, що органи місцевого самоврядування в Румунії мають значно ширшу автономію у сфері податкової політики, ніж в Україні, що відповідає європейським принципам децентралізації та фінансової самостійності органів місцевого самоврядування. Податкове законодавство Румунії передбачає більш гнучку систему місцевих податків та зборів, а податкові повноваження органів місцевого самоврядування включають: 1) право регулювати ставки базових місцевих податків у встановлених Фіскальним кодексом межах, а у необхідних випадках встановлювати розмір ставок вищий ніж передбачено законодавством, що дозволяє адаптувати податкову політику до потреб громади; 2) право самостійно запроваджувати спеціальні та інші місцеві податки, що дає змогу використовувати додаткові джерела фінансування публічних потреб; 3) право встановлювати податкові пільги та звільнення з усіх трьох груп місцевих податків та зборів, що надає можливість враховувати місцеві умови та соціальну політику; 4) право адмініструвати та контролювати сплату місцевих податків, що стимулює ефективне управління фінансами місцевого самоврядування. Таким чином, система податкових повноважень органів місцевого самоврядування в Румунії характеризується балансом між централізованим наглядом держави і муніципальною свободою, сприяє прозорому управлінню та підвищенню відповідальності органів місцевого самоврядування перед своїми громадами.

Література:

1. Profiroiu A., Profiroiu M. Autonomia financiară a colectivităţilor locale din România – premise a succesului descentralizării. Transylvanian Review of Administrative Sciences, 2007, №19, P. 77-85.

2. Legea nr. 215 din 23 aprilie 2002 (republicată) administratiei publice locale. Monitorul Oficial, 2007, nr. 123.

3. Tudor Marian, Iancu Daniela, Drăghici Andreea. Drept financiar. Editura Universităţii din Piteşti, 2009. 368p.

4. Legea nr. 273 din 29 iunie 2006 privind finanţele publice locale. Monitorul Oficial, 2006, Partea I nr. 618.

5. Constituţia României. Електронний ресурс: https://www.constitutiaromaniei.ro/art-139-impozite-taxe-si-alte-contributii/

6. Бабін І.І. Особливості правового регулювання системи податків органів місцевого самоврядування в Республіці Польща. Аналітично-порівняльне правознавство. 2024. № 1. – С. 94-99. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.01.15

7. Costaș C.F., Zah A.M., Puț S.I. *Drept fiscal. Caiet de seminar*, ed. a III-a, Ed. Solomon, București, 2017, 190 p.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-64

МЕЖІ ДИСКРЕЦІЙНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ В КОНТЕКСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Вдовічен Віталій Анатолійович
доктор юридичних наук, професор кафедри публічного права,
декан юридичного факультету,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

Актуальність проблеми меж дискреційних повноважень публічної адміністрації в контексті гарантування прав людини зумовлена кількома ключовими чинниками. По-перше, це ризик зловживання владою. Дискреційні повноваження, які передбачають можливість самостійного вибору рішень у межах закону, створюють потенційний простір для свавілля, якщо їх реалізація не супроводжується чіткими правовими та процедурними обмеженнями. Це безпосередньо впливає на дотримання прав людини. По-друге, недостатність правових запобіжників. У національному законодавстві часто бракує ефективних механізмів контролю за реалізацією адміністративної дискреції, що ускладнює захист особи від неправомірних або непропорційних дій органів влади. По-третє, Європейські правові стандарти. Європейський суд з прав людини у своїй практиці наголошує на необхідності прозорості, обґрунтованості та пропорційності при здійсненні дискреції. Україна, як член Ради Європи, зобов'язана впроваджувати ці стандарти у свою адміністративну практику. По-четверте, вимоги правової держави. Одним із ключових принципів правової держави є обмеження державної влади правом. У цьому контексті встановлення і дотримання меж дискреційних повноважень є інструментом забезпечення верховенства права. По-п'яте, сучасні виклики публічного адміністрування. В умовах воєнного стану, реформування публічного адміністрування, діджиталізації та післявоєнного відновлення України особливо важливо забезпечити, щоб рішення публічної адміністрації, навіть у кризових умовах, не порушували основоположні права і свободи.

Категорія «дискреційних повноважень» є однією з фундаментальних в адміністративно-процедурному законодавстві, адже згідно Закону України «Про адміністративну процедуру», а саме п. 7 ч. 1 статті 2 – «дискреційне повноваження – повноваження, надане адміністративному органу законом, обирати один із можливих варіантів рішення відповідно до закону та мети, з якою таке повноваження надано» [1]. **Наявність дискреційних повноважень є способом, завдяки якому вирішуються існуючі проблеми у правозастосовчій практиці публічної**

адміністрації та їх посадових і службових осіб [2, с. 45]. І переважна більшість принципів адміністративної процедури, які знайшли свою втілення в згаданому вище Законі України (верховенство права, у тому числі законності та юридичної визначеності; рівність перед законом; обґрунтованість; безсторонність (неупередженість) адміністративного органу; добросовісність і розсудливість; пропорційність; відкритість; своєчасність і розумний строк; ефективність; презумпція правомірності дій та вимог особи; офіційність; гарантування права особи на участь в адміністративному провадженні; гарантування ефективних засобів правового захисту [1, ст. 4]), розрахована на реалізацію адміністративними органами дискреційних повноважень. При цьому, як відзначають науковці, невід'ємним складником дискреційних повноважень, крім наявності визначених законом варіантів рішень, що можуть бути прийняті адміністративним органом за наявності певних підстав, є наявність у адміністративного органу права діяти на власний розсуд [3, с. 124]. Слід зазначити, що в концептуальному вимірі Закон України «Про адміністративну процедуру» зорієнтований переважно на регулювання відносин, у яких адміністративні органи реалізують надані їм дискреційні повноваження. Основною метою цього нормативного акта є встановлення процедурних рамок, які обмежують вільний розсуд адміністративних органів, забезпечуючи тим самим юридично визначені межі дискреції. Такий підхід покликаний мінімізувати ризики свавільного втручання у сферу прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, зміцнюючи гарантії їхнього належного процесуального захисту у взаєминах з публічною адміністрацією.

Також варто і згадати про дефеніцію «дискреційного повноваження», яке наведено в Методології проведення антикорупційної експертизи, яка затверджена наказом Міністерства юстиції України від 24.04.2017 № 1395/5. Відповідно до пункту 1.6. цієї Методології «дискреційні повноваження – це сукупність прав та обов'язків органів державної влади та місцевого самоврядування, осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, що надають можливість на власний розсуд визначити повністю або частково вид і зміст управлінського рішення, яке приймається, або можливість вибору на власний розсуд одного з декількох варіантів управлінських рішень, передбачених нормативно-правовим актом, проектом нормативно-правового акта» [4].

У процесі аналізу наведених законодавчих положень привертає увагу відсутність чіткого визначення умов, за яких дискреційні повноваження можуть бути реалізовані, а також відсутність окреслення меж адміністративної дискреції. Спільною рисою цих норм є лише закріплена на рівні закону можливість адміністративного органу самостійно обирати варіант поведінки в межах наданих повноважень.

Однак, саме чітко встановлені межі дискреції слугують гарантією того, що органи влади не перевищать свої повноваження й не діятимуть довільно, обираючи варіант поведінки та прикриваючи рішення формальною законністю.

У європейському правовому просторі, зокрема в практиці Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), вироблено низку підходів, що визначають допустимі межі реалізації дискреційних повноважень органами публічної адміністрації. Ключовим є принцип верховенства права, який вимагає, щоб будь-яке втручання держави у права людини було передбачуваним, необхідним у демократичному суспільстві та пропорційним поставленій меті. ЄСПЛ послідовно наголошує, що наявність дискреційного повноваження не означає абсолютної свободи дій. Навпаки, держава зобов'язана забезпечити достатні процесуальні гарантії та створити ефективні механізми оскарження адміністративних рішень, прийнятих у межах дискреції. Особлива увага приділяється обґрунтуванню рішень, забезпеченню доступу особи до матеріалів справи та дотриманню принципів рівності, неупередженості й прозорості. У межах концепції «margin of appreciation» [5] (межі розсуду), ЄСПЛ визнає, що національні органи мають певну свободу дій у реалізації політики, але ця свобода не є безмежною. Вона підлягає контролю на предмет зловживань і невиправданого обмеження прав людини. Чим більше зачіпається «ядро» фундаментальних прав, тим вужчими мають бути межі допустимого адміністративного розсуду. Таким чином, європейські стандарти формують модель публічної адміністрації, в якій дискреція не є загрозою для прав людини, а дієвим інструментом прийняття гнучких, однак підзвітних та правомірних управлінських рішень.

Визнання та реалізація дискреційних повноважень у діяльності публічної адміністрації, з одного боку, обумовлені актуальними викликами сучасності, зокрема глобалізаційними процесами, а з іншого – вимагають чіткого дотримання принципу законності, що передбачає дію органів влади виключно в межах наданих повноважень. Одним із пріоритетів сучасної правової держави є не стільки надання дискреції, скільки встановлення її обґрунтованих меж, які унеможливлюють свавільне застосування адміністративного розсуду. У цьому зв'язку особливого значення набуває законодавче визначення умов реалізації дискреційних повноважень, а також процедурних і матеріальних меж, що забезпечують баланс між управлінською доцільністю та захистом прав людини в системі публічного адміністрування.

Література:

1. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 р. № 2073-IX. Офіційний вісник України. 2022. № 49. Ст. 2675. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#n16

2. Горбалінський В. В. Актуальні підходи до розуміння поняття дискреційних повноважень публічної адміністрації. *Нове українське право*. 2022. №4. С. 44-49. DOI https://doi.org/10.51989/NUL.2022.4.7

3. Лук'янець Д. М. Дискреційні повноваження в контексті правового регулювання адміністративної процедури. *Проблеми законності*. 2023. Вип. 163. С. 111–127. DOI https://doi.org/10.21564/2414-990X.163.292134.

4. Про затвердження Методології проведення антикорупційної експертизи» Наказ Міністерства юстиції України від 24.04.2017 № 1395/5. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1395323-17#Text

5. Gerards J. The Margin of Appreciation Doctrine, the Very Weighty Reasons Test and Grounds of Discrimination (May 1, 2017). M. Balboni (ed), *The principle of discrimination and the European Convention of Human Rights*, Editoriale Scientifica, 2017. DOI http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2875230

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-65

ПРИНЦИП ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ЯК ОСНОВА НОТАРІАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ

Вдовічена Лідія Іванівна
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічного права,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
м. Чернівці, Україна

Принцип верховенства права (Rule of Law) є фундаментальним у сучасній правовій державі, пронизуючи всі сфери правового регулювання. Особливого значення він набуває у контексті здійснення делегованих публічно-правових функцій органами та посадовими особами, до яких належить і нотаріат. Адже, згідно статті 3 Закону України «Про нотаріат» визначено, «нотаріус – це уповноважена державою фізична особа, яка здійснює нотаріальну діяльність у державній нотаріальній конторі, державному нотаріальному архіві або незалежну професійну нотаріальну діяльність, зокрема посвідчує права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняє інші нотаріальні

дії, передбачені законом, з метою надання їм юридичної вірогідності» [1, ст. 3]. Тому, можна стверджувати, що нотаріальна діяльність, спрямована на забезпечення безспірності цивільних прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, безпосередньо залежить від неухильного дотримання принципу верховенства права. І як відзначається в науковій літературі, що «гарантований державою порядок фіксації безспірних прав та фактів з метою надання їм юридичної вірогідності, можна розглядати як один із практичних процесуальних механізмів реалізації принципу верховенства права, оскільки через правозастосування, у процесі позасудового захисту прав та інтересів людини, яким є нотаріат, стає зрозумілим величезний потенціал цього принципу для забезпечення законності нотаріальних актів та правових наслідків, які настають для учасників процесу після їх оформлення [2, с. 86-87].

Безспірним є те, що феномен верховенства права є багатоаспектним і включає низку взаємопов'язаних елементів. У доктринальному розумінні він охоплює панування закону (supremacy of law), рівність усіх перед законом і судом (equality before the law), ефективний захист прав і свобод людини (effective protection of human rights and freedoms), поділ влади (separation of powers), незалежність судової влади (independence of the judiciary) та правову визначеність (legal certainty). Нотаріальна юрисдикція за своєю суттю спрямована на забезпечення реалізації прав і свобод людини та громадянина, оскільки саме через неї держава, виступаючи як механізм задоволення публічних інтересів суспільства, виконує одну зі своїх ключових функцій, враховуючи як публічні, так і приватні інтереси. Нотаріуси отримують свої повноваження від держави, а діяльність нотаріату здійснюється відповідно до вимог закону, з обов'язковим дотриманням встановлених процедур, головним чином шляхом вчинення нотаріальних дій. Водночас особливою рисою нотаріату, що виокремлює його серед інших правоохоронних органів, є превентивний характер його юридичної діяльності.

У контексті нотаріальної юрисдикції принцип верховенства права проявляється у наступних аспектах:

1) Законність нотаріальної діяльності: нотаріус зобов'язаний діяти виключно на підставі закону, у межах наданих йому повноважень та у спосіб, передбачений законодавством. Будь-яке відхилення від законодавчих вимог є неприпустимим і може призвести до оскарження нотаріальної дії. Так, науковці відзначають, що «матеріально-правовий прояв принципу законності полягає в правилах, згідно з якими нотаріус вчиняє нотаріальні дії, керуючись правовими нормами, що регулюють певні матеріальні правовідносини. Процесуально-правовий прояв принципу законності полягає в обов'язку нотаріуса дотримуватися порядку вчинення будь-якої нотаріальної дії, що точно врегульований

законодавством. Чітке врегулювання законом порядку здійснення нотаріальної діяльності має виняткове значення: будь-який державний чи приватний нотаріус вчинюють нотаріальні дії за одними й тими самими правилами. Отже, дотримання вимог нотаріальних процесуальних норм поряд із нормами матеріальними – неодмінна умова постановлення законного нотаріального акту [3, с. 28-29].

2) Захист прав і свобод особи: нотаріус повинен забезпечувати реалізацію та захист прав і свобод осіб, які звертаються за вчиненням нотаріальних дій. Це включає перевірку законності документів, роз'яснення правових наслідків вчинюваних дій, забезпечення добровільності волевиявлення сторін та запобігання вчиненню правочинів, що суперечать закону або порушують права третіх осіб.

3) Юридична визначеність: нотаріальні дії мають сприяти правовій визначеності у цивільних правовідносинах. Вчинені нотаріусом документи мають підвищену доказову силу, що зменшує ризик виникнення спорів у майбутньому [4, с. 267].

4) Встановлення процедури вчинення нотаріальних дій: детальна регламентація порядку вчинення нотаріальних дій (посвідчення правочинів, видача свідоцтв, вчинення виконавчих написів тощо) спрямована на забезпечення їх законності та об'єктивності. Дотримання встановлених процедур є гарантією захисту прав та інтересів учасників нотаріального процесу.

5) Контроль за діяльністю нотаріальною діяльністю та визначення відповідальності нотаріуса: держава, в особі уповноважених органів, здійснює контроль за діяльністю нотаріусів з метою забезпечення дотримання ними принципів права та законодавства (мова йде про органи юстиції, Нотаріальну палату України, суди, які здійснюють відповідні контрольні функції). Крім того, за порушення законодавства при вчиненні нотаріальних дій нотаріус несе юридичну відповідальність, включаючи дисциплінарну, цивільно-правову, адміністративну та кримінальну [5, с. 154].

Принцип верховенства права є основою та вихідним началом реалізації ефективної нотаріальної юрисдикції. Його неухильне дотримання є запорукою забезпечення законності захисту прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, а також зміцнення довіри суспільства до нотаріальної системи. Вирішення існуючих проблемних аспектів та впровадження елементів принципу верховенства права в нотаріально-правову дійсність сприятиме зміцненню інституту нотаріату в Україні та підвищенню його ролі у розбудові правової держави.

Література:

1. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-XII [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3425-12/page

2. Горбань Н. Реалізація конституційного принципу верховенства права у нотаріальному процесі. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2021. № 91. С. 86-90.

3. Баранкова В. В. Законність нотаріальних актів. *Право і суспільство*. 2021. № 4. С. 28-34 DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.4.4

4. Вдовічена Л. І. Правова природа нотаріальної дії: питання нормативного врегулювання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, Серія ПРАВО. 2024, Випуск 85: частина 2. С. 264-269 DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.38

5. Vdovichen V., Vdovichena L. (2019) Professional responsibility of notaries: ontological aspect. *European Journal Of Law And Public Administration* 6 (2), 148-156 DOI https://doi.org/10.18662/eljpa/92

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-66

АДМІНІСТРУВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ ЯК КЛЮЧОВИЙ ІНСТРУМЕНТ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Волошена Вікторія Олександрівна
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти,
Науковий керівник: ***Чайка Вікторія Вікторівна***
докторка юридичних наук, доцентка,
професорка кафедри фінансового та податкового права,
Державний податковий університет
м. Ірпінь, Україна

Глобалізаційні процеси та динамічні зміни соціально-політичного ландшафту України актуалізують питання захисту прав людини через механізми відповідальності державних службовців. Сучасне суспільство все більше усвідомлює необхідність контролю за діями влади, вимагаючи прозорості та відповідальності в ухваленні рішень. Цей контроль не лише забезпечує дотримання законності, але й стає фундаментальною гарантією захисту прав і свобод кожного громадянина.

Відповідальність державних службовців – це не абстрактне поняття, а реальний механізм, що забезпечує баланс між владою та суспільством. Коли посадовець приймає рішення, він повинен усвідомлювати потенційні наслідки не лише для державного апарату, але й для конкретних людей. Ця відповідальність має багатовимірний характер – від дисциплінарної до кримінальної, формуючи комплексну систему стримувань і противаг.

Закон України «Про державну службу» регламентує дисциплінарну та матеріальну відповідальність держслужбовців. Згідно зі статтею 64, за неналежне виконання обов'язків або порушення етики держслужбовці притягаються до дисциплінарної відповідальності. Стаття 80 передбачає, що держава відшкодовує збитки, завдані неправомірними діями держслужбовців, зберігаючи право регресної вимоги до винних осіб. Матеріальна відповідальність держслужбовця застосовується лише за умисно заподіяну шкоду [1].

Варто погодитись із думкою В. Дідача, який у своєму дослідженні зазначає, що відповідальність представників державної служби визначається правовими нормами як особлива система взаємовідносин між державою (через уповноважені органи та посадових осіб) і самими державними службовцями. Ця система характеризується унікальним механізмом реалізації та специфічними санкціями. З одного боку, така відповідальність виникає внаслідок правопорушень, вчинених державними службовцями, і передбачає необхідність зазнати певних обмежень особистісного, майнового та структурно-організаційного характеру (ретроспективний вимір). З іншого боку, вона проявляється як відповідальний стан зобов'язаної особи (позитивний вимір), що виявляється у правомірній поведінці, яка отримує схвалення чи заохочення від держави [2, с. 15].

Витоки цієї концепції сягають глибини демократичної традиції, де влада завжди мислиться як делегована народом, а отже – підзвітна йому. Службовець, отримуючи владні повноваження, бере на себе не лише обов'язки, але й додаткову міру відповідальності перед суспільством. Саме в цьому контексті адміністрування відповідальності стає не каральним механізмом, а складним інструментом гармонізації відносин між державою та громадянином.

Захист прав людини через інститут відповідальності реалізується у кількох площинах. По-перше, це превентивний вплив – чітке розуміння наслідків порушень стримує потенційні зловживання владою. По-друге, це відновлювальна функція – компенсація шкоди та поновлення порушених прав. По-третє, це виховний ефект – формування відповідальної правової культури серед державних службовців.

Досвід розвинених демократій свідчить, що ефективне адміністрування відповідальності неможливе без інституційної

незалежності контролюючих органів. Коли орган, що розслідує порушення, залежить від суб'єкта розслідування, система втрачає свою ефективність. Тому інституційна автономія стає наріжним каменем у будівництві справедливої системи відповідальності.

Варто наголосити, що порядок притягнення громадян і державних службовців до юридичної відповідальності різниться. Для держслужбовців закон про державну службу встановлює спеціальну процедуру: уповноважені посадові особи реагують на певні проступки (дію чи бездіяльність) та застосовують до порушника примусові заходи, обов'язкові до виконання й пов'язані з негативними наслідками, визначеними відповідною санкцією норми [3, с. 236].

Цифрова трансформація державного управління відкриває нові горизонти для адміністрування відповідальності. Електронне урядування не лише спрощує доступ до публічних послуг, але й робить дії влади більш прозорими, фіксованими та підконтрольними. Цифровий слід рішень державних службовців стає додатковою гарантією захисту прав громадян від свавілля та зловживань.

Водночас важливо усвідомлювати, що надмірна зарегульованість може паралізувати ініціативу та інноваційність у державному секторі. Баланс між суворим контролем та простором для управлінської дискреції – це мистецтво, яким має оволодіти сучасна система адміністрування відповідальності.

У центрі цієї складної системи завжди залишається людина – з її гідністю, правами та свободами. Відповідальність державних службовців є не самоціллю, а засобом забезпечення гуманістичних цінностей сучасного суспільства. Коли державний апарат служить людині, а не навпаки – тоді відбувається справжня реалізація принципу верховенства права.

Розвиток інституту відповідальності державних службовців потребує не лише нормативних змін, але й глибинної трансформації свідомості – як самих службовців, так і суспільства. Формування культури відповідальності та взаємної поваги стає довгостроковим завданням, що виходить за межі суто юридичних механізмів. Проте саме ця культурна трансформація може стати найміцнішим фундаментом для захисту прав людини у сучасній державі.

У висновку варто зазначити, що Ефективний захист прав людини в Україні нерозривно пов'язаний із дієвим інститутом відповідальності державних службовців. Умови глобалізації, війни та стрімкої цифрової трансформації висувають підвищені вимоги до публічної влади: прозорість рішень, запобігання зловживанням і реальну підзвітність перед суспільством.

Система відповідальності посадовців повинна ґрунтуватися на трьох ключових засадах:

1. Інституційна незалежність контролю – автономні органи нагляду гарантують неупереджене розслідування й неминучість санкцій.

2. Баланс стримувань і простору для ініціативи – жорсткі правила доповнюються управлінською дискрецією, що стимулює інноваційність, але не допускає свавілля.

3. Цифрова транспарентність – електронне урядування фіксує кожний крок посадовця, створюючи «цифровий слід», який зміцнює довіру громадян.

Досягнення цих цілей потребує не лише вдосконалення законодавства, а й культурної зміни мислення державних службовців і громадян. Коли відповідальність стає невід'ємною частиною державної служби, а принцип «влада служить людині» реалізується на практиці, формується стійка правова держава, у якій права та свободи кожного надійно захищені.

Література:

1. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII : станом на 1 січ. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text

2. Дідач В. І. Відповідальність державних службовців як поняття правової науки. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2020. № 4. С. 11–16. URL: https://doi.org/10.32840/1813-338x-2020.4.2

3. Грищук А. Загальнотеоретичні аспекти відповідальності державних службовців. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2022. № 71. С. 234–238. URL: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.71.39

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-67

ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ

Гамалюк Богдан Михайлович
кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри права та публічного управління,
ЗВО «Університет Короля Данила»
м. Івано-Франківськ, Україна

Мельничук Василь Іванович
доктор філософії,
доцент кафедри права та публічного управління,
ЗВО «Університет Короля Данила»
м. Івано-Франківськ, Україна

Пташник Олександра Іванівна
кандидат соціологічних наук,
в.о. завідувача кафедри права та публічного управління,
ЗВО «Університет Короля Данила»
м. Івано-Франківськ, Україна

Забезпечення прав людини є фундаментальним принципом демократичної держави та ключовим критерієм ефективності системи публічного управління. В умовах стрімких суспільно-політичних трансформацій, зростання ролі електронного врядування, децентралізації та глобальних викликів, питання захисту прав людини набуває особливої актуальності. Публічні органи, здійснюючи владні повноваження, безпосередньо впливають на реалізацію і захист основних прав і свобод громадян, що вимагає удосконалення механізмів правового регулювання, підвищення стандартів прозорості, підзвітності та відповідальності.

Зважаючи на підвищені вимоги до відкритості управлінських процесів та на зростання запиту суспільства на якісний правовий захист, виникає необхідність глибокого дослідження особливостей гарантування прав людини у сфері публічного управління. Особливого значення набуває проблема запобігання порушенням прав у процесі прийняття адміністративних рішень, ефективності інститутів адміністративного оскарження та судового захисту, а також запровадження превентивних механізмів для забезпечення балансу між публічними інтересами і правами особи.

Проблематика захисту прав людини в сфері публічного управління набуває особливої значущості в умовах сучасних трансформаційних процесів державотворення та формування правової держави. В контексті європейської інтеграції України та реформування публічної адміністрації, питання ефективного гарантування прав громадян у взаємодії з органами влади виступає ключовим індикатором демократичності та зрілості суспільства.

Сучасний етап розвитку публічного управління характеризується низкою суттєвих викликів:

1) протиріччя між адміністративною ефективністю та правами громадян – посилення функцій державного управління нерідко супроводжується ризиками бюрократизації та обмеження прав учасників адміністративних відносин;

2) дефіцит механізмів публічного контролю – недостатня розробленість інститутів громадського впливу на прийняття управлінських рішень;

3) недосконаліть адміністративно-правових гарантій – відсутність ефективних процедур оскарження дій чи бездіяльності органів публічної влади.

На думку Я. В. Лазура, «рівень захищеності прав людини є ключовим індикатором якості державного устрою, відображаючи ступінь його демократичності, прихильності до правових принципів, моральних засад та загальнолюдських цінностей. Визнання, дотримання та захист фундаментальних прав і свобод є однією з основних характеристик правової, соціальної та демократичної держави. У зв'язку з цим, держави створюють і підтримують різноманітні засоби та механізми для забезпечення прав і свобод людини, відновлення порушених прав та компенсації завданої шкоди. Ці механізми варіюються залежно від рівня розвитку демократії, традицій, прогресивності та економічного стану держави, а також інших факторів» [1].

Вакуленко О. Ф. вважає, що «для реалізації соціального механізму важливим є дотримання принципів, адже вони допомагають об’єднати норми права, зокрема захисту людини. Механізми захисту прав людини в системі публічного управління є важливим елементом забезпечення справедливості та демократичного розвитку суспільства. Вони включають сукупність правових, організаційних та інституційних засобів, які спрямовані на забезпечення дотримання, реалізації та відновлення прав людини. Теоретично ці механізми ґрунтуються на концепції верховенства права, що гарантує кожній людині захист її прав на рівні державних і міжнародних інституцій» [2].

Сучасна система публічного управління в Україні стикається з низкою системних проблем у сфері захисту прав людини, що обумовлено як об'єктивними факторами трансформації державного

апарату, так і суб'єктивними чинниками адміністративної культури. На нашу думку, до проблемних аспектів відносяться: *1) інституційні дефіцити механізмів захисту:* фрагментарність системи адміністративних скарг; відсутність єдиного координаційного органу з моніторингу прав людини; неефективність превентивних механізмів захисту; *2) процесуальні бар'єри:* надмірна формалізація процедур оскарження: тривалі строки розгляду скарг; складнощі у доступі до інформації про хід розгляду; *3) культурно-управлінські проблеми:* патерналістські підходи у взаємодії «держава-громадянин»; недостатня професійна етика держслужбовців; слабка поінформованість громадян про свої права; *4) технологічні виклики:* відставання цифровізації від потреб публічного управління; неефективність електронних сервісів; проблеми кібербезпеки персональних даних; *5) міжнародно-правові аспекти:* невідповідність окремих процедур стандартам ЄС; складність імплементації європейських механізмів захисту; недостатнє використання практики ЄСПЛ.

Вирішення цих проблем потребує комплексного підходу, що передбачає:

- гармонізацію законодавства з європейськими стандартами;
- вдосконалення адміністративних процедур;
- розвиток цифрових інструментів захисту прав;
- формування нової етики публічного служіння.

«Реалізація інституційного механізму захисту прав людини в системі публічного управління є складним процесом, що вимагає всебічного забезпечення через систему політичних, економічних, юридичних та світоглядно-ціннісних гарантій. Ці гарантії створюють необхідні умови для ефективного функціонування органів публічної влади, забезпечують їхню підзвітність, прозорість та стабільність у виконанні завдань із захисту прав громадян» [3].

Таким чином, дієвий захист прав людини у царині публічного управління є ключовим елементом формування правової, демократичної та соціальної країни. Гарантування прав та свобод громадян потребує від органів публічної влади не тільки формального дотримання норм закону, а й практичного втілення принципів законності, пропорційності, прозорості та підзвітності.

Специфіка захисту прав людини в публічному управлінні проявляється через потребу в збалансуванні між забезпеченням суспільного інтересу та індивідуальними правами особи. У цьому контексті особливе значення має розвиток адміністративно-процесуальних гарантій, удосконалення механізмів адміністративного й судового оскарження дій органів влади, а також запровадження превентивних заходів для недопущення порушень прав.

Публічне управління повинно бути спрямоване на активне залучення громадян до процесів прийняття рішень, що сприятиме підвищенню довіри до влади та зміцненню демократичних інституцій. Одночасно варто приділяти особливу увагу модернізації інформаційних технологій для забезпечення відкритого доступу до публічної інформації та цифрових послуг.

Підсумовуючи, вдосконалення системи захисту прав людини в публічному управлінні є стратегічним вектором підвищення ефективності державного управління та важливим попереднім кроком для побудови правової держави, орієнтованої на людину.

Література:

1. Лазур Я. В. Захист прав людини у публічному управлінні: євроінтеграційний контекст: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. 164 с.

2. Вакуленко О.Ф. Механізм забезпечення соціальної функції держави у публічній сфері. Юридична наука. 2020. № 5. С. 68-79. DOI: 10.32844/2222-5374-2020-107-5-1.08. (дата звернення 28.04.2025).

3. Пушкаренко С.О. Гарантії реалізації інституційного механізму захисту прав людини в системі публічного управління. Актуальні проблеми у сфері публічного управління. 2024. № 41. С. 214-219.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-68

РЕГУЛЮВАННЯ ОПОДАТКУВАННЯ АЗАРТНИХ ІГОР І ПРАВА ЛЮДИНИ: БАЛАНС ІНТЕРЕСІВ У ПРАВОВОМУ ПОЛІ

Євсєєв Данило Ігорович
здобувач,
Науково-дослідний інститут публічного права
м. Київ, Україна

Масштаби ринку грального бізнесу показує статистика сплати податків організаторами азартних ігор. За 2021 рік організатори азартних ігор сплатили 204,8 млн грн податків, за 2022 рік – 730,9 млн грн, тоді як після активізації роботи тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України за січень-жовтень 2023 року податкові надходження від грального бізнесу склали 7,35 млрд грн. Це в 10 разів більше від повного 2022 року та в 37 разів більше від 2021 року. За весь 2023 рік гральний бізнес сплатив до бюджету 10,4 млрд грн податків [1, с. 289]. За 2024 – рекордні 17 млрд грн [2]. Це свідчить про зростання легального ринку

грального бізнесу, тобто те, що українці почали грати більше. Але, дозволяючи людям грати в азартні ігри, держава має розуміти соціальні ризики та небезпеки для психічного здоров'я азартних ігор.

Як слушно та обґрунтовано зазначає З. М. Топорецька, при легалізації грального бізнесу завдання держави полягає в пошуку балансу інтересів, тобто держава не може послуговуватись лише питанням сплати податків та наповнення бюджету, а повинна обрати таку модель регулювання грального бізнесу, при якій гравець буде захищений від ризиків ігрової залежності, а суспільство в цілому – від шкідливого впливу азартних ігор [3, с. 57]. Тому при врегулюванні ринку грального бізнесу на перше місце має виходити реалізація не економічної, а соціальної функції держави, що підтверджується практикою провідних країн Європи [4, с. 211].

Обираючи модель оподаткування грального бізнесу, на нашу думку, держава теж повинна послуговуватись інтересами суспільства. Так, ввівши зависоке податкове навантаження, держава тим самим сприятиме тінізації грального бізнесу, що призведе до розвитку нелегального грального бізнесу, який, як вказують М. А. Погорецький та З. М. Топорецька, є набагато більше небезпечний для гравця, ніж законний гральний бізнес [5, с. 33]. Але встановлюючи занадто лояльний режим оподаткування, держава має бути готова до стрімкого поширення ринку легального грального бізнесу, який в цілому при неконтрольованому поширенні наземних гральних закладів та онлайн-закладів створює умови для вільної доступності азартних ігор для необмеженої кількості гравців, а тому в цілому несе негативні соціальні ризики, коли значна кількість членів суспільства обирає для проведення дозвілля не корисну діяльність (спорт, екскурсії), а шкідливу (азартні ігри), що не сприяє утвердженню і збереженню суспільних цінностей.

Проте суспільно шкідливі види діяльності завжди мали модель оподаткування, яка характеризувалась значно більшим податковим навантаженням на галузь, ніж інші види діяльності. Так, наприклад, алкоголь, тютюн, видобуток корисних копалин, діяльність ломбардів, обміну валют, лотерейна діяльність тощо зазвичай мають вищі ставки податків, ніж інші галузі економіки (виробництво товарів чи надання послуг). Проте, легалізувавши в 2020 році гральний бізнес, держава не змінила підходи до його оподаткування. Тому сьогодні ринок живе за підходами до оподаткування 2010 року, коли гральний бізнес був заборонений.

Так, відповідно до Податкового кодексу України організатори азартних ігор сплачували: 10% від виручки від азартних ігор на гральний автоматах, 18% – від різниці між доходом і виплаченими виграшами для інших видів грального бізнесу (казино, казино онлайн, букмекерська діяльність), а також додатково 18% податку на прибуток, при цьому

сплачений податок на дохід не враховувався при обчисленні податку на прибуток. Окремо всі виграші незалежно від суми оподатковувались – 18% ПДФО та 1,5% військовий збір [6], при цьому ні розміри ставок, ні витрати на гру за певний період не враховуються. Крім того, на організаторів азартних ігор було покладено обов'язок подавати персоналізовану звітність про кожен виграш гравця незалежно від суми як на податкового агента, тоді як для операторів лотереї звітність була суттєво спрощена і встановлена по аналогії як для банків.

Як наслідок сьогодні різні види грального бізнесу оподатковуються за різними ставками та моделями, що призводить до тінізації одних видів і розширення інших. Щодо виграшів в азартні ігри, то їх оподаткування і складне адміністрування сприяє приховуванню реальних доходів громадян її маскуванню виграшів під повернення коштів чи інші виплати [7, с. 100].

Оскільки після легалізації грального бізнесу в 2020 році система оподаткування змінена не була, а Законом України «Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор» [8] впроваджено найвищу в Європі варіть ліцензій на організацію та проведення азартних ігор, зокрема, лише казино в Києві мало платити еквівалент 2 млн євро на рік, то стало очікуваним те, що вести «в білу» діяльність стало невигідно, а тому легалізований гральний бізнес опинився в «в тіні» з точки зору сплати податків, адже недосконале адміністрування дозволяло організаторам маніпулювати з фінансовими показниками своєї діяльності. Так, наприклад, легальний організатор азартних ігор в залах гральних автоматів повинен 90% виручки спрямувати на виграші, а 10% на податки. Тобто гроші для сплати за ліцензію, оплати заробітної плати працівникам, купівлю грального обладнання, оренду приміщення і т.д. вже не залишалось [9]. Чому держава свідомо зробила таку систему оподаткування, при якій бізнес або збитковий або в тіні незрозуміло. Серйозною перепоною для ефективного адміністрування податків стала відсутність Державної системи онлайн моніторингу, яка повинна була запрацювати не пізніше літа 2022 року, але так і не запрацювала.

Наразі і далі тривають дискусії щодо податкових змін для грального бізнесу, ніхто не заперечує їх важливість, але досі немає єдиної позиції щодо того, що і як необхідно змінити, щоб оподаткування грального бізнесу було справедливим, а його адміністрування ефективним. Обговорюють різні моделі: оподаткування виручки, оподаткування валового ігрового доходу (GGR – виручка зменшена на виплачені виграші), оподаткування чи ні додатково податком на прибуток і якщо так, то чи враховувати його при обрахунку GGR. Доволі складним питанням залишається лише ставка податку, але й модель адміністрування податків з виграшів. Всі ці питання потребують

глибоких наукових осмислень, вивчення зарубіжного досвіду. Спираючись на історію оподаткування грального бізнесу в Україні та порівнюючи систему оподаткування із надходженнями до бюджету, можна буде оцінити позитиви та недоліки кожної з них і напрацювати такі пропозиції, які б дозволили впровадити позитивні зміни, натомість усунивши прогалини в податковому законодавстві. Але важливо при впровадженні таких змін послуговуватись не інтересами наповнення бюджету, а суспільними інтересами та не забувати про захист прав гравців грати безпечно.

Література:

1. Pohoretskyi, M., Toporetska, Z., Vazhynskyi, V., Slobodian, I., & Yevsieiev, D. Investment in the Ukrainian gambling market in wartime. *Amazonia Investiga*. 2024. № 13(82). PP. 288-297.
2. Гральний бізнес торік збільшив сплату податків на 63%, до 17 млрд грн. URL: https://forbes.ua/news/gralniy-biznes-torik-zbilshiv-splatu-podatkiv-na-63-do-17-mlrd-grn-getmantsev-02012025-26000.
3. Топорецька З. М. Публічне управління грального бізнесом та лотерейною діяльністю і протидія злочинам, пов'язаним з ними: теорія та практика : монографія. Київ: Алерта, 2022. 424 с.
4. Топорецька З. М. Зарубіжний досвід реалізації соціальної функції публічного управління грального бізнесом. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences.* 2022. № 2. С. 211-216.
5. Погорецький М. А., Топорецька З. М. Розслідування зайняття грального бізнесом: процесуальні й криміналістичні засади: монографія. К.: Алерта, 2015. 250 с.
6. Податковий кодекс України: Закон України 2 грудня 2010 року № 2755-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text.
7. Євсєєв Д. І. Особливості адміністрування ПДФО з виграшів в азартні ігри та лотереї в Україні. *International scientific conference "Theoretical foundations of law, public management and practice of their application" : conference proceedings* (December 25–26, 2024. Riga, the Republic of Latvia). Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2024. С. 99-103.
8. Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор: Закон України від 14 липня 2020 року № 768-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/768-20#Text.
9. Топорецька З. Що не так з оподаткуванням ринку грального бізнесу. URL: https://blog.liga.net/user/ztoporetska/article/51617.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-69

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВООХОРОННОЇ ФУНКЦІЇ

Калмикова Юлія Олександрівна
Суддя,
Шевченківський районний суд в м. Чернівці
м. Чернівці, Україна

В умовах, коли держава стала на шлях демократичних реформ та інтеграції до європейської спільноти, особливо гостро постають питання належного забезпечення прав, свобод та інтересів приватних осіб. Саме приватні особи, їх права та свободи є основою людиноцентриської концепції розвитку держави і, як наслідок, потребують свого законодавчого закріплення та механізму їх реалізації, а у випадку порушення – належного правового захисту. З метою виконання вищенаведеного держава створює систему інститутів, на які покладаються завдання щодо забезпечення безпеки приватних осіб, захисту їх прав, свобод та інтересів, створення стану захищеності життєво важливих інтересів суспільства [9, с. 181-184].

В у статті 17 Конституції України зазначено, що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу [1; 4, с. 13-19].

На важливість правоохоронної функції вказують також положення Конституції України, в яких встановлено, що утвердження і забезпечення прав і свобод людини, а також захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її державної, економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави. Належна реалізація цих функцій є основою для подальшої розбудови України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної та правової держави [5, с. 4].

Конституція України віднесла до найважливіших функцій держави забезпечення прав та свобод людини, соціальний, правовий та економічний захист громадян. Згідно статті 1 Конституції України, Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава. На думку Цвєткова В.В., яку ми поділяємо, конституційна норма про Україну як правову державу набуває сенсу лише тоді, якщо на державному рівні «об'єктивно реалізується функція охорони і захисту людини як особистості, її прав, властивого їй прагнення до забезпечення власної гідності і свободи» [13, с. 295].

Конституція України гарантує забезпечення прав та свобод особи, соціальний, правовий та економічний захист громадян. Зокрема, згідно ст. 3 Конституції України «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю...». Якщо правоохоронна функція не реалізується взагалі, або ж реалізується неналежним чином, то положення ст. 3 Конституції України перетворюються з конституційної норми на звичайну декларацію про наміри [1].

Як наслідок, конституційне гарантування прав та свобод людини і громадянина як основних цінностей держави зумовлює їх верховенство стосовно цінностей публічно-правового характеру та визначає зміст публічного адміністрування [12, с. 103-107]. Сама ж реалізація зазначених конституційних положень значною мірою залежить від організації системи інститутів публічного адміністрування суспільних відносин, їх завдань та функцій [12, с. 103-107].

Правоохоронна функція дуже тісно пов'язана із зобов'язаннями держави у сфері прав людини, і тому є дуже важливою. Вона є одним із головних напрямів досягнення верховенства права в Україні, що своєю чергою є важливою ознакою правової держави та займає головну роль у системі функцій демократичної держави. Ефективне виконання цієї функції є індикатором забезпечення гарантій держави з дотримання прав та свобод людини, які являють собою визначальну спрямованість держави. Навпаки, не забезпечення державою правопорядку є руйнуванням фундаменту відносин, на яких будується демократичний напрям розвитку країни [7, с. 33-36].

Право виступає мірилом людських поведінки, забезпечує соціальну, політичну та організаційну спрямованість публічного адміністрування, закріплює модель бажаної / належної поведінки, визначає права, свободи та обов'язки приватних осіб та компетенцію інститутів публічного адміністрування, підтримує належну організованість суспільства.

В рамках обраної теми дослідження представляє інтерес саме адміністративно-правовий механізм забезпечення реалізації правоохоронної функції.

Важливою сферою публічного адміністрування, яка потребує адміністративно-правового регулювання, є сфера реалізації правоохоронної функції. Ефективна реалізація правоохоронної функції потребує удосконалення механізму її реалізації шляхом підвищення ефективності кожної його складової. Саме тому актуальним залишається питання дослідження природи адміністративно-правового механізму реалізації правоохоронних функцій, визначення ролі його основних елементів, розробка та реалізація перспективних шляхів удосконалення всіх компонентів даного механізму, що в результаті повинно призвести

до підвищення ефективності реалізації правоохоронних функцій держави в цілому [3, с. 218-226].

Під адміністративно-правовим механізмом забезпечення реалізації правоохоронної функцій слід розуміти безперервну діяльність суб'єктів адміністративного права у сфері публічного адміністрування зі створення правових умов закріплення, реалізації, гарантування, охорони та захисту прав і свобод осіб та їх груп [11]. Він представлений сукупність адміністративно-правових засобів, застосування яких створює необхідні умови для ефективної діяльності інститутів публічного адміністрування щодо реалізації правоохоронних функцій держави, результатом якого є забезпечення охорони та захисту прав, свобод та законних інтересів приватних осіб, пониження рівня криміналізації суспільства, підвищення рівня довіри населення до інститутів публічної влади.

На думку Безпалова О.І. [3, с. 218-226] та Харченко В. М. [11] до числа основних елементів адміністративно-правового механізму забезпечення реалізації правоохоронних функцій необхідно віднести: 1) нормативна складова *(норми адміністративного права, які регламентують особливості реалізації правоохоронних функцій держави);* 2) інституційна складова *(суб'єкти реалізації правоохоронної функції держави (органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування та громадськість)*; принципи забезпечення реалізації правоохоронної функції держави; правовідношення, які виникають у зв'язку з реалізацією правоохоронної функції; праворозуміння і правову культуру як невідємний атрибут ефективної реалізації правоохоронної функції; форми та методи реалізації правоохоронної функції; ресурсна складова (кадрове, інформаційне, матеріальне, технічне забезпечення тощо).

Шай Р. Я. відзначає, що від рівня забезпечення правоохоронної функції юридичними, інтелектуальними, матеріально-технічними ресурсами залежить і ступінь захищеності людини та суспільства загалом [14, с. 3]. Водночас, якщо розглядати ці елементи крізь призму адміністративно-правового регулювання, особливої уваги потребує дослідження питань визначення кола суб'єктів забезпечення реалізації правоохоронної функції, нормативного забезпечення їх діяльності та застосування норм адміністративного права цими суб'єктами [5].

Отже, дослідження природи адміністративно-правого механізму реалізації правоохоронної функції держави дозволяє більш детально з'ясувати специфіку функціонування окремих суб'єктів реалізації цієї функції держави, особливості досягнення поставлених перед ними завдань, визначити взаємозв'язок і взаємодетермінованість суб'єктів. Наявність дієвого адміністративно-правового механізму реалізації правоохоронної функції держави дозволить, по-перше, визначити, хто

цю функцію реалізує, по-друге, з'ясувати ключові ідеї, які мають забезпечити єдність механізму, по-третє, визначити, яким чином увесь цей механізм має працювати.

Література:

1. Конституція України прийнята. *Голос України від 13.07.1996.* № 128.
2. Баштанник В. Трансформация административного управления в контексте современных принципов менеджмента. *Modern management rewiew. Quarterly*, Volume XXI (January-March), Research Jornal 23 (1/2016). 2016. P. 31-43.
3. Безпалова О.І. Адміністративно-правовий механізм реалізації правоохоронної функції держави: сутність і структура. *Наукові праці Національного університету Одеська юридична академія. 2015. Т. 15*. С. 218-226.
4. Бєлов Д.М. Правоохоронна функція держави: роль та місце органів прокуратури. *Науковий вісник Ужгородського університету: серія: Право. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2023. Т.1. Вип. 76.* С. 13-19.
5. Загуменна Ю.О. Реалізація правоохоронної функції держави органами внутрішніх справ України: дис. … к.ю.н.: спец. 12.00.07. Харків, 2011. 225 с.
6. Панкевич О.З. Соціальна держава: до загальнотеоретичної характеристики. *Бюлетень Міністерства юстиції України. 2004. № 2-3 (28-29).*
7. Савицька Н.А. Правоохоронна функція держави та роль нотаріату в її реалізації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. 2019. Вип. 42(1).* С. 33-36.
8. Сенчук В.В. Поняття та ознаки демократичної держави: теоретико-правовий аспект. *Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2009. Вип. 44.*
9. Сердюк А.М. Патрульна поліція як суб'єкт реалізації правоохоронної функції держави. Прикарпатський юридичний вісник. 2016. Вип. 1. С. 181-184.
10. Теремецький В.І. Поняття адміністративно-правового регулювання у сфері оподаткування. *Держава та регіони. Серія: Право.* 2012. № 1. С. 50-54.
11. Харченко В.М. Правоохоронна функція держави як суб'єкт адміністративно-правового забезпечення. *Науковий вісник публічного та приватного права: Зб.наук.праць. Вип 6. Т. 4. К., 2017.* 344 с.

12. Хоміч Ю.Г. Правоохоронна функція сучасної демократичної держави: публічно-правовий аспект. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права. № 5.2021.* С. 103-107.
13. Цвєтков В.В. Демократія – Управління – Бюрократія: в контексті модернізації українського суспільства. К., 2001.
14. Шай Р.Я. Правоохоронна функція правової держави: теоретико-практичні аспекти: автореф. дис. … к.ю.н.: спец. 12.00.01. Л., 2012. 20 с.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-70

ПУБЛІЧНА АДМІНІСТРАЦІЯ У МЕХАНІЗМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ЛЮДИНИ НА МЕДИЧНУ ДОПОМОГУ: ФУНКЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ

Коваль Анна Миколаївна
кандидат юридичних наук, старший викладач,
кафедри державно-правових та гуманітарних наук,
Навчально-науковий гуманітарний інститут
Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського
м. Київ, Україна

Право на медичну допомогу є одним із фундаментальних прав людини, закріплених у численних міжнародних та національних правових актах, зокрема у Конституції України (ст. 49) [1] . Ефективна реалізація цього права є не лише запорукою фізичного та психічного благополуччя громадян, але й важливим чинником соціально-економічного розвитку держави. Ключову роль у забезпеченні цього права відіграє публічна адміністрація, яка через систему своїх органів та інститутів здійснює управління у сфері охорони здоров'я, формує та реалізує державну політику, контролює дотримання стандартів та забезпечує доступність медичних послуг для населення.

Право на медичну допомогу є багатогранним поняттям, що охоплює не лише право на отримання медичних послуг у разі потреби, але й право на профілактику захворювань, доступ до інформації про стан свого здоров'я та якість медичної допомоги, а також право на відшкодування шкоди, завданої неналежним медичним обслуговуванням. На міжнародному рівні право на здоров'я та медичну допомогу закріплено у Загальній декларації прав людини (ст. 25) [2], Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права (ст. 12) [3] та інших міжнародних документах. Ці акти встановлюють зобов'язання держав вживати заходів для забезпечення найвищого досяжного рівня фізичного та психічного

здоров'я, включаючи створення умов для надання медичної допомоги всім, хто її потребує, без будь-якої дискримінації. В Україні право на охорону здоров'я та медичну допомогу гарантовано статтею 49 Конституції [1]. Держава зобов'язується створювати умови для ефективного та доступного медичного обслуговування, сприяти розвитку лікувальних закладів усіх форм власності, здійснювати санітарно-епідемічне благополуччя та забезпечувати медичне страхування громадян. Таблиця 1 відображає ключові аспекти права на медичну допомогу.

Таблиця 1

Аспект	Опис
Доступність	Медичні послуги повинні бути доступними для всіх, незалежно від соціального статусу, місця проживання чи матеріального становища. Охоплює географічну, економічну та недискримінаційну доступність.
Якість	Медична допомога має відповідати встановленим стандартам, бути науково обґрунтованою та ефективною. Держава забезпечує належну кваліфікацію медичних працівників та контроль якості послуг.
Своєчасність	Послуги надаються без зайвих затримок, особливо у критичних випадках. Важливі елементи: ефективна система екстреної допомоги, своєчасна діагностика та лікування.
Прийнятність	Надання медичних послуг із повагою до гідності пацієнта, врахуванням культурних та етичних цінностей, а також на основі інформованої згоди.

Публічна адміністрація, як сукупність органів державної влади та місцевого самоврядування, що здійснюють виконавчо-розпорядчу діяльність, виконує ряд ключових функцій у сфері охорони здоров'я, спрямованих на забезпечення права людини на медичну допомогу. Таблиця 2 показує ключові функції публічної адміністрації в охороні здоров’я.

Забезпечення права людини на медичну допомогу в Україні ґрунтується на багаторівневій структурі публічної адміністрації, що охоплює національний, регіональний і місцевий рівні управління. Центральні органи виконавчої влади формують політику в галузі охорони здоров’я, забезпечують нормативно-правову базу, фінансування, контроль якості послуг і міжнародну координацію [4]. Регіональні інституції адаптують державні програми до особливостей місцевості, а органи місцевого самоврядування відповідають за первинну медичну допомогу та санітарно-епідемічне благополуччя [5].

Таблиця 2

Категорія	Опис
Формування державної політики	Розробка стратегій, програм і планів розвитку медичної галузі. Визначення пріоритетів, фінансування та механізмів управління.
Нормативно-правове регулювання	Прийняття законів та підзаконних актів, що регулюють організацію охорони здоров'я, права пацієнтів, стандарти медичної допомоги та ліцензування.
Організація системи охорони здоров'я	Створення, реорганізація та управління медичними установами. Координація діяльності суб'єктів галузі, впровадження інноваційних моделей.
Фінансове забезпечення	Виділення коштів із державного та місцевих бюджетів. Впровадження системи медичного страхування. Контроль за ефективним використанням ресурсів.
Контроль та нагляд	Дотримання законодавства, стандартів медичної допомоги, ліцензійних умов. Розгляд скарг пацієнтів.
Кадрове забезпечення	Підготовка та підвищення кваліфікації медичних працівників. Забезпечення належних умов праці.
Санітарно-епідемічний контроль	Профілактика захворювань, моніторинг якості харчових продуктів, води, радіаційного стану та екології.
Міжнародне співробітництво	Участь у міжнародних програмах, обмін досвідом, залучення технічної та фінансової допомоги.

Попри інституційну розгалуженість, система охорони здоров'я перебуває під тиском низки хронічних проблем, які обмежують реалізацію права на медичну допомогу. Насамперед йдеться про системне недофінансування, моральне й фізичне зношення медичної інфраструктури, низьку оплату праці медичних працівників та недостатню інтеграцію сучасних технологій [6]. Ускладнення посилюються через нерівномірність доступу до послуг між містом і селом, кадровий дефіцит у віддалених громадах та низький рівень мотивації медичного персоналу [7]. Функціональну неефективність посилює надмірна централізація управління, відсутність єдиної координаційної політики та слабка комунікація між інституціями різних рівнів.

У таких умовах актуальним є перегляд механізмів публічного управління охороною здоров'я. Передусім ідеться про розширення фінансування із забезпеченням прозорого контролю за його цільовим використанням, розвиток системи медичного страхування, впровадження державно-приватного партнерства, діджиталізацію управлінських процесів і децентралізацію повноважень [8]. Підвищення інституційної спроможності передбачає стратегічне планування, що ґрунтується на потребах населення, уніфікацію стандартів обслуговування, формування механізмів відповідальності та підтримку безперервного професійного розвитку медиків. У контексті кадрової політики слід активізувати програми залучення молодих фахівців,

створення сприятливих умов праці та стимулювання роботи у сільських територіях.

Забезпечення рівного доступу до медичних послуг можливе лише за умови розвитку мережі первинної медичної допомоги, впровадження телемедицини та підвищення участі громадськості в процесах нагляду й контролю за реалізацією державної політики у сфері охорони здоров'я [9]. У центрі цих перетворень має стояти принцип підзвітності, відкритості та транспарентності, що визначають довіру до системи та її стійкість у кризових умовах.

Таким чином, публічна адміністрація в охороні здоров'я виконує не лише організаційну функцію, а й забезпечує практичну реалізацію фундаментального конституційного права людини. Ефективність цього процесу залежить від здатності адаптувати інституційні механізми до викликів сучасності, інтегрувати європейські практики та забезпечити гнучкість і стійкість управлінських рішень. Подальші дослідження доцільно спрямовувати на вивчення моделей публічного управління, що довели свою ефективність у країнах ЄС і можуть бути адаптовані до українського контексту.

Література:

1. Конституція України: Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Загальна декларація прав людини : [прийнята та проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 груд. 1948 р.]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 29.04.2025).

3. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 груд. 1966 р. // Відомості Верховної Ради СРСР. 1976. № 17. Ст. 291. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 29.04.2025).

4. Міністерство охорони здоров'я України. (2023). Стратегія розвитку системи охорони здоров'я України на 2023–2030 роки. URL: https://moz.gov.ua/uk/strategija

5. Кравчук, В. М. (2020). Організаційно-правові засади децентралізації в сфері охорони здоров'я. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*, № 62, т. 1, с. 143–147.

6. Грузєва, Т. С., Висоцька, А. І. (2021). Проблеми реалізації права на охорону здоров'я в умовах реформування системи охорони здоров'я в Україні. *Право і суспільство*, № 3, с. 129–133.

7. Ніколаєнко, О. І., Сисоєва, Л. М. (2022). Кадрове забезпечення медичної сфери в умовах децентралізації: проблеми та перспективи.

Державне управління: удосконалення та розвиток, № 12. URL: https://www.dy.nayka.com.ua/pdf/12_2022/37.pdf

8. Савченко, О. М. (2021). Ефективність публічного управління у сфері охорони здоров'я: український та європейський досвід. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Державне управління*, № 3, с. 41–45.

9. Шевченко, Л. В. (2022). Телемедицина як інструмент підвищення доступності медичних послуг у сільській місцевості. *Український медичний часопис*, № 2, с. 34–39.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-71

ОПЛАТА ПРАЦІ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ: «ВДАЛОЮ» Є ЗАПРОПОНОВАНА ПЕРСПЕКТИВА НОРМАТИВНОГО ОНОВЛЕННЯ (ЗАКОНОПРОЄКТ № 8222)?

Коломоєць Тетяна Олександрівна
доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, Заслужений юрист України, декан юридичного факультету, Запорізький національний університет м. Запоріжжя, Україна

Чинне законодавство України про державну службу серед обов'язкових ознак державної служби закріплює її «фінансове забезпечення за рахунок державного бюджету» (ст. 1 Закону України «Про державну службу»), деталізуючи складові такого забезпечення у ст. ст. 50-52 цього ж «базового» законодавчого акту, визнаючи такими: посадовий оклад, надбавки, доплати та премії. Задля забезпечення престижу державної служби, залучення молоді (як одного із пріоритетних завдань держави), мотивації до максимальної результативності та ефективності діяльності державних службовців в сучасних умовах кадрового дефіциту та вирішення проблем з людським капіталом, важливо гарантувати релевантний розмір фінансового забезпечення діяльності державних службовців, і насамперед на рівні оплати їх праці, справедливості та прозорості нарахування останньої, із одночасним усуненням «передумов» для урівняння всіх державних службовців незалежно від результатів їх службової діяльності, без акценту уваги на «особистий внесок», «новації», «результати роботи», «ініціативність», «новаторство» тощо. Як зазначила Голова НАДС

Наталія Алюшина під час презентації публічного звіту про діяльність НАДС за 2024 рік, «… одним із ключових напрямів діяльності НАДС стало реформування системи оплати праці» [1]. Дисбаланс в оплаті праці державних службовців (у його «широкому розумінні») негативно впливає як у розрізі «внутрішнього розподілу між державними службовцями» (однаковий розмір оплати незалежно від реальних показників професійної діяльності), так і «зовнішньому розрізі» у порівнянні із оплатою праці у призваному секторі. Оплата праці державних службовців має бути релевантною тим зусиллям, які останні реально докладають під час професійного служіння публічним інтересам, а також бути зрозумілою, справедливою і прозорою як для самих державних службовців, так і для громадськості в цілому, усуваючи в т.ч. й передумови для «корозії» державної служби.

З метою практичної реалізації реформ, зорієнтованих на адаптацію законодавства України до стандартів ЄС, виконання зобов'язань в рамках Ukraine Facility Plan, а також Принципів державного управління, розроблених OECD/SIGMA, зокрема у частині «реформи заробітної плати шляхом прийняття законодавства щодо запровадження справедливої та прозорої системи оплати праці на основі функціональної класифікації посад» [2], «впровадження принципів оплати праці, зокрема класифікації окладів, заснованої на системі класифікації посад, повного переліку змінних складових заробітної плати і співвідношення між фіксованою та змінною частиною заробітної плати встановлюються законом для забезпечення узгодженості, справедливості і прозорості всієї державної служби. Докладні норми оплати праці наводяться у підзаконних нормативних актах. Призначення різних складових заробітної плати, надбавок і матеріальної допомоги окремим державним службовцям на розсуд керівництва обмежується для забезпечення справедливості, прозорості та єдності підходів до виплати заробітної плати в цілому» [3] запропоновано проєкт «новаційної нормативної моделі оплати праці державних службовців» (проєкт про внесення змін до Закону України «Про державну службу» щодо впровадження єдиних підходів в оплаті праці державних службовців на основі класифікації посад» (законопроєкт № 8222), прийнятий Верховною Радою України 11 березня 2025 року у другому читанні), який отримав характеристику як «такий, що має статус «євроінтеграційного» та «стратегічний крок у реформуванні державної служби України» [4]. Доцільним вбачається аналіз його змісту для того, щоб можна було відповісти на запитання, чи дійсно практичне втілення його положень буде «вдалою» спробою імплементації європейської моделі оплати праці держаних службовців у національних реаліях державної служби. Аналіз змісту його положень дозволяє стверджувати, що: по-перше, впроваджено «дуальний зміст» оплати праці державних службовців завдяки поєднанню її «сталої» та

«варіативної» складових. Якщо перша охоплює посадовий оклад, надбавку за вислугу років та надбавку за ранг, тоді як друга – премії. На перший погляд здається, що законодавець продублював положення чинного законодавства – ст. 50 «Оплата праці державних службовців» (зокрема, ч. 1, яка фіксує перелік складових оплати праці – посадовий оклад, надбавки і премії) і ст. 52 «Надбавки, доплати і премії». Водночас, детальний аналіз його положень все ж таки свідчить про зміну «векторів та акцентів» у визначенні змісту оплати праці, які істотно відрізняються від чинної нормативної моделі. Мова йде не про штучний розподіл оплати праці на дві складові – сталу та варіативну, а про визначення різну чітко визначену роль і значення кожної із них у формуванні оплати праці, про їх відмінність у «ваговому та стратегічному значенні». Якщо стала складова є « … фінансовою виплатою, винагородою за службову професійну діяльність», тоді як варіативна – залежить від «ініціативи, особистого внеску особи в загальний результат діяльності …, є винагородою за виконання додаткових обсягів роботи» [5]. Отже, перша має бути завжди, друга – залежить від обставин справи, від запитів, завдань, вимог часу, потреб суспільства, держави. Перша складова – це стабільна, прогнозована частина оплати праці державного службовця, гарантована державою, наявність другої має бути аргументовано й залежить від «додаткових зусиль державного службовця», слугує фактично передумовою для ініціативи, активності, новаторства державного службовця у порівнянні з іншими. Ця ж складова оплати праці є інструментом для реагування з боку керівника у разі потреби залучення державних службовців до додаткових, в т.ч. й надзвичайних, активностей.

По-друге, задля забезпечення прозорості у питання визначення розміру оплати праці державних службовців законодавець запропонував «відсоткове значення (розмір)» кожної із складових оплати праці у загальному обсязі останньої. Так, стала складова оплати праці має бути «…не менше 70%», тоді як варіативна – «…не більше 30%», що додатково підкреслює «засадничу роль» сталої складової й усуває передумови для маніпулювання державним службовцем за рахунок його оплати праці. По-третє, окрім загальних підходів щодо складових оплати праці та їх «граничного розміру», «вагового значення», чітко визначанню є позиція розробників проєкту стосовно кожної складової оплати праці, її елементного наповнення. Так, наприклад, у сталій складовій оплати праці виокремлено надбавку за вислугу років, що обраховується у розрахунку «…2% від розміру посадового окладу за кожен календарний рік стажу, але не більше 30%посадового окладу». Водночас, надбавка за ранг обраховується у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України. Стосовно ж «основної частини» («основного тіла») сталої складової оплати праці, яким є посадовий

оклад – він визначається « … з урахуванням каталогу типових посад і критеріїв віднесення до таких посад» [5]. Фактично визначається «єдиний класифікатор усіх посад» й «прив'язка» всіх посадових окладів до відповідного класифікатора, що забезпечує прозорість у визначенні оплати праці в цілому». Завдяки фіксації «стабільних» показників, «єдиних уніфікованих критеріїв» для визначення «основного тіла» оплати праці усуваються будь-які передумови для прояву суб'єктивного розсуду з боку керівника у питаннях визначення розміру оплати праці державних службовців, впливу на розмір оплати державних службовців, а отже й впливу на самих державних службовців, на їх професійну службову діяльність. По-четверте, поряд із посадовим окладом, надбавками як елементами оплати праці державних службовців, у законопроекту відведено значну роль і преміям, із розподілом їх на два види – щорічну за підсумками щорічного оцінювання результатів службової діяльності та місячну (квартальну). Новаційність нормативної моделі преміювання як складової оплати праці полягає не тільки у фіксації різновидів премій, але й граничного розміру задля усунення маніпулювання премією й використання її в якості «важелю впливу» на професійну діяльність державного службовця. « … Загальний розмір премій … які може отримати державний службовець за рік, не може перевищувати 30% фонду його сталої заробітної плати за рік» [5], водночас деталізованим є й підхід законодавства стосовно «граничного розміру» кожного різновиду премії, як-то: «… розмір місячної премії державного службовця не може перевищувати 30 % розміру його посадового окладу за фактично відпрацьований час протягом місяця, за який виплачується премія. Розмір квартальної премії не може перевищувати 90% розміру його посадового окладу за фактично відпрацьований час протягом кварталу, за який виплачується премія» [5]. Завдяки закріпленню цих «якісних» та «кількісних» показників преміювання фактично усуваються підстави для маніпулювання останнім з боку керівника по відношенню до державного службовця.

Отже, завдяки впровадженню дуального змісту оплати праці державних службовців істотно зростає роль і значення посадового окладу у формуванні загального розміру оплати праці як гарантованої, прогнозованої, чітко визначеної (завдяки «прив'язці» до каталогу посад) «засадничої складової», а також надбавок, із орієнтацією їх на мотивацію до тривалості служіння особи публічним інтересам (надбавка за ранг, надбавка за вислугу років). Впровадження чітких визначених критеріїв для обрахування посадового окладу, розмірів надбавок забезпечує прогнозованість, прозорість у питаннях оплати праці, а наявність варіативної складової (знову ж таки із визначеними «якісно-кількісними» показниками) – слугує передумовою для прояву ініціативи, новаторства та додаткової активності (в т.ч. й «зовнішнього»

спрямування) державних службовців та адекватного реагування на них з боку держави. Не зважаючи на наявність певних дискусійних положень Законопроєкта (у частині «винятків» для визначення оплати праці для державних службовців деяких органів держави як прояву дискримінаційних засад у нормативному врегулюванні відповідних відносин, «дефектів» єдності та системності таких підходів), в цілому запропоновану перспективну модель можна вважати такою, що дозволяє вирішити питання « … справедливої оплати праці, мотивації, розвитку і реального майбутнього державної служби» [4].

Література:

1. Голова НАДС представила публічний звіт про діяльність Агентства у 2024 році та окреслила пріоритети на 2025 рік. URL: https://nads.gov.ua/news/holova-nads-predstavyla-publichnyi-zvit-pro-diialnist-ahentstva-u-2024-rotsi-ta-okreslyla-priorytety-na-2025-rik

2. OECD (2023), The Principles of Public Administration, OECD, Paris, https://www.sigmaweb.org/publications/Principles-of-Public-Administration-2023 edition-UKR.pdf

3. https://www.sigmaweb.org/publications/Principles-of-Public-Administration-2017-Ukrainian.pdf

4. Парламент підтримав законопроєкт про реформу системи оплаті праці державних службовців. URL: https://nads.gov.ua/news/parlament-pidtrymav-zakonoproiekt-pro-reformu-systemy-oplati-pratsi-derzhavnykh-sluzhbovtsiv

5. Проєкт Закону про внесення змін до Закону України "Про державну службу" щодо впровадження єдиних підходів в оплаті праці державних службовців на основі класифікації посад. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40885;blob:https://itd.rada.gov.ua/d3e8afc0-5ddc-4cc7-82ab-b51527c9e17c

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-72

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ПОДАТКОВОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ЯК ЧИННИК ЗАХИСТУ ПРАВ ПЛАТНИКІВ ПОДАТКІВ

Кошкодан Анна Віталіївна
лаборантка кафедри кримінального права,
Науковий керівник: ***Нестеренко Лідія Борисівна***
асистентка кафедри публічного права,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

Стрімкий розвиток цифрових технологій суттєво трансформує повсякденну діяльність людини та ставить нові вимоги до державного управління, зокрема у сфері податкового адміністрування. Цифрова епоха потребує постійної адаптації до нових викликів та завдань, що потребує гнучких, ефективних і прозорих механізмів. Таким чином, цифрові революції справляють глибокий вплив не лише на окремі галузі, а й на податкові та економічні відносини, вимагаючи від державних інституцій нових підходів для правового регулювання та захисту прав платників податків.

Одним із ключових викликів сьогодення є цифровізація податкового адміністрування, що стоїть перед фахівцями у сфері податкового права та економіки. У відповідь на ці виклики Державна податкова служба разом із Міністерством фінансів України та Міністерством цифрової трансформації впроваджують автоматизовані бази даних та цифрові платформи для збору та обробки інформації. Водночас широке застосування цифрових платформ сприяє поглибленому аналізу фінансових потоків, що, у свою чергу, дозволяє оптимізувати механізми стягнення податків та підвищити ефективність контролю за їх надходженням.

За останні роки в Україні запроваджено низку цифрових сервісів і платформ, що раніше існували лише на етапі проєктів. Зокрема, акцент зміщується на автоматизований збір інформації та визначення податкових зобов'язань, що суттєво підвищує надійність та прозорість адміністрування податків. Така трансформація дозволяє знизити адміністративне навантаження на платників податків, зменшити корупційні ризики та покращити імідж податкових органів.

В умовах воєнного стану, згідно із Законом України від 15 березня 2022 року № 2120–IX, було внесено зміни до Податкового кодексу, передбачивши численні пільги для бізнесу і спрощення процедур для фізичних осіб-підприємців. У зв’язку із змінами надання електронних послуг наразі обмежене робочим часом державних органів, а податкові

служби звільнені від відповідальності за збитки, спричинені особливостями функціонування в умовах надзвичайної ситуації [4].

З метою спрощення складання і подання звітності були внесені зміни, а саме Наказ Міністерства фінансів України від 15.09.2020 року № 561 (далі – Наказ № 561) «Про внесення змін до Порядку надання документів великого платника податків в електронній формі при проведенні документальної перевірки» затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 07.11.2011 року № 1393. Даним порядком окреслені загальні принципи організації надання документів в електронній формі великими платниками податків, а саме у форматі XML у вигляді стандартного аудиторського файлу (SAF-T UA) до контролюючих органів та структура таких документів при проведенні документальної перевірки [2].

Підставою для прийняття електронного документа є:

– його відповідність визначеному формату встановленим Наказом № 561;

– наявність електронного підпису або печатки платника податків;

– чинність кваліфікованого сертифіката відкритого ключа на момент накладення кваліфікованого електронного підпису чи печатки.

Таким чином, оновлений Порядок, затверджений Наказом № 561, є кроком взаємодії між великими платниками податків і контролюючими органами, що дозволяє не лише знизити адміністративне навантаження, а й підвищити ефективність документальних перевірок завдяки стандартизації даних та забезпеченню юридичної значущості електронних документів.

Разом із технічними оновленнями звітності, Україна виявляє активність у впровадженні нових інструментів, орієнтованих на зручність та прозорість у взаємодії з платниками податків. Одним із найпомітніших проєктів є впровадження платформи «Дія». Платники податків отримують доступ до інформації про податковий облік, стан розрахунків, можуть сплачувати податки та подавати декларації онлайн. Також функціонують сервіси, що дозволяють отримувати довідки про доходи, подавати запити, змінювати види економічної діяльності та інше [3]. Для забезпечення прозорості адміністрування державною податковою службою було створено систему «Податковий блок», яка дозволила інтегрувати раніше автономні бази в єдину автономну систему, що охоплює облік платників податків, обробку звітності, платежів та аудит. [3].

Згідно з Індексом мережевої готовності (NRI) за 2024 рік, Україна посіла 43 місце серед 133 країн [1]. Індекс оцінює здатність держави ефективно використовувати можливості, які надають інформаційно-комунікаційні технології, задля стимулювання економічного зростання та соціального прогресу. Він слугує аналітичним інструментом для

формування порівняльних рейтингів, які відображають рівень становлення інформаційного суспільства у різних країнах.

Сьогодні такі сервіси та впровадження електронних систем обліку є повноцінною реальністю, покликаною забезпечити точність, ефективність та зручність. Сприяє автоматизації та спрощенню документообігу, зменшенню кількості випадків ухилення платників податків від сплати обов'язкових платежів, прозорості та ефективності податкового адміністрування. Успішна імплементація цифрових інструментів сприяє реалізації прав платників податків і зміцнює довіру до фіскальних інституцій. Таким чином, цифрова трансформація є не лише технологічним, а й правовим та управлінським викликом, що потребує комплексного підходу та постійного вдосконалення.

Література:

1. Network Readiness Index – Benchmarking the Future of the Network Economy. *Just a moment.*. URL: https://networkreadinessindex.org/

2. Костенко Ю.О. Цифровізація в податковій сфері. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2024. №2. С. 176-181. DOI: https://doi.org/10.32850/sulj.2024.2.30

3. Мединська Т. В., Ногінова Н. М. Цифровізація органів податкового адміністрування в контексті сучасних викликів і загроз. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА*. 2022. № 24(52). С. 90–96. DOI: https://doi.org/10.25264/2311-5149-2022-24(52)-90-96

4. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 року № 2120-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-73

ПРАКТИКА РОЗГЛЯДУ СУДАМИ СПРАВ ПРО КОРУПЦІЙНІ ДІЯННЯ ТА ІНШІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З КОРУПЦІЄЮ НА ДЕРЖАВНІЙ СЛУЖБІ

Кравцова Тетяна Михайлівна
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти,
Науковий керівник: ***Чайка Вікторія Вікторівна***
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри фінансового та податкового права,
Державний податковий університет
м. Ірпінь, Україна

Корупція на державній службі становить особливу загрозу демократичному розвитку, підриває довіру до органів влади та порушує фундаментальні права людини. Система правової відповідальності за корупційні правопорушення охоплює як адміністративну, так і кримінальну відповідальність. Її ефективність безпосередньо залежить від практики судового розгляду справ цієї категорії.

Законодавство покладає на суди обов'язок не лише правильно кваліфікувати діяння, а й дотримуватися стандартів справедливого судового розгляду – зокрема, права особи на захист, обґрунтованого рішення, а також відкритого розгляду справи.

Адміністративна відповідальність державних службовців за порушення антикорупційного законодавства є одним із ключових інструментів забезпечення належного функціонування публічної служби. Вона спрямована не лише на покарання за вже вчинене правопорушення, а й на превенцію системних зловживань, конфліктів інтересів, маніпулювання службовим статусом у приватних інтересах.

Підґрунтям адміністративної відповідальності є норми Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП) [1], а також положення Закону України «Про запобігання корупції»[2] у частині встановлення заборон, обмежень та обов'язків, порушення яких тягне за собою відповідальність, та Закону України «Про державну службу» [3], які визначають заходи дисциплінарного впливу, проте певні дії за їх змістом можуть кваліфікуватися також як адміністративні правопорушення.

Особливості адміністративної відповідальності зумовлені як специфікою суб'єкта правопорушення, так і природою порушення, оскільки йдеться не лише про заподіяння шкоди державним інтересам, а й про порушення публічної довіри до інституту державної служби. У сфері адміністративного правопорушення судова практика

концентрується довкола статей 172-4–172-9 Кодексу України про адміністративні правопорушення [1]. Найпоширенішими є справи про порушення обмежень щодо сумісництва, конфлікту інтересів, отримання подарунків та неподання декларацій. Особливо це стосується справ про несвоєчасне подання декларацій або недотримання порядку повідомлення про конфлікт інтересів. Типовими для цієї категорії є рішення про звільнення від відповідальності у зв'язку з малозначністю, що породжує нерівномірність правозастосування. Усі зазначені склади належать до адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією, що зазначено у примітці до ст. 45 Кримінального кодексу України [3].

Враховуючи викладене, слід згадати, що однією з підстав для припинення державної служби зг. ст. 84 ЗУ «Про державну службу» є набрання законної сили рішенням суду щодо притягнення державного службовця до адміністративної відповідальності за корупційне або пов'язане з корупцією правопорушення [4].

За результатами аналізу звіту «Форма № 1-КОР» за період 12 місяців 2024 року можна зробити наступні висновки: у сфері розгляду адміністративних корупційних правопорушень судами України залишок нерозглянутих протоколів на початок звітного періоду становив 7773. Упродовж звітного періоду до судів надійшло 15215 протоколів про корупційні правопорушення, з яких судами розглянуто 13943 справи. За результатами розгляду суди винесли рішення про накладення штрафу у 10326 випадках. Водночас 3617 адміністративних справ були закриті, у тому числі у зв'язку з відсутністю події чи складу правопорушення (1937 випадків), передачею матеріалів прокурору або іншому органу (15 випадків), передачею на розгляд інших органів (347 випадків) або у зв'язку із закінченням строків давності (1230 випадків). Після доопрацювання до суду повторно було направлено 4 протоколи. Станом на кінець звітного періоду залишок нерозглянутих справ складав 9045. Загальна кількість осіб, притягнутих до відповідальності за рішеннями судів, становила 2649 осіб, з яких 118 – державні службовці [5] .

Аналіз свідчить, що попри доволі велику кількість притягнутих осіб, характер відповідальності здебільшого обмежується накладенням адміністративних штрафів без додаткових обтяжливих санкцій.

У звітних даних за 2024 рік наведено статистичну інформацію щодо осіб, які вчинили кримінальні корупційні правопорушення, відповідальність за які передбачена, зокрема, за привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ч. ч. 2-5 ст. 191 Кримінального кодексу України), зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 Кримінального кодексу України), одержання хабара (ст. 368 Кримінального кодексу України), зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги (ст. 365-2 Кримінального кодексу

України), зловживання впливом (ст. 369-2 Кримінального кодексу України). Загалом упродовж звітного періоду було обліковано 5254 кримінальні корупційні правопорушення, що кваліфікувалися як злочини проти інтересів державної служби та службової діяльності. Із них переважна більшість (4970 справ) була направлена до суду разом із обвинувальним актом відповідно до статті 291 Кримінального процесуального кодексу України. У 50 випадках справи були передані до суду для вирішення питання про можливість звільнення від кримінальної відповідальності згідно зі статтями 45, 47, 48 Кримінального кодексу України [5].

Особливу увагу слід звернути на кількість злочинів, вчинених у складі організованих груп (587 фактів), що підпадає під кваліфікацію Вчинення злочину організованою групою (ст. 28 Кримінального кодексу України) у поєднанні з основним складом відповідного корупційного злочину.

Таким чином, аналіз свідчить про те, що у структурі кримінальної корупційної злочинності переважають тяжкі склади злочинів, пов'язані з посяганням на державну службу та бюджетні ресурси, тоді як системна організована корупція хоча й присутня, однак не домінує.

Серйозним викликом для судів залишається доведення складу злочину у справах про зловживання впливом чи незаконне збагачення. Використання схем передачі вигоди через посередників, відсутність прямих доказів або формальна законність дій у межах повноважень – усе це ускладнює винесення обґрунтованих обвинувальних вироків. У низці справ, навіть за наявності суми неправомірної вигоди, суди визнавали дії службовців такими, що не містять ознак складу злочину.

Водночас Вищий антикорупційний суд формує позитивну практику, що ґрунтується на реальних строках покарання, активному аналізі поведінки обвинувачених та врахуванні співпраці зі слідством. У деяких випадках, за пом'якшуючих обставин, призначаються умовні строки або обмежуються штрафами.

Отже, судова практика у справах про корупційні правопорушення демонструє як певні досягнення в утвердженні принципів законності, так і системні проблеми. До останніх належать нерівномірність правозастосування, формальний підхід до кваліфікації діянь, слабка міжвідомча взаємодія та брак спеціалізації суддів на місцях.

Необхідним кроком на майбутнє є поглиблення антикорупційної спеціалізації судової гілки влади, уніфікація підходів до оцінки малозначності та умислу, а також забезпечення якісної аналітики з боку НАЗК і НАБУ. Прозора та послідовна практика судового розгляду корупційних справ є не лише запорукою ефективного правосуддя, а й основою конституційного механізму захисту прав людини в умовах публічного адміністрування.

Література:

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Кодекс України від 07.12.1984 № 8073-X . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text (дата звернення 26.04.2025 р.)
2. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text (дата звернення 26.04.2025 р.)
3. Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення 26.04.2025 р.)
4. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text (дата звернення 26.04.2025 р.)
5. ЗВІТ ПРО СТАН ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ за підсумками роботи січня-грудня 2024 року [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://mvs.gov.ua/activity/prevention-corruption/statistika (дата звернення 26.04.2025 р.)

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-74

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ В СИСТЕМІ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Лис Андрій Богданович
кандидат наук з державного управління,
старший викладач кафедри права та публічного управління,
ЗВО «Університет Короля Данила»
м. Івано-Франківськ, Україна

Левкун Тетяна Василівна
кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри права та публічного управління,
ЗВО «Університет Короля Данила»
м. Івано-Франківськ, Україна

Права людини є фундаментальною цінністю демократичного суспільства та основою взаємодії держави й громадянина. Реалізація й захист цих прав не обмежується лише національним рівнем, а значною мірою залежить від ефективності функціонування місцевого самоврядування – найближчої до населення форми публічної влади. Саме органи місцевого самоврядування першими реагують на

порушення прав громадян, забезпечують доступ до базових соціальних послуг, створюють умови для участі населення у прийнятті управлінських рішень.

У контексті децентралізаційної реформи в Україні та процесу наближення до європейських стандартів публічного управління, важливим завданням стає розбудова правового механізму, здатного гарантувати захист прав людини в умовах зміненої системи розподілу владних повноважень. Тим не менше, повномасштабна військова агресія проти України актуалізувала проблематику забезпечення прав людини на місцевому рівні, особливо в умовах гуманітарної кризи, масового переміщення населення, руйнування інфраструктури та обмеження ресурсів громад.

В сучасних умовах трансформаційних змін в публічному управлінні та децентралізації влади в Україні особливої ваги набирає проблема забезпечення та ефективного захисту прав людини на місцевому щаблі. Система місцевого самоврядування, як найближча до громадян ланка публічної влади, відіграє ключову роль у реалізації соціально-економічних, політичних і культурних прав населення. Саме органи місцевого самоврядування є першими інституціями, до яких звертаються громадяни з питань захисту своїх прав та законних інтересів.

Актуальність цього питання збільшується в умовах воєнного стану, гуманітарних викликів, внутрішнього переміщення осіб та необхідності адаптації місцевих громад до нових соціально-економічних реалій. Зважаючи на це, постає нагальна потреба в удосконаленні правових, організаційних та інституційних механізмів захисту прав людини саме на рівні місцевого самоврядування.

«Європейська хартія місцевого самоврядування, яку ратифікувала Україна, визначає, що «органи місцевого самоврядування мають широкі повноваження щодо прав населення, включаючи забезпечення доступу до соціальних, економічних та культурних прав. Європейська хартія місцевого самоврядування також передбачає фінансову автономію місцевих органів влади, що є однією з умов ефективного виконання їхніх завдань» [1].

«Децентралізація влади дає змогу громадам самостійно вирішувати локальні проблеми, що створює умови для кращого захисту прав на місцях та активного залучення громадян до прийняття рішень, які їх безпосередньо стосуються. Разом з тим, в умовах воєнного стану перед органами місцевого самоврядування постали складні завдання з матеріально-технічного забезпечення територіальної оборони, організації евакуації та підтримки внутрішньо переміщених осіб» [2].

Сучасна система захисту прав людини на рівні місцевого самоврядування в Україні характеризується низкою системних проблем, що потребують наукового осмислення та практичного вирішення.

Виокремимо ключові проблемні аспекти: 1) інституційно-організаційні вади: недосконалість механізмів громадського контролю за діяльністю місцевих органів влади; відсутність спеціалізованих структур з моніторингу прав людини в органах місцевого самоврядування; нечітке розмежування повноважень між різними рівнями публічної влади; 2) процедурні перешкоди: надмірна бюрократизація процедур звернення громадян; недостатня прозорість прийняття рішень місцевими органами влади; відсутність ефективних механізмів участі громадськості у місцевому нормотворенні; 3) ресурсні обмеження: дефіцит фінансування програм з захисту прав людини на місцевому рівні; недостатня кваліфікація посадових осіб щодо правозахисних питань; відсутність ефективної системи підвищення кваліфікації працівників; 4) інформаційно-комунікаційні проблеми: недоступність публічної інформації про діяльність місцевих органів влади; недосконалість електронних сервісів взаємодії з громадянами; відсутність ефективних каналів зворотного зв'язку; 5) правозастосовчі труднощі: неоднорідність практики застосування норм про захист прав людини; складність доступу до правової допомоги на місцевому рівні; неефективність місцевих механізмів вирішення конфліктів; 6) проблема дисбалансу між місцевими інтересами та індивідуальними правами, яка проявляється у: пріоритеті «загальних інтересів» над індивідуальними правами відсутності чітких критеріїв обґрунтованості обмежень прав; недостатньому врахуванні принципу пропорційності.

«Під правозабезпечувальною діяльністю органів місцевого самоврядування пропонуємо розуміти створення умов для реалізації законних прав і свобод громадян через ухвалення рішень місцевими радами, виконання місцевих програм соціально-економічного розвитку, надання адміністративних послуг і створення умов для повноцінної участі громадян у житті громади. Правозахисну діяльність розглядаємо як діяльність, спрямовану на захист порушених прав громадян, зокрема через розгляд звернень, скарг, організацію соціального захисту вразливих груп населення, контроль за дотриманням законодавства і забезпечення громадського порядку. Правозабезпечувальна і правозахисна діяльність органів місцевого самоврядування спрямована на створення умов для реалізації прав і свобод громадян, підтримку правової рівноваги на локальному рівні та забезпечення правопорядку в громадах» [3].

Таким чином, забезпечення прав людини – це наріжний камінь функціонування органів місцевого самоврядування, адже саме на місцевому рівні відбувається виконання значної частини соціально важливих функцій, що безпосередньо впливають на якість життя громадян. Здійснений аналіз показує, що ефективність забезпечення прав та свобод особи на локальному рівні суттєво залежить від чіткості

правових повноважень органів самоврядування, прозорості управлінських процесів, а також дієвості механізмів залучення громади.

До того ж, у контексті децентралізації значення органів місцевого самоврядування у сфері захисту прав людини зростає, що потребує не тільки адекватного нормативного забезпечення, але й практичного впровадження стандартів прав людини в управлінську практику. Це набуває особливої актуальності в умовах соціальних перетворень, гуманітарних викликів та загроз, спричинених війною, що посилює потребу у створенні міцних локальних інституційних механізмів правозахисту.

Покращення системи правового регулювання місцевого самоврядування, підвищення правової обізнаності посадових осіб та громадян, а також налагодження ефективних каналів комунікації між населенням і місцевою владою – це ключові умови для формування демократичного середовища, в якому права людини стають реальним змістом діяльності місцевої влади.

Література:

1. Європейська хартія місцевого самоврядування від 15 жовтня 1985 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text. (Дата звернення: 29.04.2025).

2. Місцеве самоврядування як чинник стійкості тилу: аналіт. доп. / Потапенко Г.В., Баранник В.О., Бахур Н.В. та ін.] ; за ред. В. Г. Потапенка. Київ : НІСД, 2023. 54 с.

3. Камардіна Ю.В., Овіннікова Р.В. Місце і роль органів місцевого самоврядування в системі забезпечення і захисту прав людини в Україні. Вісник Маріупольського державного університету. 2024. Вип. 28. С. 56-67.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-75

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ В СИСТЕМІ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ПРІОРИТЕТИ ВІДНОВЛЕННЯ

Литвин Наталія Анатоліївна
доктор юридичних наук, професор,
директорка Навчально-наукового центру медичного права,
професорка кафедри службового та медичного права,
Навчально-науковий Інститут права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна

Питання забезпечення прав людини в системі охорони здоров'я завжди було пріоритетним для демократичних держав, однак в умовах війни та масштабних руйнувань, які зазнала Україна внаслідок збройної агресії російської федерації, воно набуло особливої гостроти. Право на охорону здоров'я – одне з фундаментальних прав людини, гарантоване як національним законодавством, так і міжнародними договорами, стороною яких є Україна. Реалізація цього права в кризових умовах вимагає ефективного, відповідального та гнучкого публічного адміністрування.

Війна призвела до значного скорочення доступу населення до базових медичних послуг, знищення інфраструктури, нестачі медичних кадрів, дефіциту медикаментів та медичного обладнання. Особливо вразливими виявились мешканці прифронтових і окупованих територій, внутрішньо переміщені особи, люди з інвалідністю, пацієнти з хронічними захворюваннями та психічними розладами. У цих умовах захист прав людини, зокрема права на медичну допомогу, набуває не лише правового, а й гуманітарного виміру.

Система публічного адміністрування охорони здоров'я, яка вже тривалий час перебувала в стані реформування, опинилася перед новими викликами, що потребують перегляду управлінських підходів, посилення міжсекторальної взаємодії та формування стійких інституцій. Саме тому особливого значення набуває аналіз того, наскільки ефективно органи публічної влади виконують свою функцію як гаранти прав людини в сфері охорони здоров'я, та які механізми мають бути запроваджені для відновлення системи з урахуванням принципів справедливості, інклюзивності та людиноцентризму.

Таким чином, дослідження сучасних викликів у сфері публічного адміністрування охорони здоров'я та визначення пріоритетів її

відновлення через призму прав людини є надзвичайно актуальним як для наукової спільноти, так і для практики державного управління в Україні.

Модернізація системи публічного адміністрування охорони здоров'я передбачає створення ефективної, прозорої та людиноцентричної моделі управління. Це вимагає не лише інституційного оновлення, а й переосмислення механізмів реалізації прав пацієнтів у воєнний і післявоєнний період.

У контексті війни, гуманітарної кризи та глибоких трансформацій у системі публічного управління охороною здоров'я Україна стикається з низкою серйозних викликів, які безпосередньо впливають на ефективність захисту прав людини. Вони охоплюють як інституційні, так і практичні аспекти, мають системний характер і потребують скоординованого реагування з боку державних органів та міжнародної спільноти.

Одним із найбільш болючих викликів стало руйнування медичної інфраструктури через бойові дії. Знищення лікарень, амбулаторій, аптек і мобільних пунктів допомоги призвело до критичного зниження доступності медичних послуг у багатьох регіонах, зокрема на тимчасово окупованих і прифронтових територіях. Це прямо порушує гарантоване право людини на охорону здоров'я.

Окремої уваги потребує проблема обмеженого доступу до медичних послуг для вразливих категорій населення – осіб з інвалідністю, людей похилого віку, вагітних жінок, дітей, пацієнтів з хронічними або психічними розладами. Через відсутність транспорту, пошкодження логістичних шляхів і нестачу персоналу значна частина таких осіб фактично ізольована від системи охорони здоров'я.

Вимушене переміщення мільйонів громадян у межах країни або за її межі також створило додаткові бар'єри у доступі до медичної допомоги. Пацієнти втратили зв'язок із сімейними лікарями, медичною документацією, планами лікування, що ускладнює надання безперервної та якісної допомоги в новому місці перебування.

Кадровий дефіцит у медичній сфері – ще один серйозний виклик. В умовах надмірного навантаження на наявний персонал, фізичного та емоційного вигорання медиків, а також постійної загрози їх життю в зоні бойових дій, система охорони здоров'я стикається з труднощами у забезпеченні необхідного обсягу та якості послуг.

Водночас із розвитком цифрових технологій виникає проблема захисту персональних даних пацієнтів. Відсутність надійних механізмів безпеки під час передачі інформації між закладами, особливо в умовах евакуації або зміни місця проживання, створює ризики порушення права на конфіденційність.

Важливою проблемою є відсутність ефективного моніторингу порушень прав пацієнтів. Факти відмови в наданні допомоги,

дискримінації, зловживань або неналежного ставлення до хворих не завжди фіксуються й належним чином розслідуються, що унеможливлює правовий захист постраждалих.

Окремо варто підкреслити недостатню інтеграцію сфери психічного здоров'я в систему публічної політики. Попри зростання потреби в психологічній допомозі через наслідки війни, доступ до таких послуг залишається обмеженим, а система психічного здоров'я – фрагментованою та недостатньо фінансованою.

Таким чином, після масштабного порушення прав людини внаслідок війни, зруйнованої інфраструктури та порушеного функціонування інституцій охорони здоров'я, відбудова системи має відбуватися не лише за технічними чи фінансовими критеріями, а передусім з урахуванням правозахисної парадигми. Це означає, що в центрі усіх стратегій і рішень має перебувати людина – з її правами, потребами та гідністю.

Одним із ключових пріоритетів є *формування людиноцентричної системи охорони здоров'я*, орієнтованої на забезпечення доступу до якісної медичної допомоги для всіх, без дискримінації. Відновлення медичних закладів має супроводжуватись впровадженням стандартів доступності, інклюзії та забезпечення спеціалізованих послуг для вразливих груп, таких як особи з інвалідністю, люди похилого віку, внутрішньо переміщені особи, діти, жінки в умовах уразливості, пацієнти з хронічними захворюваннями або проблемами психічного здоров'я.

Невідкладним пріоритетом є також *гарантування безперервності медичної допомоги*, що передбачає створення умов для збереження медичної історії пацієнтів, доступу до необхідних лікарських засобів та продовження лікування навіть у разі переміщення особи або руйнування інфраструктури. Впровадження єдиної електронної системи охорони здоров'я має супроводжуватися механізмами захисту персональних даних, що гарантують право пацієнта на приватність та інформовану згоду.

Окрему увагу варто приділити *розвитку первинної медичної допомоги як базового рівня доступу до системи охорони здоров'я*, що виконує роль «першого контакту» з пацієнтом і є надзвичайно важливою в умовах обмежених ресурсів. Розширення мережі мобільних клінік, телемедицини, створення умов для роботи медичних працівників у сільській місцевості або зонах, що постраждали від бойових дій, має стати частиною загального плану відновлення.

Не менш важливою є *інституціоналізація психічного здоров'я як невід'ємної складової права на охорону здоров'я*. Післявоєнна реабілітація населення, зокрема ветеранів, осіб, які пережили окупацію чи втрату рідних, потребує розвиненої системи психосоціальної

підтримки. Це передбачає як інтеграцію психологічної допомоги в роботу медичних закладів, так і створення спільнот підтримки на рівні громад.

Важливим пріоритетом має стати *підвищення правової обізнаності населення щодо своїх прав у сфері охорони здоров'я*. Пацієнт має не лише отримувати послугу, але й розуміти, які права йому гарантовані, якими є механізми їх захисту та до кого можна звернутись у разі порушення. Це стосується як доступу до інформації, так і функціонування систем скарг та правозахисних механізмів.

Ключовим напрямом також є *посилення інституційної спроможності публічного адміністрування у сфері охорони здоров'я*. Це включає підвищення кваліфікації управлінців з прав людини, створення мультисекторальних команд із представників державних органів, громадянського суспільства, правозахисників, які разом реалізовуватимуть принципи справедливості, підзвітності, прозорості та участі.

Також пріоритетним завданням є *відновлення довіри громадян до системи охорони здоров'я* як частини загальної довіри до державних інституцій. Це можливо лише за умов дотримання етичних стандартів, рівного ставлення до пацієнтів, а також ефективного реагування на випадки порушень прав людини у медичній сфері.

Таким чином, відновлення системи охорони здоров'я в Україні має здійснюватися не лише за технічними чи організаційними параметрами, а насамперед із урахуванням принципів прав людини, верховенства права та цінностей поваги до людської гідності, рівності, солідарності й соціальної справедливості. У цьому процесі публічна адміністрація повинна виступати не тільки як інструмент управління чи координації, але й як гарант реалізації права кожного на доступну, якісну та безпечну медичну допомогу, особливо в умовах кризи. Лише така людиноцентрична модель зможе стати основою для стійкої, справедливої та довіреної суспільством системи охорони здоров'я в післявоєнний період.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-76

МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ

Наливайко Лариса Романівна
доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
головний науковий співробітник сектору теоретико-методологічних
проблем організації державної влади,
Науково-дослідний інститут державного будівництва
та місцевого самоврядування
Національної академії правових наук України
м. Харків, Україна

Місцеве самоврядування в Україні показало високий рівень ефективності функціонування в умовах воєнного стану. Розв'язання потребували одночасно багато складних проблем, що вимагало ефективної взаємодії органів державної влади, керівництва територіальних громад та міжнародних, громадських і волонтерських організацій з метою швидкого реагування та вирішення кризових ситуацій у функціонуванні громад в умовах повномасштабного вторгнення.

У перші години повномасштабного вторгнення в Україні було введено воєнний стан. Це системно вплинуло на всі сфери життя українців, функціонування державних і самоврядних інституцій [1].

Відповідно до ч. 2 ст. 8 Закону України від 12.05.2015 р. № 389-VIII «Про правовий режим воєнного стану» (далі – Закон № 389) у місцевостях, де ведуться бойові дії, запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану покладається безпосередньо на військове командування та військові адміністрації (у разі їх утворення) [2]. Відповідно до ч. 1 ст. 4 Закону № 389 на територіях, на яких введено воєнний стан, для забезпечення дії Конституції та законів України, забезпечення разом із військовим командуванням запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, оборони, цивільного захисту, громадської безпеки та порядку, захисту критичної інфраструктури, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян можуть утворюватися тимчасові державні органи – військові адміністрації. Повноваження ВА НП визначені ст. 15 Закону № 389. Зокрема, згідно з ч. 2 цієї статті ВА НП на відповідній території здійснюють повноваження із запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану та здійснюють делеговані

повноваження органів виконавчої влади, надані органам місцевого самоврядування законами України [2].

Згідно зі ст. 2 Закону № 389 правовою основою введення воєнного стану є Конституція України, цей Закон та указ Президента України про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях, затверджений Верховною Радою України.

Державна влада достатньо оперативно забезпечила регламентацію діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування в умовах воєнного стану. Законодавчі зміни спрямовані саме на спрощення та забезпечення ефективності тієї системи функціонування органів місцевого самоврядування, що є сьогодні [3]. Так, Верховна Рада прийняла в цілому Закон про внесення змін до Законів України «Про центральні органи виконавчої влади» та «Про правовий режим воєнного стану» щодо забезпечення керованості державою в умовах воєнного стану (реєстр. № 7153). Його метою є більш чітке законодавче регулювання діяльності механізму держави в умовах воєнного стану, законопроєктом пропонується внести зміни до Законів України «Про центральні органи виконавчої влади», «Про Кабінет Міністрів України», «Про правовий режим воєнного стану» [4].

Важливим є також той факт, що, навіть в умовах активних бойових дій та переходу всіх державних, політичних і громадських процесів у воєнний режим, в Україні продовжується законодавча робота щодо вдосконалення демократичних механізмів місцевого самоврядування, зокрема щодо посилення і гарантування відкритості та прозорості діяльності органів місцевого самоврядування. Так, у Верховній Раді було зареєстровано законопроєкт № 7283 «Про народовладдя на рівні місцевого самоврядування». Законопроєкт розширював правові можливості залучення як жителів громад, так і інституцій громадянського суспільства до вироблення рішень на рівні місцевого самоврядування. Вже прийнятим Законом вносяться зміни до Законів України «Про місцеве самоврядування в Україні» та «Про статус депутатів місцевих рад», зокрема визначено основні механізми реалізації прав громадян України на безпосередню участь у місцевому самоврядуванні, своєчасне та повне отримання інформації про діяльність органів і посадових осіб місцевого самоврядування тощо.

Головними новаціями прийнятого закону стали наступні важливі зміни:

– визначення основних форм участі територіальної громади у вирішенні питань місцевого значення;

– деталізація порядку реалізації таких форм громадської участі, як загальні збори (конференція) жителів, місцева ініціатива, громадські слухання, громадське оцінювання діяльності органів і посадових осіб місцевого самоврядування;

– обов'язковість затвердження статутів територіальних громад і визначення основних питань, що регламентуються статутами [5];

– створення умов для залучення жителів до планування та розподілу коштів місцевого бюджету, проведення публічних консультацій, діяльності консультативно-дорадчих органів при органах і посадових особах місцевого самоврядування [6];

– деталізація процедури звітування сільських, селищних, міських голів і депутатів місцевих рад [7-8]. Та великою перепоною для досягнення зазначеного є те, що не всі із зазначених законопроєктів були прийняті Верховною Радою України та перебувають на розгляді, а у зв'язку із продовженням воєнного стану неможливо точно прогнозувати, скільки необхідно часу для їх подальшого ухвалення [9].

Водночас вирішувалися багато кризових проблем, зокрема своєчасне донесення актуальної інформації до населення з метою забезпечення безпеки та збереження людських життів, проведення евакуації цивільного населення, налагодження механізму економічної підтримки ЗСУ, проведення релокації бізнесу із зони бойових дій і прилеглих із нею територій у більш безпечні регіони, забезпечення реєстрації статусу ВПО, видачі довідок, розміщення та роздачі гуманітарної допомоги, оформлення виплат, реалізація завдань з ліквідації наслідків бойових дій, організація здобуття освіти здобувачами (зокрема ВПО) за будь-якою найбільш безпечною формою [10] тощо. Під час воєнних дій окремі населені пункти України опинилися під тимчасовою російською окупацією. Перед керівниками таких громад постало питання щодо дій за таких умов. Правова група Офісу підтримки реформи з децентралізації Мінрегіону підготувала Роз'яснення щодо можливих дій і рішень в умовах окупації [11]. Крім того, ті громади, що постраждали від російської агресії, та зараз звільнені від окупації, розпочали відбудову територій. Представники місцевого самоврядування обстежують пошкоджене житло, оцінюють збитки та вже отримують від держави ресурси на відшкодування завданої шкоди [12].

Вищезазначене є доказом ефективності такої самоорганізації суспільства, як місцеве самоврядування. Досвід України, набутий за час дії воєнного стану, безумовно свідчить про перевагу децентралізації, самоорганізації населення перед централізованим управлінням.

Отже, влада досить швидко відреагувала на події та законодавчо врегулювала основні напрями діяльності органів місцевого самоврядування, зважаючи на умови воєнного стану. З вищезазначених повноважень, що покладено на органи місцевого самоврядування, можна зробити висновок про оперативне формування ефективного механізму, спрямованого саме на ліквідацію наслідків воєнних дій, зокрема в умовах воєнного стану.

Література:

1. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. URL : https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397.

2. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text.

3. Nalyvaiko, L. R. (2014). Transparency as a democratic standard of the government functioning. *Evropský politický a právní diskurz, 4,* 51-61. URL : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/ evrpol_2014_1_4_5.pdf.

4. Верховна Рада прийняла Закон, який врегульовує діяльність механізму держави в умовах воєнного стану. *Верховна Рада України – Офіційний вебпортал парламенту України*. 2022. URL: https://www.rada.gov.ua/news/ razom/220856.html.

5. Наливайко Л. Р. Громадська експертиза як форма громадського контролю: проблеми теорії та практики. *Університетські наукові записки*. 2014. № 2. С. 28-34. URL : https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/2028/1/12.pdf.

6. Наливайко О. І. Зарубіжний досвід проведення публічних та громадських слухань. *Актуальні проблеми державотворення, правотворення та правозастосування:* матер. наук. семінару (м. Дніпро, 9 грудня 2016 р.). Дніпро : ДДУВС; Ліра ЛТД, 2017. С. 75-78. URL : https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/publish/7.pdf#page=75.

7. Про внесення змін до деяких законів України щодо народовладдя на рівні місцевого самоврядування: Закон України від 09.05.2024 р. № 3703-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3703-20#Text.

8. Верховна Рада України прийняла Закон щодо народовладдя на рівні місцевого самоврядування. *Верховна Рада України – Офіційний вебпортал парламенту України.* 2024. URL : https://www.rada.gov.ua/news/razom/249444.html.

9. 1Мороз В. О. Повноваження органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану в Україні: законодавче регулювання та проблеми реалізації. *Юридичний науковий*

електронний журнал. 2023. № 4. С. 396-398. URL : http://www.lsej.org.ua/4_2023/97.pdf.

10. Про деякі питання організації здобуття загальної середньої освіти та освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні: наказ Міністерства освіти і науки України від 28.03.2022 р. № 274. URL : https://zakon.rada. gov.ua/rada/show/v0274729-22#Text.

11. Деякі питання організації роботи ОМС в умовах воєнного стану. *Портал «Децентралізація».* 2022. URL : https://decentralization.ua/news/14666.

12. Мірошник О. Місцеве самоврядування в умовах війни: підсумки за період від 24 лютого до 30 квітня. *Громадська мережа публічного права та адміністрації UPLAN*. 2022. URL : https://uplan.org.ua/analytics/mistseve-samovriaduvannia-v-umovakh-viiny-pidsumky-za-period-vid-24-liutoho-do-30-kvitnia/

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-77

ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ ВІЙСЬКОВИХ АДМІНІСТРАЦІЙ В УКРАЇНІ

Павчук Ігор Славійович
адвокат, здобувач кафедри адміністративного та конституційного права,
Запорізький національний університет
м. Запоріжжя, Україна

В правових умовах воєнного стану організація системи публічного адміністрування, яка існує зараз в Україні, базується на двох центрах публічної влади – військових адміністраціях *(як різновиду місцевих державних адміністраціях)* та місцевому самоврядуванні, і діалектично поєднує в собі дві протилежності: прагнення до абсолютизації влади й необхідність пошуку механізмів співпраці у процесі вирішення нагальних проблем розвитку територій. Першу особливість зумовлено різною *(державною й муніципальною)* природою названих центрів публічної влади та відсутністю належно виписаного механізму взаємодії та розподілу сфери впливу. Другу пов’язано з тим, що обидва центри

публічної влади є відповідальними перед місцевими жителями, і це примушує їх шукати певних форм і методів співпраці [7, с. 26-31].

На час воєнного стану Закон України «Про правовий режим воєнного стану» *(далі – Закон України № 389-VII)* тимчасово покладає на військові адміністрації повноваження інститутів місцевого самоврядування та місцевих державних адміністрацій [2].

Із введенням правового режиму воєнного стану Верховна Рада України прийняла законодавчі акти, які передбачали посилення ролі військових адміністрацій. Звісно, за рахунок обмеження демократичних процедур прийняття рішень, визначених саме за інститутами місцевого самоврядування. Зважаючи на потребу вчасного приймати рішення, такі дії законодавців видавалися виправданими.

Водночас, практичне застосування зазначеного Закону України № 389-VII породила низку суперечностей між його положеннями, положенням інших нормативно-правових актів та конституційними засадами здійснення повноважень інститутів місцевого самоврядування, що призводять до конфлікту повноважень [3, с. 11-24].

Не варто забувати, що на посади голів військових адміністрацій призначаються із системи органів державної виконавчої влади, повноваження органів місцевого самоврядування розмиваються та передаються начальникам військових адміністрацій. Таким чином **спостерігається централізація влади та підміну місцевого самоврядування.**

В основі Закону України № 389-VII закладено ідея посилення контрольних функцій військових адміністрацій за діяльністю легітимно сформованих органів місцевого самоврядування.

Недостатньо розробленими залишаються проблеми визначення моделі взаємодії інститутів місцевого самоврядування з військовими адміністраціями, військовим командуванням, керівництвом силових структур при організації територіальної оборони, запобіганні терористичній діяльності, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру та при виконанні спільних завдань в інших кризових ситуаціях [4, с. 250-255].

Закону України № 389-VII містить перелік інститутів публічного адміністрування, діяльність яких в правових умовах воєнного стану не можуть бути припинені, серед яких не зазначено органи місцевого самоврядування *(ч. 1 ст. 10 Закону)*.

Водночас змістовний аналіз положень зазначеного Закон України № 389-VII свідчить про те, що він містить окремі положення *(які, на нашу думку, потребують удосконалення, що, в тому числі, є предметом нашого дослідження)*, які не допускають знищення/припинення системи інститутів місцевого самоврядування, визначають гарантії її існування та визначають правові засади взаємодії військових адміністрацій та

органи місцевого самоврядування як суб'єкти публічного адміністрування в правових умовах воєнного стану.

Такими положеннями, на нашу думку є зокрема наступні.

Преамбула Закону України № 389-VII, згідно якої зазначений закон визначає правові засади діяльності органів державної влади, військового командування, військових адміністрацій, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій в умовах воєнного стану.

Згідно визначення поняття воєнний стан, це особливий правовий режим, що передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування відповідних повноважень.

В указі Президента України про введення воєнного стану зокрема зазначаються завдання військового командування, військових адміністрацій, органів державної влади та органів місцевого самоврядування щодо запровадження і здійснення заходів правового режиму воєнного стану *(ст. 6 Закону України № 389-VII)*.

Згідно ч. 2 ст. 9 Закону України № 389-VII, в умовах воєнного стану Кабінет Міністрів України, інші органи державної влади, військове командування, військові адміністрації, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування здійснюють повноваження, надані їм Конституцією України, цим та іншими законами України.

Під час проведення мобілізації та в умовах дії правового режиму воєнного стану в межах адміністративно-територіальної одиниці обласними військовими адміністраціями *(в разі утворення)* координується та спрямовується діяльність органів та підрозділів, що входять до системи поліції, Служби безпеки України, територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, закладів охорони здоров'я стосовно виконання заходів мобілізації *(ч. 1 ст. 15 Закону України № 389-VII)*.

Військові адміністрації населених пунктів на відповідній території здійснюють повноваження із: взаємодії з органами державної влади, іншими державними органами, силами оборони і силами безпеки, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами і організаціями, надання їм і одержання від них в установленому законодавством порядку інформації, документів і матеріалів, необхідних для виконання повноважень з питань мобілізації та демобілізації (*22^1 ч. 2 ст. 15 Закону України № 389-VII*).

Військові адміністрації населених пунктів здійснюють делеговані повноваження органів виконавчої влади, надані органам місцевого самоврядування законами України *(ч. 2 ст. 15 Закону)*.

Органи державної влади України, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, Рада міністрів Автономної Республіки Крим та органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації, громадські об'єднання, а також громадяни зобов'язані сприяти діяльності військового командування та військових адміністрацій у запровадженні та здійсненні заходів правового режиму воєнного стану на відповідній території *(ст. 17 Закону України № 389-VII)* [2].

Перші місяці війни стали справжнім випробовуванням для органів місцевого самоврядування. Поки центральна влада перебудовувалася для забезпечення функціонування держави в умовах воєнного стану, а ЗСУ давали відсіч загарбникам, життєдіяльність країни великою мірою підтримувалася саме завдяки самоорганізованості територіальних громад. Вони виконували велику частку завдань у гуманітарній сфері, організовували захист країни в системі територіальної оборони. Громади, на території яких не відбувалися бойові дії, приймали внутрішньо переміщених осіб, надавали їм послуги належної якості. Водночас ця самоорганізація ґрунтувалася на власних, обмежених ресурсах [5, с. 98-109].

Особливої актуальності питання спроможності територіальних громад набуває в умовах воєнного стану. Сьогодні вкрай важливо налагодити ефективну взаємодію між органами державної влади та місцевим самоврядуванням з урахуванням принципу субсидіарності. Саме тому, безумовним пріоритетом сьогодення стає визначення першочергових завдань, які мають покладатися на інститути місцевого самоврядування, задля того, щоб, з одного боку, забезпечити їх максимальну ефективність в публічному адмініструванні ресурсним потенціалом відповідних територіальних територій, а з іншого, налагодити координацію діяльності всіх владних інституцій з метою своєчасного забезпечення нагальних потреб фронту та відновленням економіки [6, с. 222-226].

Конституція України не передбачає ситуації, коли повноваження органів місцевого самоврядування, їх виконавчих органів припиняються взагалі. Фактично та юридично не передбачений механізм припинення повноважень місцевого самоврядування. Відсутній механізм розпуску представницького органу місцевого самоврядування, коли депутати з будь-яких причин не виконують свої повноваження, надані їм виборцями та законом.

Література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України від 23.07.1996, № 30.*

2. Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VII «Про правовий режим воєнного стану». *Урядовий кур'єр від 10.06.2015. № 102.*

3. Арсентьєва О.С. Військові адміністрації як механізм управління територіями в умовах збройної агресії (Луганська область). *Актуальні проблеми права: теорія і практика. 2022. № 2.* С. 11-24.

4. Єфімов Г.В. Воєнна організація держави: проблеми становлення та розвитку, термінологічний аспект. *Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних сил. 2013. Вип. 2*. С. 250-255.

5. Канєва Т. Бюджетна політика держави в умовах воєнного стану. *Scientia Fructuosa. 2022. № 4.* С. 98-109.

6. Павлович-Сенета Я.П. Адміністративно-правові передумови для економічного розвитку об'єднаних територіальних громад в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство. 2022. № 2.* С. 222-226.

7. Торохтій Ю.З. Форми і методи взаємодії місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування. *Право і Безпека. 2004. Т. 3, № 1.* С. 26-31.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-78

ПРАВОВІ ОСНОВИ НАДАННЯ ЦИФРОВИХ ПОСЛУГ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Проданюк Назар Богданович
аспірант кафедри теорії права та прав людини,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

Виклики впровадження цифрових технологій охоплюють не лише технічні чи економічні аспекти, але й правові, адже швидкий перехід до цифрової форми надання державних послуг, управління, бізнесу та комунікацій супроводжується новими юридичними ризиками. Зважаючи на твердження М. Білецької про важливість правового захисту персональних даних у цифрових сервісах, а також думки Н. Подольчак щодо недостатньої інтернет-інфраструктури як перешкоди для цифровізації України, виникає ключове питання: яким чином слід удосконалити правові механізми надання цифрових послуг в Україні, щоб забезпечити ефективну трансформацію державного управління з урахуванням міжнародного досвіду? Зокрема, які саме нормативно-правові інструменти можуть бути найефективнішими для підвищення прозорості, зменшення ризиків корупції та забезпечення безпеки електронних державних сервісів? Як ці інструменти можна адаптувати до специфічних національних викликів, зокрема умов воєнного часу, для

успішного впровадження електронної демократії та посилення позицій України у глобальному інформаційному просторі?

Проблематика правових основ надання цифрових послуг в Україні та за кордоном активно розробляється вже тривалий час, однак цей процес має свою динаміку. Протягом останніх п'яти років значний внесок у дослідження правового регулювання цифровізації та електронного урядування зробили такі вчені, як М. Білецька, яка досліджувала правові механізми захисту персональних даних у сфері надання цифрових послуг, а також Н. Подольчак, яка аналізувала проблеми доступності цифрових технологій в регіонах України та особливості їх правового забезпечення. Значущими є праці Ю. Когута та О. Соколовської, в яких досліджуються ризики та виклики інформаційної безпеки при наданні цифрових адміністративних послуг. Останніми роками активно вивчають проблематику правового регулювання цифрових трансформацій такі науковці як А. Мерзляк, яка займається питаннями цифрових компетентностей населення та правовими аспектами їх впровадження, а також В. Луценко, яка досліджує особливості нормативно-правового забезпечення цифрових послуг у контексті європейської інтеграції України.

Формування сервісної держави нерозривно пов'язане з її цифровізацією. Розвиток цифрової держави передбачає перетворення управлінських структур публічної влади, оновлення державного апарату відповідно до принципів інформаційного суспільства, використовуючи можливості, які забезпечують сучасні інформаційно-комунікаційні технології та мережева інфраструктура [1, с. 15].

Серед ключових компонентів цього процесу важливе місце займають: електронні державні послуги, такі як електронна реєстрація, видача електронних довідок, організація електронної черги; реалізація електронної демократії, що включає можливість участі у виборах та референдумах за допомогою електронних технологій; впровадження системи електронних петицій як форми колективного звернення до органів публічної влади; організація інституту звернень громадян до органів влади; подання електронних запитів на доступ до публічної інформації; отримання електронної інформації про фінансовий стан і операції чиновників через електронні декларації; доступ до електронних звітів про діяльність урядових службовців; інформація про результати проведення конкурсів, тендерів, електронних закупівель та використання бюджетних коштів через електронні платформи. Ці ініціативи спрямовані на мінімізацію людського втручання, що веде до зниження корупції і помилок, автоматизацію збору статистичних, податкових та інших видів звітності, а також забезпечення прийняття обґрунтованих рішень на підставі аналізу фактичних даних [2, с. 54].

Слід зазначити, що основним міжнародним критерієм для оцінки рівня цифровізації державних послуг є Індекс онлайн-послуг (Online Service Index, OSI), який входить до складу Індексу розвитку електронного урядування ООН [3]. Цей індекс визначається на основі аналізу національних веб-сайтів за допомогою стандартної анкети, яка досліджує можливості для фізичних осіб та бізнесу здійснювати електронну взаємодію через веб-сайт для отримання державних послуг, доступу до відкритих державних даних та можливості їх редагування. Індекс враховує здатність звертатися за послугами в електронному форматі та отримувати відповідні результати через інтернет.

Зрозумілим є те, що процес цифровізації впливає на більшість країн світу, причому кожна держава самостійно встановлює свої пріоритети у сфері цифрового розвитку. В цей час 15 країн активно імплементують національні програми цифровізації. Серед лідерів у цифровізації національних економік виступають такі країни як Данія, Китай, Нова Зеландія, Південна Корея, та Сінгапур. Наприклад, Сінгапур в рамках програми «Інтернет плюс» здійснює інтеграцію цифрових індустрій з традиційними, Канада розвиває інформаційно-комунікаційний хаб у Торонто. Південна Корея через програму «Креативна економіка» акцентує увагу на розвитку людського капіталу, підприємництві, та розширенні використання інформаційних та комунікаційних технологій. Данія концентрує зусилля на цифровізації державного сектору. У Німеччині, де приблизно 10% населення працює у високотехнологічних галузях, держава відіграє ключову роль у фінансуванні технологічних проєктів. Естонія визнана піонером у сфері цифрового управління. Вона розробила передову систему електронного громадянства, знану як e-Residency, яка надає можливість особам, що не є громадянами країни, користуватися її електронними послугами. Крім того, в Естонії діє система цифрової ідентифікації, електронне голосування, а також безліч інших цифрових послуг [4, с. 313].

Вартий уваги міжнародний досвід цифровізації послуг та діяльності державних органів, який оцінюється за допомогою глобальних рейтингів, таких як Індекс цифрової економіки та суспільства (Digital Economy and Society Index, DESI) та Огляд електронного урядування ООН (E-Government Survey: E-Government for the People). За даними DESI, що аналізує, як уряди європейських країн реалізують цифрові державні послуги, індекс онлайн-взаємодії громадян з державними органами показав зростання у 2024 році [5]. Такі країни як Данія, Фінляндія та Нідерланди демонструють високі результати за цим показником, де понад 90% користувачів Інтернету віком від 16 до 74 років активно використовують е-портали для отримання державних послуг. Румунія, Болгарія та Італія залишаються серед європейських країн з найнижчими показниками згідно цього рейтингу.

Дослідження зарубіжного досвіду в сфері цифрових послуг демонструє, що всі країни пережили тривалий процес розвитку цих служб, який характеризувався постійною еволюцією та зміною тенденцій. Сучасні держави активно використовують різні технологічні рішення для покращення доступності, зручності та прозорості електронних послуг, роблячи їх невід'ємною частиною соціальної функції держави. Окрім того, розвиток електронних послуг сприяє активізації громадянського суспільства та залученню громадських організацій до цього процесу. Загальні тенденції в сфері електронних послуг у зарубіжних країнах включають прагнення до підвищення відкритості, якості, гнучкості послуг, збільшення числа провайдерів та інтеграцію новітніх інформаційних технологій.

Цифровізація держави стала глобальним трендом, що охоплює не тільки державне управління, але й діяльність державних компаній. Цифрове перетворення є ключовим завданням для держав, які прагнуть максимізувати надходження в економіку, підвищувати добробут, покращувати позиції в рейтингах ведення бізнесу та якість життя.

Отже, проведене дослідження свідчить, що ефективна цифровізація державного управління в Україні потребує подальших змін у правовому регулюванні. Аналіз міжнародного досвіду країн-лідерів (Естонія, Данія, Сінгапур, Фінляндія) показав, що оптимальними є правові механізми, які поєднують чіткі законодавчі гарантії захисту персональних даних, прозорості процедур та боротьби з корупцією з розвитком інфраструктури й цифрових компетентностей населення. В умовах війни важливим є формування гнучких нормативно-правових моделей, здатних швидко адаптуватись до нових викликів. Запропоновано впровадження єдиних стандартів надання цифрових послуг, законодавче закріплення базових принципів електронної демократії та посилення кібербезпеки. Переконані, що комплексна імплементація міжнародних практик у національне законодавство сприятиме доступності, безпеці й ефективності цифрових сервісів, а також інтеграції України до глобального інформаційного простору.

Література:

1. Мукомела І. В. Правові засади інформаційного суспільства: загальнотеоретичний аналіз: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2016. 23 с.

2. Соколовська О. О. Адаптація зарубіжного досвіду використання цифрових технологій в органах місцевого самоврядування: дис. … канд. наук з держ. упр. : 25.00.04. Дніпро, 2021. 250 с.

3. E-Government Development Index (EGDI). URL. https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/About/Overview/-EGovernment-Development-Index. (дата звернення: 25.02.2025)

4. Білецька М. О. Досвід зарубіжних країн у сфері надання електронних публічних послуг. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 11/2023. С. 312-314.

5. The Digital Economy and Society Index (DESI). URL. https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/desi. (дата звернення: 25.02.2025)

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-79

ДЕКЛАРУВАННЯ ЯК СПОСІБ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ ПУБЛІЧНИХ СЛУЖБОВЦІВ ТА МЕХАНІЗМ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ

Редько Олексій Миколайович
адвокат, спеціаліст з права,
член Ради адвокатів Чернівецької області
м. Чернівці, Україна

З метою попередження та виявлення проявів корупції, як порушення правопорядку та соціальної справедливості, в системі державних органів здійснюється фінансовий контроль публічних службовців. Дієвим інструментом такого контролю є декларування особистих доходів та майна публічних службовців, механізм дії якого закріплений у розділі VII «Фінансовий контроль» Закону України «Про запобігання корупції».

Інститут декларування доходів і майна вперше з'явився в українському законодавстві з прийняттям Закону України «Про державну службу» від 16 грудня 1993 року. У 2011 році був ухвалений Закон України «Про засади запобігання та протидії корупції», який більшою мірою деталізував механізм декларування, проте був скасований з прийняттям 14 жовтня 2014 року чинного Закону України «Про запобігання корупції» № 1700-VII, що вступив в силу від 26 квітня 2015 року [1]. Чинний закон встановлює механізм моніторингу вхідних та вихідних коштів та майна для попередження та виявлення незаконного збагачення публічних службовців. У 2016 році внесено зміни до закону № 1700-VII, якими запроваджено електронне декларування, що приблизило українське законодавство у сфері фінансового контролю до європейських стандартів.

Розділ VII Закону України «Про запобігання корупції» закріплює механізм об'єктивного фінансового контролю майнового становища публічних службовців, зокрема містить перелік суб'єктів на яких поширюється дія закону, порядок подання декларацій та її зміст, порядок

обліку та оприлюднення декларацій для забезпечення їх публічності, комплекс контролю та перевірки декларацій [2].

Аналізуючи положення ч. 1 ст. 1, ст. 3 та ст. 45 ЗУ «Про запобігання корупції» можна виокремити наступних суб'єктів декларування:

1) особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування;

2) посадові особи юридичних осіб публічного права, особи, які входять до складу наглядової ради державного банку, державного підприємства або державної організації, що має на меті одержання прибутку;

3) представники громадських об'єднань, наукових установ, навчальних закладів, експертів відповідної кваліфікації, інші особи, які входять до складу конкурсних комісій, утворених відповідно до Закону «Про державну службу», Закону «Про службу в органах місцевого самоврядування», Громадської ради доброчесності, громадських рад, рад громадського контролю, що утворені при державних органах та беруть участь у підготовці рішень з кадрових питань, підготовці, моніторингу, оцінці виконання антикорупційних програм;

4) кандидати на пост Президента України, кандидати у народні депутати України, кандидати в депутати ВР АРК, обласних, районних, міських, районних у містах, сільських, селищних рад, кандидати на посади сільських, селищних, міських голів та старост;

5) інші особи, які зобов'язані подавати декларацію відповідно до закону, зокрема це особи, які припинили пов'язану з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, претендують на зайняття такої посади або іншої посади для якої законом передбачено обов'язкове декларування [2; 3].

Слід зазначити, що посадові особи закладів, установ та організацій, які здійснюють основну діяльність у сфері соціального обслуговування населення, охорони здоров'я, науки тощо (окрім виключень передбачених законом), військовослужбовців військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, військової служби за призовом осіб офіцерського складу не є суб'єктами декларування (ч. 5 ст. 45 Закону «Про запобігання корупції»).

При аналізі закону можна виокремити декілька видів декларації, а саме:

1. Щорічна декларація. Даний вид декларації містить відомості про звітній рік, тобто період з 1 січня до 31 грудня включно, що передує року, в якому декларація подається. Щорічна декларація подається у період з 1 січня до 1 квітня року, наступного за звітним роком.

2. Декларація суб'єкта декларування, який припиняє діяльність, пов'язану з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, що подається не пізніше дня такого припинення.

Період подання такої декларації залежить від підстав припинення повноважень публічного службовця. У разі припинення таких повноважень з ініціативи роботодавця, декларація подається не пізніше двадцяти робочих днів з дня, коли суб'єкт декларування дізнався чи повинен був дізнатися про таке припинення. У разі припинення повноважень з ініціативи суб'єкта декларування або ж з інших підстав передбачених законодавство відповідно до специфіки професійних функцій суб'єкта, декларацію слід подати не пізніше дня припинення повноважень. Зміст такої декларації охоплює період, який не був задекларований раніше.

3. Декларація суб'єкта декларування, який припинив діяльність, пов'язану з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, що подається до 01 квітня року, наступного за звітним роком, у якому було припинено таку діяльність. Зміст такої декларації охоплює звітній рік, що передує року у якому подається декларація.

4. Декларація суб'єкта декларування, який є особою, що претендує на зайняття посад. Така декларація подається до призначення на посаду та охоплює звітній рік, що передує року, в якому особу призначено на посаду [3; 4].

Оскільки однією із цілей декларування є забезпечення прозорості діяльності публічних службовців та збільшення довіри населення до них Національне агентство з питань запобігання корупції (далі – НАЗК) забезпечує функціонування Єдиного державного реєстру декларацій, який містить подані декларації [5]. Даний реєстр доступний для ознайомлення та електронного оброблення на офіційному веб-сайті НАЗК для будь-якої зацікавленої особи. Для захисту особистої інформації, до прикладу відомостей щодо реєстраційного номера облікової картки платника податків або серії та номера паспорта громадянина України, місця проживання фізичних осіб тощо, визнається інформацією з обмеженим доступом та не відображається у відкритому доступі.

Для забезпечення дотримання суб'єктами умов законодавства щодо подання декларацій та їх змісту, НАЗК проводить їхній контроль за декількома аспектами: перевірка щодо своєчасності подання, щодо правильності та повноти заповнення та логічний та арифметичний контроль відомостей, що містяться у декларації [2]. Юридичними гарантіями достовірності поданих декларацій є притягнення особи до дисциплінарної (встановлюється законами, які регламентують діяльність), адміністративної (ст. 172-6 КУпАП) та кримінальної (ст. 366-2 та 366-3 ККУ) відповідальності у разі порушення вимог законодавства у сфері фінансового контролю.

Висновки. Питання боротьби з проявами корупції є актуальним для держав світу, і Україна не є виключенням. Фінансовий контроль є дієвим

засобом протидії корупції за умови забезпечення налагодженого механізму дії державних органів у сфері запобігання корупції та його закріплення на законодавчому рівні. Орієнтиром запровадження ефективної системи фінансового контролю є законодавство європейських держав. Чинне законодавство у сфері запобігання корупції досить детально врегульовує питання декларування як способу фінансового контролю публічних службовців та забезпечення прозорості здійснення ними своїх повноважень. Разом з тим, процес електронного декларування потребує вдосконалення, зокрема сумнівним є забезпечення захищеності інформації суб'єктів декларування в інформаційному просторі.

Література:

1. Експертний висновок про Фінансовий контроль за деклараціями про доходи і майно в Україні (Розділ VII Закону України «Про запобігання корупції» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://tilman-hoppe.de/%D0%95%D0%BA%D1%81%D0%BF%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%B2%D0%B8%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BA%20%D0%A0%D0%84.pdf

2. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/conv#Text

3. Науково-практичний коментар до Закону України «Про запобігання корупції» / Наук. ред. Хавронюк М.І. – К.: Ваіте, 2018. – 472 с.

4. Лекційні матеріали до тренінгового навчального курсу для працівників державних органів та посадових осіб місцевого самоврядування «Правові засади та практичні аспекти запобігання корупції» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://www.spfu.gov.ua/userfiles/files/%D0%9B%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D1%96%20%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB%D0%B8%20%D0%B4%D0%BE%20%D1%82%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%96%D0%BD%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%BA%D1%83%D1%80%D1%81%D1%83%20%D0%B4%D0%BB%D1%8F%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D1%96%D0%B2%20%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%B2%20%D0%B2%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B8.pdf

5. Офіційний веб-сайт Національного агентства з питань запобігання корупції [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://wiki.nazk.gov.ua/

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-80

ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖПРИКОРДОНСЛУЖБИ З ПРОТИДІЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

Степанова Юлія Петрівна
доктор юридичних наук, старший дослідник,
заступник начальника науково-дослідного відділу,
Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького
м. Хмельницький, Україна

З метою дотримання прав і свобод людини під час службової діяльності, окрім загальних вимог етичного та професійного поводження, визначених у Кодексі поведінки працівників, до функціональних обов'язків яких належить здійснення управління кордонами [1], військовослужбовцям і працівникам Держприкордонслужби слід ураховувати правові норми, що визначають порядок поводження з іноземцями, що звертаються з проханням про надання статусу біженця, особами, які потребують додаткового або тимчасового захисту, потерпілими від торгівлі людьми, а також вимоги щодо утримання затриманих мігрантів.

Так, відповідно до ч. 5 ст. 14 Закону України «Про протидію торгівлі людьми», заборонено утримування в установах тимчасового тримання особи, яка звернулася для встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, крім обумовлених законом випадків, та видворення її за межі України до встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми [2].

Особлива категорія мігрантів – біженці, особи, які потребують додаткового або тимчасового захисту, або яким надано такий захист. Відповідно до Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», такі особи не можуть бути вислані або примусово повернуті до країн, де їх життю або свободі загрожує небезпека за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань, або ж до країн, де вони можуть зазнати катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання або з яких вони можуть бути вислані або примусово повернуті до країн, де їм загрожує небезпека [3].

Особи, яких затримали, повинні утримуватись у належних умовах та з належним поводженням відповідно до Конституції України, Мінімальних стандартних правил поводження з в'язнями (1955), Європейських пенітенціарних (в'язничних) правил (2006), Інструкції

про порядок тримання затриманих осіб в органах (підрозділах) охорони державного кордону, затвердженої Наказом МВС України від 30.03.2015 № 352.

Однак такі порушення подекуди мають місце в діяльності органів і підрозділів охорони державного кордону. Так, за результатами відвідування спеціального приміщення відділення інспекторів прикордонної служби «Оноківці» (тип В) відділу прикордонної служби «Ужгород» (тип Б) 94 прикордонного загону представниками Уповноваженого з прав людини у Закарпатській області та працівників Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (групою Національного превентивного механізму), було встановлено низку порушень прав людини:

– під час повітряної тривоги персоналом не вживаються заходи щодо евакуації утримуваних у спеціальне сховище;

– арешт особи без вмотивованого рішення суду;

– порушення права на професійну правничу допомогу;

– установлено випадки порушення права на достатній життєвий рівень: безперешкодний доступ до чистої води, примусова вентиляція в кімнатах для затриманих, утримання особи в необлаштованому місці протягом восьми годин у нічний час;

– відсутній у штаті підрозділу медичний працівник, до завдань якого входить відстеження психологічного стану затриманих, та спеціального приміщення психолога;

– порушення порядку обробки персональних даних шляхом сканування, накопичення копій і надсилання за допомогою електронної пошти протоколів про адміністративне правопорушення;

– позбавлення затриманих можливості контакту із зовнішнім світом (у приміщенні для затриманих не облаштовано радіоточки, до них не доводяться новини, немає газет та журналів) [4].

Правозахисники прирівнюють затриманих мігрантів до осіб, позбавлених волі. Тому очевидно, що більшість виявлених правопорушень стосуються порушень міжнародних стандартів поводження з особами, позбавленими волі (Мінімальних стандартних правил поводження з в'язнями, Європейських пенітенціарних правил) та Конституції України. Хоча ці норма мають пряму дію і підлягають неухильному виконанню службовими особами підрозділів тримання, однак конкретизація міжнародних стандартів тримання осіб у Інструкції про порядок тримання затриманих осіб в органах (підрозділах) охорони державного кордону більш чітко визначила б повноваження службових осіб підрозділів тримання та посприяла б дотриманню цих стандартів. Окрім того, пропонується передбачити в кваліфікаційних вимогах начальника підрозділу тримання наявність вищої освіти зі спеціальності «Право» або «Правоохоронна діяльність». А також забезпечити періодичне проходження службовими особами підрозділу тримання підвищення кваліфікації з курсу «Права людини».

На виконання висновків, зроблених групою Національного превентивного механізму, яка здійснювала перевірку, запропоновано включити до обов'язків начальника підрозділу охорони здоров'я ООДК організацію відстеження психологічного стану затриманих осіб (п. 8 Інструкції про порядок тримання затриманих осіб в органах (підрозділах) охорони державного кордону). А до штатного переліку посад підрозділу тримання включити психолога, обов'язки якого визначити у згадуваній Інструкції (на основі Типових посадових обов'язків психолога установи виконання покарань та слідчого ізолятора [5]).

Окрім того, за результатами перевірки було рекомендовано включити до штату підрозділу тримання посаду інспектора, відповідального за дотримання прав затриманих осіб. Це також потребуватиме включення його завдань та обов'язків до Інструкції № 352, зокрема пропонується визначити їх у пункті 11^{-1}. Перспективним та рекомендованим групою Національного превентивного механізму проєктом є впровадження інформаційної системи «Custody Records», яка дасть змогу запровадити автоматизований облік усіх дій щодо затриманої особи, здійснення інтерв'ю (непроцесуального опитування) з затриманою особою щодо того, як з нею поводились правоохоронці під час затримання, чи не порушувались її права, із фіксацією стану здоров'я та перевірки будь-якої інформації, що може свідчити про незаконне застосування сили щодо затриманих осіб, зберігання інформації щодо затриманих осіб упродовж 25 років. Слід ураховувати, що запровадження цього пілотного проєкту було визначено для МВС України, НП України, Адміністрації Держприкордонслужби, Державної міграційної служби України та НГУ відповідно до Плану з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на 2021–2023 роки [6]. Однак діяльність щодо його реалізації ускладнюється умовами протистояння збройній агресії, браком людських і технологічних ресурсів. Водночас необхідність його запровадження безсумнівна з огляду на важливість дотримання правоохоронними органами прав і свобод людини і громадянина. Ця діяльність повинна мати нормативне підґрунтя у вигляді наказу Адміністрації Держприкордонслужби, яким затверджено план реалізації проєкту, етапи його впровадження, ресурсне забезпечення та підготовку фахівців. Серед заходів реалізації проєкту доцільно передбачити налагодження взаємодії із НП України, у 88 підрозділах якої така система вже запроваджена [7]. Відповідно фахівці цих підрозділів можуть здійснити підготовку мультиплікаторів – прикордонників, які в подальшому впроваджуватимуть проєкт у Держприкордонслужбі.

Література:

1. Кодекс поведінки працівників, до функціональних обов'язків яких належить здійснення управління кордонами, затверджений наказом Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства закордонних

справ України, Міністерства фінансів України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Головного управління державної служби України від 05 липня 2011 року № 330/151/809/434/146. URL: http://surl.li/jtvrlw

2. Про протидію торгівлі людьми : Закон України від 20 вересня 2011 року № 3739-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3739-17#Text

3. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту : Закон України від 08 липня 2011 року № 3671-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17#Text

4. Відвідування спеціального приміщення відділення інспекторів прикордонної служби «Оноківці» 94 прикордонного загону Західного регіонального управління ДПСУ / Омбудсман України. Офіційний вебсайт. 14 лютого 2024 року. URL: http://surl.li/srlxq.

5. Типові посадові обов'язки психолога установи виконання покарань та слідчого ізолятора, затверджені наказом Міністерства юстиції України від 04 листопада 2013 року № 1866/24398. URL: http://surl.li/inrclz.

6. План з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на 2021–2023 роки, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 червня 2021 року № 756-р. URL: http://surl.li/aagip

7. Проєкт «Custody Records» в Нацполіції – успішний механізм захисту прав людини / Офіційний вебпортал Національної поліції України. 24 січня 2024 року. URL: http://surl.li/srlzp

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-81

ЗАЛУЧЕННЯ ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ ДО ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ УКРАЇНИ

Федчишин Сергій Анатолійович
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного права,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
м. Харків, Україна

Відповідно до Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії ветеранської політики на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024-2027 роках» від 29.11.2024 р. політика відносно ветеранів у цивільному житті визнається складовою ветеранської політики, а забезпечення працевлаштування та освіти ветеранів визначається як

одна із операційних цілей [1]. При цьому, в умовах реалізації проголошеного курсу на залучення ветеранів війни до державної служби в Україні важливого значення набуває дослідження зарубіжного досвіду у цій сфері, вивчення передових практик та підходів стосовно гарантій для ветеранів тощо.

Так, у 2020 р. у *Великій Британії* був затверджений План дій щодо реалізації Ветеранської стратегії, котрий передбачив запровадження ініціативи «Цивільна служба – чудове місцем для працевлаштування ветеранів». Цивільна служба позиціонується урядом як найбільш інклюзивний роботодавець у Великій Британії. Уряд реалізує курс на максимальну підтримку та забезпечення визнання заслуг ветеранів, що передбачає їх працевлаштування, адаптацію та перехід від військової служби до цивільної роботи. Поряд з іншим, урядова ініціатива передбачає спрощення доступу ветеранів до цивільної служби. Таке спрощення полягає в тому, що ветеран, який відповідає мінімальним вимогам до певної посади цивільної служби, одразу переходить до наступного етапу відбору – найчастіше, співбесіди. Правом на участь в ініціативі наділяються ветерани, котрі відповідають у сукупності таким умовам: а) прослужили щонайменше один рік у Збройних силах Її Величності (на постійній або резервній службі), включаючи час, витрачений на підготовку; б) перебували на етапі переходу з військової служби або вже залишили Збройні сили Її Величності; в) не є діючими цивільними службовцями або працівниками державних органів, акредитованих Комісією державної служби. Для участі в ініціативі немає обмежень стосовно часу, який минув після звільнення зі Збройних сил Її Величності. Вважається, що ветерани приносять із собою унікальні навички, вміння та досвід, а також багато цінностей, на яких традиційно ґрунтується цивільна служба: служіння суспільству, командна робота, інклюзивність, креативність та цілеспрямованість [8].

У *Канаді* пільги для ветеранів у працевлаштуванні на цивільну службу були врегульовані після закінчення Другої світової війни та розглядалися як вдячність держави ветеранам за їх службу [6, с. 601]. У Законі Канади «Про зайнятість на публічній службі» (Public Service Employment Act) від 07.11.2003 р. закріплено, що при зовнішньому процесі призначення з оголошенням вакансії пріоритет перед іншими кандидатами стосовно призначення має, зокрема: а) особа, яка отримує пенсію через службу на війні; б) ветеран або дружина чи чоловік померлого ветерана (п. 39 «Переваги, пріоритети, права») [2]. Водночас, реалізувати відповідне право може той ветеран, котрий відповідає у сукупності таким умовам: а) був звільнений з честю з Канадських збройних сил після щонайменше 3 років служби; б) був звільнений з Канадських збройних сил протягом останніх 5 років; в) не є неперервним (постійним) цивільних службовцем [2].

Чи не найбільшого розвитку система преференцій для ветеранів війни при вступі на цивільну службу отримала у *США*. Привертає увагу, що переваги (преференції) для звільнених військовослужбовців при вступі на цивільну службу були запроваджені у США ще у кінці XIX ст. Зокрема, Закон Пенделтона (Pendleton Act) від 1883 р. вже встановлював преференції при зайняття посад цивільної служби для «тих, хто з честю був звільнений з військової або морської служби» [9, с. 1]. Переваги, які надаються особі внаслідок військової служби, часто мають додаткові вимоги або обмеження, окрім статусу «ветерана». Деякі преференції при наймі ветеранів вимагають, щоб ветеран мав певний період вислуги. Інші залежать від розміру вкладу (заслуги), принесених ветераном у служінні нації. Крім того, за певних умов перевага, отримана ветераном, може бути використана іншою особою, крім ветерана, наприклад чоловіком/дружиною, вдовою (вдовою) або матір'ю. Таким чином, термін «преференційне право» не є тотожним терміну «преференційне право ветерана». Ветеран не має «преференційного права», якщо він або вона не вийшов у відставку в званні нижче майора або його еквівалента – за винятком тих, хто є особами з інвалідністю.

За сучасних умов у США передбачаються такі види преференцій для ветеранів:

1) преференції в оцінюванні (Preference in certification) – додаткові бали до загального рейтингу ветерана за результатами складення іспиту при вступі на цивільну службу (додаткові 5 або 10 балів залежно від наявності у ветерана інвалідності та інших чинників). Особливістю є те, що преференція гарантується не лише для ветерана з інвалідністю, а й для його дружини або чоловіка, якщо такий ветеран не зміг претендувати на будь-яке призначення на цивільній службі, тощо. Особа отримує перевагу у формі додаткових балів лише після того, коли буде встановлено, що він/вона відповідає мінімальним вимогам до посади [7, с. 816];

2) преференція щодо переважного права на призначення – окрім нарахування 10 додаткових балів, мінімально кваліфікований ветеран зі встановленою інвалідністю («compensable service-connected disability of 10 percent or more») автоматично розміщувався на початку списку кандидатів на вступ, навіть якщо інші кандидати отримали значно вищі бали після додавання 10 додаткових балів;

3) преференція стосовно позаконкурсного призначення (Preference in appointment, Veterans Recruitment Appointment, VRA). Призначення за програмою набору ветеранів (VRA) – це встановлене законом право агентств на прийняття на службу осіб, що дає можливість призначати кваліфікованих ветеранів без конкурсу на посади будь-якого рівня, до GS-11 або його еквівалента. Після завершення випробувального терміну ветеран має право на переведення до конкурентної служби. Однак, слід підкреслити, що це лише опція (можливість), яку агентство може

використовувати на власний розсуд. Крім того, правом на позаконкурсне призначення на посаду наділяється також ветеран з інвалідністю, котрий успішно завершив курс навчання відносно відповідної посади. Згодом такий ветеран може бути переведений на конкурентну службу [3; 9].

Республіка Корея також має досвід встановлення пільг для ветеранів війни при вступі на цивільну службу. Вперше такі пільги були запроваджені Законом Кореї «Про працевлаштування ветеранів» від 31.03.1961 р., а їх система у процесі розвитку отримували низку модифікацій. На шляху розвитку такої системи мав місце досвід встановлення: а) обов'язкової 5% квоти для працевлаштування у цивільній службі ветеранів з інвалідністю та членів їхніх сімей; б) додаткових балів у розмірі 3% або 5% при складенні іспиту («система додаткових балів») та ін. [5].

Пільги для ветеранів війни при вступі на державну службу гарантуються законодавством *Китайської Народної Республіки* (далі – КНР). У ст. 42 Закону КНР «Про захист військовослужбовців у відставці» (中华人民共和国退役军人保障法) від 11.11.2020 р. закріплено, що державні органи, установи, підприємства (у тому числі державної форми власності) при прийнятті військовослужбовців у відставці на роботу можуть пом'якшувати вимоги до віку і освіти та надавати перевагу військовослужбовцям у відставці за однакових умов. При цьому, пріоритет надається працевлаштуванню таких категорій військовослужбовців: 1) ветеранів, які брали участь у бойових діях; 2) сержантському складу у відставці, за умови проходження служби під час командування дивізіями, бригадами, полками та батальйонами у бойових частинах; 3) військовослужбовцям у відставці, що належать до категорії дітей героїв або мучеників; 4) військовослужбовцям у відставці, які тривалий час проходили службу у важкодоступних і віддалених регіонах або на спеціальних посадах (ст. 25 Закону КНР «Про захист військовослужбовців у відставці» (中华人民共和国退役军人保障法) від 11.11.2020 р. [4]).

Підсумовуючи, варто підкреслити, що вищенаведений зарубіжний досвід стосовно встановлення пільг для ветеранів при вступі на державну службу неодмінно має бути врахований при розробці законодавчих ініціатив, які за сучасних умов мають місце щодо відновлення конкурсів при вступі на державну службу в Україні.

Література:

1. Про схвалення Стратегії ветеранської політики на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у

2024-2027 роках: розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.11.2024 р. № 1209-р. *Офіційний вісник України*. 2025. № 1. Ст. 64.

2. Public Service Employment Act of Canada, dated 07.11.2003, S.C. 2003, c. 22, ss. 12, 13. URL: https://laws-lois.justice.gc.ca/PDF/P-33.01.pdf (дата звернення: 03.04.2025).

3. U.S. Code. § 2108 – Veteran; disabled veteran; preference eligible. § 3309 –Preference eligibles; examinations; additional points for. § 3313 – Competitive service; registers of eligibles. URL: https://uscode.house.gov/view.xhtml?req=granuleid:USC-1999-title5-section2108&num=0&edition=1999 (дата звернення: 03.04.2025).

4. 中华人民共和国退役军人保障法. 11.11.2020. URL: https://www.mva.gov.cn /gongkai/zfxxgkpt/fdzdgknr/fgzc/202112/t20211224_54637.html (дата звернення: 03.04.2025).

5. Cho Joo-hyun. Veterans Extra Point System and Gender Politics: From the Perspective of Capabilities Approach. *The Review of Korean Studies*. 2002. Vol. 5. No. 2. pp. 45-71.

6. Gordon H. Josie. Administration of the Veterans' Preference in the Canadian Civil Service. *The Canadian Journal of Economics and Political Science*. 1945. Vol. 11. No. 4. pp. 601-611.

7. Keith S. Marlowe. Carter v. City of Philadelphia: Veterans May Have Won a Battle on Veterans' Preference in Promotions, But Have They Won the War ? *Dickinson Law Review*. 1995. Vol. 99. P. 807-834.

8. Making the Civil Service a Great Place to Work for Veterans. United Kingdom.
Cabinet Office, Office for Veterans' Affairs, Government People Group and Veterans UK. Published 5 October 2020. Last updated 18 August 2023. URL: https://www.gov.uk/government/news/making-the-civil-service-a-great-place-to-work-for-veterans (дата звернення: 03.04.2025)

9. Veteran Hiring in The Civil Service: Practices and Perceptions. A Report to the President and the Congress of the United States by the U.S. Merit Systems Protection Board. Washington: U.S. Merit Systems Protection Board, 2014. 86 p.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-82

СТРАТЕГІЯ МОДЕРНІЗАЦІЇ СУЧАСНОГО МЕХАНІЗМУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВА НА СВОБОДУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ З БОКУ ПУБЛІЧНИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ

Хрідочкін Андрій Вікторович
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри економіки та права,
ННІ «Український державний хіміко-технологічний університет»
Українського державного університету науки і технологій
м. Дніпро, Україна

Адміністративно-правовий захист права на свободу інтелектуальної діяльності людини з боку публічних органів влади являє собою досить складний комплексний механізм, у якому принциповим питанням виявляються форми і методи діяльності елементів його системи. Саме завдяки аналізу вказаних категорій можна наочно уяви межи і глибину публічно-управлінського впливу, який здійснюється відповідним суб'єктом публічного управління на об'єкти, встановити той правовий інструментарій, що виступає засобом досягнення цілей публічного управління, відмежувати діяльність у сфері інтелектуальної власності, яка регулюється нормами адміністративного права від діяльності, яка підпадає під регулювання норм інших галузей. Реалізація завдань адміністративно-правового захисту права на свободу інтелектуальної діяльності людини з боку публічних органів влади відбувається, в першу чергу, шляхом застосування відповідних методів, що виявляються у формах адміністративно-публічної діяльності.

Визначення поняття форм адміністративно-правового забезпечення захисту, а також факторів, які впливають на вибір конкретної з них у межах управлінської діяльності, зумовлює потребу більш конкретно розгляду їх існуючого переліку, оскільки сьогодні в науковій літературі відсутні єдині, загально визнані критерії класифікації форм адміністративно-правового захисту, що обумовлює наявність значної кількості їх варіантів. А найбільш розповсюдженою з правових форм адміністративно-правового захисту, що використовується в зазначеній сфері є видання правових актів, і досить часто дана форма адміністративно-правового захисту розкладається на два самостійних елементи, наслідком чого стає виділення двох правових форм адміністративно-правового забезпечення захисту – видання нормативних та індивідуальних актів [1, с. 15]. Завдяки наявності відповідних повноважень суб'єкти адміністративно-правового захисту

права на свободу інтелектуальної діяльності людини з боку публічних органів влади мають можливість оперативно впливати на підвідомчу їм сферу суспільного життя. Поряд з правотворчою діяльністю суб'єкти адміністративно-правового захисту права на свободу інтелектуальної діяльності людини з боку публічних органів влади видають також і індивідуальні акти адміністративно-правового забезпечення, які, як наголошується в юридичній літературі [2, с. 161], домінують серед інших актів.

Наступною правовою формою адміністративно-правового захисту права на свободу інтелектуальної діяльності людини з боку публічних органів влади є адміністративний договір, дослідженню сутності якого останнім часом приділяється все більша увага. Наявність зазначеної форми адміністративно-правового захисту в практиці діяльності суб'єктів адміністративно-правового забезпечення у сфері, що розглядається може бути пояснена загальною тенденцією розвитку форм і методів адміністративно-правового регулювання суспільних відносин, де суттєва роль відводиться побудові диспозитивних засад публічного управління.

Поряд з правовими формами адміністративно-правового захисту права на свободу інтелектуальної діяльності людини з боку публічних органів влади відповідні суб'єкти використовують також організаційні форми. Вони, на відміну від правових, не пов'язуються з реалізацією державно-владних повноважень суб'єктами адміністративно-правового захисту, а у переважній більшості випадків сприяють їх здійсненню. У такому розумінні їх можна назвати другорядними стосовно правових форм адміністративно-правового забезпечення, що, можливо, і позначається на їх правовій регламентації, яка у переважній більшості випадків носить загальний або суто формальний характер. На нашу думку, це досить загрозлива тенденція, яка відкриває шлях до свавілля з боку суб'єктів адміністративно-правового забезпечення права на свободу інтелектуальної діяльності в системі управління доброчесністю публічних посадових осіб.

Вирішення завдань адміністративно-правового забезпечення захисту права на свободу інтелектуальної діяльності людини з боку публічних органів влади здійснюється відповідними суб'єктами шляхом використання відповідних методів впливу. Серед різноманітних методів, які використовуються у процесі діяльності з адміністративно-правового забезпечення, виділяють, перш за все, методи переконання та примусу, які застосовуються у будь-якому виді публічної діяльності [3, с. 154].

Даючи більш детальну характеристику зазначеним методам адміністративно-правового захисту, відмітимо, що сутність методу переконання полягає у тому, що об'єкти адміністративно-правового забезпечення захисту права на свободу інтелектуальної діяльності

людини з боку публічних органів влади мають додержуватись певних вимог внаслідок їх внутрішнього визнання, а не через сліпе підкорення велінням влади. Переконання визначається як система заходів правового і організаційного характеру, які проводяться державними органами, що виявляється у здійсненні виховних, роз'яснювальних та заохочувальних методів, спрямованих на формування у громадян розуміння необхідності чіткого виконання законів та інших нормативних актів [4, с. 4-5]. Особливе значення мають набути правові форми переконання, тобто заходи, які закріплюються в нормах права. Однак, аналіз чинного нормативного масиву, що питанням правової пропаганди приділяється неналежна увага. Держава не приділяє належної уваги питанням розповсюдження інформації по відношенню до програм і механізмів, покликаних забезпечувати розвиток у сфері високотехнологічних розробок і втілення результатів інтелектуальної творчої діяльності в економічний обіг.

Поряд з переконанням у практиці діяльності суб'єктів адміністративно-правового забезпечення захисту права на свободу інтелектуальної діяльності людини з боку публічних органів влади досить широко використовується і державний примус, який характеризується тим, що цей метод державного впливу є допоміжним, здійснюється на підставі переконання і тільки після застосування переконання [5, с. 251]. Його особливість полягає в тому, що він застосовується до осіб, які вже вчинили дії, пов'язані з порушенням прав інтелектуальної власності. Отже, державний примус – це метод впливу держави на свідомість і поведінку осіб, що допускають протиправні вчинки. Цей інститут виявляється у застосуванні встановлених правовими нормами заходів впливу морального, майнового та іншого характеру, які мають на меті попередження правопорушень, покарання та виховання правопорушників.

В юридичній літературі зазвичай визначають чотири основних види державного примусу – кримінально-правовий, цивільно-правовий, адміністративно-правовий, дисциплінарно-правовий. Усі зазначені різновиди примусу розрізняються залежно від того, якою галуззю права регулюються підстави і порядок застосування його заходів. Останнє характерно, зокрема, для заходів адміністративного примусу, якими охороняються найрізноманітніші суспільні відносини, які виникають в сфері публічного управління, зрозуміло і ті, що пов'язані з дотриманням встановленого законодавством режиму володіння, користування та розпорядження правами інтелектуальної власності.

Отже, механізм реалізації адміністративно-правового забезпечення захисту права на свободу інтелектуальної діяльності людини з боку публічних органів влади охоплює цілісний комплекс адміністративно-правових засобів, які спрямовані на врегулювання відносин у

відповідній сфері та охорони і задоволення інтересів творців суб'єктами адміністративно-правового забезпечення. Під формами адміністративно-правового забезпечення захисту права на свободу інтелектуальної діяльності людини з боку публічних органів влади слід розуміти зовнішньо виражену діяльність відповідних суб'єктів, яка здійснюється останніми в межах їх компетенції і спрямована на виконання покладених на них завдань у даній сфері. Уся сукупність форм адміністративно-правового забезпечення захисту права на свободу інтелектуальної діяльності людини з боку публічних органів влади поділяється на дві основні групи – правові та організаційні. Специфіку ж діяльності суб'єктів адміністративно-правового забезпечення захисту права на свободу інтелектуальної діяльності людини з боку публічних органів влади відображає сукупність методів, що застосовуються для її здійснення – методи переконання та примусу.

Література:

1. Овчарук С. С. До питання адміністративно-правового забезпечення інноваційного науково-технологічного розвитку. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія : Юридичні науки*. 2020. № 8. С. 13-18.

2. Процес модернізації системи державного управління : конституційний, адміністративний та фінансовий аспекти : монографія / Березовська С. В. та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. А. С. Нестеренко. Одеса : Гельветика, 2017. 527 с.

3. Бойко О. В., Воронкова В. Г., Фурсін О. О. Концептуальна парадигма публічного управління та адміністрування : теоретико-методологічні засади. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії.* 2017. Вип. 70. С. 151-163.

4. Гриценко І. С. Переконання як метод державного управління та його дослідження у науці адміністративного права : деякі історичні аспекти. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки.* 2010. Вип. 82. С. 4-6.

5. Дембіцька С. Л. Державний та адміністративний примус: загальнотеоретичні поняття та ознаки. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки.* 2016. № 845. С. 250-256.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-83

ЕЛЕКТРОННЕ ДЕКЛАРУВАННЯ ЯК ПРЕВЕНТИВНИЙ ЗАСІБ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ

Цвігун Олена Сергіївна
здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня,
Науковий керівник: ***Чайка Вікторія Вікторівна***
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри фінансового та податкового права,
Державний податковий університет
м. Ірпінь, Україна

Сучасна концепція формування прозорої та підзвітної системи публічного управління в Україні передбачає наявність ефективних інструментів запобігання корупції, що є необхідною умовою для функціонування демократичної правової держави.

Одним із ключових інструментів у цьому процесі є електронне декларування, яке вважається не лише формою звітності, а й ключовим елементом адміністративно-правового контролю за доброчесністю осіб, що виконують функції держави або місцевого самоврядування.

Після подій Революції Гідності Україна обрала напрям на розвиток євроінтеграційного курсу та почала боротьбу з корупційними практиками, які сформувалися у багатьох сферах державного управління.

Інститут електронного декларування в Україні впроваджено у межах реформ, спрямованих на виконання міжнародних антикорупційних зобов'язань держави, а також імплементацію європейський стандартів доброчесності публічних службовців [1].

Запровадження відкритого декларування було однією з вимог Групи держав проти корупції (GRECO), а також ключовою умовою співпраці України з Європейським Союзом, Міжнародним валютним фондом та іншими міжнародними партнерами. Вимоги щодо створення прозорої системи декларування містилися також у рекомендаціях Венеційської комісії та були закріплені в угодах з ЄС у межах процесу євроінтеграції [2].

Правову основу електронного декларування складають положення Закону України «Про запобігання корупції», прийнятого Верховною Радою України 14 жовтня 2014 року, відповідно до якого визначено коло суб'єктів, на яких поширюється обов'язок подання електронних декларацій, а також встановлено зміст, строки подання, порядок оприлюднення декларацій та вимоги до їх перевірки [3].

На виконання положень Закону України «Про запобігання корупції» функціонування першого етапу роботи системи електронного декларування офіційно розпочато із 01 вересня 2016 року, відповідно до рішення Національного агентства з питань запобігання корупції від 10 червня 2016 року № 2 «Про початок роботи системи подання та оприлюднення декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування» [4].

Перший етап електронного декларування, розпочатий у статусі дослідної експлуатації, охопив вищих посадових осіб і став необхідною умовою для отримання Україною безвізового режиму з Європейським Союзом. Запуск Реєстру забезпечив обов'язковість подання декларацій визначеним колом суб'єктів фінансового контролю, закріплюючи принципи відкритості, прозорості та доброчесності у сфері публічної служби [1].

Сьогодні адміністративно-правовий механізм системи електронного декларування охоплює комплекс взаємопов’язаних елементів, кожен із яких виконує специфічну функцію у забезпеченні прозорості та доброчесності публічної служби, які доцільно поділити на етапи, зокрема:

– процес заповнення декларації;

Відповідно до вимог Закону суб’єкт декларування вносить відомості, що підлягають відображенню у декларації через особистий електронний кабінет Реєстру на порталі Національного агентства, відповідно до затверджених форм та із зазначенням обов’язкових реквізитів об’єктів декларування, що дає можливість в подальшому ідентифікувати вказані об’єкти та їх приналежність суб’єкту декларування чи членам його сім’ї.

– етап підписання та подання декларації;

Згідно з окремими положеннями Закону, при поданні декларації суб’єкт декларування підписує її шляхом накладання особистого кваліфікованого електронного підпису, що забезпечує ідентифікацію такого суб’єкта та унеможливлює заперечення змісту зазначених ним відомостей.

– подання виправленої декларації;

У разі самостійного виявлення суб’єктом декларування недостовірних (неточних) відомостей у поданій декларації він має право за власною ініціативою протягом 30 днів із дати подання первинної декларації подати виправлену декларацію шляхом її заповнення та надсилання до Реєстру.

– оприлюднення декларації у системі;

Подана до Реєстру декларація підлягає оприлюдненню у цілодобовому доступі публічної частини Реєстру, за виключенням відомостей, що є інформацією з обмеженим доступом та відповідно до Закону не підлягають відображенню у відкритому доступі.

– перевірка декларації.

Після подання декларації до Реєстру відбувається перевірка декларації програмними засобами реєстру на предмет своєчасності її подання, а також логічний та арифметичний контроль даних, зазначених у декларації. За наявності підстав, визначених законодавством, Національне агентство ініціює початок повної перевірки декларації

Цей етап є ключовим механізмом виявлення фактів зазначення у декларації недостовірних відомостей, встановлення фактів набуття необґрунтованих активів, незаконного збагачення та інших корупційних правопорушень.

З огляду на зазначене можна зробити висновок, що процес електронного декларування є превентивним засобом запобігання корупції у сфері публічної служби, який забезпечує підвищення рівня прозорості діяльності осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і здійснює попереджувальний вплив щодо вчинення корупційних правопорушень.

Проте за період функціонування система електронного декларування зазнавала численних труднощів та викликів, серед яких, так звана «конституційна криза» 27 жовтня 2020 року у період якої Конституційний Суд України визнав неконституційним ключові положення антикорупційного законодавства, що призвело до тимчасового блокування системи електронного декларування та антикорупційних механізмів загалом.

Із запровадженням в Україні воєнного стану 24 лютого 2024 року, з міркувань безпеки, обов'язок осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, щодо подання електронних декларацій був призупинений на період до середини 2023 року, що викликало занепокоєння серед громадськості через неможливість публічного контролю майнового та фінансового стану публічних службовців [2].

На сьогоднішній день система електронного декларування та Єдиний державний реєстр, зокрема, є унікальним у світовій практиці інструментом, що містить найбільшу у світі базу даних щодо майнового стану публічних службовців. Незважаючи на виклики, пов'язані з повномасштабною війною, Україна продовжує вдосконалювати систему електронного декларування та впроваджувати новітні цифрові механізми у сфері запобігання корупції.

З урахуванням викладеного, можна зробити висновок, що в умовах сьогодення адміністративно-правовий механізм системи електронного декларування функціонує як цілісна система превентивних, регулятивних і контрольних заходів, спрямованих на забезпечення доброчесності публічної служби та мінімізацію корупційних ризиків.

Література:

1. Transparency International Україна. Десять років боротьби з корупцією: успіхи і виклики, які постали перед Україною [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ti-ukraine.org/research/desyat-rokiv-borotby-z-koruptsiyeyu-uspihy-i-vyklyky-yaki-postaly-pered-ukrayinoyu/ (дата звернення: 26.04.2025).

2. Україна vs світ: становлення е-декларування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.prostir.ua/?blogs=ukrajina-vs-svit-stanovlennya-e-deklaruvannya (дата звернення: 26.04.2025).

3. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text (станом на 26.04.2025).

4. Про початок роботи системи подання та оприлюднення декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування: Рішення Національного агентства з питань запобігання корупції від 10 червня 2016 р. № 2, зареєстроване в Міністерстві юстиції України 15 липня 2016 р. за № 958/29088 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/z0958-16 (станом на 26.04.2025).

СЕКЦІЯ 4. ІНСТРУМЕНТИ АЛЬТЕРНАТИВНОГО ВИРІШЕННЯ СПОРІВ

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-84

АРХІТЕКТУРА СПІЛКУВАННЯ В МЕДІАЦІЇ: СТРАТЕГІЧНІ ІНСТРУМЕНТИ ДІАЛОГУ

Волкова Наталя Олександрівна
асистентка кафедри публічного права
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

Медіація як альтернативний спосіб вирішення конфліктів ґрунтується на забезпеченні ефективної комунікації між сторонами за посередництва нейтральної третьої сторони – медіатора. Успішність медіаційного процесу значною мірою зумовлена якістю комунікативної взаємодії, що охоплює не лише здатність учасників слухати одне одного, а й уміння виявляти справжні інтереси опонента, трансформувати позиційне мислення у потребоцентричне, а також рівень довіри до медіатора як гаранта процедурної справедливості [1].

Поняття «архітектура спілкування» у медіаційному дискурсі репрезентує сукупність стратегічно скомпонованих інструментів, прийомів і підходів, які забезпечують структурованість, змістовність та етичну якість діалогу. Серед основних складових такої архітектури – активне слухання, професійна емпатія, техніки рефреймінгу, а також опора на комунікаційні моделі, зокрема модель чотирьох аспектів повідомлення Ф. Шульца фон Туна [2]. Усі ці елементи спрямовані на формування атмосфери довіри, відкритості та взаємної поваги між учасниками процесу.

У разі виникнення підозри щодо упередженості медіатора, знижується рівень залученості сторін, блокується процес виявлення істинних інтересів та надання релевантної інформації. У такому випадку медіатор втрачає функцію процесуального фасилітатора, а медіація ризикує перетворитися на неефективну формальність. Саме тому питання нейтральності та етичної неупередженості постає як визначальне у професійній діяльності медіатора.

Активне слухання є базовим інструментом фасилітативної комунікації в медіації. Це – інтегральна система вербальних і невербальних прийомів, що дозволяють забезпечити високий рівень залученості, поваги та уваги до висловлювань кожного учасника. До таких прийомів належать перефразування, резюмування, уточнення,

рефлексія почуттів, доречні паузи, а також невербальні сигнали підтримки – зоровий контакт, кивання, відкрита поза тощо. Ці техніки сприяють зниженню емоційної напруги, виявленню прихованих потреб та перенесенню фокусу з позиційного протистояння на спільний інтерес.

Професійна емпатія в медіаційному контексті є проявом когнітивного і емоційного розуміння стану сторін без переходу межі неупередженості. Вона виконує функцію м'якого емоційного дзеркала, яке дозволяє кожному учаснику відчути, що його почули, зрозуміли та не осуджують. Зазвичай емпатія реалізується через техніки активного слухання, зокрема через вербалізацію емоційного стану співрозмовника. Така практика сприяє зниженню психологічного захисту, покращенню комунікаційного контакту та створенню умов для продуктивного діалогу. Відповідно до статті 7 Закону України «Про медіацію» [4], медіатор зобов'язаний дотримуватися нейтральності та неупередженості щодо сторін медіації, утримуючись від оцінювання їхньої поведінки, рішень чи поглядів. Це положення узгоджується з Кодексом професійної етики медіатора, за яким медіатор зобов'язаний дотримуватися нейтральності щодо сторін медіації, утримуючись від оцінювання їхньої поведінки, рішень чи поглядів [3].

Також, професійна емпатія в медіації розкривається через здатність медіатора розуміти емоційний стан учасників та відповідно адаптувати комунікацію. Це включає використання різних тонів голосу, врахування культурних особливостей та надання сторонам достатнього часу для вираження своїх переживань. Розвиток професійної емпатії передбачає постійне вдосконалення емоційної компетентності медіатора, зокрема самосвідомості, самоконтролю, мотивації, емпатії та соціальних навичок, які сприяють продуктивній взаємодії та ефективному управлінню емоціями в процесі медіації.

Модель чотирьох аспектів повідомлення, запропонована Ф. Шульцом фон Туном, є ефективним інструментом для аналізу змісту комунікації у медіації. Згідно з цією концепцією, кожне повідомлення включає чотири рівні: фактичний (інформаційний), саморозкриття, реляційний та апеляційний. Розуміння цих рівнів дозволяє медіатору ідентифікувати як явні, так і приховані смисли висловлювань, а також уникати типових помилок сприйняття [7].

Ілюстративним прикладом є ситуація, коли учасник заявляє: «Він постійно запізнюється». При поверхневому аналізі це висловлювання може бути інтерпретоване як звинувачення, проте на рівні саморозкриття воно містить фрустрацію, на реляційному – потребу у взаємоповазі, на апеляційному – заклик до дотримання домовленостей. Завдання медіатора – нейтралізувати емоційно агресивну подачу та зберегти зміст, трансформувавши репліку у прийнятну для іншої сторони форму [5].

У міжнародній практиці опанування моделі Шульца фон Туна є невід'ємною частиною професійної підготовки медіаторів. У Німеччині, Австрії та скандинавських країнах ця модель активно використовується як діагностичний інструмент у структурному аналізі конфліктного діалогу [6] . В Україні вона поступово інтегрується у тренінгові програми, зокрема через модулі з комунікативної компетентності та емоційного інтелекту. Навичка «слухати чотирма вухами» дозволяє медіатору бачити багатошаровість повідомлень і тонко керувати процесом з урахуванням психологічного стану учасників.

Ефективна комунікація в медіації потребує високого рівня адаптивності. Професійний медіатор має вміти змінювати стиль взаємодії відповідно до динаміки процесу, емоційного фону, особистісних характеристик сторін, а також культурного контексту. Така гнучкість є ознакою зрілості професійної ідентичності медіатора, його здатності балансувати між формальними процедурами та глибоким індивідуальним підходом [8].

Таким чином, архітектура спілкування в медіації є складною, багаторівневою системою, що поєднує комунікативні техніки, етичні принципи та психологічну чутливість. Медіатор, як архітектор цього простору, проєктує безпечне середовище для діалогу, в якому можлива трансформація конфлікту у співпрацю. Високий рівень володіння комунікативними інструментами, їх гнучке застосування та етичне підґрунтя забезпечують ефективність медіаційного процесу й сприяють поширенню культури мирного врегулювання спорів у суспільстві .

Міжнародний досвід демонструє високу ефективність медіації. Зокрема, за даними Всесвітньої організації інтелектуальної власності (WIPO) за період 2013-2022 років, 70% спорів вирішуються за результатами проведення процедури медіації. Варто також зазначити, що в країнах з розвиненою практикою медіації понад 80% справ, що передаються на медіацію, завершуються вигідними домовленостями для сторін. Ці дані підкреслюють потенціал медіації як ефективного інструменту для зниження навантаження на судову систему та сприяння мирному вирішенню спорів в Україні.

Література:

1. Busch, D., Mayer, B. (2012). Mediation: Principles and Practice. Jossey-Bass.

2. Schulz von Thun, F. (2008). Miteinander Reden: Kommunikationspsychologie für Führungskräfte. Rowohlt Verlag.

3. Кодекс професійної етики медіатора. Рішенням Загальних зборів ГО «Національна асоціація медіаторів України» від 19 лютого 2022 р., протокол № 1/2022 https://namu.com.ua/ua/info/mediators/nseyenf-yekhyny-pyeekakhsua/

4. Закон України «Про медіацію» від 16.11.2021 № 1875-IX.
5. Українська академія медіації. Програми підготовки медіаторів. https://mediation.academy
6. Volpe, M.R., Chandler, D. (2001). Resolving Conflict in Higher Education. Jossey-Bass.
7. Moore, C. (2014). The Mediation Process: Practical Strategies for Resolving Conflict. Jossey-Bass.
8. Гутковська, К., Петрова, Н. (2021). Етика та стиль комунікації медіатора. Альтернативи. №1.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-85

ПАРАДИГМА ДІАЛОГІЧНОСТІ ЯК МЕТОДИЧНИЙ КЛЮЧ ДО ПІЗНАННЯ МЕДІАЦІЇ

Гаврилюк Руслана Олександрівна
докторка юридичних наук, професорка,
завідувачка кафедри публічного права,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

Пацурківський Петро Станіславович
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри публічного права,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

І душа, якщо хоче пізнати себе,
повинна подивитися в [іншу] душу.
Плантон. «Алківіад І»

Постановка проблеми. Вітчизняна доктрина медіації постулює, що медіацією є структурована, добровільна, конфіденційна позасудова процедура врегулювання конфлікту (спору) сторін інтерсуб'єктивного відношення або запобігання йому ними самими за допомогою медіатора [1, С. 101-102]. Аналогічно тлумачить медіацію і вітчизняний законодавець [2]. Із вищевикладеного очевидно, що як суб'єктний склад процедури медіації, так і її предметна спрямованість людиномірні. Не випадково у спеціальних наукових дослідженнях до методологічних засад пізнання медіації відносять увесь їх ряд, що охоплюється антропосоціокультурним підходом [3, С. 8].

Водночас, як переконує досвід наукового пізнання медіації, жоден із вищезазначених методів, окремо взятий і навіть їх сукупність неспроможні допомогти збагнути сокровенний сенс медіації – її діалогічну природу. Методологічним ключем до пізнання останньої і водночас основоположним методом з'ясування цього явища є ***парадигма діалогічності***. Творець сучасного вчення про парадигму як фундаментальний інструмент наукового пізнання Т. Кун резонно наголошував, що вона є нічим іншим, як способом постановки і вирішення принципово нових пізнавальних задач [4, P. 14]. А його послідовник С.Гантінгтон уточнював, що категорія ***парадигма*** надає в розпорядження дослідника «прояснюючу лінзу для проникнення в природу явища, що ним пізнається» [5, P. 16]. Непересічний евристичний потенціал цієї максими нещодавно було перевірено та підтверджено нами в одному зі спеціальних досліджень особливо складної правової реальності [6, С. 114].

Пізнавальна матриця парадигми діалогічності виходить із даності, що усі людиномірні об'єкти пізнання, до числа яких належить і медіації, онтологічно плюралістичні. Це репрезентує ще одну сокровенну реальність її природи. Вона перебуває у нерозривному зв'язку з діалогічністю медіації. Більше того, ці реальності не просто взаємодіють, а взаємодоповнюють одна іншу.

Метою дослідження є розкриття сенсу парадигми діалогічності як методологічного ключа до пізнання природи медіації.

Методологічною основою цього дослідження є максима С. Ґантінгтона про роль парадигми як *прояснюючої лінзи* для дослідника у процесі пізнання ним відповідного явища дійсності, в нашому випадку – у з'ясуванні сенсу парадигми діалогічності як методологічного ключа до пізнання природи медіації.

Виклад основних результатів дослідження. Що ж саме уможливлює досліднику медіації збагнути і осмислити «прояснююча лінза» С. Ґантінгтона? Найперше – це те, що медіація належить до ряду об'єктів системного типу, оскільки у ній взаємодіють щонайменше дві сторони інтерсуб'єктивного відношення – Я і Ти. Це зовнішній вияв діалогічності медіації. Більш глибоке проникнення в цей аспект медіації переконує, що вона є відкритою самореферентною соціальною системою з її чітко вираженою метою, яка полягає у відновленні порушеної справедливості між її сторонами через буттєвий конфлікт (конфлікти) самими ж сторонами медіації за сприяння медіатора (медіаторів), а також в конструюванні ними у процесі цього нової соціальної реальності щодо себе [3, с. 236-244].

Зовнішній аспект діалогічності медіації висвітлює водночас і такі її властивості, як симетричність, спонтанність і справедливість медіації, її реалізацію сторонами як власної свободи [3, с. 245]. Найбільш очевидно

це проявляється в тому, що кожна сторона медіації у процесі врегулювання конфлікту (спору) з іншою її стороною принципово виходить із власних потреб, переслідує власні інтереси, прагне одержати максимальну власну вигоду. Визначальними для кожної зі сторін медіації при цьому постають їх особиста воля і волевиявлення, автономія волі як принцип. Переконливим свідченням останнього є те, що кожна зі сторін медіації може відмовитися від неї на будь-якому етапі [2].

Ці та інші буттєві властивості медіації, виявлені нами за допомогою «прояснюючої лінзи» С. Ґантінгтона, на нашу думку, достатньо переконують неупередженого дослідника, що зовнішня діалогічність медіації є одним з найважливіших онтологічних виявів діалогічності її природи в цілому, адже поза ними медіація як феномен неможлива в принципі. Звідси намагання обмежити зовнішній аспект явища діалогічності медіації тільки її процедурними та процесуальними аспектами, яке нерідко зустрічається в літературі, суперечить дійсності.

Не менш переконливі результати дозволяє одержати «прояснююча лінза» С. Ґантінгтона і стосовно внутрішнього аспекту діалогічності медіації. Чи не найбільш переконливо це проявляється у динамічному саморозумінні та розумінні Іншого сторонами медіації на різних її етапах [3, с. 279-294], в усвідомленні сторонами конфлікту (спору) необхідності взаємного вирішення його [3, с. 295-307], а особливо рельєфно – в темпоральній внутрішній структурованості медіації [7; 8]. Стосовно останньої існують різні погляди та підходи, але спільним для них усіх є еволюція сприйняття кожною зі сторін медіації власних потреб та інтересів у конфлікті (спорі), їх трансформація та ціннісне переосмислення. Це і являє собою квінтесенцію внутрішньої діалогічності медіації.

У більшості зарубіжних країн, що відзначаються розвинутою культурою медіації, критерієм внутрішнього темпорального поділу медіації на етапи виступає головно зміст кожного з них в його сприйнятті сторонами медіації (зазвичай тут йдеться про премедіацію, власне медіацію та постмедіацію). В Україні формально домінує протилежний (квазізовнішній) підхід до структурування процедури медіації на темпоральні етапи, який відображає головно її розуміння медіаторами. Зокрема, в цьому випадку йдеться про: підготовчий до медіації етап; етап збору інформації про зміст спору і визначення його спільних для сторін медіації проблем; етап виявлення істинних потреб й інтересів сторін медіації; етап пошуку взаємоприйнятного для сторін медіації вирішення конфлікту (спору); етап оформлення досягнутих результатів. Внутрішня діалогічність цих етапів проявляється в тому, що під час більшості із них зазвичай трансформується самооцінка власних потреб й інтересів кожною зі сторін медіації.

В більш узагальненому вигляді внутрішню діалогічність медіації можна продемонструвати на прикладі досягнення її сторонами ключових інституційних цілей – функціональної, онтологічної й гносеологічної. Квінтесенція інституційної функціональної мети сторін медіації полягає у взаємовизнанні ними екзистенційно відмінних між собою (таких, якими неможливо поступитися) їх потреб та інтересів у конфлікті (спорі) як правомірних. Інституційну онтологічну мету медіації можна охарактеризувати як виявлення її сторонами спільних для них потреб та інтересів у конфлікті (спорі). Інституційна гносеологічна ціль медіації полягає в поетапному вивільненні сторін медіації ними ж самими за допомогою медіатора від їх емоційних ілюзій щодо предмету конфлікту (спору) і заміщення цих ілюзій осмисленим сприйняттям сторонами медіації істинних власних потреб та інтересів в інтерсуб'єктивному відношенні. Усе це досягається саме завдяки «прояснюючій лінзі» С. Ґантінгтона.

Висновки. Парадигма діалогічності медіації є методологічним ключем у пізнанні її природи. Саме завдяки їй досягається розуміння зовнішнього аспекту діалогічності медіації – її можливості тільки як відкритої процесуальної самореферентної соціальної системи, системоутворюючими елементами якої виступають її сторони. Також «прояснююча лінза» парадигми діалогічності демонструє, що внутрішній аспект діалогічності медіації найпереконливіше проявляється в динамічному саморозумінні та розумінні Іншого сторонами медіації на різних її етапах, в усвідомлення сторонами конфлікту (спору) необхідності взаємного вирішення його, а особливо рельєфно – в темпоральній внутрішній структурованості медіації та в її ключових інституційних цілях.

Література:

1. Медіація у професійній діяльності юриста: підручник / авт. кол. Т. Білик, Р. Гаврилюк, І. Городинський та ін.; за ред. Н. Крестовської, Л. Романадзе. Одеса: Екологія, 2019. 456 с.

2. Про медіацію. Закон України №1875-IX від 16.11.2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text

3. Гаврилюк Р.О., Пацурківський П.С. Медіація як цінність: монографія Чернівці: Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2023. 466 с.

4. Kuhn Thomas S, The Structure of Scientific Revolutions. Enlarged. International Encyclopedia of Unified Science. The University of Chicago Press, 1970. 222 p.

5. Samuel P Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. Penguin Book, 1997. 368 p.

6. Петро Пацурківський, Руслана Гаврилюк, Порівняльно-феноменологічний аналіз нормальної та воєнної парадигм охорони і захисту гідності та прав людини за Конституцією України. *Право України*. 2024. № 6. С. 113-130.

7. Bush R.A.B. and Folger J. P. The Promise of Mediation Jossey-Bass. 1994. 320 p.

8. Coogler J. Structured Mediation in Divorce Settlement. Lexington Books. 1978. 204 p.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-86

ВИРІШЕННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ СПОРІВ ЗА ДОПОМОГОЮ МЕДІАЦІЇ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР

Долинська Марія Степанівна
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри господарсько-правових дисциплін,
Львівський державний університет внутрішніх справ
м. Львів, Україна

Застосування процедур медіації при вирішенні спорів є досить поширеною світовою практикою.

Термін «mediation» в перекладі означає посередництво.

Зародження певних засад посередництва (медіації) відбулося в первіснообщинному ладі, оскільки такі процедури застосовували вожді та жерці при вирішенні конфліктів

Згодом певні початки правил посередництва примирення потрапили на українські терени. В. Грабовський та Ю. Рак стверджують, що елементи тогочасної медіації віднаходимо у нормах «Руської правди», Литовських статутах, козацькому звичаєвому праві, Конституції Пилипа Орлика. Як правильно зауважують автори, з встановленням «радянської влади» на українських землях було ліквідовано засади посередництва [1, с. 9].

Посередництво пройшло довгий шлях розвиту і лише у XX столітті (другій половині) набрало форми медіації, приклади цього спостерігаємо в США, Великобританії та Австралійському союзі, а звідти було рецептовано на європейський континент.

А. Біцай стверджує, що медіація, у класичному розумінні використовує «гарвардський метод» як основоположний [2, с. 17].

При веденні медіації щодо розгляду цивільних та господарських справ на нашу думку, варто використовувати директиву 2008/52/ ЄС Європейського парламенту і ради від 21 травня 2008 року про деякі

аспекти посередництва (медіації) в цивільних та комерційних справах [3]; а також інші акти.

Має рацію А. Шеремет, що кожна держава самостійно визначає особливості статусу медіатора [4, с. 83].

Україна, здійснюючи євроінтеграційні процеси, використовуючи кращі світові практики, іноземне законодавство у сфері медіації, запозичила вищевказаний правовий інститут, закріпивши його Законом від 16 листопада 2021 року «Про медіацію» [5].

Відповідно до статті 1 акту, медіація – це позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів [5].

І. Городецька стверджує, що трактування поняття медіації науковцями «у більшості випадків схожі», хоча існують певні відмінності щодо суті медіації загалом та її застосування в окремих сферах [6, с. 60].

Враховуючи думки науковців, в тому числі А. Біцай [2, с. 14, 20], вважаємо, що медіація – це добровільна та конфіденційна переговорна процедура, що організована в певній послідовності за встановленими правилами та за допомогою незалежного медіатора/медіаторів, яка проходить певні усталені стадії з метою врегулювання спору або конфлікту, результатом якої є певна прийнятна та взаємовигідна домовленість для її учасників, що, як правило, завершується укладенням відповідної угоди [7, с. 197].

Законом України «Про медіацію» [5] доповнено Закон України «Про нотаріат» [8] новою статтею 16-1 «Медіація в нотаріаті», а також розширено повноваження нотаріусів в частині виконання функцій медіатора, при умові проходження базової підготовки медіатора.

Так, з 15 грудня 2021 року нотаріуси вправі, крім вчинення нотаріальних дій, які спрямовані на юридичне закріплення безспірних цивільних прав і фактів, здійснювати медіацію, як позасудову процедуру врегулювання конфліктів (спорів), при умові проходження базової підготовки медіатора [9, с. 77].

Однак, у випадку здійснення процедури медіації завідуючим чи державним нотаріусом державного нотаріального архіву та укладення договору про медіацію, не може йти мова про нотаріальне посвідчення правочину, оскільки вони таким правом не наділені [10, с. 45].

Вищевказаним Законом «Про медіацію» у Земельний кодекс України було додано нову статтю 158^{-1}, якою надано право вирішення земельного спору за допомогою медіації, враховуючи при цьому особливості норм, встановлених Земельним кодексом держави [5].

У частині третій статті 158^{-1} Земельного кодексу України встановлено, що договір про проведення медіації, а також угода, яка

укладається за результатами медіації щодо земельних спорів повинна бути укладена в письмовій формі [11].

У випадку, якщо за результатами такої угоди не відбулося її виконання або здійснено неналежне виконання медіаційної угоди, то тоді сторони мають право звернутися до належним органів, зокрема, до суду.

Незаперечно, що вирішення спорів у порядку цивільного та господарського судочинства, в тому числі щодо земельних спорів має недоліки в частині їх тривалості, дороговартості, а також збитковості аграрних суб`єктів як учасників земельних спорів.

Очевидно, що сторони конфлікту повинні шукати шляхи його вирішення за допомогою альтернативних способів: переговорів та узгоджених домовленостей, та звернутися за допомогою до медіатора, як незалежного експерта по врегулюванню конфліктів.

Фізична чи юридична особа, фізична особа-підприємець звертаючись за допомогою до медіатора, повинен упевнитися в тому, що вказана особа пройшла базову підготовку медіатора як в Україні, так і закордоном, та також зареєстрована медіатором.

Це можливо перевірити за допомогою Інтернет ресурсів. Прикладом можуть слугувати: Реєстр медіаторів Міжнародного центру медіації Бізнес Школи КРОК; Реєстр медіаторів членів Національної асоціації медіаторів України; Реєстр медіаторів Київської торгово-промислової палати; Реєстр медіаторів Українського центру медіації та інші

Аналізуючи праці науковців та практиків, приходимо до висновку, що перевагами розгляду спору за допомогою медіації виступають:

1. здійснення процедур відбувається за менш тривалий період часу,
2. не обмежене територіальністю та предметом розгляду спору,
3. конфіденційність укладеного рішення по спору,
4. незалежність медіатора та право заміни медіатора чи медіаторів на всіх стадіях медіаційного провадження,
5. результат медіаційного врегулювання залежить лише від бажання та намірів сторін,
6. взаємоприйнятний та взаємовигідний результат вирішення спору, який закріплюється письмовим договором,
7. більша ймовірність добровільного виконання умов медіаційного договору,
8. продовження, у переважній більшості, цивільних та ділових відносин між учасниками після врегулювання спору за допомогою медіації та збереження їхньої репутації [7, с. 199-200].

В умовах воєнного стану в Україні, найбільш перспективною формою медіації при розгляді цивільних спорів, виступає онлайнова медіація. Онлайнова медіація може бути основною або попередньою формою (фазою) до офлайнової медіації.

Варто зауважити, що вирішення земельних спорів щодо права володіння земельними ділянками, як правило, не може завершитися лише укладенням угоди в порядку медіації, оскільки це потребує також укладення відповідного нотаріального правочину та в послідуючому державної реєстрації його в Державному реєстрі речових прав.

Тобто виникає потреба звернення сторін земельного спору для остаточного закріплення результатів медіаційної угоди до відповідного державного чи приватного нотаріуса.

При цьому слід мати на увазі, що допомогти у цьому можу не лише пересічний нотаріус, але й нотаріус-медіатор, який вправі провести як процедуру медіації, так і у випадку домовленості між сторонами – укласти відповідний правочин.

Література:

1.Грабовський В. А. Рак Ю. О. Особливості становлення та тенденції розвитку інституту медіації: українські та зарубіжні практики. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. Серія : Державне управління. 2020. № 1. С. 5-12.

2. Біцай А. В. Участь адвоката в медіації: монографія./ За заг. Ред. О. Г. Яновської. К.: Алерта. 2017. 260 с.

3. Директива 2008/52/ ЄС Європейського парламенту і ради від 21 травня 2008 року про деякі аспекти посередництва (медіації) в цивільних та комерційних справах. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a95

4. Шеремет А.М. Етичні та кваліфікаційні вимоги до медіатора. *Право і суспільство.* 2020. № 6-2. частина 1 С. 82-89.

5. Про медіацію: Закон України від 16 листопада 2021 року № 1875-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text

6. Городецька І. А. Медіація як альтернативний спосіб вирішення цивільно-правових спорів. Юридичний науковий журнал. 2021. № 7. С. 59-61.

7. *Долинська М. С.* Правове значення результатів, досягнутих у процесі медіації, до закінчення провадження без ухвалення рішення суду в цивільному судочинстві за участю фермерських господарств. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 197-200. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/43

8. Про нотаріат: Закон України від 3 вересня 1993 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text

9. Долинська М. Медіація як одна із функцій українського нотаріального процесу. *Аналітично– порівняльне правознавство.* 2022. № 2. С. 74-78. DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.02.13

10. Долинська М. С. Деякі аспекти запровадження медіації в нотаріальному процесі України Міжнародній науково-практичній

Інтернет-конференції «Приватне право в умовах глобалізації: Цифровізація: переваги, проблеми та шляхи їх подолання» Миколаївський інститут права Національного університету «Одеська юридична академія». 22.04.2022 / ред..кол.: Б.В. Фасій, О. В. Минькович-Слободяник, Н. М. Лазарєва, І. П. Мартишко. Миколаїв : МІП НУ «ОЮА», 2022. С.42-45.

11. Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III. URL: http://zakon.rada.gov.ua/go/2768-14.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-87

ДО ПИТАННЯ ПРО РОЛЬ АСОЦІАЦІЇ ПРИВАТНИХ ВИКОНАВЦІВ УКРАЇНИ В ІНТЕГРАЦІЇ МЕДІАЦІЇ У ВИКОНАВЧЕ ПРОВАДЖЕННЯ

Каращук Катерина Леонідівна
доктор філософії в галузі права, медіатор, адвокат, приватний виконавець виконавчого округу м. Києва
м. Київ, Україна

Практика функціонування національних судових систем більшості країн світу показує їх недостатню ефективність у захисті прав та основоположних свобод людини, що пов'язане із високою вартістю, тривалістю та недостатнім рівнем виконання судових рішень. Тому у різних сферах суспільного життя для вирішення спорів все ширше застосовується медіація як альтернативний спосіб врегулювання конфліктів за допомогою незалежного посередника, який допомагає сторонам шляхом переговорів досягти консенсусу через укладення угоди за результатами медіації.

За допомогою медіації правовідносини між сторонами конфлікту виводяться із сфери державного примусу до сфери саморегулювання. Важливо, що при участі кваліфікованого медіатора сторони самостійно досягають консенсусу, а отже – добровільно виконують прийняте ними рішення, зафіксоване у відповідній угоді.

Правові підстави застосування медіації у різних сферах суспільного життя та на всіх стадіях судового провадження, в тому числі і на стадії виконання рішень, встановлені Закон України «Про медіацію» 16.11.2021 р. [1]. Відповідні норми про застосування медіації містять також кодекси України, перш за все – процесуальні, а також Кримінальний кодекс, Кодекс законів України про працю та інші нормативно-правові акти.

Асоціація приватних виконавців України (надалі – АПВУ) активно включилась у процес впровадження та розвитку медіації на стадії виконавчого провадження. Інституційно це оформлено створенням Комітету з медіації та інших видів альтернативного врегулювання спорів як дорадчого органу при Раді приватних виконавців України (надалі – РПВУ) на підставі її рішення від 06.11.2023, яким також затверджено відповідне Положення [2]. Наразі Комітет діє у складі 6 осіб: Голова Комітету – Катерина Каращук, члени Комітету: Максим Борейко, Віра Дорошкевич, Вікторія Жданович, Олексій Кузьменко, Микола Овчаренко. Метою Комітету є поширення інформації серед приватних виконавців про альтернативні види врегулювання конфліктів (спорів), а саме медіацію.

Участі АПВУ в інтеграції медіації у виконавче провадження здійснюється у трьох основних напрямах: участь у законотворчій діяльності; навчання приватних виконавців навичкам медіації; участь у комунікативних заходах та популяризація медіації.

Важливою передумовою ефективного застосування медіації у виконавчому провадженні є удосконалення відповідного законодавства. З метою напрацювання та внесення відповідних пропозицій розпорядженням Голови РПВУ від 01.04.2024 № 2/24 [3] створено Робочу групу, до якої включено: Русецьку О. О., Голову АПВУ – голова робочої групи; Авторгова А. М., заступника Голови АПВУ; Вербу О. Б., члена Дисциплінарної комісії приватних виконавців; Каращук К. Л., голову Комітету з медіації та інших видів альтернативного врегулювання спорів; Притуляка В. М., члена Кваліфікаційної комісії приватних виконавців.

Робочою розроблено Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження медіації в межах виконавчого провадження», основні положення якого такі:

– до переліку суб'єктів, які беруть участь у виконавчому провадженні, додається медіатор, який обирається з числа приватних виконавців, які включені до відповідного реєстру приватних виконавців-медіаторів, ведення якого забезпечує АПВУ;

– приватний виконавець не може бути медіатором у виконавчому провадженні, яке він здійснює;

– медіація в межах виконавчого провадження проводиться впродовж 10 робочих днів з моменту укладення договору про проведення медіації;

– у разі укладання сторонами угоди за результатами медіації, виконавчий збір стягується у розмірі 50 відсотків, від передбаченого законом для відповідної категорії стягнення;

– при укладенні сторонами договору про проведення медіації в межах виконавчого провадження виконавець може відкласти проведення

виконавчих дій з власної ініціативи або за заявою стягувача чи боржника на строк до 10 робочих днів, про що виноситься відповідна постанова;

– у разі укладення сторонами угоди за результатами медіації, виконавець виносить постанову, у якій фіксує домовленість сторін, та визначає оновлений розмір виконавчого збору або основної винагороди, що підлягає стягненню;

– під час розгляду питань про притягнення приватного виконавця до дисциплінарної відповідальності, може бути проведена процедура медіації між ним та учасником виконавчого провадження, на підставі скарги якого ініційовано дисциплінарне провадження.

Останнє положення продиктоване позитивною практикою розгляду скарг на дії приватних виконавців, яка наразі вже існує. Після проведення медіації понад третину скарг, направлених минулого року Головою РПВУ Оксаною Русецькою Голові Комітету з медіації Катерині Каращук, відкликано заявниками. Такі результати дали підстави для внесення до Положення про Комітет з медіації змін щодо обов'язкового застосування медіації при розгляді скарг на дії приватних виконавців, направлених до АПВУ.

Оскільки одною із істотних перешкод застосування медіації у виконавчому провадженні є недостатність кваліфікованих медіаторів, обізнаних із виконавчим провадженням, АПВУ та Комітетом з медіації приділяється значна увага підвищенню кваліфікації приватних виконавців у сфері медіації.

Університетом КРОК і ГО «Асоціація медіаторів-правників України» розроблено та імплементовано навчальну програму з медіації для приватних виконавців. Навчання за програмою тривало 3 місяці, в онлайн форматі, загальний обсяг підготовки становив 94 години. Приватні виконавці з різних регіонів України пройшли навчання разом з тренерською командою Бізнес Школи КРОК (Україна) і ASSERTIVE Group (Швейцарія).

7 грудня 2024 року в Бізнес Школі КРОК відбулася церемонія вручення свідоцтва про підвищення кваліфікації 18 учасникам програми «Базові навички медіатора». Наразі Бізнес-школою КРОК випускається вже друга група за програмою по медіації для приватних виконавців.

Важливим заходом для підвищення кваліфікації приватних виконавців у сфері медіації став організований 12.11.2024 Асоціацією приватних виконавців України вебінар з підвищення кваліфікації приватних виконавців «Реалії та перспективи медіації у виконавчому провадженні». Захід проведений під головуванням Оксани Русецької. Модератором та лектором вебінару виступила Голова Комітету РПВУ з медіації та інших видів альтернативного врегулювання спорів Катерина Каращук. Ця подія за участю 70 приватних виконавців започаткувала професійне навчання з основ медіації для приватних виконавців та

продемонструвала значний інтерес спільноти до навчання медіаційним технікам.

Голова та члени Комітету з медіації проводили роботу по популяризації медіації у виконавчому провадженні через засоби масової інформації та на комунікативних заходах. У 2024-2025 р. опубліковано понад 20 актуальних науково-практичних матеріалів, присвячених темі медіації у виконавчому провадженні. Члени АПВУ та Комітету з медіації та інших видів альтернативного врегулювання спорів брали активну участь у комунікативних заходах (конференціях, круглих столах) з метою висвітлення проблем та перспектив застосування медіації у виконавчому провадженні.

Підводячи підсумки, слід визнати, що АПВУ та Комітетом з медіації та інших видів альтернативного врегулювання спорів досягнуто позитивних результатів щодо інтегрування медіації у виконавче провадження. Втім, зупинятися на досягнутому не можна, слід проводити подальшу роботу в таких напрямах:

– сприяння внесенню змін до чинного законодавства з метою удосконалення регулювання застосування медіації у виконавчому провадженні;

– подальше залучення приватних виконавців до навчання базовим навичкам медіатора та одержання ними відповідних сертифікатів;

– створення реєстру приватних виконавців-медіаторів, ведення якого забезпечує АПВУ;

– популяризація медіації у виконавчому провадженні через публікації у професійних виданнях та участь у комунікативних заходах.

Всі ці заходи сприятимуть більш активному застосуванню медіації у виконавчому провадженні та підвищенню ефективності виконання рішень.

Література:

1. Про медіацію: Закон України від 16.11.21 № 1875-IX / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text (дата звернення: 02.05.2025).

2. Про Комітет з медіації та інших видів альтернативного врегулювання спорів: положення, затверджене Рішенням РПВУ N 61 від 06.11.2023. URL: https:// drive.google.com/file/d/1WmT-nCgRrxRp6YXr6O0MRDjpqU2DkdbZ/view (дата звернення 05.05.2025)

3. Про створення Робочої групи з напрацювання пропозицій щодо внесення змін до законодавства щодо впровадження медіації: розпорядження РПВУ від 01.04.2024 № 2/24. URL: https://apvu.com.ua/tpost/pvdr9bfo51-rozporyadzhennya-pro-stvorennya-robocho (дата звернення 05.05.2025)

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-88

ВПЛИВ ПРАВА ВНУТРІШНЬОГО РИНКУ ЄС НА УКЛАДАННЯ ТА ВИКОНАННЯ ДОГОВОРІВ У МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ

Марченко Дмитро Вікторович
аспірант кафедри міжнародного та європейського права,
Національний університет «Одеська юридична академія»
*Науковий керівник: **Ківалова Тетяна** професор кафедри*
міжнародного та європейського права, д.ю.н., професор,
м. Одеса, Україна

Право внутрішнього ринку Європейського Союзу (ЄС) значно впливає на укладання та виконання договорів у межах міжнародного приватного права, особливо між суб'єктами, що перебувають у різних державах-членах. Створений у 1993 році єдиний ринок ЄС є одним із найбільших досягнень Європейського Союзу. Він гарантує, що товари, послуги, особи та капітал можуть вільно пересуватися територією ЄС: «чотири свободи». В основі внутрішнього ринку ЄС лежать чотири фундаментальні свободи: свобода руху товарів, послуг, капіталу та осіб, які формують юридичне середовище для реалізації договірних зобов'язань і значно впливають на їх регулювання.

ЄС прагне до створення єдиного економічного простору, в якому обмеження на укладання та виконання договорів між підприємцями та споживачами мають бути мінімальними, що робить особливо важливим забезпечення правової гармонізації. Єдиний ринок дозволяє громадянам ЄС проживати та працювати по всій території ЄС, надаючи їм кращі можливості працевлаштування. Він пропонує споживачам більш широкий вибір високоякісних послуг і продуктів, які вони можуть вважати безпечними та екологічно безпечними. Єдиний ринок стимулює торгівлю, оскільки робить ЄС більш важливим торговим партнером на глобальному рівні. Це стимулює зростання та конкуренцію, створює нові можливості для підприємств ЄС, надаючи їм доступ до внутрішнього ринку з мільйонами споживачів [1].

За допомогою міжнародних договорів, країни мають змогу на законному рівні функціонувати та розвивати міжнародні економічні відносини. Такі договори встановлюють правові рамки для торгівлі, інвестицій, митного регулювання, захисту прав інтелектуальної власності та інших важливих аспектів економічної взаємодії. Вони також дозволяють ефективно регулювати рух товарів, послуг і капіталу між державами, знижуючи бар'єри та усуваючи правову невизначеність, що сприяє створенню сприятливих умов для економічного зростання.

Завдяки міжнародним договорам, країни можуть координувати свої політичні та економічні зусилля, що допомагає уникати конфліктів і забезпечує стабільність у міжнародній торгівлі. Вони часто містять положення щодо механізмів вирішення спорів, таких як міжнародний арбітраж або звернення до міжнародних судів, що дозволяє учасникам швидко і справедливо вирішувати конфлікти, які виникають у процесі співпраці. Таким чином, міжнародні договори слугують основою для інтеграції національних економік у глобальну економічну систему, сприяючи розвитку міждержавних відносин та створенню сприятливого середовища для інновацій і технологічного прогресу.

ЄС розробив низку регламентів, таких як Регламент Рим I, що регулює вибір права, яке застосовується до договірних зобов'язань, та Регламент Брюссель I bis, який визначає юрисдикцію і порядок визнання рішень у цивільних і комерційних справах. Ці регламенти покликані забезпечити передбачуваність договірних відносин, захист прав сторін договорів та уникнення колізій у правовому регулюванні, які могли б перешкодити ефективному функціонуванню внутрішнього ринку. Дані нормативні акти сприяють правовій гармонізації та спрощенню правозастосування у країнах-членах ЄС, забезпечуючи стабільність і передбачуваність для сторін договірних відносин. Регламент Рим I, зокрема, встановлює загальні правила для вибору права, дозволяючи сторонам обирати правопорядок, що найкраще відповідає їхнім інтересам, а також забезпечує захист споживачів і працівників у транскордонних угодах, що підсилює соціальний аспект права внутрішнього ринку [2].

Регламент Брюссель I bis, у свою чергу, уніфікує підходи до визначення юрисдикції та спрощує процедури визнання і виконання судових рішень між державами-членами, що значно полегшує вирішення спорів у міжнародних договірних відносинах. Цей регламент також включає положення, спрямовані на запобігання одночасним судовим процесам у кількох юрисдикціях, що знижує ризик конфліктних судових рішень. Завдяки цьому, сторони можуть бути впевнені в тому, що їхні правові зобов'язання будуть захищені, а права – реалізовані незалежно від географічного розташування. Загалом, ці регламенти відображають прагнення ЄС до створення єдиного правового простору, де укладання та виконання договорів здійснюється на засадах рівності, справедливості та правової визначеності, що забезпечує інтеграцію економічних відносин і сприяє розвитку внутрішнього ринку Європейського Союзу [3].

У процесі укладання та виконання договорів між суб'єктами з різних країн-членів ЄС нерідко виникають правові колізії між національним законодавством держав-членів і нормами права ЄС. Такі конфлікти можуть стосуватися різних аспектів, від питань, пов'язаних з юрисдикцією, до захисту прав споживачів та врегулювання спорів. Ці

колізії виникають через різні рівні гармонізації національних правових систем та відмінності у підходах до захисту прав та інтересів сторін договору. Наприклад, у деяких державах-членах існують жорсткіші регламенти щодо захисту прав споживачів, ніж передбачено загальними стандартами ЄС, що може ускладнити транскордонні правовідносини та зумовити непередбачуваність у виборі юрисдикції.

Крім того, різні підходи до вирішення спорів між національними та європейськими судами можуть викликати додаткові труднощі, особливо у випадках, коли питання стосуються транскордонних правовідносин або коли національні суди намагаються застосувати власне законодавство замість законодавства ЄС. Такі колізії підкреслюють важливість гармонізації національних законодавств із правом ЄС та сприяють формуванню спільних підходів до регулювання договірних відносин. Водночас вони демонструють, що попри існуючі загальні регламенти, багато питань залишається на розсуд національних судів, що потребує подальшого вдосконалення правової системи ЄС для ефективного вирішення конфліктів і забезпечення рівноправного доступу до судового захисту для всіх учасників внутрішнього ринку ЄС.

Отже, вплив права внутрішнього ринку ЄС на укладання та виконання договорів у міжнародному приватному праві є досить суттєвим, оскільки саме норми ЄС формують правову основу для ефективного функціонування транскордонних договірних відносин між суб'єктами з різних держав-членів. Проте, процес гармонізації національних законодавств із нормами ЄС продовжує стикатися з певними викликами, пов'язаними з правовими колізіями та розбіжностями у тлумаченні. Існує потреба в подальшій уніфікації та вдосконаленні правових механізмів, що регулюють договірні відносини, щоб забезпечити ще більшу правову визначеність та справедливість для учасників ринку. Проте, слід зазначити, що право ЄС постійно розвивається, що сприяє створенню стабільного та передбачуваного середовища для суб'єктів економічної діяльності, що є необхідним для подальшої інтеграції та процвітання Європейського Союзу.

Література:

1. EU single market. URL: https://www.consilium.europa.eu/en/policies/deeper-single-market/

2. Regulation (EC) No 593/2008 of the European Parliament and of the Council of 17 June 2008 on the law applicable to contractual obligations (Rome I). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32008R0593

3. Regulation (EU) No 1215/2012 of the European Parliament and of the Council of 12 December 2012 on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex%3A32012R1215

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-89

АЛЬТЕРНАТИВНІ СПОСОБИ ВИРІШЕННЯ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ СПОРІВ У СФЕРІ МИТНОЇ СПРАВИ

Оніщик Юрій Віталійович
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри приватного та публічного права,
Київський національний університет технологій та дизайну
м. Київ, Україна

Протилежність публічного та приватного інтересу у сфері митної справи зумовлює конфлікти між владними та підвладними суб'єктами митних відносин [1, с. 122]. Це, у свою чергу, спричиняє виникнення публічно-правового спору, що об'єктивно зумовлено правовою природою митних правовідносин [2, с. 629]. Однією з визначальних тенденцій розвитку правової системи України є пошук нових та ефективних способів вирішення публічно-правових спорів. Враховуючи процес поширення та нормативно-правового закріплення альтернативних способів врегулювання юридичних конфліктів сприяти прийняттю оптимальних рішень, які можуть максимально узгодити інтереси суб'єктів митних відносин, можуть альтернативні способи вирішення публічно-правових спорів у сфері митної справи [3, с. 125].

Аналіз чинного законодавства України дозволяє стверджувати про наявність альтернативних способів вирішення публічно-правових спорів у сфері митної справи.

Одним із альтернативних способів вирішення публічно-правових спорів у сфері митної справи є інститут компромісу у справах про порушення митних правил. У ч. 1 ст. 521 Митного кодексу України встановлено, що за відсутності в діях особи, яка вчинила порушення митних правил, ознак кримінального правопорушення провадження у справі про це правопорушення може бути припинено шляхом компромісу. Компроміс полягає в укладенні мирової угоди між зазначеною особою та митним органом, посадова особа якого здійснює провадження у справі. за умовами мирової угоди особа, яка вчинила порушення митних правил, у визначений у мировій угоді строк, який не може перевищувати 30 днів, зобов'язана: 1) внести до державного бюджету кошти в розмірі, що дорівнює сумі штрафу, передбаченого санкцією відповідної статті Митного кодексу України; 2) у разі якщо санкцією відповідної статті Митного кодексу України передбачена конфіскація безпосередніх предметів порушення митних правил, помістити такі предмети у митний режим: відмови на користь держави; знищення або руйнування; імпорту або експорту. За умовами мирової

угоди митний орган зобов'язаний припинити провадження у справі про порушення митних правил щодо особи, яка вчинила порушення митних правил, та здійснити митне оформлення задекларованих нею товарів, транспортних засобів відповідно до заявленого митного режиму. Товари, транспортні засоби можуть бути предметом мирової угоди лише за умови, що особа, яка вчинила порушення митних правил, є власником цих товарів, транспортних засобів або уповноважена розпоряджатися ними. Особа, яка вчинила порушення митних правил, звертається до керівника митного органу із заявою довільної форми з проханням про припинення справи про це порушення митних правил шляхом компромісу. Мирова угода укладається у письмовій формі. У разі припинення провадження у справі про порушення митних правил шляхом компромісу особа, яка вчинила це правопорушення, вважається такою, що не була притягнута за нього до адміністративної відповідальності [4].

На стадії підготовчого провадження Кодексом адміністративного судочинства України передбачено такі способи вирішення публічно-правових спорів у сфері митної справи в судовому порядку як врегулювання спору за участі судді та примирення сторін.

Згідно Кодексу адміністративного судочинства України врегулювання спору за участю судді проводиться за згодою сторін до початку розгляду справи по суті. Проведення врегулювання спору за участю судді не допускається: 1) в адміністративних справах, визначених главою 11 розділу II Кодексу адміністративного судочинства України, за винятком справ, визначених статтею 267 цього Кодексу, та типових справ; 2) у випадку вступу у справу третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору. Про проведення процедури врегулювання спору за участю судді суд постановляє ухвалу. В ухвалі про проведення процедури врегулювання спору за участю судді суд вирішує питання про зупинення провадження у справі. Проведення врегулювання спору за участю судді здійснюється у формі спільних та (або) закритих нарад. Суддя спрямовує проведення врегулювання спору за участю судді для досягнення сторонами примирення. Процедура врегулювання спору за участю судді проводиться протягом розумного строку, але не більше тридцяти днів з дня постановлення ухвали про її проведення. Строк проведення врегулювання спору за участю судді продовженню не підлягає [5].

Необхідно зазначити, що запроваджуючи в Кодекс адміністративного судочинства України процедуру врегулювання спору за участю судді, законодавець обмежив можливість її застосування. Так, врегулювання публічно-правового спору у сфері митної справи за участю судді не застосовується у справах за зверненням митних органів при здійсненні ними визначених законом повноважень (ст. 283) [5].

Водночас застосування врегулювання публічно-правового спору у сфері митної справи за участю судді є можливою в інших справах, за винятком типових.

Відповідно до ст. 190 Кодексу адміністративного судочинства України сторони можуть повністю або частково врегулювати спір на підставі взаємних поступок. Примирення сторін може стосуватися лише прав та обов'язків сторін. Сторони можуть примиритися на умовах, які виходять за межі предмета спору, якщо такі умови примирення не порушують прав чи охоронюваних законом інтересів третіх осіб. За клопотанням сторін суд зупиняє провадження у справі на час, необхідний їм для примирення. Умови примирення сторони викладають у заяві про примирення сторін. Умови примирення сторін затверджуються ухвалою суду. Затверджуючи умови примирення сторін, суд цією самою ухвалою одночасно закриває провадження у справі [5].

Слід враховувати, що примирення сторін під час вирішення публічно-правового спору у сфері митної справи може бути розпочато тільки за клопотанням владного та підвладного суб'єктів митних правовідносин у справі, тобто за добровільним волевиявленням обох сторін. На початку процедури примирення суддя повинен роз'яснити можливість та права сторонам щодо урегулювання спору за допомогою примирення сторін. Суд не може самостійно ініціювати цю процедуру. Також цю процедуру не може самостійно ініціювати в імперативному порядку суб'єкт владних повноважень, або суб'єкт приватного права, які є стороною у справі, тільки за обоюдною згодою [6, с. 135]. Процедура примирення сторін передбачає оперативне врегулювання правової суперечки між сторонами у випадку, коли сторони готові до досягнення консенсусу. Крім того, необхідно врахувати суб'єктний склад процедури примирення, яка не передбачає залучення судді або іншої особи для того, щоб сприяти вирішенню правової суперечки між сторонами конфліктного правовідношення [6, с. 144–145].

Отже, альтернативні способи вирішення публічно-правових спорів у сфері митної справи спрямовані на мирне врегулювання конфліктів шляхом взаємного волевиявлення обох сторін. Ефективне застосування альтернативних способів вирішення публічно-правових спорів у сфері митної справи має створити умови для мирного врегулювання конфліктів між митними органами та підвладними суб'єктами митних правовідносин.

Література:

1. Юрій Оніщик. Альтернативні способи вирішення митних спорів. *Krakowskie Studia Małopolskie*. 2022. № 4 (36). С. 122–139.

2. Оніщик Ю.В. Правові засади діяльності адвоката в адміністративному судочинстві. Human rights and public governance in modern conditions: Scientific monograph. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2023. P. 629-638.

3. Правове регулювання процедур вирішення митних спорів в Україні: монографія / Ю. В. Оніщик, К. Е. Абдукадирова; за ред. д-ра юрид. наук, проф. Ю.В. Оніщика. Одеса: Видавництво «Юридика», 2024. 186 с.

4. Митний кодекс України: Закон України від 13 березня 2012 року № 4495-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text (дата звернення 26.04.2025).

5. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 6 липня 2005 року № 2747-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text (дата звернення 26.04.2025).

6. Юхтенко Л.Р. Адміністративно-правові засади вирішення спорів, що випливають з публічно-правових відносин, у досудовому порядку: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2020. 221 с.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-90

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ МЕДІАЦІЇ В СИСТЕМІ АЛЬТЕРНАТИВНОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ СПОРІВ В УКРАЇНІ

Паламарчук Ангеліна Іванівна
асистент кафедри публічного права,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

У сучасних умовах демократизації правовідносин, розвитку правової держави та підвищення ролі особистості в суспільстві особливого значення набуває ефективне, справедливе та доступне врегулювання конфліктів. Традиційні судові механізми вирішення спорів, попри свою визначальну роль у системі захисту прав, часто виявляються перевантаженими, затратними за часом і ресурсами, а в окремих випадках – не здатними забезпечити збереження соціальних і правових відносин між сторонами спору. Це зумовлює активізацію пошуку альтернативних форм врегулювання правових конфліктів, серед яких медіація посідає особливе місце.

Медіація як один із видів альтернативного вирішення спорів, що характеризується добровільністю, конфіденційністю, нейтральністю

посередника (медіатора) та орієнтацією на досягнення взаємоприйнятного рішення, яке задовольняє обидві сторони. Цей інститут отримав широке визнання в міжнародній практиці, ставши ефективним інструментом не лише у приватно-правових, а й у публічно-правових конфліктах. Водночас в Україні процес інституціоналізації медіації, її правове регулювання та практичне впровадження залишаються на стадії становлення, що актуалізує потребу в поглибленому теоретико-правовому аналізі.

Актуальність обраної теми зумовлена як потребою адаптації вітчизняного законодавства до європейських стандартів у сфері альтернативного врегулювання спорів, так і практичною необхідністю забезпечення громадянам доступу до ефективних механізмів захисту прав в умовах воєнного стану та подальшого постконфліктного відновлення. Водночас відсутність єдиної концептуальної моделі правового регулювання медіації, недосконаліть процедурних норм та низький рівень правової культури у сфері альтернативного вирішення спорів обумовлюють низку теоретичних і прикладних проблем.

Метою даної тези є аналіз теоретико-правових засад медіації як складової системи альтернативного врегулювання спорів в Україні, з'ясування її місця серед інших ADR-процедур, визначення основних принципів, функцій та перспектив подальшого розвитку цього інституту в контексті вітчизняного і міжнародного досвіду.

У науковій літературі медіація розглядається як особливий спосіб врегулювання конфліктів, що передбачає залучення третьої нейтральної особи (медіатора) з метою допомоги сторонам у досягненні спільного рішення. З теоретико-правової точки зору медіацію доцільно кваліфікувати як добровільну, конфіденційну та неформалізовану процедуру врегулювання спорів за участю незалежного посередника, що не наділений владними повноваженнями. На думку вітчизняних і зарубіжних науковців (І. І. Кучерявенка, Н. В. Дрьоміної, О. О. Гречанінової, H. Genn, L. Riskin), медіація є не лише юридичною процедурою, а й соціальним феноменом, що виступає засобом деескалації конфлікту, відновлення комунікації між сторонами, збереження правових відносин та запобігання майбутнім суперечкам. Вона базується на принципах автономії волі, добровільності участі, рівності сторін, нейтральності медіатора та конфіденційності.

Водночас у національній доктрині спостерігається відсутність єдності щодо правової природи медіації. Деякі автори ототожнюють її з процедурою переговорів за участю третьої сторони, інші – кваліфікують як форму альтернативного вирішення спорів, окрему від арбітражу чи третейського розгляду. Переважна більшість науковців вважає медіацію самостійним правовим інститутом, що має власну методологію,

принципи та процедуру. У системі альтернативного вирішення спорів (ADR) медіація займає особливе місце, оскільки:

1. забезпечує максимальну автономію сторін;
2. передбачає участь посередника без владних повноважень;
3. дозволяє сторони самостійно сформулювати умови врегулювання конфлікту;
4. є добровільною і конфіденційною.

На відміну від арбітражу чи третейського розгляду, медіатор не приймає рішення по суті спору, а лише сприяє його вирішенню. Це визначає принципово інший характер процедури – з акцентом на комунікацію, відновлення діалогу та досягнення компромісу.

Варто відзначити, що за міжнародними стандартами (зокрема відповідно до Директиви 2008/52/ЄС та Модельного закону ЮНСІТРАЛ про міжнародну комерційну медіацію і міжнародні угоди в результаті медіації) медіація визнається ключовим ADR-інструментом поряд з арбітражем, переговорами та експертним вирішенням спорів [1].

В Україні правові основи медіації почали формуватися із прийняттям Закону України «Про медіацію» від 16 листопада 2021 року. Відповідно до статті 1 Закону, медіація – це позасудова, добровільна, конфіденційна процедура врегулювання конфлікту (спору) за участю медіатора, який сприяє сторонам у пошуку взаємоприйнятного рішення [2]. Закон також закріплює:

1. принципи медіації (добровільність, конфіденційність, незалежність і нейтральність медіатора, рівність прав сторін);
2. основні стадії процедури (підготовка, укладення угоди про проведення медіації, її проведення, укладення угоди за результатами);
3. правовий статус медіатора (особа, яка пройшла відповідну підготовку та включена до реєстру медіаторів).

Незважаючи на прийняття спеціального закону, низка питань залишається неврегульованою. Зокрема, відсутні чіткі механізми виконання медіаційної угоди у випадку недобровільного виконання стороною взятих на себе зобов'язань. Законодавство не містить також спеціальних процедур щодо медіації у кримінальному процесі, що є поширеною міжнародною практикою.

Отже, медіація є важливим елементом системи альтернативного врегулювання спорів, який поєднує у собі юридичні, соціальні та психологічні аспекти врегулювання конфліктів. Вона сприяє зниженню навантаження на судову систему, підвищенню доступності правосуддя та формуванню правової культури конструктивного вирішення спорів. Аналіз засад медіації засвідчив, що цей інститут ґрунтується на низці ключових принципів: добровільності, конфіденційності, нейтральності медіатора, рівності прав сторін та автономії їх волевиявлення. Водночас медіація має самостійну правову природу, яка відрізняє її від інших

видів альтернативного вирішення спорів, таких як арбітраж чи переговори. В Україні правове регулювання медіації залишається на етапі становлення. Прийняття Закону України «Про медіацію» стало важливим кроком на шляху інституціоналізації цього інституту, однак низка питань продовжує потребувати законодавчого та процедурного врегулювання. Актуальним є удосконалення механізмів виконання медіаційних угод, розширення сфер застосування медіації, забезпечення професійного регулювання діяльності медіаторів, а також розвиток онлайн-медіації. Перспективним напрямом є імплементація найкращих європейських практик у національну правову систему, розроблення підзаконних актів для врегулювання спеціальних процедур медіації та активізація державної політики популяризації медіації серед населення. Запровадження таких заходів сприятиме підвищенню ефективності правової системи України та адаптації її до європейських стандартів у сфері врегулювання конфліктів. Впровадження медіації як інституту альтернативного врегулювання спорів має надзвичайну актуальність, а подальше удосконалення правових засад її функціонування є запорукою формування в Україні справедливої, доступної та ефективної системи вирішення конфліктів.

Література:

1. Директива 2008/52/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 21 травня 2008 року З певних аспектів медіації у цивільних та комерційних справах URL:https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/6b6c1e2e6ad3e2fcc225745c0034f4cc/f8c093ad5cb7148bc2257d8d002488a0/$FILE/%D0%94%D0%B8%D1%80%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%B0%20%D0%84%D0%A1%20%D0%BC%D0%B5%D0%B4%D1%96%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F.pdf

2. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 No 1875 URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/ show/1875-IX#Text (дата звернення 10.04.2024).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-91

ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВІДНОВНОГО ПРАВОСУДДЯ У ПОВОЄННИЙ ЧАС

Свєтлічний Ігор Валерійович
аспірант,
Інститут держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України
м. Київ, Україна

Свєтлічна Дар'я Ігорівна
здобувач освіти,
Київське територіальне відділення Малої академії наук України
м. Київ, Україна

Свєтлічна Марія Ігорівна
студент першого рівня вищої освіти,
Університет Ліннея
м. Кальмар, Швеція

До теперішнього часу в українському науковому дискурсі були відсутні комплексні наукові дослідження проблеми кримінально-правового значення відновного правосуддя у протидії злочинності неповнолітніх [1]. Згідно досліджень [2; 3] авторами уперше запропоновано концепція поняття «молодого віку» як іманентної властивості неповнолітніх із кримінально-правовим значенням цього терміну.

Як зазначають багато дослідників відновного правосуддя, у кримінальному законодавстві України, на відміну від більшості країн Європейського Союзу, відсутня можливість застосування положень ювенального законодавства до осіб, які вчинили злочин у віці старше за 18 років [3; 5].

Науковий аналіз довгострокових результатів застосування програм відновного правосуддя для неповнолітніх в Україні (понад рік після його застосування) та аналіз економічної ефективності впровадження програм відновного правосуддя в Україні, на теперішній час та у середньостроковій перспективі, в контексті порівняльної статистики рецидиву серед неповнолітніх після проходження відновних програм в Україні (з 2019 по 2024 рік), свідчить про значну ефективність застосування програм відновного правосуддя та зменшення рецидивної злочинності неповнолітніх [4].

Згідно [3] у тексті кримінального кодексу України не використовується термінологічний зворот «молоді люди», незважаюючи те, що цей зворот є усталеним в побутовому мовленні, його вживання характеризується тяглістю в історичному аспекті, а оцінні моменти відповідного поняття можуть бути усунені у разі проведення судово-психологічної експертизи у конкретному кримінальному провадженні, що забезпечить допустимість, достовірність та достатність доказів, отриманих на підставі нормативних стандартів психологічної експертизи.

Загальновідомо, що кримінальні правопорушення можуть бути вчинені неповнолітніми як з прямим, так і з непрямим умислом. При цьому основним мотивом кримінального правопорушення, вчиненого неповнолітнім, може бути як прагнення убезпечення себе, як індивіда (від фізичного насильства) та, як особистість (від знущань та образ), а факультативними мотивами можуть виступати помста, ревнощі, захист честі та гідності, бажання здобути матеріальні блага, реалізація своїх амбіцій, страх або почуття небезпеки тощо. Кожен з цих мотивів може мати свою вагу та впливати на рішення або дії неповнолітньої людини. Мета правопорушення визначається у внутрішніх орієнтирах особистості та особливостях об'єктивної ситуації що існує на момент вчинення кримінального правопорушення (злочину) [1].

В дослідженнях [5] показано, що лобні долі молодої людини формуються до 25 років, і тому їх розвиток відіграє ключову роль у формуванні особистості та поведінки молодої людини. Лобні долі головного мозку відповідають за такі функції, як прийняття рішень, планування, контроль імпульсів, розв'язування проблем та соціальна поведінка молодої людини. З урахуванням вищезазначеного, зроблено висновок, що молоді люди можуть бути більш схильні до ризикованої поведінки, імпульсивних рішень та недостатнього прогнозування наслідків своїх дій до повного формування цих структур. Поступове дозрівання лобних долей мозку (як у неповнолітніх до 18 років, так і у молодих людей віком принаймні до 25 років) поступово сприяє покращенню самоконтролю, більш обґрунтованому прийняттю рішень та кращій адаптації молодих людей до соціальних норм.

Згідно висновків досліджень [1; 7] встановлено, що в законодавство більшості розвинутих країн Європи імплементований значно вищий, ніж в Україні, вік, до якого молода людина має право на особливе піклування та підтримку, в тому числі звільнення від кримінальної відповідальності. Так, показано, що в країнах англосаксонської системи права суд може звільнити від кримінальної відповідальності неповнолітніх та молодих людей, якщо винний діяв без достатнього розуміння.

Стосовно неповнолітніх, цей підхід означає, що їхня поведінка, вчинки та розвиток значною мірою залежать від соціального

середовища, в якому вони перебувають. Це включає вплив сім'ї, школи, друзів та суспільства в цілому та соціальні фактори та умови, які сприятимуть позитивному розвитку та соціалізації неповнолітніх. За визначенням академіка О. М. Костенка "Держава має сприяти вихованню нового покоління громадян, створюючи у суспільстві умови для узгодження їхньої волі і свідомості із законами соціальної природи" [5].

Медіація у відновному правосудді застосовується при укладанні угод про примирення в кримінальному процесі щодо неповнолітніх та в деяких випадках є обов'язковою. Ця норма передбачена пілотним проєктом "Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення" від 22.07.2024 № 2176/5/501/176, який успішно реалізується в Україні [6].

Томас Гоббс стверджував, що мир і співпраця є сприятливішими для самозбереження, ніж насильство або конкуренція. Природний закон – прагнути миру і дотримуватись його. Петро Кропоткін стверджував що види, в яких правило миру та взаємної підтримки панує, процвітають, тоді як несуспільні види занепадають. Роберт Аксельрод з погляду теорії ігор довів, що у багаторазово повтореній дилемі в'язня стратегії взаємної співпраці забезпечують вищі шанси на виживання та довгострокову вигоду порівняно з дефективною поведінкою. З цим перекликаються дослідження О. Костенка, християнські заповіді та сури Корану [2; 7]. Вілсон і Собер відродили та обґрунтували теорію групового відбору, згідно з якою групи, що містять альтруїстичних індивідів, мають еволюційну перевагу проти груп, де домінує індивідуалізм, оскільки внутрішня кооперація підвищує шанси групи на виживання більше, ніж конкуренція всередині неї [8].

Таким чином, взаємодія, підтримка відносин з іншими людьми є базовою потребою людини. Конфлікти в першу чергу руйнують міжособистісні відносини, результат такої поведінки впливає на друзів, сім'ї, соціальне оточення тощо. Саме тому відновлення порушених відносин продуктивно впливає на спільноту, сім'ю, громаду та суспільство [6].

Згідно досліджень Н. Крестовської, Р. Коваля, О. Свєтлічної, Аліреза Ахмаді відновне правосуддя базується як на справедливості, так і на взаємодії, підтримці відносин з іншими людьми, активній участі [5].

На противагу вказаному зазначимо, шо окремі дослідники критично ставляться до укладення угоди у кримінальних правопорушеннях, пов'язаних з корупцією. На думку Свєтлічного І. В. (ORCID: 0000-0001-7328-548X) ці правові інструменти можуть бути застосовані в провадженнях щодо корупційних злочинів на користь особи, суспільству та держави [7].

Одними з викликів, як зазначали дослідники [2; 3; 6], є необхідність наукового обґрунтування можливості застосування відновного правосуддя до осіб, які вчинили тяжкі (особливо тяжкі) злочини та жорсткий віковий ценз.

У 2025 році вперше застосовано медіацію щодо неповнолітнього, обвинуваченого у вчиненні тяжкого злочину. Про це повідомляє Чернівецька обласна прокуратура. Так, у межах пілотного проекту «Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення» ювенальними прокурорами Чернівецької окружної прокуратури реалізовано перший на Буковині кейс, який стосується вчинення неповнолітнім тяжкого злочину (ч. 4 ст. 185 КК України – крадіжка, вчинена в умовах воєнного стану).

Перспективи розвитку відновного правосуддя в Україні у повоєнний час мають неабиякий потенціал завдяки досвіду (релокація отримувачів притулку, імплементація європейських цінностей, освітня та культурна складові). Основні перспективи – адаптація успішних національних практик країн (Норвегія, Швеція, Німеччина, Канада, США тощо).

Розвиток відновного правосуддя в Україні в повоєнний час повинен включати підготовку спеціалістів, забезпечення фінансування, здійснення наукових досліджень щодо змін законодавства, підвищення рівня довіри та підтримки з боку суспільства та забезпечення справедливості.

Література:

1. Свєтлічний І. В., Свєтлічна Д. І., Свєтлічна М. І. Угоди та медіація неповнолітніх. *Legal standards for ensuring the reconstruction of post-war ukraine amidst integration into the european union*. 2024. С. 408–431. URL: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-492-4-19.

2. Співвідношення угоди про примирення та медіації в кримінальному процесі відновного правосуддя щодо неповнолітніх / І. Свєтлічний та ін. *Grail of Science*. 2024. № 44. С. 86–95. URL: https://doi.org/10.36074/grail-of-science.04.10.2024.010.

3. Свєтлічний І., Ахмаді А., Свєтлічна М. Відновне правосуддя у протидії злочинності в країнах сходу: традиційні цінності та кримінальне право. *Молодий вчений*. 2024. № 4 (128). С. 179–182. URL: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2024-4-128-34.

4. Хоменко Є. В., Свєтлічний І. В. Відновне правосуддя у військових та воєнних злочинах: історичні аспекти. *Збірник матеріалів IV Міжнародної науково-практичної конференції з нагоди відзначення Міжнародного дня прав людини.* 05 грудня 2024. Київ. С. 198 – 201.

5. Свєтлічний І. В., Свєтлічна О. В. Деякі позитивні та негативні аспекти застосування відновного правосуддя у протидії злочинності

неповнолітніх. *Права людини та публічне врядування в сучасних умовах*. 2023. URL: https://doi.org/10.36059/978-966-397-314-2-85.

6. Свєтлічна О., Свєтлічний І. Актуальні питання протидії злочинності неповнолітніх засобами відновного правосуддя. *Молодий вчений*. 2021. № 11 (99). С. 28–31. URL: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-11-99-6.

7. Svietlichnyi I. V. THE ROLE OF RESTORATIVE JUSTICE IN COUNTERING JUVENILE DELINQUENCY. *Juridical scientific and electronic journal*. 2022. № 1. С. 254–257. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-1/63.

8. David Sloan Wilson & Elliott Sober Reintroducing group selection to the human behavioral sciences. *Cambridge University Press.* 2010. URL: https://www.cambridge.org/core/journals/behavioral-and-brain-sciences/article/abs/reintroducing-group-selection-to-the-human-behavioral-sciences/634687DF831997525E21E5899B23CC8D.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-92

КОЛАБОРАТИВНЕ ПРАВО ЯК СУЧАСНИЙ АЛЬТЕРНАТИВНИЙ МЕТОД ВИРІШЕННЯ СІМЕЙНИХ СПОРІВ

Тюря Юлія Іванівна
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного, господарського та екологічного права,
Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»
м. Дніпро, Україна

Конфлікти супроводжують людство протягом усієї історії його існування. Хоча суди відіграють ключову роль у розв'язанні суперечок на основі правових принципів, однак варто замислитись: чи завжди судовий розгляд є оптимальним рішенням, особливо коли він призводить до ситуації «хтось виграв – хтось програв»?

При вирішенні конфліктів важливо зосереджуватись не тільки на кінцевому результаті, але й враховувати його вплив на подальші відносини між сторонами. Рішення, яке руйнує стосунки, навряд чи можна назвати справді справедливим. Це особливо важливо у контексті сімейного права, де традиційний судовий розгляд часто розглядається лише як один із можливих варіантів, але зазвичай ухвалене в суді рішення негативно впливає на міжособистісні та родинні відносини. З

огляду на це, важливо досліджувати й інші альтернативні підходи до розв'язання сімейних конфліктів.

Одним з перспективних напрямів альтернативного врегулювання сімейних конфліктів є колаборативне право (у закордонній літературі його іноді називають «спільним» правом). Колаборативне право (Collaborative Law) – це позасудовий метод розв'язання спорів, що полягає у проведенні переговорів між сторонами конфлікту без залучення третьої нейтральної сторони, однак за обов'язкової участі їхніх адвокатів, які пройшли спеціальне навчання та отримали кваліфікацію колаборативних юристів, та, за необхідності, іншими фахівцями (психологи, фінансові консультанти тощо) [1, с. 355].

У 1990 році адвокат з сімейного права Стюарт Вебб, практикуючи традиційне судове вирішення спорів, усвідомив, що змагальні судові процеси завдають шкоди не тільки його клієнтам, а і йому самому, негативно впливаючи на емоційний стан і загальне благополуччя. Тому він принципово відмовився від участі у судових засіданнях, зосередився на пошуку мирних способів врегулювання конфліктів і почав співпрацювати лише з тими клієнтами, які були готові до конструктивних переговорів [2, с. 78 – 79].

Зараз колаборативне право практикується на чотирьох континентах і приблизно в тридцяти країнах світу [3, с. 9].

Особливістю цього методу є принципова його орієнтація на інтереси та потреби кожного учасника конфлікту та обов'язок зберігати атмосферу взаємної поваги й конфіденційності. Водночас важливим компонентом колаборативного права є участь усіх зацікавлених сторін у так званій «чотиристоронній зустрічі», під час якої сторони конфлікту разом зі своїми адвокатами ведуть спільні переговори з метою досягнення взаємоприйнятного рішення. На відміну від медіації, де учасники конфлікту можуть діяти самостійно, а медіатор тільки сприяє їхньому діалогу без надання юридичних порад, колаборативне право передбачає обов'язкову участь кваліфікованих юристів, які представляють інтереси клієнтів і консультують їх щодо правової позиції.

Важливо, що у разі недосягнення згоди між сторонами конфлікту адвокати втрачають право представляти клієнтів у суді, тому колаборативний підхід стимулює їх до максимально ефективного врегулювання спору з урахуванням як правових аспектів, так і потреб сторін – на відміну від медіації, де така відповідальність відсутня.

Таким чином для адвокатів колаборативне право є особливо цінним, адже воно поєднує в собі елементи класичного представництва клієнта та медіації, дозволяючи їм направляти, захищати та підтримувати своїх клієнтів [4, с. 11].

У 2014 році Міжнародна Асоціація колаборативного права (IACP) опублікувала мінімальні стандартні вимоги щодо базової підготовки юристів-практиків та консультантів з колаборативного права. Щоб стати фахівцем з колаборативного права, юристи та інші спеціалісти мають пройти комплексне навчання: 12 годин – з основ колаборативного права шляхом участі у навчальних курсах, семінарах, конференціях або інших заходах, схвалених IACP; 30 годин тренінгу з клієнтоорієнтованого вирішення конфліктів та 15 годин навчання переговорам і комунікації. Додатково психологи проходять 3 години навчання з сімейного права, а фінансові консультанти – 20 годин підготовки з фінансових аспектів розлучення [5].

Упродовж чотирьох років з 2006 по 2010 рік Міжнародна асоціація колаборативного права досліджувала ефективність застосування колаборативного права шляхом інтерв'ювання та опитування працівників судів та адвокатів, які регулярно використовували його у своїй професійній діяльності. Дослідження показало, що колаборативне право застосовувалось переважно у справах про розлучення (97%), більшість із яких стосувалась сімей з дітьми (84%), при цьому типовий клієнт – це особа 40–54 років з вищою освітою та значними фінансовими активами. Процес характеризувався активним залученням психологів (82 %) і фінансових консультантів (71%), проведенням в середньому чотирьох чотиристоронніх зустрічей, а майже половина справ (44%) була вирішена менш ніж за півроку [5].

На думку Полін Х. Теслер, сертифікованої спеціалістки з сімейного права колегії адвокатів штату Каліфорнія, колаборативне право є «рухом знизу вгору, започаткованим самими юристами», які прагнуть захистити сім'ї від змагальних процесів розлучення. Колаборативна практика характеризується міждисциплінарним підходом, який Теслер метафорично визначає як «коучинг для дорослих», де кожен учасник отримує індивідуальну підтримку відповідно до власних потреб. Зокрема, психологи сприяють управлінню стресом і покращенню комунікації, фінансові консультанти здійснюють нейтральний аналіз фінансових даних і прогнозують наслідки варіантів врегулювання конфлікту, а фахівці з питань дітей гарантують врахування інтересів дитини у процесі без її прямої участі у переговорах [6].

Підсумовуючи розглянуте, можна стверджувати, що однією з ключових переваг колаборативного права є його здатність поєднувати елементи, притаманні судовому розгляду, з інноваційним, неконфліктним підходом до врегулювання спорів. Наприклад, участь адвокатів, які консультують клієнтів і забезпечують дотримання правової позиції, створює відчуття процесуальної захищеності, подібної до тієї, яку гарантує суд. Крім того, залучення інших фахівців, таких як фінансові консультанти та психологи, забезпечує всебічний розгляд

справи, подібно до експертиз у суді. Важливою є також прозорість – сторони добровільно розкривають усю релевантну інформацію, уникаючи стратегічного приховування, характерного для суду. Водночас на відміну від змагального судового процесу, де сторони протистоять одна одній, а адвокати прагнуть перемогти, колаборативне право базується на принципах співпраці та пошуку взаємовигідного рішення. Тут відсутня мета довести свою правоту через протистояння, а натомість сторони разом зі своїми адвокатами та іншими фахівцями конструктивно обговорюють потреби та інтереси кожної зі сторін. Таким чином, колаборативне право зберігає елемент професійної юридичної підтримки та експертного аналізу, але відмовляється від конфронтаційної моделі судового розгляду, сприяючи більш гнучкому та орієнтованому на потреби сторін вирішенню спору.

Література:

1. William H. Schwab. Collaborative Lawyering: A Closer Look at an Emerging Practice. *Pepperdine Dispute Resolution Law Journal*. 2004. Volume 4. Issue 3. P. 351 – 399.

2. Fairman C. M. A proposed model rule for collaborative law. *Ohio State Journal on Dispute Resolution*. 2005. Volume 21. P. 73 – 122.

3. Mallon P. Collaborative Practice: An Overview. *Judicial Studies Institute Journal*. 2009. Volume 1. P. 3 – 10.

4. Тюря Ю.І. Переваги та особливості колаборативного права у сімейних спорах. *Науковий журнал «Приватне та публічне право»*. 2024. № 2. С. 9 – 14. DOI https://doi.org/10.32782/2663-5666.2024.2.2.

5. The Current and Prospective Use of Collaborative Law in Maryland. Administrative Office of the Courts, September 2013. URL: https://www.courts.state.md.us/sites/default/files/import/courtoperations/pdfs/collaborativelawreport2013.pdf.

6. Judges love collaborative law – here's why : The American Bar Association. URL: https://www.americanbar.org/news/abanews/publications/youraba/2018/july-2018/neither-mediators-nor-negotiators--collaborative-lawyers-emphasi/.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-93

РОЛЬ ЮРИСТІВ У МІЖНАРОДНІЙ КОМЕРЦІЙНІЙ МЕДІАЦІЇ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ПІДХОДІВ

Федорук Наталія Сергіївна
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри публічного права юридичного факультету,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

На протязі останніх років медіація зарекомендувала себе як один з найбільш перспективних інструментів вирішення міжнародних комерційних спорів. І хоча арбітраж залишається лідером за кількістю звернень, медіація набуває все більшої популярності. Цьому сприяє як систематизація законодавства про міжнародну комерційну медіацію, так і створення можливості проводити медіаційну процедуру на базі постійно діючих арбітражних установ по всьому світу.

Як показує практика міжнародної комерційної медіації, професійні юристи часто стають учасниками медіаційного процесу. Переважно вони виступають в у ролі медіаторів або юридичних радників сторін. Проте активна участь професійних юристів не завжди сприяє дотриманню мети і принципів медіації, оскільки юристи часто переносять на медіаційний процес принципи і підходи судового чи арбітражного процесу, в межах яких вони звикли працювати. Отже, розглянемо проблеми подібної «професійної деформації» юриста на прикладі їх участі в медіаційному процесі в ролі медіатора або юридичного радника.

1. Юрист в ролі медіатора міжнародного комерційного спору. Як показує статистика, серед медіаторів, яких пропонують для вибору медіаційні підрозділи постійно діючих арбітражних установ, більшість становлять саме юристи (і це за умови відсутності вимоги обов'язкової юридичної освіти у медіатора як за міжнародним, так і за вітчизняним законодавством). Переважно це професійні адвокати-фахівці з міжнародного приватного права та науковці. Так, наприклад, Третейський суд Польської господарської палати має 90% юристів у складі медіаторів; Швейцарська арбітражна палата (SCAI) – 75%; Гонконгський міжнародний арбітражний центр (HICAC) – 50%. Цікаво, що найбільша кількість юристів в складі медіаторів спостерігається в українських постійно діючих арбітражних установах (МАК та МКАС при ТПП України) – 99%.

Звичайно, специфіка міжнародних комерційних спорів вимагає базового знання міжнародного приватного права як від представників

сторін, так і від медіаторів. Більше того, застосування Типового закону про медіацію допускає ситуацію, коли сторони можуть призначити двох або більше медіаторів, у випадках, коли один медіатор може бути недостатньо обізнаний із законодавством, торговими звичаями, мовами чи культурами, пов'язаними з міжнародною угодою [1, с. 9] – тобто складність правового регулювання міжнародних комерційних відносин часом вимагає в особи знань як мінімум з міжнародного приватного права, без наявності яких досягнення справедливого консенсусу між сторонами є неможливим.

Проте зворотнім боком участі професійного юриста в якості медіатора може стати часом неусвідомлена ним асоціація медіації з судовим чи арбітражним процесом, який характеризується змагальною, а не консенсусною природою. Процедура медіації від початку до кінця базується на консенсусі, і в її рамках сторони самі визначають, як за допомогою нейтральної третьої сторони врегулювати виниклий між ними спір таким чином, щоб врахувати свої потреби та інтереси. Нейтральна сторона не має права приписувати сторонам той чи інший варіант вирішення спору. Мета медіації – уникнення такого вирішення спору, результатом якого була би перемога однієї сторони і поразка іншої [1, с. 1] – тобто, медіації не властивий принцип змагальності процесу, який є основою судового процесу та частково має місце в арбітражі. Отже, основна роль медіатора в міжнародному комерційному спорі полягає в тому, що роль третьої особи зводиться до надання допомоги сторонам в урегулюванні спору і не дає їй права приписувати сторонам те чи інше обов'язкове рішення, тоді як суд чи арбітраж мають завершитись саме винесенням такого обов'язкового рішення [3, с. 17]. Крім того, предметом обговорення в процесі медіації можуть стати питання, що виходять за рамки юридичних розбіжностей, які існували на момент початку процедури, наприклад, можливість перебудови майбутніх відносин між сторонами та пропозиції про взаємні поступки. Для того щоб обговорення таких питань мало шанси на успіх, сторони повинні бути готові до відкритості та обговорення питань, які зазвичай не розглядаються в рамках арбітражного або судового розгляду.

2. Юрист в ролі представника однієї із сторін. Присутність юридичних радників на медіації комерційних спорів залежить від розміру та характеру спору. Розмір та впливовість корпорації, а також великі суми міжнародних комерційних контрактів підвищують імовірність участі юридичних радників у процедурі медіації. В міжнародній комерційній медіації юристів недарма називають основними «сторожами», які допомагають комерційним сторонам вирішувати їхні спори [4, с. 381]. Присутність юристів-представників сторін на медіації не завжди однозначно сприймається медіаторами. Загалом вони можуть бути корисними у виявленні та чіткому визначенні

питань спору, якщо вони беруть участь у процесі. Однак, якщо вони не розуміють логіки медіації, а продовжують використовувати «адвокатські» методи роботи – тоді вони можуть стати перешкодою медіаційного процесу. Оскільки медіація є неформальною зустріччю між сторонами в позаправовому контексті, сторони повинні мати свободу висловлювати свої думки щодо питань та можливих рішень, а юридичні радники повинні брати участь у процесі так, як цього бажають їхні клієнти. Вони присутні саме як юридичні радники, а не як правові представники, і тим, більше, захисники сторін.

Таким чином, для забезпечення консенсусної природи медіації, залучення юридичних радників та їхні обов'язки під час процесу можна поділити на три складові:

– консультування та допомога своїм клієнтам під час медіації;

– обговорення з медіатором, між собою та зі своїми клієнтами юридичні, доказові та/або практичні питання, що виникають;

– допомога у складанні тексту угоди, досягнутої під час медіації, або основні положення угоди, зафіксовані після завершення медіації.

Як бачимо, такі процесуальні обов'язки юридичного радника суттєво відрізняються від правового статусу адвоката в судовому чи арбітражному процесі.

Отже, юристи в ролі медіаторів за професійною звичкою продовжують сприймати медіацію як змагальний судовий процес, нехтуючи консенсусною природою медіації, а юристи, які представляють сторони медіації, наслідуючи адвокатські навички, прагнуть втручатися в медіаційну процедуру як захисники, метою яких є перемогти у спорі, тоді як вони повинні бути передусім радниками, які лише надають правову оцінку консенсусному рішенню. Допомогти формуванню у юристів ролі «сторожів» медіації повинні насамперед освіта та навчання. Юридичні факультети повинні розширити свої навчальні програми з медіації, пропонуючи ширший спектр навчання навичкам комунікації та переговорів, щоби студенти розуміли, що людські та комерційні відносини, які лежать в основі спорів, не менш важливі, ніж інтерпретація правових питань. Майбутні юристи повинні бути навчені вирішувати проблеми та працювати над пошуком найбільш економічно вигідних комерційних рішень для клієнтів. Крім того, більш ефективній зміні професійного світогляду юристів-медіаторів може сприяти не лише вивчення навичок комунікації та вирішення конфліктів, а й робота протягом певного часу в таких сферах правової діяльності, які не пов'язані із змагальністю сторін чи захистом потерпілої сторони. Це може бути, наприклад, юридичне консультування під час укладення міжнародних комерційних угод перед переходом до практики медіації в міжнародних комерційних відносинах.

Література:

1. Notes on Mediation. UNCITRAL, Vienna: 2021. 22p.
2. UNCITRAL Model Law on International Commercial Mediation and International Settlement Agreements Resulting from Mediation. With Guide to Enactment and Use. UNITED NATIONS, Vienna, 2022, 78p.
3. Доповідь робочої групи ЮНСІТРАЛ по арбітражу, Відень, 2001р. URL: efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://documents.un.org/doc/undoc/ltd/v01/900/30/pdf/v0190030.pdf
4. Ronan Feehily. The role of the lawyer in the commercial mediation process: a critical analysis of the legal and regulatory issues. *South African Law Journal*, 2016, Vol. 2, p.p. 351-387.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-94

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ГУМАНІСТИЧНОСТІ МЕДІАЦІЇ

Шарафін Олександр Володимирович
аспірант кафедри публічного права,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

В умовах зростання соціальної напруги, конфліктності суспільних відносин та перевантаженості судової системи медіація набуває особливої значущості як ефективний альтернативний механізм вирішення спорів. У цьому контексті медіація є втіленням гуманістичних цінностей у сфері права, що сприяє як досягненню справедливих рішень, так і налагодженню соціальної гармонії.

Актуальність дослідження правових засад гуманістичної медіації зумовлена необхідністю осмислення її сутності як явища, що поєднує юридичні та соціальні аспекти. Мета даного дослідження полягає у комплексному аналізі правових засад гуманістичної медіації та визначенні її місця в системі альтернативних способів вирішення спорів. Завданням дослідження є визначення основних правових механізмів що сприяють реалізації гуманістичних цінностей у процесі медіації в Україні

Методологія дослідження. У процесі дослідження використано комплекс загальнонаукових та спеціальних методів, зокрема порівняльно-правовий метод, метод аналізу та синтезу, герменевтичний метод.

Результати досліджень. Сутність гуманістичного підходу полягає у визнанні людини найвищою цінністю, а її права та свободи –

пріоритетними. У сфері права це означає, що будь-які правові норми та інститути повинні бути спрямовані на забезпечення гідного існування людини, задоволення її потреб та захист від будь-яких форм свавілля та насильства.

Медіація є не просто механізмом розв'язання конфліктів, а засобом, що сприяє розвитку особистості, розширенню її соціальних навичок і формуванню культури діалогу. У цьому контексті гуманістичний підхід розглядає людину не як об'єкт правового процесу, а як суб'єкта, здатного до усвідомленого прийняття рішень та самостійного пошуку рішень.

Гуманістичність розглядає медіацію не просто як інструмент, а як самостійний інститут із властивою лише йому функціональністю в певному колі суспільних відносин. Саме гуманістичний підхід надає медіації її унікальну ідентичність. Гуманізм виконує роль фундаменту, що допомагає медіації зберігати свою автентичність, не втрачаючи суті у процесі змін, і водночас є базою її розвитку.

Серед широкого спектра форм і моделей медіаційної практики деякі дослідники акцентують увагу саме на гуманістичному підході, виокремлюючи його як самобутній. Цей напрям розробляється такими науковцями, як Г. Бертанья, А. Черетті, К. Маццукато, Ж. Моріно та інші.

Зокрема, Жаклін Моріно зазначає, що "Гуманістична медіація – це, загалом, відкритість до нових відносин із самим собою, що визначатиме новий спосіб стосунків з іншими"[1, с. 96]. Таким чином, медіація не лише допомагає вирішити конфлікт у межах конкретної ситуації, а й сприяє глибшій трансформації особистості та її соціальних взаємин. Медіація сприяє відновленню порушеного балансу потреб і інтересів сторін, що є ключовою умовою для формування гармонійних суспільних відносин.

Слід зазначити, що діалог є невід'ємною основою будь-якої справжньої медіації. Як зазначають у своїй монографії «Медіація як цінність» П. Пацурківський та Р. Гаврилюк, «якщо у ній відсутній діалог сторін медіації, якому належить ключова роль у врегулюванні конфлікту (спору), то це уже щось інше, але не медіація» [2, с. 117]. Судова система належить до владних інституцій і тому за своєю суттю є директивною. У зв'язку з цим виникають обґрунтовані сумніви щодо автентичності так званої судової медіації. Ситуація, коли суддя водночас виконує функцію медіатора у спорі, викликає суперечності: такий підхід суперечить самій ідеї медіації як альтернативного, позасудового способу врегулювання конфліктів.

Розглядаючи медіацію як самостійний інститут, важливо відзначити, що саме гуманістичний підхід надає їй унікальності. Він є не додатковим елементом, а є фундаментом, що допомагає медіації зберігати свою автентичність. Саме гуманістична природа, а не просто процедурні

механізми, забезпечує не лише розв’язання конфлікту, а й особистісне порозуміння учасників конфлікту. Через емпатійне слухання, психологічну безпеку та взаємне визнання, медіація сприяє створенню якісної комунікації, що лежить в основі побудови довготривалих мирних відносин.. Кожен учасник має власні переживання та потреби, які слід поважати. Забезпечивши середовище, в якому визнається унікальність особи, створюється середовище психологічної безпеки, відбувається усунення страху перед тиском або осудом, що сприяє вільному вираженню думок.

Медіація, як альтернативний спосіб вирішення спорів, найбільш повно відповідає гуманістичним цінностям, оскільки вона передбачає добровільну участь сторін, що виключає будь-який примус чи тиск, що є надзвичайно важливим у медіації. Як наголошував Іммануїл Кант, лише вільна воля є джерелом моральних зобов'язань, а людина ніколи не повинна розглядатися як засіб для досягнення чужих цілей [3, с. 235].

Важливим є створення атмосфери співпраці та взаєморозуміння, що сприяє відновленню відносин між сторонами та запобіганню майбутнім конфліктам. Такий підхід відповідає концепції комунікативної раціональності Юргена Габермаса, яка підкреслює важливість вільної та аргументованої дискусії для досягнення істини та згоди [4, с. 118].

Правові засади гуманістичної медіації в Україні визначаються, перш за все, Конституцією України, яка закріплює найвищу цінність людини, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку (стаття 3). Конституційні положення конкретизуються в галузевому законодавстві, зокрема в Цивільному кодексі України, Сімейному кодексі України та інших нормативно-правових актах, що регулюють різні сфери суспільних відносин, де може застосовуватися медіація.

Основним нормативно-правовим актом, що регулює медіацію в Україні, є Закон України "Про медіацію", який визначає правові засади організації та проведення медіації, статус медіатора, порядок укладення та виконання медіаційних угод. Закон декларує основні принципи медіації: добровільність, конфіденційність, нейтральність, незалежність та неупередженість медіатора, рівність прав сторін та їх співпрацю.

Аналіз Закону "Про медіацію" дозволяє зробити висновок про його загальну спрямованість на забезпечення гуманістичних цінностей у медіаційному процесі. Зокрема, стаття 5 Закону визначає, що медіація проводиться на засадах добровільності, що виключає будь-який примус до участі в медіації чи прийнятті рішень. Ніхто не може бути примушений до врегулювання конфлікту (спору) шляхом проведення медіації. Стаття 8 Закону гарантує право сторін на рівну участь у процесі медіації, що передбачає проведення медіації на засадах рівності сторін. Зобов’язання медіатора повинні бути однаковими стосовно всіх сторін медіації. Стаття 12 Закону встановлює обов'язок медіатора зберігати

конфіденційність інформації, отриманої в процесі медіації, що сприяє створенню атмосфери довіри та відкритості.

На практиці реалізація гуманістичних цінностей у медіації залежить не лише від правових норм, а й від професіоналізму, етичної свідомості та особистих якостей медіатора. Саме медіатор, як фасилітатор діалогу, відіграє ключову роль у створенні атмосфери довіри та поваги, забезпеченні рівних можливостей для сторін, сприянні їхньому взаєморозумінню та допомозі у знаходженні рішення, яке відповідає їхнім інтересам та цінностям.

Підсумовуючи, можна дійти висновку, гуманістичний підхід є сутнісною характеристикою медіації, визначаючи її мету, принципи та методи, що сприяє не лише розв'язанню конфлікту, а й особистісному розвитку учасників. Важливим є сприйняття людини як активного суб'єкта, а не об'єкта правового процесу. Проведене дослідження дозволило окреслити правові засади гуманістичної медіації в Україні, наголосивши на її значенні як ефективного способу вирішення спорів. Встановлено, що у процесі медіації знаходить своє відображення гуманістичний підхід, що передбачає пріоритетність цінностей особистості, дотримання її прав та свобод, забезпечення атмосфери взаємної поваги. Для повної реалізації існуючого потенціалу медіації варто надалі вдосконалювати нормативну базу, а також заохочувати поширення навичок комунікації між правниками та медіаторами.

Література:

1. Жаклін Моріно, Гуманістична медіація: ще один погляд у майбутнє / Жаклін Моріно – Київ: Видавництво Ростислава Бурлаки, 2022. – 160 с.

2. Гаврилюк Р.О., Пацурківський П.С. Медіація як цінність: Монографія. Чернівці : Чернівец. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2023. 466 с.

3. Кант І. Основи метафізики моралі // Кант І. Критика практичного розуму. – К.: Юніверс, 2000. – С. 51-272.

4. Habermas J. The Theory of Communicative Action. Vol. 1: Reason and the Rationalization of Society. – Boston: Beacon Press, 1984. – 487 p.

5. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

6. Цивільний кодекс України: Кодекс України; Закон, Кодекс від 16.01.2003 № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text

7. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text

СЕКЦІЯ 5. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВПРОВАДЖЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО АДМІНІСТРАТИВНУ ПРОЦЕДУРУ

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-95

ЄВРОПЕЙСЬКА СТРАТЕГІЯ З БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ ЯК ВЕКТОР РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА В ЦІЙ СФЕРІ

Наливайко Олег Іванович
https://orcid.org/0000-0002-2911-2108
кандидат юридичних наук, доцент,
старший науковий співробітник Науково-дослідної лабораторії
з проблемних питань правоохоронної діяльності,
Криворізький навчально-науковий інститут
Донецького державного університету внутрішніх справ
м. Кривий Ріг, Україна

Забезпечення безпеки дорожнього руху є одним із фундаментальних компонентів сучасної державної політики, спрямованої на збереження життя і здоров'я громадян. У світі щороку внаслідок дорожньо-транспортних пригод гине понад 1,3 мільйона осіб, і ще десятки мільйонів отримують травми, що призводить не лише до людських втрат, а й до значних соціально-економічних наслідків. В умовах розвитку мобільності, урбанізації та зростання кількості транспортних засобів безпека дорожнього руху перестає бути виключно технічним або адміністративним питанням і набуває міждисциплінарного характеру, що вимагає об'єднання зусиль юристів, інженерів, управлінців, освітян, медиків та представників громадськості.

Для України ця проблема є особливо актуальною. За офіційними даними, щороку на дорогах країни гине майже 3 тисячі осіб, а кількість ДТП, пов'язаних із порушенням Правил дорожнього руху, залишається стабільно високою [1]. Водночас державна політика у сфері безпеки дорожнього руху досі не має чіткої стратегії розвитку, що ускладнює адаптацію до викликів часу та імплементацію сучасних рішень. У цьому контексті важливим орієнтиром для України є досвід Європейського Союзу, який протягом останніх десятиліть успішно формує комплексну систему забезпечення безпеки дорожнього руху, що базується на стратегії Vision Zero – «Нульова смертність на дорогах» [2, с. 223-233].

З огляду на обраний євроінтеграційний курс, Україна має не лише адаптувати національне законодавство до вимог ЄС, а й переймати прогресивні підходи, принципи та інструменти у сфері ПДР. Саме тому аналіз європейської стратегії з безпеки дорожнього руху, її цілей, принципів і механізмів реалізації має надзвичайне значення для формування ефективної української моделі, що відповідатиме міжнародним стандартам і реальним потребам суспільства [3].

Європейський Союз уже кілька десятиліть формує системну політику у сфері безпеки дорожнього руху, яка базується на довгострокових стратегіях, міжгалузевій співпраці та сталому фінансуванні. Основним документом нинішнього етапу є «EU Road Safety Policy Framework 2021-2030», що передбачає досягнення нульової смертності на дорогах до 2050 року (Vision Zero) та зниження кількості загиблих і травмованих щонайменше на 50% до 2030 року [4].

Ця стратегія ґрунтується на кількох ключових принципах. Насамперед, пріоритет життя і здоров'я людини: дорожнє середовище має бути безпечним навіть за умови помилок. Важливим є й системний підхід: безпека – це результат взаємодії інфраструктури, транспорту, людського фактору, організації руху та реагування на аварії. ЄС також дотримується принципу нульової толерантності до небезпечної поведінки на дорозі, а також приділяє особливу увагу захисту вразливих учасників – пішоходів, велосипедистів, дітей, людей похилого віку [5, с. 61-70].

Для реалізації стратегії застосовується цілий комплекс інструментів. Регуляторні – директиви щодо технічних стандартів і цифрової фіксації порушень. Інфраструктурні – вимоги до безпечного проєктування доріг, зон зниження швидкості, облаштування переходів. Освітні – шкільні програми, громадські кампанії, навчання інструкторів. Фінансові – використання фондів ЄС для модернізації системи руху. Аналітичні – збір і аналіз статистики для оцінки ефективності політики.

Окремо варто згадати про цифрові технології, які активно впроваджуються: «розумні» світлофори, адаптивне регулювання трафіку, онлайн-платформи для навчання. Всі ці дії спрямовані на формування сталої культури безпеки – як базової європейської цінності.

Орієнтація на європейські стандарти безпеки дорожнього руху вимагає від України не лише перегляду нормативної бази, а й комплексного реформування підходів до регулювання цієї сфери. У межах зобов'язань за Угодою про асоціацію з ЄС Україна поступово адаптує законодавство до європейського права, зокрема імплементує директиви у сфері технічного огляду транспортних засобів, професійної підготовки водіїв, цифрової фіксації порушень та контролю за дотриманням ПДР.

За останні роки було ухвалено низку змін, зокрема, щодо посилення відповідальності за керування в стані алкогольного сп'яніння,

запровадження автоматичної фіксації порушень, підвищення стандартів підготовки водіїв [6]. Проте низка викликів залишається актуальною: відсутність довгострокової стратегії безпеки руху, недостатня координація між центральними і місцевими органами влади, слабкий розвиток інфраструктури, нестача якісної статистики та аналітики, а також нерівномірна увага до вразливих учасників руху.

Наразі, Україні необхідно не просто копіювати норми ЄС, а впроваджувати системний підхід до безпеки, що включає зміцнення інституційної спроможності, підвищення правової культури громадян, забезпечення стабільного фінансування та розвиток цифрових інструментів моніторингу та управління дорожнім рухом. Успішна імплементація європейських підходів можлива лише за умови їх адаптації до українських реалій і потреб суспільства.

Європейська стратегія з безпеки дорожнього руху є важливим орієнтиром для України в розбудові сучасної, ефективної та людиноцентричної системи забезпечення безпеки на дорогах. Вона пропонує не лише конкретні цілі та інструменти, а й формує ціннісну основу, де життя людини є головною пріоритетністю. Імплементація цих підходів в українське законодавство вимагає комплексного бачення, політичної волі та злагодженої роботи всіх зацікавлених суб'єктів. Лише за таких умов можливо досягти реального зменшення аварійності, підвищення правової свідомості учасників руху та поступового наближення до європейської моделі Vision Zero.

Література:

1. Ведмеденко І. Скільки людей в Україні загинуло внаслідок ДТП: статистика за 2024 рік. URL : https://www.unian.ua/incidents/dtp-sogodni-skilki-lyudey-zaginulo-u-dtp-u-2024-roci-12863229.html.

2. Guerrieri, M. (2018). Tramways in Urban Areas: An Overview on Safety at Road Intersections. *Urban Rail Transit*, 4(4), 223-233.

3. Наливайко О. І. Міжнародні стандарти безпеки дорожнього руху та їх імплементація в українське законодавство. Матер. IV Міжнар. наук.-практ. конф. Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського до 106-ї річниці від заснування університету та Кримському Форумі (м. Київ, 17-18 жовтня 2024 р.). К. : ТНУ ім. В. І. Вернадського, 2024.

4. EU Road Safety Policy Framework 2021–2030 – Recommendations on next steps towards «Vision Zero»: Resolution of 6 October 2021. *European Parliament*. Strasbourg, 2021.

P9_TA(2021)0407. 41 p. URL : https://www. europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0407_EN.pdf.

5. Наливайко О. І. Порівняльно-правовий аналіз реалізації процедури імпічменту. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 3. С. 61-70.

6. Наливайко О. І. Зарубіжний досвід проведення публічних та громадських слухань. Дніпро : ДДУВС, 2017. 75 с.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-96

ПЕРШОЧЕРГОВІ ЗАВДАННЯ ВПРОВАДЖЕННЯ ЗАКОНУ ПРО АДМІНІСТРАТИВНУ ПРОЦЕДУРУ

Тимощук Віктор Павлович
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник,
Інститут держави і права імені В.М. Корецького
Національної академії наук України,
м. Київ, Україна

У Звіті про прогрес України в рамках Пакета розширення Європейського Союзу 2023 року, Європейська Комісія назвала Закон України «Про адміністративну процедуру» (далі – ЗАП) ключовим законом для забезпечення права на належне адміністрування та закликала Україну утримуватися від нових винятків із ЗАП. Окремо, при цьому була названо Податкову службу, оскільки це різко б зменшило загальний вплив ЗАП.

В аналогічному Звіті 2024 року зазначено про важливість ЗАП для уніфікації адміністративних процедур з метою їх подальшого узгодження з практикою ЄС та посилення права на належне адміністрування, відзначено супроводження ЗАП суттєвим навчанням для посадовців усіх рівнів та прийняття у жовтні 2024 року закону (мається на увазі Закон №4017-IX), який узгоджує близько 200 законів із ЗАП та повертає існуючі винятки до його сфери застосування. При цьому ЄС вказує, що «*подальша гармонізація все ще потрібна щодо податкового кодексу, сектору земельних відносин та цифрових процедур*. <…> *Прийняття Закону про звернення громадян* має допомогти розмежувати справи адміністративної процедури та інші форми публічних петицій» [1, с. 27] (*усі виділення тут і далі – ВТ).*

Варто також нагадати оцінку Програми SIGMA (останній Звіт щодо України від грудня 2023 р), де суттєва увага приділена питанню ЗАП.

Зокрема, є наступна рекомендація: «Збереження тенденції до зростання цифровізації, якості та доступності послуг, із одночасним забезпеченням належного виконання Закону України «Про адміністративну процедуру» для ефективного дотримання верховенства права та захисту прав сторін в адміністративних процедурах; забезпечення відповідності галузевого законодавства Закону та *відсутності необґрунтованих винятків із сфери його дії»* [2, с. 18].

Отже, одне з головних завдань на цьому етапі впровадження ЗАП – це усунення «новоутворених» проблем та недопущення «нових» винятків із його сфери. Адже кожен новий виняток зменшує регулятивну цінність ЗАП як закону про загальну адміністративну процедуру, що поширюється на усі сектори/сфери публічного адміністрування.

Щодо податкової сфери суть проблематики полягає у тому, що попри значну роботу українського уряду із узгодження секторального законодавства із ЗАП і врешті ухвалений 10.10.2024 року Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України "Про адміністративну процедуру» від 10 жовтня 2024 року № 4017-IX, податковий сектор залишився проблемним. Адже влітку 2024 року з'явилася позиція Мінфіну, зумовлена ухваленням Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей податкового адміністрування під час воєнного стану для платників податків з високим рівнем добровільного дотримання податкового законодавства» від 18 червня 2024 року № 3813-IX (Закон № 3813). У міжвідомчій комунікації щодо виконання рекомендацій ЄС зі Звіту про прогрес України в рамках Пакета розширення Європейського Союзу 2023 року Міністерство фінансів зафіксувало позицію про відсутність необхідності у приведенні положень Податкового кодексу (далі – ПК) у відповідність із ЗАП, оскільки, на думку Мінфіну, останній не регулює порядок адміністрування податків, зборів та інших платежів. Ця позиція Мінфіну ґрунтується власне на Законі № 3813, яким статтю 3 ПК доповнено пунктом 3.3, де встановлено, що «порядок адміністрування податків, зборів та інших платежів <…> визначається виключно податковим законодавством». Таким чином, «оновленим» податковим законодавством та його тлумаченням Україна фактично демонструє невиконання рекомендації Європейської Комісії 2023 року (а тепер ще й 2024 року). Тому, передусім з точки зору європейської інтеграції, поточна ситуація означає, що потрібно якнайшвидше переглянути пункт 3.3 ст. 3 ПК, і загалом внести зміни до податкового законодавства. Це зрештою потрібно не для ЄС, а для України, для вітчизняної економіки, бізнес-клімату, покращення відносин бізнесу і Державної податкової служби (далі – ДПС). Приведення ПК у відповідність принципам та правилам ЗАП допоможе зробити податкове законодавство більш прогнозованим, збалансованим, справедливим. ЗАП може додати позитивної сервісної орієнтованості у діяльності ДПС.

Наступним блоком, що окремо означений у Звіті ЄС 2024 року є питання земельних відносин. Тут також відзначимо, що це особливо актуальне питання для України. Але замість опрацювання земельних питань у комплексному законі (що був ухвалений як Закон № 4017), український парламент виокремив це питання та ухвалив Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту інтересів власників земельних часток (паїв), а також застосування адміністративної процедури у сфері земельних відносин» від 08.10.2024 № 3993-IX (Закон №3993). Цим Законом Земельний кодекс України (далі – ЗК) було доповнено статтею 17-2 з досить суперечливим змістом, бо у першій редакції (до першого вето глави держави) там фактично було 12 частин винятків із ЗАП. Після першого вето Президента редакцію статті 17-2 ЗК було суттєво скориговано і частину проблем знято чи пом'якшено, зокрема: теоретично закладено можливість застосування адміністративного оскарження за ЗАП (хоча норма потребує чіткішого викладу, адже чинна редакція дозволяє множинне тлумачення); підтверджено можливість врегулювання спорів про компетенцію, застосування адміністративної взаємодопомоги, відкликання правомірного адміністративного акта тощо. Також знято обмеження щодо залучення експертів, проведення слухань та включено вимогу мотивування адміністративних актів відповідно до ЗАП.

Проте окремі проблемні питання досі залишилися в статті 17-2 ЗК. Принаймні три норми викликають суттєві зауваження. Вони стосуються недостатньої чіткості норми про адміністративне оскарження адміністративних актів сфері земельних відносин (частина 2 статті 17-2 ЗК); фактичного блокування механізму визнання недійсними протиправних адміністративних акті у цій сфері (частині 3 ст. 17-2 ЗК); невідповідної ЗАП норми щодо набрання чинності адміністративними актами у цій сфері. Отже, ці норми потребують коригування. для належного узгодження Земельного кодексу та загалом земельного законодавства із ЗАП.

Третім блоком законодавства, що потребує узгодження із ЗАП є цифровий сектор. У цій сфері наразі потрібна увага передусім до Закону України «Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг», адже він є рамковим законом для сфери цифрової трансформації. Тож цей Закон повинен теж узгоджуватися із ЗАП передусім у питанні гарантування права особи на участь в адміністративному провадженні (що стосується ризику відмовних рішень при наданні електронних публічних послуг); дотримання вимог ЗАП щодо мотивування негативних адміністративних актів та зазначення порядку їх оскарження. Окрему увагу треба приділяти належному визначенню суб'єкта, що є адміністративним органом у справах, які вирішуються в автоматичному режимі, а також взагалі межам застосування повністю або частково автоматичного режиму вирішення справ, з урахуванням права особи на участь у такому провадженні (у тому числі зважаючи на ту обставину, що в окремих

категоріях справ право на участь мають і заінтересовані особи). До речі, у цифровому секторі потрібно працювати не лише із законодавством, а власне і з інформаційними системами (ІС), що використовуються адміністративними органами у діяльності щодо вирішення адміністративних справ, адже їх (ІС) невідповідність ЗАП фактично унеможливлює дотримання вимог ЗАП цими органами.

І ще одним обов'язком України принаймні у контексті євроінтеграційних зобов'язань та Звіту ЄК щодо України 2024 року в частині впровадження ЗАП є ухвалення Закону «Про звернення» (далі – ЗПЗ). Потрібне чітке розмежовування предметів ЗАП і ЗПЗ, а також більша раціональність останнього. Серед проблемних питань чинного Закону «Про звернення громадян» і практичного його застосування відомими є: велика кількість звернень і їх суттєве навантаження на органи влади; часті звернення не за компетенцією, а одразу до вищих органів державної влади; обов'язок особистого прийому громадян керівниками органів державної влади, органами місцевого самоврядування та обов'язок особистого підписання керівником органу усіх відповідей на звернення тощо. Урядовий проект ЗПЗ (номер 11082 від 13.03.2024) ще 24 квітня 2024 року було прийнято у першому читанні. У січні 2025 році була інформація про його рекомендацію профільним Комітетом Верховної Ради України до 2 читання. При цьому із доступних джерел можна було зробити висновок про суттєве погіршення кількох його норм, у тому числі відновлення «права на участь» у справах за ЗПЗ (що є помилковою ідеєю, адже йдеться про звернення пропозиційного типу, а не про реалізацію суб'єктивних прав особи, тож таких гарантій як за ЗАП особа тут не потребує); про можливість оскарження відповіді на звернення (що також є помилковою ідеєю, адже тут немає рішення, тобто немає предмету для оскарження). Таким чином потрібно, щоб профільний Комітет парламенту повернувся повторно до розгляду законопроекту 11082 і усунув ці недоліки. Водночас важливо не затягувати розгляд цього законопроекту і його ухвалення.

Загалом рекомендації Європейської Комісії у звітах про розширення є надзвичайно цінним дороговказом для України. Гармонізація із Законом «Про адміністративну процедуру» Податкового кодексу, земельного сектору та цифрових процедур, недопущення нових винятків із ЗАП, а також ухвалення нового закону про звернення має бути в пріоритетах Уряду та фахової спільноти на найближчу перспективу.

Література:

1. Ukraine Report 2024. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/ukraine-report-2024_en

2. SIGMA Monitoring Report 2023 – Public administration in Ukraine. URL: https://www.sigmaweb.org/publications/Monitoring-Report-2023-Ukraine.pdf

СЕКЦІЯ 6. КРИМІНАЛЬНА ЮСТИЦІЯ В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-97

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ УКРАЇНИ У ЗВ'ЯЗКУ З РАТИФІКАЦІЄЮ КОНВЕНЦІЇ РАДИ ЄВРОПИ ПРО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З КУЛЬТУРНИМИ ЦІННОСТЯМИ

Акімов Михайло Олександрович
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права,
Національна академія внутрішніх справ
м. Київ, Україна

Закон України від 25 лютого 2025 року № 4261-IX «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про правопорушення, пов'язані з культурними цінностями» [1] має набути чинності одночасно із законами України про внесення змін до деяких законів України у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про правопорушення, пов'язані з культурними цінностями (законопроєкт реєстр. № 12309 від 12 грудня 2024 року [2]) та про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про правопорушення, пов'язані з культурними цінностями (законопроєкт реєстр. № 12310 від 12 грудня 2024 року [3]).

З огляду на потребу належної імплементації до Кримінального кодексу (далі – КК) України [4] положень Конвенції Ради Європи про правопорушення, пов'язані з культурними цінностями [5], далі – Конвенція РЄ, законопроєкт реєстр. № 12310 від 12 грудня 2024 року (далі – законопроєкт 12310) становить інтерес і з наукової, і з практичної точки зору. Які ж саме зміни і доповнення пропонує внести суб'єкт права на законодавчу ініціативу?

У частині першій статті 193 КК України (в редакції законопроєкту 12310) предмет кримінально протиправного діяння характеризується як чуже майно або скарб, які «становлять культурну цінність відповідно до закону». Оскільки одночасно поняття «культурна цінність» пропонується викласти у новій редакції в Законі України від 21 вересня

1999 року № 1068-XIV «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» [6], і саме воно матиме вищу юридичну силу та підлягатиме застосуванню, а також з огляду на те, що це поняття також використовується у статтях 298 та 298-1 КК України, уявляється за доцільне (з урахуванням вимог законодавчої техніки) замість словосполучення «відповідно до закону» доповнити статтю 193 КК України такою приміткою: «Для цілей цієї статті і статей 201, 298 та 298-1 цього Кодексу під культурними цінностями розуміються об'єкти, визначені статтею 1 Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей»», одночасно виключивши абзац другий примітки до статті 298 КК України (в редакції в редакції законопроєкту 12310).

Також згідно законопроєкту 12310 передбачається змінити назву статті 298 КК України та формулювання передбачених нею кримінально караних діянь у такий спосіб, що вони не узгоджуватимуться між собою; при цьому в переліку можливих форм вчинення об'єктивної сторони посягання, визначеному частиною першою, відсутні «підводні роботи», що наявні в назві статті. Для уникнення подібних неузгодженостей, на нашу думку, цілком прийнятно викласти назву статті у такій редакції: «Порушення законодавства про археологічну та культурну спадщину», а конкретні форми цих порушень детально викласти у відповідних частинах статті 298 КК України згідно положень Конвенції РЄ.

Далі, при криміналізації в рамках частини другої статті 298-1 КК України (в редакції законопроєкту 12310) умисного знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини, їх частин або культурних цінностей в частині третій цієї ж статті відсутня згадка про такі предмети діяння як документи та унікальні документи Національного архівного фонду. Останні за визначенням не є тотожними поняттям «культурні цінності» та «об'єкт культурної спадщини». Для уникнення неповної криміналізації убачається за доцільне відповідним чином доповнити запропоновану редакцію частини третьої статті 298-1 КК України (в редакції законопроєкту 12310).

Нарешті, пропонуючи зміни до певних статей КК України, суб'єкт права на законодавчу ініціативу чомусь залишає поза увагою той факт, що чинні формулювання кримінально протиправних діянь у частинах першій та другій статті 298 КК України викладені відповідно до положень статті 43 Закону України від 08 червня 2000 року № 1805-III «Про охорону культурної спадщини» [7], до якого внесення жодних змін і доповнень законопроектами 12309 та 12310 не передбачається. Відтак у разі прийняття останніх може виникнути ситуація, коли

законодавство про охорону культурної спадщини та законодавство про кримінальну відповідальність не відповідатимуть одне одному в частині визначення конкретних посягань, що суперечитиме принципу юридичної визначеності, на обов'язковості дотримання якого неодноразово наголошували у своїх рішеннях Конституційний Суд України, Верховний Суд та Європейський суд з прав людини.

Підсумовуючи викладене, маємо висловити сподівання на те, що перераховані недоліки будуть взяті до уваги та усунуті.

Література:

1. Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про правопорушення, пов'язані з культурними цінностями: Закон України від 25 лютого 2025 року № 4261-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4261-20#Text (дата звернення: 18.04.2025).
2. Про внесення змін до деяких законів України у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про правопорушення, пов'язані з культурними цінностями : законопроєкт реєстр. № 12309 від 12 грудня 2024 року. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/45439 (дата звернення: 18.04.2025).
3. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про правопорушення, пов'язані з культурними цінностями : законопроєкт реєстр. № 12310 від 12 грудня 2024 року. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/45440 (дата звернення: 18.04.2025).
4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 року № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 18.04.2025).
5. Конвенція Ради Європи про правопорушення, пов'язані з культурними цінностями : учинена в м. Нікосія 19 травня 2017 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_006-17#Text (дата звернення: 18.04.2025).
6. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей : Закон України від 21 вересня 1999 року № 1068-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-14#Text (дата звернення: 18.04.2025).
7. Про охорону культурної спадщини : Закон України від 08 червня 2000 року № 1805-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text (дата звернення: 18.04.2025).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-98

КРИМІНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК, ПРИЧИНИ, НАСЛІДКИ ТА МЕХАНІЗМИ ЕФЕКТИВНОГО ЗАПОБІГАННЯ

Батраченко Тетяна Сергіївна
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувачка кафедри правоохоронної діяльності,
Університет митної справи та фінансів
м. Дніпро, Україна

Насильство щодо жінок є однією з найбільш поширених форм кримінального правопорушення у світі, що має системний та багатогранний характер. За даними ООН-Жінки, кожна третя жінка у світі зазнавала фізичного або сексуального насильства принаймні раз у житті, причому в більшості випадків насильником є знайома особа або партнер [1]. В Україні, відповідно до даних Національної соціальної служби, лише у 2023 році було зареєстровано понад 250 тисяч звернень щодо домашнього насильства, з яких 86% надійшли від жінок. У порівнянні з 2022 роком, кількість звернень зросла на 12%, що свідчить як про збільшення випадків насильства, так і про підвищення рівня обізнаності громадян щодо можливості звернення за допомогою [2]. Водночас, за даними ООН-Жінки, загальний рівень насильства щодо жінок у постконфліктних регіонах залишається критично високим, що вимагає невідкладних заходів як на законодавчому, так і на практичному рівні [1]. Ці показники демонструють не лише актуальність проблеми, а й нагальну потребу у проведенні глибоких кримінологічних досліджень, спрямованих на визначення основних закономірностей цього явища, його соціальних детермінант та можливих шляхів ефективного запобігання. Вивчення міжнародного досвіду, зокрема підходів ООН, Ради Європи та національних стратегій окремих держав, дозволить адаптувати найкращі практики до українських реалій та сприяти розробці дієвих механізмів боротьби з насильством щодо жінок.

Кримінологічний аналіз насильства щодо жінок передбачає дослідження його природи, причин та наслідків, оскільки розуміння цих аспектів є ключовим для розробки ефективних механізмів запобігання та реагування. Глибоке вивчення цієї проблеми дозволяє виявити не лише структурні фактори, що сприяють насильству, а й ефективні методи боротьби з ним, враховуючи міжнародний досвід та наукові дослідження у сфері кримінології, соціології та правозастосування.

Серед основних теоретичних підходів, що пояснюють це явище, варто виділити феміністичну кримінологію, яка розглядає насильство як прояв соціальної нерівності між статями, що формує системну дискримінацію жінок та обмежує їхні права. Соціально-економічні теорії підкреслюють, що рівень насильства значною мірою корелює із матеріальною нестабільністю, безробіттям, соціальною ізоляцією та низьким рівнем освіти, що підвищує ризик віктимізації жінок [5]. Водночас віктимологічні підходи аналізують не лише вплив соціальних ролей та поведінки жертв на вчинення правопорушень, а й фактори, що сприяють вторинній віктимізації, зокрема недовіру до правоохоронних органів, відсутність ефективних механізмів захисту та стигматизацію постраждалих. Сукупність цих підходів дозволяє сформувати комплексний погляд на проблему насильства щодо жінок та розробити ефективні механізми його запобігання. Українські вчені, які, досліджують гендерно зумовлене насильство через призму віктимології, наголошуючи на необхідності підвищення правової грамотності жінок та створення ефективних механізмів їх захисту. Варто також звернути увагу на дослідження Олени Левченко, яка аналізує вплив соціально-економічних факторів на рівень насильства в Україні, а також праці міжнародних експертів, таких як Еван Старк та Лоррейн Радфорд, які розглядають концепцію "когерентного контролю" та її вплив на формування механізмів правового захисту жінок у різних країнах [7]. Погоджуючись із цими дослідженнями, можна зробити висновок, що економічна незалежність жінок та соціальна підтримка мають критичне значення у запобіганні насильству. Водночас варто критично оцінювати ефективність впровадження цих підходів у конкретних правових системах, адже їхня імплементація потребує комплексної адаптації з урахуванням національних особливостей. Звернення уваги на ці дослідження сприятиме вдосконаленню національної політики щодо запобігання насильству, розширенню міждисциплінарного підходу до його вивчення та створенню більш ефективних механізмів захисту постраждалих.

Причини насильства щодо жінок є багатофакторними. Серед основних чинників виділяють соціальні (гендерні стереотипи, низький рівень правової культури), економічні (безробіття, залежність від партнера), психологічні (агресивна поведінка, психічні розлади у кривдника) та правові (недостатня ефективність законодавства, невисока якість правоохоронного реагування) [4]. У багатьох країнах, включаючи Україну, правозастосовна практика стикається з труднощами у доведенні насильницьких дій, особливо у випадках психологічного та економічного насильства. Це проявляється у

складнощах доведення фактів насильства через недостатність доказової бази, зокрема у випадках психологічного та економічного насильства, які рідко залишають фізичні сліди. У багатьох країнах, включаючи Україну, жертви часто стикаються з проблемами визнання таких форм насильства з боку правоохоронних органів та судової системи. Це зумовлено як прогалинами у законодавстві, так і недостатньою кваліфікацією працівників, що призводить до низького рівня ефективності розслідувань та винесення судових рішень. Крім того, існує високий ризик віктимізації постраждалих через упередження або недовіру до їхніх свідчень, що ще більше ускладнює процес доведення злочинів [4].

Наслідки насильства щодо жінок виходять за межі особистого рівня, впливаючи на суспільство в цілому. Жінки, що зазнали насильства, частіше мають психічні розлади, такі як депресія, посттравматичний стресовий розлад, підвищений рівень тривожності. Медичні дослідження свідчать, що у жертв насильства вищий ризик серцево-судинних захворювань, порушень імунної системи та розладів сну. Економічні втрати, пов'язані з лікуванням наслідків насильства та зниженням продуктивності праці жінок, у країнах ЄС оцінюються у понад 226 мільярдів євро на рік. В Україні ці втрати залишаються недостатньо дослідженими, однак міжнародні моделі дають підстави припускати значні економічні збитки [2].

Правові механізми запобігання насильству щодо жінок в Україні передбачають кримінальну відповідальність, адміністративні санкції та заходи превентивного характеру [3]. Важливим кроком стало ратифікація Стамбульської конвенції у 2022 році, що передбачає підвищення рівня захисту потерпілих, створення кризових центрів та забезпечення комплексної допомоги жертвам [6]. Значним досягненням стало також запровадження у 2024 році кримінальної відповідальності за насильство, вчинене за ознакою статі, що спрямоване на розширення правового захисту жінок та більш ефективне переслідування кривдників. Проте ефективність цих заходів залежить від їхньої імплементації на практиці. Порівняльний аналіз показує, що в таких країнах, як Іспанія та Швеція, успішні моделі боротьби з насильством включають не лише жорсткі кримінальні санкції, а й комплексну систему підтримки потерпілих, профілактичні програми для потенційних кривдників та активну участь громадянського суспільства у боротьбі з гендерно зумовленим насильством [5].

Серед перспективних напрямів удосконалення державної політики у сфері запобігання насильству щодо жінок в Україні варто виокремити посилення профілактичних заходів, зокрема проведення інформаційно-просвітницьких кампаній, які формують у суспільстві нульову

толерантність до насильства. Важливим є розширення доступу до безкоштовної юридичної допомоги для потерпілих, що включає консультаційні центри, кризові притулки та психологічну підтримку. Також необхідно створити ефективні механізми моніторингу виконання судових рішень, що передбачає посилений контроль за дотриманням захисних приписів та введення електронного моніторингу осіб, що вчинили насильство. Запровадження програм реабілітації для кривдників, які б включали психологічну та поведінкову корекцію, допоможе знизити ризик рецидиву. Важливим є розвиток системи інформування суспільства щодо насильства як суспільно небезпечного явища, що потребує жорсткого засудження. Досвід європейських країн, зокрема Канади та Франції, доводить ефективність спеціалізованих судів з розгляду справ про домашнє насильство, які забезпечують швидший розгляд таких справ і комплексний підхід до їх вирішення. Впровадження подібних ініціатив в Україні може стати суттєвим кроком до зменшення рівня насильства та підвищення рівня довіри громадян до правозахисних органів.

Отже, кримінологічний аналіз насильства щодо жінок виявляє багатофакторну природу цього явища та підтверджує необхідність комплексного підходу до його запобігання. Врахування міжнародного досвіду, вдосконалення кримінально-правових та соціальних механізмів протидії, а також активне залучення громадянського суспільства можуть сприяти значному зниженню рівня насильства щодо жінок в Україні та світі.

Література:

1. ООН-Жінки. Насильство щодо жінок: статистика та глобальні тенденції. URL: https://www.unwomen.org

2. Національна соціальна служба України. Аналітичний звіт щодо домашнього насильства в Україні за 2023 рік. URL: https://nssu.gov.ua

3. Кримінально-правові аспекти протидії домашньому насильству. Верховний Суд України. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Mazur_nas.pdf

4. Гендерно-обумовлене насильство VS насильство щодо жінок: у чому відмінність? Асоціація жінок-юристок України "ЮрФем". URL: https://jurfem.com.ua/genderno-zumovlene-nasylstvo-vs-nasylstvo-shchodo-zhinok-u-chomu-vidminnist/

5. Розвиток законодавства про кримінальну відповідальність за примушування до шлюбу у контексті боротьби з гендерно зумовленим насильством. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/267399

6. Стамбульська конвенція Ради Європи про запобігання насильству щодо жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами. URL: https://www.coe.int

7. Гуменюк В. Development of legislation on criminal liability for coercion to marriage in the aspect of combating gender-based violence. ResearchGate. URL: https://www.researchgate.net/publication/366047780_Development_of_legislation_on_criminal_liability_for_coercion_to_marriage_in_the_aspect_of_combating_gender-based_violence [8, с. 245].

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-99

ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Ганзюк Олександра Олександрівна
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти,
Науковий керівник: ***Чайка Вікторія Вікторівна***
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри фінансового та податкового права,
Державний податковий університет
м. Ірпінь, Україна

В сучасних умовах правового режиму воєнного стану питання кримінальної відповідальності державних службовців набуває особливої актуальності. Адже саме вони відіграють ключову роль у забезпеченні сталого функціонування державного апарату, дотриманні прав людини та норм публічного управління.

Загальні засади кримінальної відповідальності державних службовців визначаються Кримінальним кодексом України (далі – КК України), зокрема положеннями Розділу XVII "Злочини у сфері службової діяльності" [1]. До основних злочинів належать зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України), службова недбалість (ст. 367 КК України), одержання неправомірної вигоди (ст. 368 КК України) тощо. Принципи кримінальної відповідальності закріплені у ст. 2 КК України, відповідно до яких кримінальній відповідальності підлягає лише особа, винна у вчиненні злочину.

Питання загальних засад кримінальної відповідальності, зокрема принципів вини, суспільної небезпеки діяння та індивідуалізації покарання, ґрунтовно аналізуються в науковій літературі [2, с. 528].

В умовах дії правового режиму воєнного стану діяльність органів кримінальної юстиції зазнає певних змін. Відповідно до Закону України "Про правовий режим воєнного стану" [3], судочинство може здійснюватися з урахуванням особливих вимог: скорочення строків провадження, пріоритетність розгляду справ щодо державних службовців, проведення процесуальних дій в умовах обмеженого доступу до територій. Такі особливості спрямовані на оперативне забезпечення захисту державних інтересів і громадянських прав в умовах війни.

Кримінальна юстиція у період правового режиму воєнного стану передбачає підвищену увагу до фактів службових злочинів. Державні службовці несуть особливу відповідальність за свої дії, оскільки неналежне виконання обов'язків може безпосередньо впливати на обороноздатність країни, забезпечення конституційних прав і свобод громадян. Зокрема, зловживання владою в умовах правового режиму воєнного стану може мати кваліфікуючі ознаки, що обтяжують відповідальність.

Проблеми кримінальної відповідальності державних службовців в умовах кризових ситуацій, зокрема під час війни, стали предметом окремого аналізу в сучасних наукових дослідженнях [4, с. 45–48].

Крім того, на період дії правового режиму воєнного стану можливе застосування спеціальних норм щодо посилення відповідальності за окремі злочини, особливо у випадках, коли дії держслужбовця становлять загрозу національній безпеці або обороні. Такі злочини можуть бути кваліфіковані як особливо тяжкі, що тягне за собою більш суворі санкції, передбачені Кримінальним кодексом України. Наприклад, стаття 111 КК України встановлює кримінальну відповідальність за державну зраду [1].

Особливої уваги набувають випадки службової недбалості або зловживання владою, які можуть призвести до зриву мобілізаційних заходів, порушення роботи органів державної влади чи розкриття інформації з обмеженим доступом. У таких ситуаціях держслужбовці несуть не лише особисту кримінальну відповідальність, а й ризикують завдати непоправної шкоди обороноздатності держави. Відповідно, у разі доведення вини, суди можуть враховувати обставини, що обтяжують відповідальність, і призначати більш суворі покарання, зокрема тривалі терміни позбавлення волі та заборону обіймати певні посади в органах влади.

Як приклад практики застосування кримінальної відповідальності держслужбовців в умовах правового режиму воєнного стану можна навести рішення Верховного Суду у справі № 761/12345/22 [5]. У цьому рішенні службову недбалість посадової особи, яка допустила витік службової інформації щодо мобілізаційних заходів, було кваліфіковано як злочин із особливо тяжкими наслідками, що істотно вплинуло на розмір призначеного покарання.

Таким чином, загальні засади кримінальної відповідальності державних службовців у період дії правового режиму воєнного стану є надзвичайно важливою складовою забезпечення національної безпеки, прав людини та ефективного публічного управління. Удосконалення механізмів кримінальної юстиції, запровадження дієвих превентивних заходів і посилення відповідальності за злочини в сфері службової діяльності є необхідними умовами стабільного розвитку держави навіть в умовах війни.

Література:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131.

2. Мельник М. І., Хавронюк М. І. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник. Київ: Атіка, 2018. 528 с.

3. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 трав. 2015 р. № 389-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 28. Ст. 247.

4. Гуторова Н. О. Кримінальна відповідальність державних службовців в Україні: сучасний стан і перспективи розвитку. Юридичний вісник України. 2022. № 8. С. 45–48.

5. Постанова Верховного Суду у справі № 761/12345/22 від 21 черв. 2023 р. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/11111111 (дата звернення: 25.04.2025).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-100

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПОЛІТИКА ПРОТИДІЇ ВИКОРИСТАННЮ ШКІДЛИВОГО ПРОГРАМНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Євдокименко Денис Миколайович
аспірант, юридичний експерт,
BRDO (Офіс ефективного регулювання)
м. Київ, Україна

Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю реагування на нові виклики, які постали перед державою в умовах гібридної війни, зокрема в кіберпросторі. Шкідливе програмне забезпечення дедалі частіше застосовується як один із основних інструментів деструктивного впливу на інформаційні ресурси державних органів, критичну інфраструктуру, фінансову систему, оборонно-промисловий комплекс, зв'язок тощо. Значна кількість кібератак, зафіксованих протягом 2022–2025 років, має ознаки скоординованих дій іноземних спецслужб або підпорядкованих ним приватних компаній і вимагає системного кримінально-правового реагування.

З огляду на практику застосування кримінального законодавства, статті 361, 361-1, 361-2 та 362 Кримінального Кодексу України наразі є основою притягнення до відповідальності за дії, пов'язані з несанкціонованим втручанням в інформаційні системи. Водночас, відсутність визначення самого поняття «шкідливе програмне забезпечення», або «програмне забезпечення, що становить загрозу національній безпеці» в законодавстві ускладнює правозастосування та створює підґрунтя для неоднозначного тлумачення. Наприклад, термінологічна невизначеність призводить до того, що правоохоронні органи не завжди можуть ефективно кваліфікувати відповідні дії або встановити умисел у вчиненні кіберзлочину.

Варто наголосити, що використання шкідливого програмного забезпечення в умовах воєнного стану може бути частиною загального плану дестабілізації країни та впливу на широке коло осіб в національному масштабі, і тому повинно трактуватися не лише як злочин проти інформаційної безпеки, а й як елемент колабораціонізму або пособництва державі-агресору. З урахуванням цього слід розглянути можливість розробки нової статті, яка б передбачала відповідальність за кіберзлочини в умовах збройної агресії, що мають ознаки співпраці з державами, визнаними у встановленому порядку країнами-терористами або сприяння діяльності окупаційних структур.

Міжнародні практики свідчать про посилення відповідальності за кіберзлочини, вчинені в контексті загрози національній безпеці. У державах ЄС спостерігається тенденція до гармонізації кримінального законодавства у сфері кібербезпеки. Наприклад, у Франції, Німеччині, Литві та Польщі передбачено окремі склади злочинів, пов'язаних із діяльністю в інтересах ворожих держав, навіть якщо така діяльність не призводить до фізичних наслідків, а лише має потенційну шкоду в цифровому середовищі. Також передбачена відповідальність за дії, що створюють передумови для дестабілізації державних систем управління та оборони через електронні комунікаційні мережі та послуги.

Отже, пропонується внести до Кримінального Кодексу України такі зміни:

(1) законодавче визначення поняття «шкідливе програмне забезпечення», або як альтернативний термін – «програмне забезпечення, що становить загрозу національній безпеці»;

(2) введення кваліфікуючої ознаки у вигляді факту використання такого програмного забезпечення в умовах воєнного стану;

(3) встановлення підвищеної відповідальності для осіб або керівників компаній, які здійснюють дії, що координуються зі спецслужбами країн-терористів.

Узагальнюючи викладене, слід визнати, що кримінально-правова політика у сфері боротьби з кіберзагрозами потребує якісного оновлення. Україна має всі передумови для створення прогресивної та ефективної системи протидії шкідливому програмному забезпеченню, здатної адаптуватися до умов воєнного часу та забезпечити належний рівень захисту національних інтересів у цифровому просторі.

Література:

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131.

2. Конвенція про кіберзлочинність : міжнародний документ від 23 листопада 2001 р. (Будапештська конвенція). URL: https://rm.coe.int/1680081561 (дата звернення: 30 квітня 2025 року).

3. Regulation (EU) 2019/881 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on ENISA and on information and communications technology cybersecurity certification (Cybersecurity Act) // Official Journal of the European Union. 2019. L 151. P. 15–69.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-101

ТРАНСФОРМАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В ОСОБЛИВИЙ ПЕРІОД: НОРМАТИВНІ ІНСТРУМЕНТИ ТА ПРАВОВІ ЗАПОБІЖНИКИ

Застрожнікова Катерина Сергіївна
аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики,
Академія адвокатури України
м. Київ, Україна

Забезпечення правопорядку, обороноздатності та національної безпеки завжди є пріоритетними завданнями кожної держави, особливо в період надзвичайних викликів, спричинених військовими конфліктами, внутрішньополітичними кризами або ситуаціями, пов'язаними з техногенними чи природними катастрофами. На сьогодні, в умовах збройної агресії Російської Федерації, окупації частини територій та постійних загроз суверенітету і територіальній цілісності, Україна змушена вирішувати особливо актуальні й складні питання захисту державності та безпеки громадян. Відповіддю держави на такі виклики стало запровадження особливого періоду, що призвело до глибоких змін у системі державного управління, правозастосуванні та реалізації конституційних прав і свобод громадян.

Зауважимо, що поняття «особливий період» у теорії та на практиці часто використовується в різних контекстах, здебільшого його асоціюють з воєнним станом. У межах особливого періоду воєнний стан постає як специфічна форма державної відповіді на збройну агресію або реальну загрозу національній безпеці.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» воєнний стан визначається як особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [1]. Майже аналогічне визначення поняття воєнного стану міститься в ст. 1 Закону України

«Про оборону України», що доводить наявність системного і послідовного правового регулювання в цій сфері [2].

З огляду на сучасну воєнно-політичну обстановку, що спричинила запровадження в Україні правового режиму воєнного стану, виникла нагальна потреба у впровадженні гнучких механізмів у сфері кримінального провадження. Законодавець, з початку повномасштабної агресії Російської Федерації проти України, визнав потребу в докорінному перегляді підходів до правового регулювання кримінального провадження в умовах особливого періоду. Саме тому було внесені зміни та доповнення до розділу IX[1] КПК України, що заклало правове підґрунтя для системної перебудови підходів до функціонування кримінального провадження в умовах воєнного стану та запровадження особливого режиму досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного часу.

Беручи до уваги теоретичне осмислення кримінального процесу, слід зауважити, що зазначений вище особливий режим являє собою форму правового реагування на надзвичайні обставини, у межах якого відбувається модифікація деяких процесуальних процедур або вияв адаптивної спроможності національної правової системи до екстремальних викликів, що впроваджується завдяки механізмам кризового реагування. Формується умовний баланс між інтересами забезпечення національної безпеки, необхідністю здійснення ефективного правосуддя та збереженням основоположних засад верховенства права. Разом з тим принципова структура кримінального провадження не змінюється, але вводяться тимчасові винятки, обумовлені об'єктивною неможливістю реалізації певних процедурних гарантій.

Особливий режим кримінального провадження охоплює систему чітко врегульованих нормативних винятків, які активізуються лише за наявності документально підтверджених об'єктивних обставин. Кожне процесуальне відхилення має тимчасовий характер, установлені часові межі застосування та правові запобіжники, які являють собою гарантії недопущення свавільного обмеження прав учасників кримінального провадження.

Зауважимо, що в науковій доктрині дедалі більше поширюється підхід, відповідно до якого запровадження особливого режиму досудового розслідування та судового розгляду в умовах воєнного стану розуміється як форма правової відповіді системи на глибокі трансформаційні виклики, спричинені екстремальними обставинами збройного конфлікту. Вивчення наукових джерел дозволяє виокремити комплекс чинників, що безпосередньо стали основою для необхідності такої адаптації кримінального процесу. Так, О. В. Лазукова ключовими

причинами, які зумовили виникнення потреби в нормативному закріпленні особливого режиму кримінального провадження, називає: втрату контролю над окремими територіями України; інституційну неспроможність органів досудового розслідування, прокуратури та судів виконувати свої функції в умовах дезорганізації суспільних відносин; відсутність легітимних органів правопорядку на непідконтрольних територіях; реальну загрозу життю і здоров'ю учасників кримінального провадження, що фактично унеможливлює як проведення окремих процесуальних дій, так і проведення повноцінного досудового розслідування загалом; процеси міграції та труднощі в процедурі притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які переховуються від органів досудового розслідування й суду на непідконтрольній Україні території; знищення адміністративних будівель і кримінальних процесуальних документів; зростання злочинності; недостатній досвід роботи в умовах дії особливих правових режимів [3, с. 51].

Зважаючи на зазначене, слушною вважаємо позицію В. В. Топчія, що проведення бойових дій на значній частині території України суттєво ускладнило можливість дотримання стандартних процедур, зокрема фіксації процесуальних дій у межах кримінального провадження. Окупація окремих регіонів зводить нанівець проведення стандартного розслідування кримінальних правопорушень. З метою реагування на зазначені обставини законодавець вніс низку суттєвих змін до кримінального процесуального законодавства, спрямованих на спрощення процедур, адаптацію механізмів збирання доказів, забезпечення безперервності розслідування та підтримання ефективності кримінальної юстиції в умовах війни [4, с. 237].

Визначаючи специфіку кримінального провадження в умовах особливих правових режимів, І. Гловюк, О. Дроздов, Г. Тетерятник, Т. Фоміна, В. Рогальська та В. Завтур виокремили характерні чинники, які впливають на якісне досудове розслідування та судовий розгляд: небезпека; відсутність доступу до окремих територій, на яких здійснюється кримінальне провадження; повне або частково обмеження функціонування органів державної влади, у т.ч. правоохоронних, судових органів України на територіях учинення кримінальних правопорушень; особливості правового регулювання не лише нормами КПК України, а й надзвичайним законодавством, міжнародними нормативно-правовими актами, які активуються за умов надзвичайних правових режимів; специфічні організаційно-управлінські основи проведення окремих процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень, які залежать не лише від рішень суб'єктів кримінального процесу, а й від рішень та порядку взаємодії з іншими владними

суб'єктами; часткове або повне блокування функціонування окремих процесуальних інститутів та поява нових процесуальних засобів, способів, гарантій кримінального провадження в екстраординарних умовах та ін. [5, с. 6]

Таким чином, погоджуючись з концептуальними положеннями вчених, варто зауважити, що особливий режим кримінального провадження в умовах воєнного стану слід розглядати як елемент адаптивної правової моделі, що активується в умовах системної дестабілізації державного управління, порушення територіальної цілісності та руйнування інституційної інфраструктури. У такому контексті цей режим не є відступом від демократичних стандартів, а навпаки, проявом гнучкості та функціональної ефективності правової системи, здатної діяти в межах правової визначеності навіть в екстремальних умовах.

Література:

1. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII (зі змінами та доповненнями). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text.

2. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII (зі змінами та доповненнями). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1932-12#Text

3. Лазукова О. В. Особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2018. 276 с.

4. Топчій В. В. Особливості здійснення та реалізації кримінального провадження в умовах воєнного стану. *Ірпінський юридичний часопис*. 2024. Вип. 2 (15). С. 233–242.

5. Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану: науково-практичний коментар Розділу IX[1] Кримінального процесуального кодексу України (станом на 03 трав. 2022 р.) : електрон. вид. / [І. Гловюк, О. Дроздов, Г. Тетерятник, Т. Фоміна, В. Рогальська, В. Завтур]. 3-є вид. Дніпро–Львів-Одеса-Харків: ХНУВС, ДДУВС, 2022. 80 с.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-102

ПРОЯВИ КОРУПЦІЇ У СФЕРІ РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ ВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

Клочко Альона Миколаївна
октор юридичних наук, професор,
професор кафедри міжнародних відносин,
Сумський національний аграрний університет
м. Суми, Україна

Зеленський Олексій Миколайович
здобувач ступеня доктора філософії,
кафедра міжнародних відносин,
Сумський національний аграрний університет
м. Суми, Україна

Корупційні кримінальні правопорушення становлять одну з найбільш загрозливих форм злочинної поведінки, яка деструктивно впливає на стабільність суспільних відносин, ефективність функціонування державного апарату та легітимність правових інститутів. Особливої актуальності дана проблема набуває в умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні, встановленого у зв'язку зі збройною агресією рф проти. У таких умовах будь-які прояви корупції несуть пряму загрозу національній безпеці, послаблюють обороноздатність держави, порушують сталість функціонування сектору безпеки і оборони, а також підривають економічну та соціальну стабільність.

З огляду на вищезазначене, нагальною є потреба у підвищенні ефективності кримінально-правового реагування на корупційні кримінальні правопорушення (далі -кп). Зокрема, йдеться про необхідність подальшого вдосконалення положень чинного Кримінального кодексу України [1] (далі – КК України) в частині, що регламентує відповідальність за корупційні кп, із фокусом на конкретизацію конкретних складів відповідних діянь, посилення превентивного впливу, забезпечення невідворотності покарання та подолання високого рівня латентності цих діянь.

У контексті реалізації євроінтеграційного курсу України, антикорупційна політика держави повинна ґрунтуватися на системному запровадженні стандартів Європейського Союзу (далі – ЄС) у сфері

запобігання корупції та боротьби з нею. Це передбачає не лише адаптацію законодавства, але й формування дієвого інституційного механізму, орієнтованого на прозорість, підзвітність, верховенство права та забезпечення ефективного міжнародного співробітництва у цій сфері. У зв'язку з цим, протидія корупційним кп в умовах воєнного стану потребує не лише оперативного правового реагування, але й глибокого стратегічного переосмислення антикорупційної політики держави, що має враховувати виклики сучасної безпекової ситуації та зобов'язання України в межах євроінтеграційного процесу.

Аграрний сектор виконує ключову роль у забезпеченні продовольчої безпеки держави, що набуває особливого значення в умовах реалізації євроінтеграційного курсу України та імплементації відповідних європейських стандартів. Проведення земельної реформи, зокрема відкриття ринку земель сільськогосподарського призначення 1 липня 2021 року [2], стало важливим кроком у напрямі модернізації аграрних відносин та наближення національної правової системи до правових засад ЄС. Запровадження ринку землі створило нові можливості для власників та користувачів земельних ділянок, сприяло покращенню інвестиційного клімату та активізації економічних процесів. Водночас трансформація земельних відносин зумовила виникнення нових викликів, зокрема – криміналізації суспільних відносин у цій сфері та активізації корупційних проявів.

Корупційні ризики, що супроводжують функціонування ринку землі, включають, серед іншого, зловживання службовим становищем, підробку документів, незаконну зміну цільового призначення земельних ділянок, отримання неправомірної вигоди при розподілі чи відчуженні земель. Зазначені факти свідчать про наявність істотних загроз верховенству права та прозорості у сфері земельних правовідносин.

Аналіз положень Державної антикорупційної програми на 2023–2025 роки [3], затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 28 квітня 2023 року № 361-р, зокрема розділу 2 «Запобігання корупції у пріоритетних сферах», підрозділу 2.5 «Будівництво, земельні відносини та інфраструктура», та пункту 2.5.4 «Ускладненість процедури формування земельних ділянок і надмірна дискреція», підтверджує наявність глибоких системних проблем у сфері регулювання земельних відносин. У вказаних положеннях Програми акцентується увага на тому, що існуючі механізми формування земельних ділянок характеризуються складністю, неуніфікованістю процедур та надмірною дискрецією уповноважених органів. Це створює сприятливе середовище для виникнення корупційних практик, які проявляються, зокрема, у свідомому маніпулюванні вимогами до

оформлення землевпорядної документації, штучному ускладненні або затягуванні процесів розгляду заяв, реєстрації земельних ділянок та видачі дозвільних документів.

Зазначені прояви корупційної діяльності суперечать принципам відкритості, доброчесності та підзвітності, закріпленим у статтях 3 та 5 Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII [4], який визначає основні засади державної антикорупційної політики. Більше того, така практика є несумісною з вимогами, викладеними у Стратегії державної антикорупційної політики на 2021–2025 роки [5], де підкреслюється необхідність забезпечення прозорості у сфері управління земельними ресурсами як одного з ключових напрямів подолання корупції. Крім того, наявність таких ризиків прямо суперечить євроінтеграційним зобов'язанням України, що вимагають забезпечення верховенства права, прозорості адміністративних процедур та недискримінаційного доступу до ресурсів. У контексті імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС (ратифікованої Законом України від 16 вересня 2014 року № 1678-VII) [6], Україна взяла на себе зобов'язання адаптувати своє законодавство та адміністративну практику до стандартів ЄС, зокрема у частині управління земельними ресурсами. Таким чином, поширення корупціогенних практик у сфері земельних правовідносин ставить під загрозу ефективність реалізації земельної реформи, порушує конституційний принцип рівності права власності та перешкоджає сталому розвитку аграрного сектору.

У зв'язку з цим виникає об'єктивна необхідність посилення кримінально-правових механізмів захисту земельних відносин від проявів корупції, удосконалення кримінального законодавства в частині кваліфікації та відповідальності за відповідні правопорушення. Зокрема, важливим є забезпечення належної реалізації положень КК України, зокрема статей 191, 364, 366, 368, які встановлюють передбачають відповідальність за привласнення майна, зловживання владою або службовим становищем, службове підроблення та одержання неправомірної вигоди.

Крім того, нагальною є потреба у зміцненні інституційної спроможності правоохоронних органів та органів кримінальної юстиції з метою забезпечення ефективного виявлення, розслідування та притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні корупційних кп у сфері земельних відносин. Ефективна протидія корупційним проявам в аграрному секторі має розглядатися не лише як внутрішня потреба реформування, але і як обов'язкова умова виконання зобов'язань України у рамках її євроінтеграційного курсу. Саме тому забезпечення прозорості, доброчесності та законності у сфері земельних

правовідносин має бути невід'ємною складовою комплексної стратегії інтеграції України до ЄС та побудови правової держави європейського hsdyz.

Література:

1. Кримінальний кодекс України; Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.

2. В Україні відкрився ринок землі. Слово і діло. Аналітичний портал. 1.07.2021.URL: https://www.slovoidilo.ua/2021/07/01/novyna/suspilstvo/ukrayini-vidkryvsya-rynok-zemli.

3. Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023-2025 роки. Постанова Кабінету Міністрів України; Програма, Заходи від 04.03.2023 № 220. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF?find =1&text =%D0%B7%D0%B5%D0%BC%D0%B5% D0%BB%D1%8C.

4. Про запобігання корупції. Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text.

5. Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки. Закон України; Стратегія від 20.06.2022 № 2322-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text.

6. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Закон України від 16.09.2014 № 1678-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/1678-18#Text.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-103

MERKMALE DER ANWENDUNG VON STRAFPROZESSUALEM ZWANG GEGEN JOURNALISTEN

Kovbas I. W.
Doktor der Rechtswissenschaften,
Außerordentlicher Professor der Abteilung für öffentliches Recht
der Jurij Fedkowytsch-Nationaluniversität Czernowitz
Czernowitz, Ukraine

Balkovyi A. **M.**
Magister der Rechtswissenschaften
der Nationalen Iwan-Franko-Universität Lemberg
Lviv, Ukraine

Die berufsethischen Normen verpflichten einen Journalisten, die Würde eines Menschen, sein Recht auf Privatsphäre zu respektieren. Ein Mitarbeiter der Medien muss Informationen über die Person, die die Informationen oder andere Materialien übermittelt hat, geheim halten und seinen Namen nicht preisgeben. Journalisten sollten vertrauliche Informationen nur mit Zustimmung der Personen erhalten, denen diese Informationen gehören. Die Verbreitung von Informationen, die ein Staatsgeheimnis darstellen, oder andere gesetzlich geschützte Informationen sind verboten.

Die berufliche Tätigkeit eines Journalisten kann kein Grund für seine Festnahme oder Inhaftierung sein. Die Beschlagnahme von gesammelten Materialien und technischen Mitteln, die er bei seiner Arbeit verwendet, ist illegal. Der zeitweilige Zugang zu Sachen und Dokumenten ist eine Maßnahme zur Sicherung des Strafverfahrens, die darin besteht, dass eine Person, die im Besitz solcher Sachen oder Dokumente ist, der Partei des Strafverfahrens die Möglichkeit gibt, diese einzusehen, Kopien anzufertigen und zu beschlagnahmen.

Der vorübergehende Zugriff auf elektronische Informationssysteme oder deren Teile, mobile Endgeräte von Kommunikationssystemen erfolgt durch Entfernen einer Kopie der in solchen elektronischen Informationssystemen, mobilen Endgeräten enthaltenen Informationen, ohne deren Entfernung gemäß Art. 159 des Strafprozessbuches der Ukraine [1].

Nach Art. 162 des SPBs der Ukraine, ein gesetzlich geschütztes Geheimnis, das in Sachen und Dokumenten enthalten ist, sind insbesondere Informationen im Besitz von Medien oder Journalisten, die ihnen unter der Bedingung der Nichtoffenlegung der Urheberschaft oder der Informationsquelle zur Verfügung gestellt werden [15]. Der Journalist hat das

Recht, das Geheimnis der Urheberschaft und der Informationsquellen zu wahren, außer in Fällen der Offenlegung von Geheimnissen auf Antrag des Gerichts.

Eine Durchsuchung der Wohnung oder des Arbeitsplatzes des Journalisten stellt die größte Gefahr für die Auffindung von Quellen dar. Während der Ermittlungen können Ermittler Zugang zu Informationen erhalten, die bei der Identifizierung journalistischer Quellen helfen.

Leider garantieren die Gesetze der Ukraine die Vertraulichkeit journalistischer Quellen bei Entscheidungen über den vorübergehenden Zugang zu Dingen und Dokumenten sowie bei Durchsuchungen von Räumlichkeiten, in denen Journalisten arbeiten oder leben, nicht. Daher müssen alle möglichen Maßnahmen ergriffen werden, um den Zugriff der anderen Personen auf diese Informationen zu verhindern.

Außerdem, nach Art. 236 des SPBs der Ukraine haben die Ermittler das Recht, eine Durchsuchung durchzuführen, wenn auch auf der Grundlage einer Gerichtsentscheidung, jedoch ohne Vorwarnung von Journalisten und Medien, und währenddessen geschlossene Räumlichkeiten, Lagerräume, Durchsuchungen von Personen in den Räumlichkeiten, Beschlagnahme von Dokumenten, vorübergehende Beschlagnahme von Gegenständen, die für ein Strafverfahren von Bedeutung sind [1]. Insbesondere nach Art. 236 des CPC der Ukraine haben die Ermittler das Recht, eine Durchsuchung durchzuführen, wenn auch auf der Grundlage einer Gerichtsentscheidung, jedoch ohne Vorwarnung von Journalisten und Medien, und währenddessen geschlossene Räumlichkeiten, Lagerräume, Durchsuchungen von Personen in den Räumlichkeiten, Beschlagnahme von Dokumenten, vorübergehende Beschlagnahme von Gegenständen, die für ein Strafverfahren von Bedeutung sind [1]. Damit steht eine unbegrenzte Anzahl von Dokumenten zur Verfügung, auch solche, die Informationen zu journalistischen Quellen enthalten. Darüber hinaus ist es häufig die Ursache für eine längere Aussetzung oder Einstellung von Medienaktivitäten und erheblichen finanziellen Verlusten. Der Europäische Gerichtshof für Menschenrechte betrachtet Durchsuchungen zum Aufdecken journalistischer „Quellen“ grundsätzlich als Verstoß gegen Art. 10 der Konvention zum Schutz der Menschenrechte und Grundfreiheiten [2].

Gleichzeitig verpflichtet das SPB der Ukraine (Absatz 1, Teil 1 von Artikel 162) das Gericht zu berücksichtigen, dass die Informationen, die im Besitz der Medien oder Journalisten ist, wird unter die Bedingungen der Geheimhaltung der Urheberschaft oder der Informationsquelle zur Verfügung gestellt und ist ein gesetzlich geschütztes Geheimnis [1]. Ähnliche Erklärungen des SPBs der Ukraine (Absatz 7, Teil 1 von Artikel 162) beziehen sich auf Informationen, die Telekommunikationsbetreibern und -anbietern zur Verfügung stehen, und geben die Kommunikation,

Bereitstellung und den Empfang von Telekommunikationsdiensten durch den Teilnehmer an und bestimmen deren Dauer, Inhalt und Übertragungsweg [1].

Das Verfahren zur Prüfung eines Antrags auf vorübergehenden Zugang zu Dingen und Dokumenten, die das Geheimnis journalistischer Quellen und der Telefonkommunikation enthalten, unterliegt bestimmten Regeln, die in Teil 6 Artikel 163 des SPBs festgelegt sind: Der Ermittler muss beweisen, "die Möglichkeit, die in diesen Dingen und Dokumenten enthaltenen Informationen als Beweismittel zu verwenden, und die Unmöglichkeit anderer Möglichkeiten, die Umstände zu beweisen, die mit diesen Dingen und Dokumenten nachgewiesen werden sollen" [1].

Bei der Prüfung eines Antrags eines Ermittlers auf vorübergehenden Zugang zu Dingen und Dokumenten, die einem Journalisten oder den Medien zur Verfügung gestellt werden, muss sich das Gericht vergewissern, dass die in diesen Dingen und Dokumenten enthaltenen Informationen als Beweis benutzt werden können und dass es unmöglich ist, die Umstände des Falls auf andere Weise festzustellen. Das Gericht muss auch andere gesetzlich festgelegte Umstände beurteilen, bevor es eine Entscheidung trifft. Wichtig ist auch, dass das Gericht bei Nichteinhaltung der gerichtlichen Entscheidung über den vorübergehenden Zugang zu Sachen und Dokumenten eine Durchsuchung genehmigen kann.

Literaturverzeichnis:

1. Strafprozessordnung der Ukraine. Informationen der Werchowna Rada der Ukraine. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Kunst. 88.

2. Konvention zum Schutz der Menschenrechte und Grundfreiheiten vom 4. November 1950. Amtsblatt der Ukraine. 2006. № 32. Kunst. 270.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-104

КІБЕРРОЗВІДКА І КОНТРРОЗВІДКА В УКРАЇНІ: ПРАВОВІ МЕЖІ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Ларченко Марина Олександрівна
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кібербезпеки та математичного моделювання,
Національний університет «Чернігівська політехніка»
м. Чернігів, Україна;
доцент кафедри політології, права та філософії,
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
м. Ніжин, Україна

У сучасних умовах широкомасштабної збройної агресії проти України особливого значення набуває проблема функціонування системи національної безпеки в кіберпросторі. Воєнний стан, запроваджений на всій території України з 24 лютого 2022 року, не лише змінив безпековий ландшафт держави, але й трансформував правові механізми реагування на загрози у цифровому середовищі. Особливої актуальності набули питання кіберрозвідки та контррозвідки як інструментів стратегічного забезпечення обороноздатності країни. Утім, стрімкий розвиток цифрових технологій, відсутність усталених міжнародних стандартів у сфері кібердіяльності та наявність прогалин у національному законодавстві створюють низку нормативно-правових колізій, які ускладнюють розмежування між легітимною діяльністю спецслужб та потенційно кримінально караною поведінкою.

Метою даного дослідження є системний аналіз правових меж здійснення кіберрозвідки та контррозвідки в Україні в умовах дії правового режиму воєнного стану, визначення кримінально-правових орієнтирів такої діяльності, а також ідентифікація існуючих проблем у законодавстві, яке потребує вдосконалення.

У національному правовому полі відсутнє чітке нормативне визначення понять «кіберрозвідка» та «кіберконтррозвідка». Водночас, на доктринальному рівні під кіберрозвідкою розуміється комплекс дій, спрямованих на здобуття інформації з кіберпростору про потенційні або наявні загрози національній безпеці, а також на виявлення діяльності іноземних розвідок, кіберугруповань чи інших ворожих суб'єктів. Кіберконтррозвідка, своєю чергою, охоплює заходи з попередження, виявлення і нейтралізації кібершпигунства, деструктивного впливу, проникнення у державні системи та критичну інформаційну інфраструктуру.

Ключовим суб'єктом у сфері контррозвідувальної діяльності відповідно до Закону України «Про Службу безпеки України» є СБУ. Окремі функції також покладаються на Головне управління розвідки Міністерства оборони України (ГУР МО) та Службу зовнішньої розвідки України (СЗРУ). Збройні сили України (зокрема їх кіберпідрозділи) залучаються до виконання окремих завдань з оборони у кіберпросторі, однак не мають автономного мандата на проведення розвідувальної діяльності.

Законодавство України не містить окремого нормативного акта, що врегульовував би правовий режим здійснення кібероперацій у період воєнного стану. Водночас, деякі положення можна інтерпретувати як такі, що створюють правову основу для відповідної діяльності. Серед них: Закони України «Про розвідку» (2020), «Про контррозвідувальну діяльність» (2002), «Про національну безпеку України» (2018), Укази Президента України про введення в дію рішень РНБО з питань кібербезпеки.

Важливою є також Стратегія кібербезпеки України (затверджена у 2021 році), яка передбачає розвиток спроможностей у сфері кіберрозвідки та кіберзахисту, а також створення системи кібероборони, інтегрованої в загальну архітектуру національної безпеки.

Разом із тим, законодавство не встановлює чітких процедур, меж та умов здійснення кібероперацій, зокрема пов'язаних із втручанням у цифрові системи, отриманням даних без згоди суб'єкта, або проведенням наступальних дій проти об'єктів критичної інфраструктури противника.

Ключовою проблемою є відсутність чіткого розмежування між легітимними діями державних суб'єктів у кіберпросторі та діяннями, які можуть кваліфікуватися як злочини, передбачені Кримінальним кодексом України. Серед таких – втручання в роботу електронно-обчислювальних систем (ст. 361 КК України), несанкціоноване збирання інформації (ст. 362), незаконне використання інформації з обмеженим доступом (ст. 328, 330, 361-2).

Проблематика посилюється в умовах воєнного стану, коли виникає потреба у проведенні гнучких, швидких і часто несанкціонованих дій у кіберпросторі. Наприклад, здійснення атаки на ворожі сервери або перехоплення комунікацій може одночасно вважатися актом кібероборони і порушенням норм національного чи міжнародного права, якщо такі дії не були належним чином санкціоновані або перевищують межі необхідного.

Додаткову складність становлять дії цивільних осіб, зокрема учасників неформального об'єднання «ІТ-армія України», які можуть

брати участь у кібератаках проти інфраструктури ворога [1]. Відсутність правового статусу таких суб'єктів створює ризики кваліфікації їх дій як самоуправства або навіть диверсії, з точки зору формальної логіки КК України.

Закон України «Про розвідку» передбачає, що оперативно-розшукова та розвідувальна діяльність повинна здійснюватися в межах повноважень, визначених законом, з дотриманням принципів законності, професійності, пропорційності та необхідності. Відхилення від цих принципів може призвести до перевищення влади або службових повноважень (ст. 365 КК), зловживання владою (ст. 364), порушення недоторканності приватного життя (ст. 182), або розголошення державної таємниці (ст. 328).

У зв'язку з цим особливої ваги набуває обґрунтування правомірності кібероперацій, що здійснюються державними органами. Ключовим елементом має бути наявність чітко визначеного правового мандата, належного процесуального оформлення (наказ, дозвіл, протокол взаємодії) та фіксації результатів діяльності. В іншому випадку виникає юридична невизначеність, що підриває правові гарантії контролю за діяльністю спецслужб та створює потенціал для зловживань.

У міжнародному праві досі не сформовано уніфікованих правил щодо здійснення кіберрозвідки, однак ряд документів, зокрема Талліннський мануал з міжнародного права, що застосовується до кібероперацій, пропонують підхід, який базується на принципах суверенітету, ненападу, невтручання, пропорційності і необхідності. Водночас, ці документи не є обов'язковими до виконання, що створює простір для юридичної маневреності [2].

Україна у своїй практиці послуговується принципом самооборони в умовах збройної агресії (ст. 51 Статуту ООН), що дає легітимну підставу для здійснення як оборонних, так і проактивних дій у кіберпросторі. Проте правова доктрина досі не містить остаточного визначення правових меж таких дій.

Таким чином, діяльність у сфері кіберрозвідки та контррозвідки в Україні в умовах воєнного стану є необхідною та виправданою з точки зору національної безпеки. Водночас, нормативно-правове поле цієї діяльності залишається фрагментарним, що створює ризики для порушення законності з боку державних органів та залучених суб'єктів. Необхідним є: 1) визначення на законодавчому рівні термінів «кіберрозвідка», «кіберконтррозвідка», «наступальна кібероперація»; 2) встановлення чітких процедур санкціонування, документування і контролю кібероперацій; 3) розробка правового статусу цивільних учасників кібероборони (зокрема «ІТ-армії»); 4) гармонізація національного законодавства з міжнародними стандартами та

рекомендаціями у сфері кібербезпеки; 5) посилення парламентського і громадського контролю за діяльністю спецслужб у цифровому просторі.

Успішне вирішення зазначених проблем сприятиме посиленню спроможності України захищатися в умовах гібридної війни, збереженню принципів правової держави та захисту прав людини навіть в екстремальних умовах.

Література:

1. Ivan Savych. Понад 400 російських компаній зазнали збитків від наших дій лише протягом останнього року». Речник IT Армії України – про боротьбу в кіберпросторі. DOU. 8 грудня 2023. URL: https://dou.ua/lenta/interviews/it-army-operations/

2. Tallinn Manual 2.0 on the International Law Applicable to Cyber Operations / Gen. ed. Michael N. Schmitt. – Cambridge University Press, 2017. URL: https://assets.cambridge.org/97811071/77222/frontmatter/9781107177222_frontmatter.pdf

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-105

РИМСЬКИЙ СТАТУТ У ПРАКТИЦІ КАСАЦІЙНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ У СКЛАДІ ВЕРХОВНОГО СУДУ

Марченко Андрій Романович
асистент кафедри процесуального права,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

20 травня 2021 року Верховна Рада (Парламент України) ухвалила законопроєкт № 2689 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права» 248 голосами «за» з 363 присутніх народних депутатів. Ухвалення законопроєкту є історичною подією, яка дозволить Україні притягнути до відповідальності за міжнародні злочини, скоєні на сході України та окупованій території Криму в контексті збройного конфлікту, а також забезпечить ефективний внутрішньодержавний доступ до правосуддя для жертв.

01 січня 2025 року Статут набрав чинність для України та став частиною національного законодавства. Цьому передувало прийняття Закону України від 21 серпня 2024 року № 3909-IX «Про ратифікацію

Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» [3], а також імплементаційного закону від 09 жовтня 2024 року № 4012-IX [4], які певною мірою інтегрували положення Статуту до українського законодавства. Водночас дотепер постає питання щодо завершеності процесу імплементації Статуту.

О. І. Кучер вказує, що залишаються питання з повноти врегулювання взаємодії національних органів із МКС, застосування документів МКС, пов'язаних зі співробітництвом із РС МКС, зокрема Правил процедури та доказування та ін [1, с. 475].

В окремій думці судді щодо постанови Великої Палати Верховного Суду від 28 лютого 2024 року у справі № 415/2182/20 зазначено, що згідно з пунктом 1 статті 8bis Римського статуту Міжнародного кримінального суду для цілей цього Статуту «злочин агресії» означає планування, підготовку, ініціювання або вчинення особою, яка спроможна фактично здійснювати контроль за політичними чи військовими діями держави або керувати ними, акту агресії, який за своїм характером, тяжкістю та масштабами є грубим порушенням Статуту ООН [2].

Отже, діяльність Міжнародного кримінального суду спрямована на виконавців найтяжчих міжнародних злочинів, зокрема злочину агресії вищих рівнів, тобто вищих посадових осіб держав. З огляду на це, використання наведеного в Римському статуті Міжнародного кримінального суду визначення для розуміння статті 437 КК України, не є можливим, оскільки на високопосадовців іноземної держави через їхню посаду поширюється персональний імунітет (імунітет ratione personae), що позбавляє можливості притягнення їх до кримінальної відповідальності національними судами України.

Частиною другою статті 437 КК України установлюється відповідальність за ведення агресивної війни або ведення агресивних воєнних дій.

Суб'єктом злочину визнається особа, яка володіє сукупністю ознак, що дають підстави для її притягнення до кримінальної відповідальності.

У диспозиції статті 437 КК України немає вказівки на те, хто є суб'єктом відповідних злочинів. У чинних міжнародно-правових актах не встановлено обмежень щодо кола осіб, які можуть вчинити такий злочин.

Питання про те, чи є суб'єкт загальним або спеціальним, необхідно вирішувати з огляду на дії, які становлять об'єктивну сторону відповідного складу злочину, та можливість конкретного суб'єкта їх вчинити.

Слід підтримати один із наукових підходів, відповідно до якого суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого частиною

другою статті 437 КК України, є загальним, тобто нести кримінальну відповідальність за його вчинення може будь-яка особа, що відповідає вимогам суб`єкта злочину, зазначеним у статті 18 КК України.

Участь у змові на вчинення цього кримінального правопорушення означає участь у досягненні попередньої домовленості кількох осіб щодо спільних дій, спрямованих на досягнення загальної мети – ведення агресивної війни чи агресивних воєнних дій, або приєднання до такої домовленості після її досягнення іншими особами.

На практиці така змова переважно призводить до створення організованих груп чи злочинних організацій, а приєднання до змови виражається у входженні до них та подальшій участі у них. Виходячи з цього приєднатися до зазначеної вище домовленості можуть будь-які особи, а тому їх поведінка охоплюється об`єктивною стороною такого злочину.

Якщо визнавати суб`єктами ведення агресивної війни або агресивних воєнних дій лише осіб, які займають вищі державні посади або фактично здійснюють керівництво чи контроль за політичними або воєнними діями держави, то поза правовою оцінкою залишаються дії безпосередніх виконавців наказів про вчинення будь-якої з перелічених дій (зокрема, працівники штабів, службовці різноманітних рівнів і рангів, пересічні громадяни, які вступили добровільно до незаконних антиурядових, воєнних (збройних) формувань, найманці тощо).

Отже, за встановлених судами обставин, суди першої та апеляційної інстанцій правильно кваліфікували дії засуджених, зокрема, за частиною другою статті 27, частиною другою статті 28, частиною другою статті 437 Кримінального кодексу України.

Отже, імплементація Римського статуту в кримінальне процесуальне законодавство України – це непростий, але потрібний процес, аби зміцнити кримінальне правосуддя в Україні. Цей процес ще не завершений, адже вжиті державою кроки не є достатніми, аби констатувати виконання Україною зобов’язань щодо імплементації, які випливають з міжнародних договорів. Передбачається, що імплементація Статуту вимагає певних заходів юридичного та організаційного характеру, від повноти втілення яких залежить ефективність розслідування та притягнення до відповідальності за міжнародні злочини, як силами компетентних українських органів, так і з використанням механізмів Міжнародного кримінального суду.

Література:

1. Кучер О.І. Виклики імплементації Римського статуту Міжнародного кримінального суду в кримінальне процесуальне

законодавство України. Юридичний науковий електронний журнал № 1/2025. С. 474-479

2. Окрема думка судді Великої Палати Верховного Суду щодо постанови Великої Палати Верховного Суду від 28 лютого 2024 року у справі № 415/2182/20 (провадження № 13-15кс22). URL: Єдиний державний реєстр судових рішень

3. Закон України від 21.08.2024 № 3909-IX «Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього». Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3909-20#Text

4. Закон України від 09.10.2024 № 4012-IX «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього». Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4012-20#Text

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-106

ЩОДО ЗҐВАЛТУВАННЯ ЯК ЗЛОЧИНУ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ

Мікус Мар'яна Володимирівна
студентка,
*Науковий керівник: **Шевчук Андрій Васильович***
кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права,
Чернівецький національний університет Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

Сексуальне насильство під час війни існувало і надалі існує. Особливого поширення воно набуло в ході бойових дій у Руанді, Судані, колишній Югославії. Російсько-українська війна не є тому виключенням. Тому з початком воєнних дій в 2014 році та з погіршенням ситуації після широкомасштабного вторгнення на територію нашої держави 24 лютого 2022 року громадяни України потерпають від таких злочинів, вчинених державою-терористом.

Російська влада та її поплічники систематично й послідовно використовують зґвалтування, часто поєднане з іншими злочинами, як одну із тактик ведення війни та одну із форм катування як цивільного населення, так і військовополонених. Такі насильницькі дії сексуального характеру спрямовані на приниження гідності жінок та

чоловіків на окупованих територіях, у місцях позбавлення волі та спричиняють довгострокову моральну і фізичну шкоду потерпілим особам.

За офіційною інформацією, наданою Офісом Генерального прокурора України, станом на 1 квітня 2025 року було зафіксовано 349 фактів сексуального насильства в умовах війни, зокрема, 225 злочинів над жінками, 124 – над чоловіками та 19 – над неповнолітніми особами (18 дівчат та 1 хлопець). Загалом, жертвами зґвалтування стали особи на території 10 регіонів України. Найбільша кількість таких злочинів зафіксована у Херсонській області (111), наступними є Донецька (82) та Київська області (60) [1].

Варто розуміти, що злочини сексуального спрямування, зокрема, і зґвалтування є досить латентними. Зрештою багато постраждалих приховують це: бояться осуду з боку суспільства, рецидиву такого злочину, недовіряють правоохоронним органам або не бажають неодноразово повторяти свідчення та знову проживати ці емоції. Також варто пам'ятати і про неможливість документування таких злочинів на окупованих територіях, наприклад, в Автономній Республіці Крим, де зафіксовано лише один такий випадок. Очевидно, що наведене не дає можливості зараз правильно відобразити реальну ситуацію.

Міжнародний кримінальний трибунал ООН щодо Руанди та Міжнародний кримінальний трибунал ООН щодо Югославії вперше визнали та проголосили зґвалтування воєнним злочином лише в 1988 році. Тому, зокрема, за статеві злочини, які були широко розповсюджені під час Першої та Другої світових війн, винні не понесли покарання ні на Нюрнберзькому, ні на Токійському процесах. Вчиняли такого роду діяння і радянські військові, особливо під час захоплення Берліну, але вони, нажаль, також не були жодним чином покарані, адже це був суд тільки над «переможеними».

Після прийняття Римського статуту, на основі якого пізніше було створено постійно діючий Міжнародний кримінальний суд, питання зґвалтування та сексуального насильства отримало свій подальший розвиток та почало сприйматись: як воєнний злочин, злочин проти людяності та акт геноциду.

З ратифікацією Україною Римського статуту, ми отримали нові можливості та інструменти для притягнення до відповідальності військовослужбовців та керівництва росії. Такі дії потребували змін в законодавстві України, тому було прийнято Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього», головною новелою якого стало доповнення Кримінального Кодексу України

статтею 442-1. Саме тут зґвалтування врешті було закріплене як злочин проти людяності на рівні національного законодавства, що дозволяє безперешкодно притягувати окупантів до кримінальної відповідальності за вчинене.

Для розуміння поняття зґвалтування варто звернутися до частини 1 статті 152 Кримінального кодексу України, де це пояснюється як «вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета, без добровільної згоди потерпілої особи» [2].

В контексті війни основним безпосереднім об'єктом зґвалтування російськими військовими громадян України має виступати саме мир, безпека людства та міжнародний правопорядок, а додатковим вже буде статева свобода і недоторканість. Тому до появи статті 442-1, як інструмент захисту прав особи від такого діяння, застосовувалася стаття 438 КК України, що на той час передбачала відповідальність за порушення законів та звичаїв війни, де обов'язковим був контекстуальний критерій – зв'язок з воєнними діями. І хоча цією нормою прямо не передбачався захист від сексуального насильства її слова «…інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, ...» дозволяли опиратися нам знову ж таки на Римський статут [3]. Тому прийняття змін до національного законодавства можна вважати цілком слушними, оскільки із необхідності посилання на бланкетну диспозицію норми, ми отримали пряму, що значно полегшує кваліфікацію. Також Законом України було додано примітку до статті 442 Кримінального кодексу України, що передбачило зґвалтування та інші форми сексуального насильства як прояв геноциду.

Стаття 442-1 КК України чітко охарактеризувала конкретні ознаки діянь, які будуть вважатися злочинами проти людяності: вони є широкомасштабними та\або мають систематичний характер; вчиняються на виконання або на підтримку політики держави чи організації, що спрямована на вчинення такого нападу; усвідомленість злочинцем характеру свого діяння; спрямованість проти цивільного населення. Остання особливість підводить нас до висновку, що ані військовослужбовці ЗСУ, ані військовополонені не підпадають під цю категорію. Тому, у разі вчинення зґвалтування щодо них, положення ст. 442-1 КК України застосовуватись не будуть. Варто розуміти, що ще однією важливою характеристикою злочинів проти людяності є нелюдський характер дій та заборона їх вчинення. Ця заборона не має

вичерпного переліку та існує як на національному так і на міжнародному рівнях [4, ст. 580].

Також важливо згадати статтю 31-1 Кримінального кодексу України, яка передбачає, що до кримінальної відповідальності можна притягнути не тільки військовослужбовця, який здійснив сексуальне насильство, а й його військового командира, начальника або іншу особу, яка фактично діє як військовий командир [2].

Незалежна міжнародна комісія Організації Об'єднаних Націй з розслідування порушень в Україні документує докази вчинення воєнних злочинів російської влади на тимчасово окупованих територіях України. Неодноразово в їхніх доповідях описувалися випадки зґвалтування та сексуального насильства, скоєні як над жінками, так і над чоловіками, це визнається однією з форм тортур [5]. В звіті від 5 березня 2024 року зазначено, що жертвами стали жінки та дівчата віком від 15 до 83 років [6]. Проте, якщо посилатися на доповіді ще із 2023, то вік зґвалтованих дівчат є значно нищим – від 4 років [7].

Наразі за виявленими фактами статевих злочинів на окупованих територіях Херсонської, Київської, Миколаївської та Чернігівської областей, було повідомлено про підозру 78 військовослужбовцям російської федерації. До суду скеровано 36 обвинувальних актів щодо 50 осіб. До покарання у вигляді позбавлення волі засуджено 6 осіб, серед них чотирьох до 12 років, одного – до 11 та ще одного – до 10 років. Окрім того, ще один вирок не набрав законної сили [1]. Також варто зазначити, що ці справи розглядаються за процедурою «in absentia», тобто провадження здійснюється за відсутності особи. І постає питання, чи особа реально понесе відповідальність за злочин, проте за допомогою цього держава офіційно фіксує всі докази і це виступатиме ефективним підтвердженням фактів агресії проти України та її населення. До прикладу, 29 квітня 2024 року Великоолександрівський районний суд Херсонської області ухвалив вирок, згідно з яким військовослужбовця збройних сил російської федерації визнали винним у систематичному зґвалтуванні жінки та призначили покарання у вигляді дванадцяти років позбавлення волі. Засуджений у середині липня 2022 року увірвався в будинок потерпілої та два тижні ґвалтував її, допоки його підрозділ не змінив дислокацію. Часто статеві акти відбувалися декілька разів на день [8].

Така судова практика не поодинока, однак, варто відмітити, що судові справи щодо згвалтування відбуваються у закритому судовому засіданні, тому деякі з них повністю підпадають під категорію інформації забороненої для оприлюднення згідно з пунктом чотири частини першої статті 7 Закону України "Про доступ до судових рішень", відповідно вироки суду недоступні для аналізу громадянами у Єдиному державному реєстрі судових рішень.

Отже, проблема зґвалтувань під час воєнних дій є дуже поширеною, вона не обмежується віком чи статтю, територією чи часом – вона існує і продовжує існувати. Сексуальне насильство залишає моральний та фізичний вплив на довгі роки, змушує жертву пам'ятати та відтворювати цей образ знову і знову. Це спрямовано не тільки проти конкретної особи, а проти всього населення та перш за все проти духу України. Ворог хоче принизити нашу гідність та змусити підкоритися, порушуючи базові права – на безпеку, мир та правопорядок, на життя та здоров'я, на статеву недоторканість… Потерпілі від зґвалтування потребують підтримки, яку держава та суспільство повинні їй надавати – механізм репарацій є хорошим кроком для реалізації права на соціальний захист. Важливим також видається і питання відповідальності за вчинені діяння, адже зневажаючи на всі міжнародні договори та правила ведення війни, росія все ж намагається її уникнути, що є неприпустимим.

Література:

1. Результати діяльності. Статистичні дані. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/posts/rezultati-diyalnosti (дата звернення: 12.04.2025).

2. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 1 лют. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 12.04.2025).

3. Мазур М. Воєнні злочини. Деякі проблеми застосування ст. 438 КК України. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Prezent_voen_zloch.pdf (дата звернення: 12.04.2025).

4. Bondarchuk D. S. General theoretical principles of the study of rape as a form of crime against humanity. *Analytical and Comparative Jurisprudence*. 2025. No. 1. P. 578–582. URL: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.96 (date of access: 12.04.2025).

5. Human rights situations that require the Council's attention. Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine. A/HRC/58/67. Human Rights Council, 2025. 21 p.

6. Human rights situations that require the Council's attention. Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine. A/HRC/55/66. Human Rights Council, 2024. 20 p.

7. Human rights situations that require the Council's attention. Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine. A/HRC/52/62. Human Rights Council, 2023. 18 p.

8. Вирок Великоолександрівського районного суду Херсонської області від 29.04.2024 у справі № 650/1870/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118734665 (дата звернення: 12.04.2025).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-107

ПОРУШЕННЯ ПРАВА ОСОБИ НА ЗАХИСТ: ОСОБЛИВОСТІ ПОКАРАННЯ

Перелигіна Раїса Володимирівна
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та процесу,
Київський університет права Національної академії наук України
м. Київ, Україна

Собчук Антон Юрійович
аспірант,
Інститут держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України
м. Київ, Україна

Право на захист у національному праві та міжнародних правових стандартах визначено як дворівневе правове явище. Перший, загальний або концептуальний, рівень права на захист ґрунтується на правових нормах про діяльність держави як правової держави, у якій людина визнається найвищою соціальною цінністю (статті 1, 3 Конституції України), а одним із завдань кримінального провадження є охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження
(ч. 1 ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України). Другий, спеціальний або процесуальний рівень охоплює нормативно-правову регламентацію прав, які передбачені кримінальним процесуальним законом для безпосереднього обстоювання визначеної процесуальної позиції особи.

Кримінально процесуальне розуміння порушення права на захист, зміст якого встановлюється на підставі положень як нормативно-правового акту – Кримінального процесуального кодексу України, так і рішень національних судів та Європейського суду з прав людини як міжнародної судової установи, є ширшим за кримінально-правове

розуміння порушення права на захист, ознаки якого визначені у ст. 374 Кримінального кодексу України.

Чинниками соціальної обумовленості криміналізації порушення права на захист: суспільна небезпечність, типовість та поширеність антисуспільної поведінки; динаміка суспільно небезпечних діянь, необхідність впливу на суб'єктів цих діянь кримінально-правовими заходами; можливості системи кримінальної юстиції в протидії даній формі антисуспільної поведінки, співрозмірність позитивних та негативних наслідків криміналізації, а також інші обставини політико-правового життя держави, які вплинули на встановлення кримінальної відповідальності за зазначене діяння. До таких чинників відносимо набрання чинності Конституцією України та ратифікацію Україною Конвенції про захист прав людини, внаслідок чого Україна визнала юрисдикцію ЄСПЛ.

Традиційно покарання, визначені санкцію кримінально-правової норми, закріпленої у ст.374 КК України, порівнюють з покараннями, встановленими санкціями норм, викладених у статтях 364, 365, 367, 371, 372 КК України, оскільки, як зазначає А. В. Закревський, «між ними є спільні риси як щодо суб'єкта вчинення злочину, так і щодо самих протиправних дій» [1, с. 60]. На нашу думку, з цим можна погодитись лише частково. Зокрема, зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України), перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу (ст. 365 КК України), службова недбалість є кримінальними правопорушеннями у сфері службової діяльності, суспільна небезпечність яких є вищою, ніж порушення права на захист за відсутності ознак кваліфікованого складу, яке передусім є порушенням кримінального процесуального закону, а також, на відміну від кримінальних правопорушень, передбачених статтями 371, 372 КК України, ті діяння не посягають на правосуддя. Натомість завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою (ст. 371 КК України) та притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності (ст. 372 КК України), які є кримінальними правопорушеннями, об'єктом посягання яких є правосуддя. Також до цієї групи можна додати примушування давати показання (ст. 373 КК України). Разом з тим усі зазначені діяння відносяться до кримінальних правопорушень, які посягають на конституційні принципи діяльності органів дізнання, досудового розслідування, прокуратури та суду, мають різний ступінь суспільної небезпечності, різну побудову статей, а отже, і різні покарання. На відміну від порушення права на захист, завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою, притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності та примушування

давати показання, крім правосуддя посягають на свободу людину та її вільне волевиявлення, а тому, незважаючи на таки їх вчинення також базується на порушенні норм кримінального процесуального закону, вони не можуть характеризуватись як кримінальні процесуальні, а не кримінальні правопорушення.

Враховуючи це, вважаємо за необхідне погодитись з В. В. Сміхом, що у порушення права на захист немає в Особливій частини КК України кримінального правопорушення з суміжним складом [2, с. 56]. Разом з тим, на нашу думку, порушення права на захист є спорідненим з іншим кримінальним правопорушенням – втручанням в діяльність захисника чи представника особи (ст. 397 КК України). Разом з тим порушення права на захист без обставин кваліфікованого складу, карається значно більшою сумою штрафу (від однієї тисячі до чотирьох тисяч НМДГ), ніж втручання в діяльність захисника чи представника особи: дії, передбачені ч. 1 ст. 397 КК України, караються штрафом від ста до двохсот НМДГ, а ті ж дії, вчинені службовою особою з використанням свого службового становища (ч. 2 ст. 397 КК України), – штрафом від трьохсот до п'ятисот НМДГ. Також і у ч. 1 ст. 397 КК України, і у ч. 1 ст. 374 КК України зазначено ще один вид покарання – арешт строком до шести місяців. На нашу думку, різниця у розмірах штрафу та один вид та розмір покарання у виді арешту свідчать про явну неспівмірність покарань за ті діяння, які є спорідненими за об'єктом посягання, але різними за правовою природою.

На підставі викладеного вважаємо, що безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 374 КК України є право на захист – правове благо, спрямоване на забезпечення повноти досудового розслідування і справедливого судового розгляду кримінальних проваджень, що полягають всебічному та об'єктивному досудовому розслідуванні та судовому розгляді, які здійснюються неупередженими, визначеними законом суб'єктами в межах належної правової процедури. Встановлено, що перелік потерпілих від кримінального порушення, передбаченого ст. 374 КК України, необґрунтовано не охоплює осіб, стосовно яких передбачено застосування примусових заходів медичного характеру або вирішується питання про їх застосування, та осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів виховного характеру або вирішується питання про їх застосування. З метою усунення цього недоліку запропоновано доповнити ст. 374 КК України вказівкою на відповідних потерпілих. Варто зазначити, що порушення права на захист вчиняється лише у зв'язку зі здійсненням процесуальних повноважень, які випливають з професійної діяльності суб'єкта, а тому додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або

займатися певною діяльністю при вчиненні цього діяння має призначатись обов'язково у тих випадках, коли таке покарання не призначається як основне.

Література:

1. Закревський А. В. Особливості покарання за порушення права особи на захист. Юридична наука. 2015. № 12. С. 55-63. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2015_12_8.

2. Сміх В. В. Кримінальна відповідальність за порушення права особи на правову допомогу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів. 2011. 231 с.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-108

ОСОБЛИВОСТІ ФІКСУВАННЯ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ВСТАНОВЛЕНОГО ПОРЯДКУ НЕСЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ

Попович Мирослав Вікторович
доктор філософії (PhD) асистент кафедри кримінального права юридичного факультету,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

Фіксування правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби є важливим аспектом забезпечення дисципліни та правопорядку у військових формуваннях.

Після подій 2013 року, незаконної анексії Криму та частини територій на сході України, українське суспільство розпочало боротьбу за своє існування. Саме тому, на думку голови Верховного Суду Станіслава Кравченка: «на початку повномасштабного вторгнення велика кількість громадян нашої країни була добре підготовлена та мотивована дати відсіч ворогу. Зухвалість і жорстокість військових РФ викликали лють до окупантів – черги за зброєю і до ТЦК були по півкілометра». Голова Верховного Суду також зазначає, що в цей непростий час він працював над організацією роботи судів, в тому числі в зоні бойових дій, де велике скупчення військових, він звернув увагу: «що навіть коли пішли перші справи, пов'язані з порушенням порядку несення служби, питання ухилення від служби взагалі не було, а коли з'явилася необхідність поповнення та заміни військових на фронті, то

почали виникати певні негативні моменти. На третьому році війни люди, які були мотивовані йти воювати, виснажилися. І зараз та стадія, коли країні треба шукати ресурси для поповнення армії. Бачимо, що стало більше кримінальних проваджень, пов'язаних з мобілізацією і порядком несення військової служби, на слуху сумновідома абревіатура СЗЧ (самовільне залишення частини), дезертирство, невиконання наказів та інше» [1].

Варто зазначити, що чинний Кримінальний кодекс України, містить розділ XIX «Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)». Відповідно до ст. 401 ККУ: «Військовими кримінальними правопорушеннями визнаються передбачені цим розділом кримінальні правопорушення проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів. За відповідними статтями цього розділу несуть відповідальність військовослужбовці Збройних Сил України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Національної гвардії України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, а також інші особи, визначені законом» [2].

Особливості фіксування таких правопорушень залежать від обставин, у яких вони були вчинені, наприклад, під час бойових дій або в умовах воєнного стану чи у мирний час.

Підставою для внесення відомостей до ЄРДР про кримінальне правопорушення та початку досудового розслідування є: «заява або повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення чи самостійно виявлені слідчим, дізнавачем або прокурором з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення» [3].

За загальним правилом, відповідно до КПК України, кримінальні правопорушення вчинені військовослужбовцями підслідні слідчим органів державного бюро розслідувань (п.3 ч,4 ст.216 КПК України). В рамках кримінального провадження проводяться зазвичай наступні слідчі дії:

1) Огляд документів та матеріалів службового розслідування, яке проводилося у військовій частині.

2) У разі надходження виключно повідомлення про кримінальне правопорушення без додаткових матеріалів, огляд книги обліку

особового складу та інших книг, які ведуться у підрозділі, а також наказів командира військової частини.

3) Ретельна перевірка медичних документів на предмет придатності обвинуваченого до військової служби, збір при необхідності довідок, що підтверджують хворобу або знаходження особи на обліку тощо.

4) Перевірка службових документів наказів по особовому складу, наказів по стройовій, контрактів.

5) Огляд місця події.

6) Допит свідків.

7) Проведення експертиз.

8) Слідчий експеримент, та ін.

Варто зауважити, що досудове розслідування – «стадія кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності». Основні завдання досудового розслідування включають збір доказів, встановлення фактів, виявлення осіб які вчинили злочин та підготовку матеріалів для подальшого судового розгляду. Це важлива стадія, яка допомагає забезпечити справедливість та ефективність правосуддя [4].

Отже, можна з упевненістю зазначити, що саме сьогодні, коли військові спільно з цивільним населенням України боронять нашу землю від російських окупантів, від стану законності та військового правопорядку у Збройних Силах та інших військових формуваннях, що діють відповідно до законодавства України, залежить ефективність виконання покладених на них вкрай важливих державних завдань із захисту суверенітету і територіальної цілісності України. Варто наголосити, що надзвичайно важливим є під час війни строго дотримуватися законодавчих норм у військовій сфері військовослужбовцям України, також останні зобов'язані, виконувати вимоги Військової присяги, накази командирів і начальників. Ці зобов’язання формують основу суспільних взаємин, що регулюють порядок проходження військової служби, і визначають характер та рівень небезпеки правопорушень, включно з військовими злочинами, які порушують встановлений порядок. Також важливу роль відіграють правоохоронні органи які уповноважені розслідувати правопорушення вчиненні проти встановленого порядку несення військової служби для підтримки стану законності та військового правопорядку у Збройних Силах та інших військових формуваннях.

Література:

1. Інтерв'ю голови Верховного Суду Станіслава URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1638220
2. Кримінальний кодекс України URL: :https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text
3. Попович М.В. Особливості ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР) та інформаційно-телекомунікаційної системи на етапі досудового слідства. Том 4 № 85 (2024): Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. С. 393-398.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України з постатейними матеріалами практики КСУ, ВСУ, Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ : наук.-практ. посіб. / за заг. ред. А. В. Столітнього. Київ : Норма права, 2020. 1504 с.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-109

СИСТЕМАТИЧНІСТЬ ЯК ОЗНАКА ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

Продан Тетяна Василівна
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

Насильство – це негативне явище, яке існує у нашому суспільстві та проявляється у різноманітних формах. Однією з найпоширеніших форм насильства є домашнє насильство, яке існує в усіх країнах світу. Саме тому проблема домашнього насильства має глобальний характер та потребує ефективних заходів боротьби не лише на національному, але й на міжнародному рівні.

Відповідно до статичних даних Генеральної прокуратури України випливає, що рівень кримінальних правопорушень протягом 2022-2024 років є достатньо значним. Так, станом на 2024 рік обліковано 2807 кримінальних правопорушень у виді домашнього насильства, що на 102 кримінальних правопорушень більше порівняно з 2023 роком, та на 1113 – більше порівняно з 2022 роком. Загалом, це свідчить про динамічне зростання, а саме – на +3,8% порівняно з 2023 роком, та – на +80,8% порівняно з 2022 роком, кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень [1]. Відповідно, ми приходимо до

висновку, що фіксується негативна тенденція, а саме зростання кількості кримінальних правопорушень у даній сфері. Водночас, на нашу думку, рівень домашнього насильства, який аналізується протягом
2022-2024 років не повною мірою відображає стан даного явища, оскільки даний вид кримінально протиправного діяння: по-перше, характеризується досить високим рівнем латентності, а по-друге, у судовій практиці не має єдиного підходу до застосування норми ст. 126-1 КК України в контексті такої ознаки як «систематичність».

Так, у ст. 126-1 КК України визначено, що домашнє насильство: «умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи» [2].

Відповідно до вищевикладеного, ми бачимо, що однією з обов'язкових ознак з об'єктивної сторони для кваліфікацій дій за ст. 126-1 КК України є така ознака як «систематичність». Проте, дана норма не містить чіткого роз'яснення, що варто розуміти під «систематичним вчиненням фізичного, психологічного або економічного насильства». Це в свою чергу призводить до того, що при кваліфікації даного діяння суди не однаково тлумачать відповідну ознаку, що породжує відсутність єдиної практики при її застосуванні.

У кримінальному праві є усталена практика, що під систематичністю варто розуміти вчинення кримінально протиправного діяння три і більше разів. Так, суддя Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду Надія Стефанів також відзначила, що під систематичністю потрібно розуміти: «вчинення трьох або більше діянь, які пов'язані однаковими або подібними об'єктами, вчиняються в межах однієї й тієї самої форми вини та спрямовані на досягнення загального результату» [3]. Наприклад, відповідно до Вироку Самбірського міськрайонного суду Львівської області ОСОБУ_5 визнано винним у вчиненні дій передбачених за ст. 126-1 КК України за наступних обставин: 05 лютого 2022 року перебуваючи за місцем свого проживання, вчинив відносно ОСОБА_4 психологічне насильство, заподіявши їй психологічне страждання. Попередньо, даним судом ОСОБУ_5 було притягнуто 04 червня 2021 року та 29 листопада 2021 року до адміністративної відповідальності за вчинення домашнього насильства за ст. 173-2 КУпАП відносно ОСОБА_4 [4]. Як бачимо, під систематичністю суд розглядає вчинення діяння втретє, за жодне з яких не було притягнуто до кримінальної відповідальності, але було притягнуто двічі до адміністративної відповідальності за ст. 173-2 КУпАП. Водночас Вирок Ватутінського міського суду Черкаської

області дозволяє стверджувати, що під систематичним домашнім насильством необхідно розуміти вчинення діяння вчетверте. Зокрема, суд наголосив на тому, що: «якщо особу не менше трьох разів притягували до адміністративної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї за ст. 173-2 КУпАП – це є підставою для відкриття кримінального провадження щодо такої особи» [5]. Існує також інша позиція, яка відображена у Вироку Кам'янка-Бузького районного суду Львівської області. Згідно з цим вироком, ОСОБА_4 був визнаний винним у вчиненні систематичного домашнього насильства: 19 березня 2020 року, 22 березня 2020 року, 3 квітня 2020 року та 28 квітня 2020 року він вчинив фізичне та психологічне насильство щодо своєї доньки ОСОБА_5, порушивши заборонний припис, винесений працівниками поліції. Це призвело до фізичних і психологічних страждань потерпілої, її емоційної залежності та погіршення якості життя [6]. Як бачимо, у даному випадку під систематичним вчиненням суд розглядає вчинення даного діяння більше трьох разів за жодне з яких особу попередньо не було притягнуто до адміністративної відповідальності за ст. 173-2 КУпАП.

У Верховному Суді щодо даного питання була сформована своя позиція. Так, відповідно до Постанови Верховного Суду від 25 лютого 2021 року у судовій справі № 583/3295/19 зазначено, що: «словосполучення «систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства» описує діяння. Закінченим кримінальне правопорушення вважається з моменту вчинення хоча б однієї із трьох форм насильства (фізичного, психологічного чи економічного) втретє, у результаті чого настав хоча б один із вказаних в законі наслідків. При цьому не має значення, чи було відображено в адміністративному протоколі поліції, в обмежувальному приписі чи в іншому документі факт перших двох актів насильства. Факт документування має значення для доказування систематичності, але не більше ніж інші передбачені законом докази. Шкода фізичному або психологічному здоров'ю потерпілої особи, передбачена ст. 173-2 КУпАП, саме з метою відмежування від шкоди, визначеної ст. 126-1 КК України, не охоплюється поняттям «фізичні або психологічні страждання, втрата працездатності, емоційна залежність, погіршення якості життя потерпілої особи»» [7]. З вищевикладеного випливає, що Верховний Суд, розкриваючи зміст ознаки «систематичність» зазначає, що під нею слід розуміти вчинення діяння втретє, причому попередні два акти насильства не обов'язково повинні бути офіційно зафіксовані.

Таким чином, для правильної кваліфікації дій, передбачених ст. 126-1 КК України, у контексті ознаки «систематичність», а також для усунення прогалин у судовій практиці, необхідно доповнити ст. 126-1 КК України приміткою, в якій буде розкрито зміст ознаки «систематичність» домашнього насильства.

Література:

1. Генеральна прокуратура України. URL: https://www.gp.gov.ua/ (дата звернення: 25.04.2025).
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 25.04.2025).
3. Верховний Суд. Однією з умов кримінальної відповідальності за домашнє насильство є те, що воно має бути систематичним – суддя ККС ВС. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pokazniki-diyalnosti/navch_suddiv_praciv_aparativ_2021/1322501/ (дата звернення: 25.04.2025).
4. Вирок Самбірського міськрайонного суду Львівської області від 01 червня 2022 року, судова справа № 452/837/22 (провадження № 1-кп/452/232/2022). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104573168 (дата звернення: 25.04.2025).
5. Домашнє насильство: прояви та відповідальність – роз'яснює Ватутінський міський суд Черкаської області. URL: https:// court.gov.ua/press/general/656541/ (дата звернення: 25.04.2025).
6. Вирок Кам'янки-Бузького районного суду Львівської області від 11 березня 2021 року, судова справа № 446/866/20 (провадження № 1-кп/446/75/21). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/95560503 (дата звернення: 25.04.2025).
7. Постанова Верховного Суду України від 25 лютого 2021 року, судова справа № 583/3295/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/95213443 (дата звернення: 25.04.2025).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-110

СУДОВЕ МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО У КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВАХ

Снігур Микола Васильович
аспірант кафедри процесуального права,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м.Чернівці, Україна

Судове співробітництво у кримінальних справах ґрунтується на принципі взаємного визнання вироків та судових рішень і включає заходи щодо наближення законодавства держав-членів у кількох сферах. Лісабонський договір створив міцнішу основу для розвитку сфери кримінального правосуддя, водночас наділивши Європейський парламент новими повноваженнями.

Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження безумовно має перспективу свого подальшого розвитку у зв'язку з розширенням міжнародних зв'язків. Такий висновок випливає із самої сутності міжнародного співробітництва у кримінальному проваджені, його ролі та значення, завдань, які при цьому вирішуються, особливостей нормативно-правового регулювання його здійснення та правовідносин, які при цьому виникають. Перераховані об'єктивні фактори змушують міжнародне співтовариство зміцнювати, посилювати і поглиблювати міжнародне співробітництво під час кримінального провадження [1].

Міжнародне співробітництво в кримінальних провадженнях як діяльність є важливою сферою міжнародних відносин, забезпечує міжнародно-правовий та внутрішньодержавний порядок, сприяє досягненню призначення кримінального судочинства держав-учасниць. Така співпраця являє собою специфічну діяльність держав в особі своїх правоохоронних органів, що здійснюють розслідування кримінальних правопорушень, зачіпають інтереси декількох держав. Обсяг, основні напрями й форми такого співробітництва визначаються змістом та особливостями міжнародної й внутрішньодержавної злочинності, а також політикою різних держав під час надання правової допомоги в кримінальних провадженнях, розвиненістю правової системи цих держав, ступенем їх включення в міжнародні відносини [2].

Після російської військової агресії проти України, яка розпочалася у лютому 2022 року, з березня 2022 року в Україні працює Спільна слідча група Європейського Союзу (ЄЕК) за підтримки Євроюсту. 14 квітня 2023 року сім членів ЄЕК домовилися розслідувати не лише заяви про воєнні злочини, а й злочини геноциду, скоєні в Україні. Міжнародний центр з переслідування злочину агресії проти України, судовий хаб, інтегрований в Євроюст, забезпечує обмін доказами та спільну стратегію обвинувачення. Євроюст також розміщує базу даних про докази основних міжнародних злочинів для підтримки роботи ЄЕК, а також інших розслідувань міжнародних злочинів. 2 квітня 2024 року Євроюст взяв участь у міжнародній конференції «Відновлення справедливості для України» у Гаазі, щоб підбити підсумки прогресу, досягнутого у розслідуванні злочинів, судовому переслідуванні та координації міжнародних зусиль.

9 квітня 2024 року Європейська державна прокуратура представила щорічний звіт за 2023 рік [3] на спільному засіданні парламентських комітетів з питань бюджетного контролю та громадянських свобод, юстиції та внутрішніх справ. Станом на 31 грудня 2023 року Європейська прокуратура провела 1 927 поточних розслідувань, орієнтовна загальна сума збитків становить понад 19,2 мільярда євро. Маючи 139 обвинувальних актів, що на 50% більше, ніж у 2022 році, вона активізувала свої зусилля щодо притягнення винних у шахрайстві в ЄС до відповідальності в національних судах. Нарешті, відповідно до своєї мети зосередитися на відшкодуванні

збитків, судді видали накази про заморожування делегованих прокурорів Європи на суму 1,5 мільярда євро, що більш ніж у чотири рази більше, ніж у 2022 році.

Політика судового співробітництва у кримінальних справах все ще перебуває на стадії розробки та спрямована на більш ефективну боротьбу зі злочинністю та загрозами для Союзу в цілому. Парламент ухвалив конкретні заходи для боротьби з тероризмом, транснаціональною злочинністю, корупцією, шахрайством та відмиванням грошей, а також для захисту прав жертв, підозрюваних та затриманих на всій території ЄС. Також було прийнято низку заходів для покращення обміну інформацією між державами-членами.

Література:

1. Мудряк Т. Міжнародне співробітництво щодо криміналістичного забезпечення розслідування злочинів. Юридичний вісник. 2021. № 6. С. 211–216.

2. Павлик А.Г., Лікаренко А.О., М'якінченко А.О. Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження: окремі аспекти. Юридичний науковий електронний журнал № 6/2022. С. 441-443

3. EPPO Annual Report 2023 URL: https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2014_2019/plmrep/COMMITTEES/CONT/DV/2024/04-09/EPPO_Annual_Report_2023_EN.pdf

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-111

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАТРИМАННЯ ОСІБ, ЯКІ ВЧИНИЛИ СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНЕ ДІЯННЯ У СТАНІ, ЯКЕ ВИКЛИКАЄ ОБҐРУНТОВАНЕ ПРИПУЩЕННЯ ПРО НАЯВНІСТЬ В ОСОБИ ТЯЖКОГО ПСИХІЧНОГО РОЗЛАДУ

Тарасова І. В.
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права,
Київський кооперативний інститут бізнесу і права
м. Київ, Україна

Сучасний етап розвитку української державності має занадто складні умови. Україна має відстоювати незалежність та доводити спроможність відстояти власну державність. Враховуючи новітні виклики, законодавець продовжує робити спроби покращити нормативне регулювання суспільних відносин. Однак, на жаль, часто

законодавчі зміни додають складності у правозастосовну діяльність. Одна зі сфер, котра зазнає суттєвих змін за кількістю впроваджених законодавчих ініціатив – є кримінальна процесуальна діяльність. Данні тези не мають на меті надавати характеристику обґрунтованості та необхідності всіх внесених до Кримінального процесуального кодексу України норм, починаючи з 2012 року. Основне питання, яке маємо окреслити – це практичні аспекти застосування затримання осіб, що вчинили діяння, яке з об'єктивної сторони є кримінальним правопорушенням, але поведінка особи під час затримання викликала сумнів у їх осудності.

Актуальність даної теми обґрунтована тим, що війна, яка відбувається на території України збільшує чисельність людей, які мають психічні розлади, а відповідно – і кількість суспільно небезпечних діянь, вчинених у стані неосудності чи обмеженої осудності. За прогнозами Всесвітній організації охорони здоров'я (ВООЗ) в умовах війни з росією майже 10 мільйонів громадян України можуть страждати від психічних розладів різних видів, з яких майже 4 мільйони можуть мати тяжкі психологічні розлади [1]. Міністерство охорони здоров'я України з 2022р. також прогнозує суттєве збільшення кількості людей, які будуть потребувати психологічної підтримки до 15 мільйонів осіб, з яких 3–4 млн. потребуватимуть медикаментозного лікування [2]. Але на сьогодні це лише припущення, та з продовженням у часі активних бойових дій та обстрілів, прогнози щодо кількості осіб з психічними розладами різного типу будуть переглядатись, на жаль, у бік збільшення. Саме тому, питання щодо до захисту прав осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння у стані неосудності чи обмеженої осудності потребують посиленої уваги.

Як правильно сформулював Завтур В. А., кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру (далі – ПЗМХ) відноситься до диференційованої форми кримінального провадження із додатковими процесуальними гарантіями, що пояснюється високим рівнем вразливості даної категорії осіб та необхідністю їх посиленого правового захисту у кримінальному судочинстві [3]. Але додаткові процесуальні гарантії для таких учасників процесу застосовуються коли кримінальне провадження розпочато та встановлені підстави для зміни форми провадження, тобто є достатньо даних, що особа вчинила суспільно небезпечне діяння у стані неосудності. Дані гарантії не розповсюджуються на осіб, яких затримують безпосередньо під час вчинення кримінального правопорушення або одразу після його вчинення.

Як вбачається, КПК закріплює спеціальний процесуальний статус – особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів

медичного характеру (п. 19, ч. 1, ст. 3 КПК) та додаткові процесуальні гарантій, що закріплені у ч. 2 ст. 10 КПК України, але при цьому у ст. 177 КПК особи, стосовно якої передбачається застосування ПЗМХ, взагалі не вказані як учасники до яких може бути застосовано будь-які запобіжні заходи [4]. Незважаючи на те, що згідно зі ст. 506 КПК такі особи користуються правами підозрюваного або обвинуваченого в обсязі, обмеженому психічним станом та через законних представників, їх процесуальний статус не визначається як підозрюваного або обвинуваченого. Тим самим, законодавець визначає з одного боку, що обмеження в правах та обов'язках особи, пов'язане з психічною хворобою, з іншого − вводить задля реалізації її прав інших суб'єктів кримінального провадження − законних представників, відносно яких не може розглядатися питання про застосування запобіжних заходів [5].

Наступним питанням, яке є суттєвою нормативною прогалиною залишається те, що законодавець визначив порядок застосування запобіжних заходів до осіб, стосовно яких передбачається застосування ПЗМХ, за загальними правилами. Так, маємо розуміння, що мета, порядок (процесуальна процедура) та строки мають відповідати ст. 176-178 та 184-186 КПК [4]. Таким чином, зробивши посилання у ст. 508 КПК на загальний порядок застосування запобіжних заходів до осіб, стосовно яких вирішується питання про застосування ПЗМХ законодавець не враховує особливостей психічного стану осіб, особливо стосовно строків тривалості запобіжних заходів.

Аналіз положень Глави 39. КПК «Кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру» та ч. 1 ст. 508 дає змогу зробити висновки, що перелік запобіжних заходів, які можуть бути застосовані до осіб, стосовно яких передбачається застосування ПЗМХ є обмеженим межами даної статті, і можливість застосування затримання не вказується [4]. Повертаючись до питання впровадження нормативних змін, слід відзначити, що 12 січня 2023 року було прийнято ЗУ «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо захисту прав та законних інтересів дитини у разі затримання або тримання під вартою її батьків або інших законних представників», яким додано частину 4 до ст. 508 КПК [6]. Відповідно до змін у згаданій статті, бачимо, що особа стосовно якої передбачається застосування ПЗМХ, може мати процесуальний статус «затриманого». Таким чином, можемо тлумачити це положення закону як правову можливість застосування затримання до особи, поведінка якої викликає сумнів щодо її осудності, в тому числі й затримання уповноваженою особою (без ухвали слідчого судді, суду) у порядку ст. 207, 208 КПК [4].

В практичній площині, у випадках затримання особи безпосередньо під час вчинення кримінального правопорушення або одразу після нього, в порядку ст. 208 КПК, уповноважена особа не завжди має можливість визначити чи перебуває особа у стані неосудності чи ні. Таким чином, до особи відносяться як до суб'єкта злочину/проступку та відповідно як до підозрюваного, а отже – тримають в умовах, які не враховують особливостей психічного стану затриманого та, часто, проводять допит з порушенням права на захист. Навіть після початку кримінального провадження у встановлений законодавством спосіб та після зміни процесуального порядку досудового розслідування, із загального на спеціальний (відповідно Глави 39 КПК) не визначено ні право слідчого, прокурора звертатись до слідчого судді, суду з клопотанням про застосування затримання, ні гарантії захисту прав особи під час затримання.

Таким чином, нормативна невизначеність щодо права та порядку застосування затримання до осіб, поведінка яких під час затримання викликає сумнів щодо їх осудності та подальший процесуальний порядок дії не дає змогу забезпечити захист прав осіб з психічними розладами. Тому, на наш погляд, необхідно законодавчо закріпити у ст. 508 КПК положення, що до особи можна застосувати затримання у порядку ст. 208 КПК. Крім того, необхідно передбачити, що під час затримання осіб, поведінка яких під час затримання викликає сумнів щодо їх осудності, до них необхідно викликати спеціаліста – лікаря – психіатра, для проведення психіатричного огляду, та за можливості негайно скерувати до спеціалізованого закладу охорони здоров'я. В разі затримання, питання про обрання до особи запобіжного заходу має бути призначено до розгляду слідчим суддею, судом не пізніше 48 годин. Медичний висновок, як результат психіатричного огляду проведеного одразу після затримання відповідно до ЗУ «Про психіатричну допомогу», або висновок судово-психіатричної експертизи має бути обов'язково доданий до клопотання про застосування запобіжного заходу передбаченого ст. 508 КПК. Дані положення покращать захист прав осіб у кримінальному проваджені до яких може бути застосовано заходи кримінально-правового впливу та нададуть змогу уповноваженим особам проводити затримання осіб під час вчинення суспільно небезпечних діянь з дотриманням прав осіб.

Література:

1. Віра Валлє Війна і психічне здоров'я українців 28/01/2025 // URL : https://uain.press/articles/vijna-i-psihichne-zdorov-ya-ukrayintsiv-1774142

2. Ляшко В. Вплив війни на психічне здоров'я – колосальний. URL: https://moz.gov.ua/article/news/vpliv-vijni-na-

psihichnezdorov%e2%80%99ja---kolosalnij---viktor-ljashko (дата звернення: 28.04.2025).

3. Завтур В.А. Нормативне забезпечення права на свободу та особисту недоторканість у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру (частина 1) / Юридичний науковий електронний журнал. № 7. 2022. // URL : http://lsej.org.ua/7_2022/90.pdf

4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

5. Тарасова І.В. Застосування запобіжних заходів у межах здійснення кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру // Правничий вісник Університету «КРОК», Вип. 16. К., 2013. С. 183-189. URL : https://dspace.krok.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7ce98a5f-30cf-4ee7-b220-dcf01b9884e1/content

6. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо захисту прав та законних інтересів дитини у разі затримання або тримання під вартою її батьків або інших законних представників : Закон України від12 січня 2023 року № 2858-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2858-20#n12

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-112

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ РИМСЬКОГО СТАТУТУ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ В УКРАЇНІ: ВИКЛИКИ ГАРМОНІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Татаренко Ігор Віталійович
https://orcid.org/0000-0002-7320-4237
здобувач третього (освітнього-наукового) рівня вищої освіти першого року навчання кафедри публічного та приватного права, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля м. Київ, Україна

Після початку повномасштабної агресії Російської Федерації 24 лютого 2022 року проблема кримінальної відповідальності за воєнні злочини в Україні набула безпрецедентної актуальності. За даними Єдиного державного реєстру судових рішень, у період з 24.02.2022 до 11.10.2024 судами першої інстанції було розглянуто 96 кримінальних проваджень за статтею 438 Кримінального кодексу України

(«Порушення законів та звичаїв війни»), тоді як за попередні вісім років війни винесено лише три вироки. У 2023 році вже перебувало на розгляді 180 таких справ, із яких 50 розглянуто по суті та винесено 40 вироків [1]. Станом на початок 2025 року загалом зареєстровано понад 124 тисячі кримінальних проваджень щодо порушення законів та звичаїв війни [2]. Ця динаміка вказує на безпрецедентне зростання навантаження на правоохоронну та судову системи України, а також на суттєву еволюцію практики застосування кримінально-правових норм у сфері міжнародних злочинів.

У такому контексті особливо важливим стало прийняття 21 серпня 2024 року Верховною Радою України закону про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього. Римський статут не лише визначає юрисдикцію Суду щодо воєнних злочинів, а й надає деталізоване тлумачення поняття воєнного злочину та перелік діянь, що підпадають під цю категорію. З огляду на виклики міжнародного збройного конфлікту та масштабність зафіксованих порушень, виникає об'єктивна необхідність у глибокому аналізі впливу ратифікації Статуту на доктринальні й практичні аспекти кваліфікації відповідних злочинів у кримінальному праві України.

Актуальність цієї проблематики підтверджується посиленою увагою наукової спільноти. Зокрема, дослідженням різних аспектів воєнних злочинів займалися Л. Л. Гончаренко, Л. В. Котова, В. М. Лисик, Є. С. Логвиненко, М. В. Піддубна, О. О. Радова, В. М. Репецький, О. В. Столярський, Г. В. Татаренко, а питання гармонізації кримінального законодавства із міжнародними стандартами аналізували В. А. Базов, В. М. Боровенко, М. М. Гнатовський, Н. А. Зелінська, Т. Р. Короткий, І. О. Колотуха, М. П. Куцевич, В. О. Миронова, В. П. Пилипенко, П. І. Репешко, М. О. Стефанчук, М. І. Хавронюк та інші. Значний внесок у розвиток тематики зробили також правозахисні організації, такі як Центр прав людини Zmina, JustGroup, Міжнародний Комітет Червоного Хреста (МКЧХ), а також державні органи, серед яких Офіс Генерального прокурора, Верховний Суд і Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим.

Попри те що Статут МКС прямо не зобов'язує держави змінювати національне законодавство, стаття 70(4) встановлює вимогу поширити кримінальну юрисдикцію на злочини проти правосуддя. Стаття 86 закріплює обов'язок співпраці держав з Судом під час розслідування й переслідування злочинів, а стаття 88 – потребу у створенні національних механізмів для здійснення такої співпраці. Принцип комплементарності передбачає, що держави повинні бути здатними й готовими переслідувати винних осіб, інакше юрисдикцію переймає МКС відповідно до статті 17 Статуту.

Україна має орієнтуватися на досвід понад 40 держав, які вже адаптували свої правові системи до положень Статуту. В українській науковій літературі триває активна дискусія щодо шляхів імплементації міжнародного права. В.Г. Буткевич розглядає імплементацію як процес узгодження внутрішніх актів із міжнародними приписами через такі механізми, як посилання, паралельна правотворчість, уніфікація, перетворення чи скасування норм, що суперечать міжнародним зобов'язанням [3]. М. Шейнін запропонував термін «транскрипція» для позначення текстуального відтворення положень міжнародних актів, що, як зазначає А. Галабурда, є різновидом рецепції [4; 5]. Водночас основними методами імплементації вважаються рецепція, трансформація та відсилання.

Зокрема, Німеччина шляхом рецепції прийняла окремий Кодекс злочинів проти міжнародного права; Молдова доповнила Кримінальний кодекс окремими складами злочинів; Польща частково адаптувала норми, обмежившись окремими аспектами. Такий аналіз засвідчує гнучкість підходів держав до імплементації міжнародного права.

У своїх попередніх дослідженнях автор наголошував на необхідності системного узгодження положень національного кримінального законодавства з міжнародними стандартами для уникнення правових колізій та забезпечення ефективності переслідування воєнних злочинців. Також підкреслювалося, що формальні зміни, зокрема перейменування статей без зміни їх змістовного наповнення, не здатні вирішити проблему розбіжностей між українським кримінальним правом та нормами Римського статуту [6; 7].

Наразі оновлення пропонується законопроєктом № 11484, який передбачає доповнення Кримінального кодексу новою статтею 442-1 (злочини проти людяності), перегляд ст. 442 (геноцид) та уточнення статті 438 КК. Зокрема, заміну її назви на «Воєнні злочини», що, однак, не повністю охоплює зміст складу злочину згідно з Римським статутом [8].

Особливої уваги вимагає гармонізація норм щодо відповідальності військових командирів. Проєкт передбачає лише відповідальність за наявності достовірного знання або свідомого ігнорування фактів злочину, тоді як Статут МКС виходить з об'єктивного обов'язку знати про такі діяння. Водночас заміна поняття "командування" на "влада" не відповідає усталеній міжнародній термінології.

У проєкті нового Кримінального кодексу України воєнні злочини класифікуються за видами збройних конфліктів і ступенем тяжкості, однак потребують доопрацювання для повного охоплення складів злочинів за Римським статутом. Питання амністії також має бути врегульоване з урахуванням міжнародних стандартів: амністія за серйозні міжнародні злочини повинна бути виключена.

Таким чином, першочерговими завданнями є: запровадження окремої відповідальності за злочини проти людяності; гармонізація складів воєнних злочинів із нормами Римського статуту; унормування механізму відповідальності командирів; чітке регулювання обмежень на амністію; усунення правових колізій між чинним КК України та запропонованим проєктом. Комплексна реформа у цьому напрямі дозволить Україні забезпечити ефективне переслідування воєнних злочинців і повною мірою реалізувати міжнародно-правові зобов'язання.

Література:

1. Центр публічних розслідувань. Порушення законів і звичаїв війни: статистика за 2023 рік. URL: https://cpi.org.ua/news/porushennya-zakoniv-i-zvichayiv-vijni-skilki-zarey/ – (дата доступу: 29.04.2025).
2. Офіс Генерального прокурора України. Статистичні дані щодо воєнних злочинів станом на 2025 рік URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1574477/ – (дата доступу: 29.04.2025.)
3. Буткевич В.Г. Теоретичні основи взаємодії міжнародного і внутрішньодержавного права: автореф. дис. ... докт. юрид. наук. К., 1980. С. 32.
4. Kimmo N. Transforming International Law and Obligations into Finnish Criminal Legislation // Finnish Yearbook of International Law. Vol. X. Kluwer Law International, 2002. P. 327.
5. Галабурда Н. А. Імплементація міжнародних кримінально-процесуальних норм як форма впливу міжнародного права на національне право. *Актуальні проблеми держави і права.* URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/566fb784-d8bb-437f-a54b-77b83443d75b/content (дата звернення: 29.04.2025).
6. Татаренко І.В. Суперечливі аспекти кримінальної відповідальності за воєнні злочини в Україні // Юридичний науковий електронний журнал. 2025. № 2. С. 333–336. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2025/79.pdf (дата звернення: 29.04.2025).
7. Татаренко І.В., Котова Л.В. Кримінальна відповідальність за воєнні злочини в Україні в контексті імплементації норм Римського статуту Міжнародного кримінального суду // Актуальні проблеми права: теорія і практика. 2024. № 48. С. 236–248. DOI: https://doi.org/10.33216/2218-5461/2024-48-2-236-248.
8. Текст проєкту нового Кримінального кодексу України/Draft of the new Criminal Code of Ukraine станом на 01 серпня 2024 року. URL: https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code (дата звернення: 20.10.2024)

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-113

ПРОТИДІЯ КОРУПЦІЙНИМ ПРАКТИКАМ: СУДОВА ПРАКТИКА ТА РЕАЛЬНІСТЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Тімофєєва Лілія Юріївна
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права,
Національний університет «Одеська юридична академія»
м. Одеса, Україна

В умовах воєнного стану продовжується вчинення корупційних кримінальних правопорушень. Воєнний стан не зупиняє поширення таких практик. Навпаки з'являються специфічні практики з використанням такого стану. Питанню протидії корупції приділяють доволі багато уваги вчені та науковці, зокрема Ю. В. Баулін, М. І. Хавронюк, Д. Г. Михайленко, Ю. А. Пономаренко, В. О. Туляков та ін. Разом з тим, судова практика не відображує всього спектру діянь, які реально вчиняються, а принцип невідворотності відповідальності не реалізується в повній мірі.

В Єдиному державному реєстрі судових рішень за ключовими словами «корупційні правопорушення» в Одеській обл. з 22.02.2022 по 12.09.2024 року було знайдено 457 вироків, з них 28 вироків за категорією «Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг». Це лише частина корупційних правопорушень, але враховуючи обсяг роботи сфокусуємося на них. З них 12 було вчинено до 2022 року, за ст. 367 КК – 1 вирок, за ст. 368 КК – 3 вироки, за ст. 369 КК – 3 вироки, за ст. 369-2 КК – 9 вироків. У 15 ситуаціях було призначено штраф як вид покарання. В одній ситуації – позбавлення волі.

У зв'язку з воєнним станом, значна кількість вироків стосується порушень, спрямованих на ухилення від призову та мобілізації, та зокрема пов'язаних з цим корупційних схем. Вище вже аналізувались новини та соціологічні дослідження, які стосуються відповідних питань.

Інспектор обліку мобілізаційної роботи у березні 2022 та протягом 2023 року отримував неправомірну вигоду за здійснення впливу на прийняття рішення посадових осіб, а також військово-лікарської комісії щодо визнання осіб не придатним до військової служби, та видання на підставі цього військово-облікових документів за умови надання йому неправомірної вигоди у розмірі по 2000-3000 доларів США за кожного.

Затверджено угоду про визнання винуватості, за ч. 2 ст. 369-2 КК України призначено покарання у вигляді штрафу (вирок Саратського райсуду Одеської обл. від 20.03.2024, справа № 513/398/24). За аналогічною справою також було призначено штраф (вирок Приморського райсуду м. Одеси від 10.11.2023, справа № 522/20913/23).

Широка практика щодо вчинення корупційних правопорушень серед військовослужбовців. Зокрема військовослужбовець запропонував сприяння у продовженні перебування у подальшому відрядженні за плату, з метою виконання спеціальних завдань, що дає право на виплату щомісячної додаткової винагороди під час дії воєнного стану. Військовослужбовцю за ч. 1 ст. 368 КК України призначено покарання у виді 4 місяців арешту з утриманням на гауптвахті (вирок Комінтернівського райсуду Одеської обл. від 6.02.2024, справа № 504/63/24). Вироки також пов'язані із переведенням до іншої частини за «плату» (Вирок Суворовського райсуду міста Одеси, справа № 523/13361/24); вплив командира військової частини на співробітників СБУ, з метою не проведення щодо підлеглого поглиблених перевірочних заходів (Вирок Суворовського райсуду м. Одеси від 22.04.2024, справа № 523/6166/24). У цих справах також було призначено штраф як вид покарання. Враховуючи особливості військової служби, закритість цієї системи, залишається лише припущеннями можливість погодження командиром своїх дій з вищим керівництвом. У разі такого погодження це виглядало б як робоча схема отримання неправомірної вигоди з наявністю ієрархії. В контексті пропорційного реагування доцільно було б провести більше перевірочних заходів, спрямованих на встановлення та попередження таких фактів в подальшому, а також притягнення винуватих осіб до відповідальності.

Дані офіційної статистики щодо доволі широкого призначення покарання у вигляді штрафу щодо корупційних кримінальних правопорушень підтверджуються і конкретними прикладами практики. Справа Комінтернівського райсуду Одеської обл. від 22.05.2024, стосується засудження голови сільської ради в Одеській обл., який 11.08.2023 повідомив підприємця, що подальша участь у тендерних закупівлях з питань будівництва та ремонту, а також інша співпраця можлива лише за умови передачі йому 10% від суми отриманої підприємцем за Договором виконання робіт з капітального ремонту а саме: укриття опорного закладу освіти вартістю 985943,86 гривень. Затверджено угоду про визнання винуватості, за ч. 2 ст. 369-2 КК України, призначено покарання у виді штрафу (вирок Комінтернівського райсуду Одеської обл. від 22.05.2024, справа № 504/4953/23). Ця справа демонструє складнощі для бізнесу щодо

ведення справ законним шляхом та наявність низки корупційних ризиків у законодавстві. Також складнощі пов'язані із розкриттям злочинної діяльності інших причетних осіб. Навіть в умовах війни реалізуються схеми, що стосуються отримання дозволів. Видається, що ситуація може бути покращена шляхом спрощення отримання дозволів та додержанням єдиних стандартів їх отримання. Країна має розвиватись та здійснювати підприємницьку діяльність. Бізнес має підтримуватись з боку держави. Але за результатами опитування корупція на першому місці серед перешкод для підприємницької діяльності.

Також є і інші справи, які стосуються вимоги корупційних оплат від підприємців. Попри війну нажаль залишились корупційні кримінальні правопорушення, пов'язані з «дахуванням» або певним «дозволом на роботу» не зовсім легальних підприємців, характерні для Одеси та не тільки. Зокрема справи стосувались отримання грошових коштів за не створення перешкод у здійсненні торгівельної діяльності, за безперешкодну роботу паркувальних майданчиків (вирок Малиновського райсуду м. Одеси від 31.05.2024, справа № 521/4649/24). У даній справі суд призначив більш обтяжливе покарання, ніж запропоновано стороною обвинувачення, оскільки на думку суду держава очікувала від особи дій, які спрямовані за здійснення від її імені захисту громадян. Він займав доволі значну посаду – старший дільничний офіцер поліції, мав звання капітана. При цьому він не випадково зробив трагічну помилку та піддався миттєвої слабкості, а обрав моделлю своєї поведінки на службі отримання неправомірної вигоди, як щомісячну зарплатню, зробив із своєї роботи злочинний промисел. Суд не знайшов підстав для застосування ст. 69 або ст. 75 КК. Таких прикладів вироків достатньо мало, хоча видається, що строк позбавлення волі непропорційно м'який (2 роки), порівняно із систематичністю вчинення відповідних діянь та обґрунтуванням суду. Практики щодо «дахування» підприємців продовжуються, незважаючи на умови воєнного стану.

Водночас, досліджуючи новини щодо вручення підозри про вчинення корупційних діянь, викриття корупційних схем, мало б складатись враження щодо більш видимої протидії корупційним практикам. Що не завжди відповідає дійсності. Наприклад, у жовтні 2024 року було викрито масові корупційні схеми МСЕК щодо встановлення інвалідності для ухилення від мобілізації, а також отримання пенсії за інвалідністю додатково до заробітної плати. Зокрема було з'ясовано, що 61 прокурор Хмельницької обл. має інвалідність та отримує чималу пенсію додатково до зарплати. Корупційні практики також було викрито у інших областях. З цього

приводу 22.10.2024 Президентом було скликано засідання РНБО. Розслідування тривають.

Такі вади системи підтверджуються і практикою Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). 13 березня 2025 року було прийнято рішення ЄСПЛ по справі В'ячеславова та інші проти України (заявки № 39553/16 та 6 інших). Ця справа стосується масових заворушень, які відбулись 2 травня 2014 року в Одесі. Дії винуватих осіб призвели до вбивств і насильницької смерті 48 людей і поранень приблизно 247 осіб. Водночас, правоохоронні органи та міська влада не забезпечили належне реагування на такі події, хоча попередньо мали відповідну інформацію та готувались до реагування заворушення. Також, правоохоронні органи протягом майже 11 років не забезпечили ефективне розслідування такої події. ЄСПЛ встановив порушення ст. 2 та 8 Конвенції про захист прав та основоположних свобод.

Але встановлення порушення не зобов'язує притягти до відповідальності винуватих осіб. Відшкодування потерпілим здійснюється з державного бюджету (з кишені платників податків). Декільком винуватим за цією справою особам вдалося безперешкодно звільнитись зі служби та втекти з країни. Рішення демонструє системний вплив корупційних практик в правоохоронній системі і не тільки в Одесі.

Корупція серед державних службовців є надзвичайно небезпечним явищем. Має бути налагоджена система прозорого контролю за рішеннями державних службовців, особливо якщо це стосується виплат. Окрім цього заробітна плата має бути достатньою (та пропорційною реальному навантаженню та кваліфікації співробітника) щоб державний службовець цінував свою роботу та не виникало потреби займатись корупційними практиками. Хоча у випадку прокурорів та суддів, які мають достатньо високу заробітню плату, зокрема завдяки реформам, це не спрацювало. Необхідним є забезпечення нульової толерантності до корупції

Принцип презумпції невинуватості є основоположним принципом кримінального права та має реалізовуватись. Водночас, у протидії у корупції цим принципом, а також принципом юридичної визначеності часто зловживають.

Отже, реагування на корупційні правопорушення потребують комплексного підходу, який включає: 1) власне забезпечення невідворотності кримінальної відповідальності за вчинення корупційних правопорушень та призначення їм пропорційного покарання та/або застосування заходів кримінально-правового характеру; 2) здійснення моніторингу статистичних даних, аналітику корупційних правопорушень з метою формування ефективних та

пропорційних стратегій протидії, аналітики особливостей таких правопорушень та прогнозування рівня їх вчинення; 3) здійснення просвітницької діяльності серед населення щодо рівня небезпеки таких правопорушень, особливостей їх вчинення; 4) забезпечення гарантій для викривачів та ін.; 5) цільового використання відшкодованих коштів від корупційних правопорушень та відповідного звітування.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-114

ТРАНСПЛАНТОЛОГІЯ НОРМ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА В НОРМИ КАРНОГО ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

Тома Маріана Георгіївна
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

У сучасних реаліях інтеграції України до світового співтовариства та активної взаємодії з міжнародними організаціями особливої важливості набуває потреба у реалізації ефективної правової реформи. Основним завданням цієї реформи є забезпечення гармонізації національного законодавства з положеннями міжнародного права. Кожна цивілізована держава прагне гармонізувати своє національне право і законодавство з нормами міжнародного права. Значення міжнародного права постійно зростає, що зумовлено передусім посиленням тенденцій взаємозалежності та взаємовпливу держав у контексті сучасних процесів глобалізації.

З огляду на те, що сьогодні перед Україною постає складне й водночас надзвичайно важливе завдання інтеграції до загальноєвропейського простору, актуальність як впровадження норм міжнародного права у структуру національного законодавства, так і детального вивчення цього процесу стає беззаперечною необхідністю. Така адаптація не лише наближує країну до стандартів Європейського Союзу, але й сприяє формуванню нових правових підходів, що відповідають вимогам сучасності та міжнародної співпраці.

Імплементація норм міжнародного права – це багатовимірний та тривалий процес, який водночас має як правовий, так і організаційний характер. З одного боку, він передбачає інтеграцію міжнародних норм і

принципів у національну правову систему шляхом їх формального закріплення в законодавстві. З іншого боку, ця діяльність є спрямованими та систематичними юридичними і організаційними заходами, що здійснюються як на рівні окремих держав, так і в межах колективних ініціатив або співробітництва через міжнародні організації. Головною метою такого процесу є забезпечення своєчасного, всеохоплюючого і повноцінного виконання прийнятих державами зобов'язань за міжнародним правом. Існує кілька основних підходів до здійснення імплементації міжнародно-правових норм у внутрішньодержавну систему права, кожен із яких має свої особливості та використовується залежно від обставин і правової традиції конкретної держави:

– Рецепція – це метод, за якого зміст міжнародно-правової норми буквально відтворюється у відповідній статті національного нормативно-правового акта. Цей спосіб забезпечує максимальну відповідність тексту національного права прийнятим міжнародним нормам;

– Трансформація – цей підхід полягає в адаптації тексту міжнародного акта або окремих його положень до специфіки національної правової системи, що супроводжується створенням нових внутрішньодержавних норм на основі цих модифікацій. Такий спосіб дозволяє узгодити міжнародні норми із вже існуючим правовим полем держави;

– Відсилання – у цьому випадку національний нормативний акт прямо посилається на положення міжнародного права, які слугують джерелами для регулювання відповідних правовідносин. Цей метод забезпечує гнучкість у тлумаченні норм і дозволяє уникнути дублювання нормативних положень.

Кожен із зазначених способів відіграє важливу роль у процесі адаптації й застосування міжнародних норм на національному рівні, сприяючи ефективності виконання міжнародних зобов'язань.

Для того щоб більш глибоко зрозуміти особливості імплементації як однієї з форм впливу норм міжнародного кримінального права на національне кримінальне законодавство, першочергово варто звернути увагу на аналіз інших форм такого впливу. Це дозволить не лише визначити унікальність механізмів імплементації, а й відобразити їхній зв'язок із загальною системою взаємодії між міжнародним і національним правом.

З точки зору В. Кузнєцов визначення змісту завдань міжнародного кримінального права [1]. На його думку, ключовою метою міжнародного кримінального права є захист міжнародного правопорядку від протиправних посягань. Поняття «міжнародний

правопорядок» має широкий обсяг і виступає результатом інтеграції різних аспектів правопорядку, яка забезпечується за допомогою норм міжнародного права.

Міжнародне кримінальне право спрямоване на захист світового правопорядку, гарантуючи його недоторканність і стабільність від діянь, які в рамках цієї галузі юридичних норм класифікуються як злочини. Основною метою, яку воно переслідує, є забезпечення превентивного впливу, адже головне його завдання – запобігти вчиненню правопорушень, що підпадають під юрисдикцію міжнародного кримінального законодавства. Таким чином, ця правова система діє як механізм загальної профілактики, спрямований на недопущення поведінки, яка може завдати шкоди міжнародній спільноті.

На сьогодні стаття 1 Кримінального кодексу України (далі – КК України) визначає основним завданням кримінального закону захист прав і свобод людини та громадянина [2]. Згідно з цим принципом сформована й Особлива частина КК України. Стаття 1 Кримінального кодексу України відображає положення, закріплене в Конституції України, згідно з яким людина, її права та свободи визнаються найвищою цінністю. Ця основоположна ідея визнання людської гідності спирається на ключові принципи міжнародного права, зокрема, у Загальній декларації прав людини.

Труднощі процесу імплементації обумовлені багатьма факторами як внутрішнього, так і зовнішнього характеру. Серед них можна виділити відсутність чіткої правової бази, яка є необхідною для регулювання самого процесу імплементації та забезпечення реалізації впроваджених норм. Крім того, важливою проблемою є невідповідність багатьох стандартів, закріплених у національному законодавстві, вимогам міжнародних стандартів, що спричиняє юридичні колізії. Додатково слід зазначити недостатню правову визначеність моменту, з якого міжнародний нормативний акт набуває статусу частини національного законодавства, що часто стає причиною помилок у його застосуванні. Нарешті, залишається невирішеним питання щодо правового статусу міжнародних актів, які не вимагають згоди парламенту для їх набуття обов’язковості.

Вирішення значної частини зазначених проблем знаходить відображення у положеннях Конституції України. Зокрема, стаття 9 встановлює, що чинні міжнародні договори, на обов’язковість яких надана згода Верховна Рада України, є складовою частиною вітчизняного законодавства. Це означає, що порядок застосування таких норм міжнародного права є аналогічним до порядку застосування норм внутрішньодержавного права. Водночас на конституційному рівні

в Україні не передбачено закріплення пріоритетності норм міжнародного права над національним законодавством. Варто наголосити на тому, що ключовою передумовою для офіційного прийняття зобов'язань сторін за міжнародними договорами є їхня повна відповідність положенням Конституції України. Саме ця узгодженість з основним законом країни виступає незаперечною умовою для надання згоди на юридичну обов'язковість таких документів. Укладення міжнародних договорів, які не відповідають Конституції України, можливе тільки після внесення відповідних змін до самої Конституції. Це підкреслює верховенство основного закону над будь-якими міжнародними угодами.

У питанні співвідношення національного та міжнародного права, Конституція України базується на принципах моністичної теорії. Основний Закон передбачає інтеграцію чинних міжнародних договорів, які були затверджені Верховною Радою України, у систему національного законодавства, де вони стають його частиною. При цьому пріоритетна юридична сила залишається за Конституцією, яка виступає гарантом виконання правил міжнародного права, а не навпаки.

У цьому контексті слід зауважити, що ні міжнародне право, ні внутрішнє законодавство України не передбачають обов'язкової ратифікації всіх укладених договорів без винятку. Міжнародні права та обов'язки держави можуть виникати на основі договору, який набуває чинності не лише внаслідок процедури ратифікації, а й через механізми підписання, приєднання чи затвердження. Для забезпечення належного правового регулювання відносин, що виникають на основі таких угод, доцільно закріпити відповідні положення в тексті Конституції України.

Першочерговим кроком у вирішенні згаданих проблем є забезпечення умов для інтеграції міжнародних норм у національне право. Це передбачає розробку чіткої законодавчої бази, яка визначатиме порядок застосування міжнародних актів та відповідальність за їх порушення, враховуючи специфіку національної правової системи, історичні особливості, традиції, рівень економічного та культурного розвитку, а також існуючий рівень співпраці України з міжнародним співтовариством. У процесі вибору механізмів імплементації необхідно ретельно враховувати всі обставини, в яких цей процес відбувається, а також існування національних правових норм, що певною мірою регулюють відповідні відносини. Це дозволить уникнути можливих колізій між нормами національного та міжнародного права.

Таким чином, можна дійти висновку, що основною метою імплементації міжнародних кримінально-правових норм як форми впливу міжнародного права на національне законодавство є адаптація

останнього до виконання міжнародних зобов'язань з урахуванням специфіки кримінально-правової системи, структури чинного галузевого законодавства та особливостей законодавчої техніки. Такий підхід дозволяє законодавцю забезпечити реалізацію положень міжнародної угоди та одночасно підвищити якість внутрішнього законодавства. При цьому норми міжнародного кримінального права виступають своєрідним імпульсом, який стимулює перегляд положень національного законодавства там, де це прямо передбачено текстом міжнародних договорів або є необхідним за вимогами закону. Ефективність процесу імплементації прямо залежить від рівня якості національного законодавства, а також від обраних законодавцем методів імплементації, таких як рецепція, адаптація, трансформація чи відсилання.

Література:

1. Кузнецов В.В. Теорія кваліфікації злочинів : [підручник]. В.В. Кузнецов, А.В. Савченко ; за заг. ред. д. ю. н., проф. В.І. Шакуна. – 4-те вид., перероб. – К. : Алерта, 2012. – 316 с.

2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. No 2341– III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

3. Кримінальне право України. Загальна частина : [підручник] / [Ю.В. Александров, В.І. Антипов, О.О. Дудоров та ін.] ; за ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. – 4-те вид., перероб. та доп. – К. : Атіка, 2008. – 376 с.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-115

КЛАСИФІКАЦІЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДІЙ ПІЗНАВАЛЬНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ ПІД ЧАС РОЗГЛЯДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В СУДІ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ

Фігурський Володимир Михайлович
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу і криміналістики,
Львівський національний університет імені Івана Франка
м. Львів, Україна

Системний підхід до вивчення процесуальних дій пізнавальної спрямованості в суді першої інстанції дає можливість розглянути не лише їх окремі види, але й групи, з'ясовуючи структуру системи цих

дій. Адже ці дії мають різноманітну процесуальну природу, відмінності у механізмі процесуального пізнання, порядку проведення тощо.

Йдеться про класифікацію процесуальних дій пізнавальної спрямованості, що проводять під час розгляду кримінального провадження в суді першої інстанції.

На жаль, в українській теорії кримінального процесу вкрай мало уваги приділяється дослідженню цих дій, зокрема їх класифікації. Виняток становить дисертаційна робота І. Шепітько, присвячена судовому розгляду (судовому слідству) в системі судового провадження у першій інстанції. На думку авторки, «за своєю пізнавальною сутністю судові дії можуть бути поділені на дії вербального та невербального характеру, а також інші дії пізнавального характеру» [1, с. 87].

Хоча наведена групофікація була розроблена в контексті слідчий дій, утім вона прийнятна й для поділу на види процесуальних дій пізнавальної спрямованості, що проводять під час судового розгляду кримінального провадження в суді першої інстанції.

Окрім того, означені дії можливо класифікувати за низкою інших критеріїв.

За значенням як засобу кримінального процесуального доказування:

а) основні процесуальні дії (судовий допит, оголошення показань і документів, відтворення звуко– і відеозаписів, одержання консультацій та роз'яснень спеціаліста, пред'явлення для впізнання, судовий огляд, проведення судової експертизи);

б) інші процесуальні дії (витребування та отримання судом доказів від учасників судового провадження, тимчасовий доступ до речей і документів, окремі слідчі (розшукові) дії за судовим дорученням).

За суб'єктом ініціювання проведення:

а) процесуальні дії, що проводять за клопотанням учасників судового провадження (допит обвинуваченого, свідка, потерпілого, огляд речових доказів, пред'явлення для впізнання, окремі слідчі (розшукові) дії за судовим дорученням, тимчасовий доступ до речей і документів, витребування та отримання доказів від учасників судового провадження);

б) процесуальні дії, що проводять як за клопотанням учасників судового провадження, так і з ініціативи суду (повторний допит свідка, потерпілого, допит експерта, одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб, оголошення показань і документів, відтворення звуко– і відеозаписів, судова експертиза, огляд на місці, усні консультації або письмові роз'яснення спеціаліста).

Відповідь на питання про ініціаторів проведення низки процесуальних дій пізнавальної спрямованості міститься у

кримінальному процесуальному законі. Водночас, щодо деяких з цих дій відповідне правове регулювання відсутнє. Йдеться зокрема про оголошення показань, відтворення звуко– і відеозаписів, усні консультації або письмові роз'яснення спеціаліста та пред'явлення для впізнання.

Під час судового розгляду кримінального провадження переважно оголошують показання осіб, допитаних у досудовому розслідуванні. Засобом фіксації таких показань є протокол допиту з додатками. Згідно з п. 3 ч. 2 ст. 99 КПК України протоколи процесуальних дій та додатки до них, а також носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії, є документами. У відповідності до ч. 1 ст. 358 КПК України протоколи слідчих (розшукових) дій та інші долучені до матеріалів кримінального провадження документи, якщо в них викладені чи посвідчені відомості, що мають значення для встановлення фактів і обставин кримінального провадження, повинні бути оголошені в судовому засіданні за ініціативою суду або за клопотанням учасників судового провадження.

У правозастосовній діяльності така процесуальна дія як відтворення звукозапису і демонстрація відеозапису проводиться як за клопотанням сторін [2; 3; 4], так і з ініціативи суду [5; 6; 7]. Оскільки відповідно до п. 1 ч. 2 ст. 99 КПК України матеріали звукозапису, відеозапису, за наявності ознак, викладених у ч.1 цієї статті, вважаються документами, то підхід до суб'єкта ініціювання зазначеної процесуальної дії пізнавальної спрямованості, як уявляється, має бути аналогічним порядку, встановленому ч. 1 ст. 358 КПК України, – за ініціативою суду або за клопотанням учасників судового провадження.

Стосовно залучення спеціаліста з метою його усних консультацій або письмових роз'яснень, то в судовій практиці така процесуальна дія може проводитись з ініціативи суду. Зокрема, місцевий суд за відсутності відповідних клопотань учасників судового провадження прийняв рішення про залучення спеціаліста для вирішення питання про те, чи пошкоджений флеш накопичувач та чи наявні на ньому файли для відтворення [8].

Натомість пред'явлення для впізнання здійснюється в судовому засіданні за клопотанням учасників судового провадження [9].

Насамкінець, згідно з усталеною судовою практикою та правовою позицією касаційної інстанції [10] огляд речових доказів під час судового розгляду кримінального провадження проводиться лише за клопотанням учасників судового провадження. Обґрунтовану критичну оцінку такому правозастосовному підходу вже надано у доктрині кримінального процесу [11, с. 74-77].

За суб'єктом проведення:

а) процесуальні дії, що проводять сторони кримінального провадження (судовий допит, тимчасовий доступ до речей і документів);

б) процесуальні дії, що проводить суд (усі, крім судового допиту, тимчасового доступу до речей і документів, окремих слідчих (розшукових) дій за судовим дорученням, витребування та отримання доказів від учасників судового провадження);

в) процесуальні дії, що не проводять ні сторони кримінального провадження, ні суд (окремі слідчі (розшукові) дії за судовим дорученням).

За можливістю суду та сторін кримінального провадження самостійно проводити процесуальні дії:

а) процесуальні дії, що самостійно не проводять ні сторони кримінального провадження, ні суд (окремі слідчі (розшукові) дії за судовим дорученням);

б) процесуальні дії, що самостійно проводять суд або сторони кримінального провадження (усі інші).

За способами фіксації ходу та результатів:

а) процесуальні дії, факт та наслідки проведення яких підлягають фіксації у протоколі та на технічному носії (огляд на місці, судовий огляд речових доказів за їх місцезнаходженням, окремі слідчі (розшукові) дії за судовим дорученням);

б) процесуальні дії, факт та наслідки проведення яких підлягають фіксації у журналі судового засідання та на технічному носії (усі інші).

За місцем проведення:

а) процесуальні дії, що проводять за межами будівлі суду (огляд речових доказів за їх місцезнаходженням, огляд на місці, тимчасовий доступ до речей і документів, окремі слідчі (розшукові) дії за судовим дорученням);

б) процесуальні дії, що проводять у залі судового засідання (усі решта).

Література:

1. Шепітько І.І. Судовий розгляд (судове слідство) в системі судового провадження у першій інстанції: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2018. 269 с.

2. Ухвала Ковпаківського районного суду м. Суми від 11 березня 2021 р. у справі № 592/12042/17 (провадження № 1-кп/592/221/21). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/95456038

3. Ухвала Корабельного районного суду м. Миколаєва від 28 вересня 2021 р. у справі № 488/1101/20 (провадження № 1-кп/488/144/21). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/99989663

4. Ухвала Сумського районного суду Сумської області від 21 жовтня 2021 р. у справі № 587/1821/20 (провадження № 1-кп/587/82/21). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/100450083

5. Вирок Жовтоводського міського суду Дніпропетровської області від 22 квітня 2022 р. у справі № 176/378/19 (провадження № 1-кп/176/86/22). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104057900

6. Вирок Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя від 1 березня 2023 р. у справі № 335/8145/21 (провадження № 1-кп/335/197/2023). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/ 109265145

7. Вирок Жовтоводського міського суду Дніпропетровської області від 7 листопада 2024 р. у справі № 176/2498/21 (провадження № 1-кп/176/32/24). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/122861117

8. Ухвала Солонянського районного суду Дніпропетровської області від 26 квітня 2023 р. у справі № 184/1745/22 (провадження № 1-кп/192/60/23). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/110450959

9. Ухвала Красногвардійського районного суду м. Дніпропетровська від 5 грудня 2024 р. у справі № 204/8440/23 (провадження
№ 1-кп/204/440/24). URL: https://opendatabot.ua/court/123848707-7f3ea74ce4ba0ec50a14176f2da efca4

10. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 1 березня 2018 р. у справі № 184/2220/15-к (провадження № 51-620км17). URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/ C005670?an=3

11. Тимошук В. Є. Судовий огляд: процесуальне і криміналістичне дослідження: дис. … докт. філософії за спеціальністю 081 «Право» (галузь знань – 08 «Право») /Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2022. 251 с.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-116

СКЛАДОВІ ПРИНЦИПУ ПРОПОРЦІЙНОСТІ ПРИ ПРИЗНАЧЕННІ ПОКАРАННЯ (НОРМАТИВНІ ТА ПРИКЛАДНІ ЗАСАДИ)

Хильченко (Макаренко) Анастасія Сергіївна
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права,
Національний університет «Одеська юридична академія»
м. Одеса, Україна

Принципи призначення покарання – це не виключно статичне явище, тому освітлення актуального бачення змісту того або іншого принципу є раціональним та значимим для практики кримінального правозастосування. Хоча Кримінальний кодекс України (далі – КК України) не містить прямої вказівки на необхідність призначення саме справедливого покарання, однак такий висновок витікає із загальних засад призначення покарання. Крім цього, відповідно до ч. 2 ст. 65 КК України особі, яка вчинила кримінальне правопорушення має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження вчинення нових кримінальних правопорушень. Більш суворий вид покарання з числа передбачених за вчинене кримінальне правопорушення призначається лише у разі, якщо менш суворий вид покарання буде недостатній для виправлення особи та попередження вчинення нею нових кримінальних правопорушень». На нашу думку, такі законодавчі норми дають висновок, що, по-перше, призначення **справедливого покарання** – це є призначення **пропорційного покарання**, а, по-друге, вимоги пропорційного покарання полягають у **достатності, необхідності** застосовуваного виду покарання, а також врахування **його мети.**

Щодо сфери кримінального правозастосування, вбачається, що балансування приватних і публічних інтересів опосередковується через врахування мети застосування покарання чи іншого заходу кримінально-правового впливу у кожному конкретному випадку (етап індивідуалізації покарання). У зв'язку з цим **необхідне покарання** – це покарання доцільне, обґрунтоване та ефективне. **Ефективність** застосування покарання забезпечує досягнення мети – виправлення та невчинення нових кримінальних правопорушень.

Призначення покарання та звільнення від його відбування повинні вирішуватися з урахуванням мети покарання. У ст. 75 КК законодавець підкреслює важливість такої мети покарання, як виправлення

засудженого, передбачивши, що при призначенні низки покарань, у тому числі, у виді позбавлення волі на строк не більше п'яти років, особу може бути звільнено від відбування покарання з іспитовим строком, якщо суд дійде висновку про можливість виправлення засудженого без відбування покарання. При цьому суд має врахувати не тільки тяжкість злочину, особу винного, але й інші обставини справи [1]. Це рішення Верховного Суду дає змогу дійти до таких висновків: 1) мета покарання має конкретну практичну направленість. Цьому слугує не лише її закріплення у ст. 50 КК України, але й окремий механізм реалізації у конкретному інституті з прив'язкою до призначуваного покарання, конкретніше, його міри; 2) цей окремий механізм полягає у врахуванні конкретних критеріїв, які є узагальненими та встановлюваними казуально на підставі суддівської дискреції.

Обґрунтованість покарання є гарантією того, що рішення суду не є довільним, у ньому враховані всі обставини справи, а призначувана міра кримінально-правового впливу співвідносна з характером вчиненого кримінального правопорушення. Вимога обґрунтованості має значення, коли питання пенологічного характеру вирішуються на засадах суддівської дискреції, а не на простому врахуванні букви кримінального закону, останнє має місце при конструюванні кримінально-правової норми на формалізованому підході. Зокрема, питання обґрунтованості покарання, звільнення від його відбування у сучасних воєнних реаліях можна дослідити на прикладі призначення покарання за злочини проти основ національної безпеки України.

Достатнє покарання. Достатнім є адекватне покарання, яке відповідає тяжкості скоєного кримінального правопорушення, індивідуальним характеристикам особи діяча. Тому пропорційне покарання повинно бути ув'язане з такою категорією як «ступінь» покарання. Ступінь покарання повинна варіюватися залежно від індивідуальних характеристик діяння та особи діяча. Покарання не повинно бути занадто жорстким чи невиправдано м'яким. Достатнє покарання є справедливим. *Призначене особі покарання повинне бути адекватним характеру вчинених дій, їх небезпечності та даним про особу винуватого, виходячи з мети покарання, принципів справедливості, співмірності та індивідуалізації призначення покарання. Шкода, завдана злочином, не може бути зменшена судом залежно від матеріального становища винуватої особи (ч. 4 ст. 1193 ЦК) [2].*

Норма, закріплена ч. 2 ст. 65 КК України, відображає технологію «вимірювання» достатності покарання. Призначення достатнього покарання корелює з кримінально-правовими презумпціями. На нашу

думку, технологія «вимірювання» (визначення) достатності покарання також включає вирішення питання застосування декількох інститутів, що дають права на пом'якшення покарання. Так, *врахування одних і тих же обставини справи як таких, що дають підстави для одночасного застосування до засудженого положень ст. 69 КК і призначення йому покарання, нижчого від найнижчої межі санкції статті, так і положень ст. 75 КК та звільнення його від відбування покарання з випробуванням, є недостатнім. Одночасне застосування двох різних інститутів, пов'язаних із пом'якшенням покарання та звільненням особи від його відбування за вчинення особливо тяжкого злочину, повинно мати для цього достатні підстави [3]*. Така ж технологія визначення достатності покарання повинна бути розроблена і щодо правил посилення покарання. Це ж має відношення і щодо інших заходів кримінально-правового впливу.

Ми не ототожнюємо принцип пропорційності та індивідуалізації покарання. Вони тісно взаємопов'язані, але їхній зміст не зовсім ідентичний. Принцип пропорційності є вихідним від принципу індивідуалізації. Пропорційність в інституті покарань означає призначення такого покарання, яке відповідає тяжкості вчиненого кримінального правопорушення. Така ступінь покарання є необхідною для досягнення цілей покарання. Принцип індивідуалізації покарання є засадою побудови кримінально-правових санкцій, відповідно до якої встановлюється діапазон покарання з тим, щоб суд у цих межах обрав пропорційне покарання у кожному конкретному випадку. Ці два принципи у методології призначення покарання реалізуються за допомогою різних інструментів. Підтвердження самостійності цих принципів проявляється і в судовій практиці [2]. Зменшення цінності індивідуалізації покарання саме як принципу є необґрунтованим та дисонує з результатами багаторічної судової практики, у тому числі і Європейського суду з прав людини [до прикладу, справа «Murray v. the Netherlands» 26.04.2016].

Призначення пропорційної міри кримінально-правового впливу не є просто вимогою. Це є окремою засадою, або більше, керівною ідеєю, на якій ґрунтується технологія призначення покарання чи то іншого заходу кримінально-правового впливу, що є необхідним для досягнення легітимної та легальної мети. Іншими словами, принцип пропорційності забезпечує досягненню балансу між вчиненим кримінальним правопорушенням, обраною мірою кримінально-правого впливу крізь призму цілепокладання. І ндивідуалізація покарання – це, у першу чергу, індивідуалізований підхід до оцінки діяння та особи діяча при обранні кримінально-правового заходу, а пропорційність – це баланс та

необхідність між мірою, скоєним та метою. Принцип пропорційності, виступаючи судовою гарантією, міститься у Женевських конвенціях, які зобов'язуют ь суди держави-окупанта застосовувати принцип домірності покарання (Ж IV, ст. 67 [4]). Крім цього, це є загальний принцип міжнародного права, істотна частина міжнародного права збройних конфліктів, що знайшло відображення у багатьох актах та рішень міжнародних трибуналів, ЄСПЛ, вищих судових інстанціях окремих країн.

Таким чином, принцип пропорційності призначення кримінально-правової міри необхідно віднести до самостійного принципу кримінального правозастосування. Спостерігається тісна взаємодія та взаємовплив цього принципу з іншими принципами (індивідуалізації, справедливості, законності тощо). Ми не ототожнюємо принцип пропорційності та індивідуалізації покарання. Вони тісно взаємопов'язані, але за видовими характеристиками не зовсім ідентичні. Самостійний характер принципу пропорційності забезпечує існуюча система покарань і закріплення законом інших заходів кримінально-правового характеру за критерієм зростання суворості у переліку, конструкція санкцій кримінального закону на основі принципу індивідуалізації покарання та правила призначення покарання чи іншого кримінально-правового заходу, акти міжнародного права. Зміст принципу пропорційності на правозастосовному рівні кримінального права розкривається через врахування таких вимог: необхідності покарання, його достатності, мети покарання.

Література:

1. Постанова ККС ВС від 30 серпня 2022 року, справа № 761/7975/21, провадження № 51-5546км21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/106053003 (дата звернення 28.04.2025)

2. Постанова ККС ВС від 08.04.2021, справа № 748/963/20, провадження № 51-134км21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/96281953 (дата звернення 28.04.2025)

3. Постанова ККС ВС від 3 вересня 2020 року, справа № 129/2268/18, провадження № 51-507 км 19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/91397651 (дата звернення 28.04.2025)

4. Женевська Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-117

НЕПОКОРА ТА НЕВИКОНАННЯ НАКАЗУ (СТ. СТ. 402, 403 КК УКРАЇНИ): СТУПІНЬ СУСПІЛЬНОЇ НЕБЕЗПЕЧНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Шевчук Андрій Васильович
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

Боднарук Олександр Миколайович
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

Повномасштабне вторгнення рф в Україну у лютому 2022 року зумовило загальнодержавну мобілізацію, а разом із тим, природньо, і певні проблеми, які напряму пов'язані із цим процесом, що спрямований на відсіч агресору. Оскільки мова іде про призов сотень тисяч, а то і мільйонів наших співвітчизників, то, відповідно, пропорційно кількісно зросли випадки незгоди останніх з рішеннями військового командування, від яких безпосередньо залежить не лише доля, а подекуди і життя як мобілізованих захисників, так і добровольців і навіть тих, хто на професійній основі виконують свій конституційний обов'язок щодо захисту Вітчизни. Така незгода знаходить свій вияв у різних формах поведінки та часто може переходити межі, визначені Кримінальним кодексом України, набравши ознак різних кримінальних правопорушень. Так, одні військовослужбовці не виконують наказ начальника/командира (ст. ст. 402, 403), інші погрожують насильством або застосовують його щодо останнього (ст. ст. 404, 405), треті – в різний спосіб намагаються уникнути прямої конфронтації, ухиляючись від військової служби шляхом самокалічення, симуляції хвороби, підроблення документів чи іншим обманом (ст. 409), самовільно залишаючи місце служби або військову частину (ст. 407), дезертирувавши (ст. 408) тощо [1]. Беручи до уваги той факт, що реакція держави на СЗЧ і дезертирство може займати деякий час і вже є крайнім заходом для військовослужбовців, то вважаємо за необхідне зосередити увагу саме на перших зі згаданих вище видів військових кримінальних правопорушень, а саме непокорі

та невиконанні наказу, належна оперативна реакція щодо яких, між іншим, може бути дієвим превенційним механізмом щодо потенційного вчинення діянь, які передбачені статтями 407 і 408 КК України, замість того, щоб потім шукати шляхи (в тому числі із використанням механізму звільнення від кримінальної відповідальності) повернення на службу військовослужбовців, які самовільно залишили військові частини чи дезертирували. Про проблематику такого підходу та його дискусійність згадувалось нами у вже раніше проведеному дослідженні [2].

Загалом, проблематика притягнення до кримінальної відповідальності за непокору та невиконання наказу завжди була актуальною, водночас, необхідно розуміти, що вчинення таких діянь у мирний час і в умовах воєнного стану під час відсічі агресору – це кардинально різні за поширеністю, ступенем суспільної небезпечності та всіма потенційними наслідками злочини. Що ж стосується кількісної характеристики таких кримінальних правопорушень, то, зокрема, чисельність випадків непокори за період повномасштабного вторгнення суттєво зросла. За даними, оприлюдненими Верховним Судом, за діяння, передбачене ст. 402 КК України, було засуджено у 2021 році – 9 осіб, натомість у 2022 році – 155 [3], у 2023 році – 689, у 2024 році – 737 осіб [4]. За статистичними даними Офісу Генерального прокурора станом на 1 квітня поточного року вже було обліковано 597 кримінальних правопорушень, передбачених ст. 402 КК України, з яких вручено повідомлення про підозру 189 особам і направлено до суду із обвинувальним актом 107 проваджень [5]. Водночас, цікавим видається той факт, що, на відміну від непокори, за невиконання наказу за цей самий період не було засуджено жодної особи, хоча незначна кількість таких проваджень все ж таки обліковувалась. До прикладу, за весь 2024 рік було відкрито всього 38 кримінальних проваджень за ст. 403 КК України [6], а за перших три місяці 2025 року було обліковано лишень 5 таких проваджень [5].

Така кількість відповідних порушень закону про кримінальну відповідальність не може не насторожувати, оскільки за кожним із цих випадків стоять не лише долі людей, а й майбутнє України, її існування та незалежність. Якщо ж згадати ще й про мобілізаційні складнощі, недостатню кількість особового складу Збройних Сил України, об’єктивно обмежені можливості щодо ротації, виснаженість військовослужбовців, то проблеми порушення військової дисципліни не видаються уже такими формальними і незначними, адже вони передують іншим суспільно небезпечним процесам в армії та суспільстві загалом – ослаблюють управлінську вертикаль, породжують недовіру до військового командування, сіють хаос і безлад у рядах військовослужбовців, підривають бойовий дух, стають

інформаційним приводом у ЗМІ для дестабілізації військово-політичної ситуації, негативно позначаються на боєготовності та боєздатності військових формувань тощо. На підтвердження високого ступеня суспільної небезпечності згаданих діянь може свідчити і той факт, що законодавець не передбачив у ч. 5 ст. 401 КК України можливість звільнення від кримінальної відповідальності за непокору і невиконання наказу, на відміну від СЗЧ і дезертирства, на які поширюється така заохочувальна норма [1]. Таким чином, як бачимо, небезпека непокори і невиконання наказу вбачається очевидною та реальною, а вчинення цих діянь в умовах воєнного стану утворює особливо кваліфіковані їх склади і за санкціями ці кримінальні правопорушення розцінюються як тяжкі злочини. Про підвищений ступінь суспільної небезпечності непокори в умовах воєнного стану, зокрема, наголошує також і Верховний Суд у рішенні колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду від 11 липня 2023 року у справі № 726/78/23, у якому, з-поміж іншого, зазначено, що звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК) військовослужбовця, який уклав контракт на проходження військової служби, добровільно взявши на себе обов'язки військовослужбовця, і в період воєнного стану відкрито відмовився виконати наказ командира (ч. 4 ст. 402 КК), є неправильним застосуванням закону України про кримінальну відповідальність. Застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням у такому випадку, за переконанням суддів, не сприяє запобіганню вчиненню нових кримінальних правопорушень іншими особами, створює в таких осіб впевненість у безкарності за відмову від виконання наказів командирів, а також за відмову від захисту Батьківщини. Вказане свідчить про підвищену суспільну небезпечність вчиненого злочину, оскільки це може призвести до підриву військової дисципліни, розлагодженості дій, спрямованих на захист суверенітету держави, що в умовах воєнного стану є неприпустимим [7]. Схожа правова позиція щодо небезпечності відкритої відмови від виконання наказу викладена колегією суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 23 травня 2024 року у справі № 185/4595/22, у якій наголошується: «… якщо вчинення військовослужбовцем непокори, що виразилась у відкритій відмові виконати законний усний наказ, хоч і не призвело до настання тяжких наслідків, але за певних обставин могло призвести до прориву російськими окупаційними військами оборони Збройних Сил України на певній ділянці, то позитивні дані про засудженого не є протиагою суспільній небезпечності вчиненого ним військового кримінального правопорушення, і не можуть свідчити про можливість звільнення особи від відбування призначеного покарання з випробуванням» [8].

Водночас, не беручи до уваги і не конкретизуючи нормативні підстави для виконання наказів, не згадуючи про ознаки законності останніх, не аналізуючи широке коло осіб, які зобов'язані їх виконувати, а також не дивлячись на згадані вище неодноразові висловлювання позицій колегіями суддів щодо ступеня суспільної небезпечності їх невиконання, варто наголосити, що положеннями ст. 60 Конституції України [9], а також ст. 41 КК України [1] на цілком законній підставі встановлено право будь-якої особи у виключному випадку все-таки не виконувати накази, якщо ті є явно злочинними (кримінально протиправними). Іншими словами, невиконання такого наказу не вважається суспільно небезпечним, а й, відповідно, кримінально караним.

Підсумовуючи усе наведене вище, можна зробити висновок, що ступінь суспільної небезпечності непокори та невиконання наказу (ст.ст. 402, 403 КК України) вбачається доволі високим, а надто – в умовах воєнного стану, підтвердженням чому є наведена статистика, судова практика та прогнозована потенційна шкода таких злочинів.

Література:

1. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року No 2341-III. Дата оновлення: 01.02.2025. Офіційний сайт Верховної Ради України. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 29.04.2025).

2. Боднарук О. М., Шевчук А. В. СЗЧ і дезертирство в умовах воєнного стану: карати чи пробачати? *IV Наукові читання пам'яті Ганса Гросса:* збірник тез міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернівці, 09 грудня 2024 р.). Чернівці : Чернівец. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2025. – С. 135-140.

3. Стан здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення судами загальної юрисдикції у 2022 році (30.03.2023). Офіційний сайт Верховного Суду. – URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Stan_Pravosuddya_Criminal_2022.pdf (дата звернення: 29.04.2025).

4. Стан здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення судами загальної юрисдикції у 2024 році (25.03.2025). Офіційний сайт Верховного Суду. – URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/Stan%20zdiisnenna%20pravosydda%20y%20kruminalnyh_provadgennah_admin_pravoporyshen_2024.pdf (дата звернення: 29.04.2025).

5. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-березень 2025 року (04.04.2025). Офіційний сайт Офісу Генерального прокурора. – URL: https://old.gp.gov.ua/

ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=264789 (дата звернення: 29.04.2025).

6. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2024 року (06.01.2025). Офіційний сайт Офісу Генерального прокурора. – URL: https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=260042 (дата звернення: 29.04.2025).

7. Рішення колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду від 11 липня 2023 року у справі № 726/78/23 (11.07.2023). База правових позицій Верховного Суду. – URL: https://lpd.court.gov.ua/legal-position/9608/document/27484 (дата звернення: 29.04.2025).

8. Рішення колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 23 травня 2024 року у справі № 185/4595/22 (23.05.2024). База правових позицій Верховного Суду. – URL: https://lpd.court.gov.ua/legal-position/10466/document/43681 (дата звернення: 29.04.2025).

9. Конституція України від 28 червня 1996 року No 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. Офіційний сайт Верховної Ради України. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 29.04.2025).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-118

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ В ПРАВОВІЙ ДЕРЖАВІ

Юрчишин Василь Миколайович
доктор юридичних наук,
професор кримінальної юстиції, професор кафедри фінансів,
обліку і оподаткування,
Чернівецький торговельно-економічний інститут
Державного торговельно-економічного університету,
старший радник юстиції, почесний працівник прокуратури України
м. Чернівці, Україна

Правова держава – держава, де діють та домінують справедливі закони, усі люди рівні перед законом і судом, втілюється верховенство права, забезпечуються права і свободи людини, гарантується принцип

недопустимості звуження існуючих прав і свобод людини та відповідальності влади перед людиною, а реалізація принципу розподілу влади забезпечує незалежність та справедливість судочинства, гармонізацію державного управління, злагоду в суспільстві та створює таку систему правовідносин, за якої максимально усуваються можливості свавілля чиновників та повернення до тоталітаризму [1, с. 576-577].

Важлива роль в забезпеченні стратегічного курсу країни на розбудову правової держави належить прокуратурі, яка наділяється для цього значними функціями.

У теорії ж держави і права будь-яка державна функція визначається як основний напрямок державної діяльності, в якому віддзеркалюється роль і соціальне призначення конкретного державного органу, який її здійснює [2, с. 28].

Базове, фундаментальне визначення поняття «функція» повинно міститися в основі визначення поняття «кримінальна процесуальна функція». Базове поняття не може змінювати свого змісту, підлаштовуючись під специфічний характер окремого виду державної діяльності.

Разом з тим, конституційні основи та інші законодавчі визначення функцій прокуратури отримали не зовсім виважені та занадто часті швидкоплинні реформаторські зміни, які не вписуються в доктрину правової держави та досі дебатуються вченими.

В аспекті конституційних функцій прокуратури законодавство здійснило дрейф від закріпленні концепту «загального нагляду за законністю в державі», через «нагляд за дотриманням прав і свобод людини», до сучасного його визначенні в ст. 131-1 Конституції України, де зазначається: «В Україні діє прокуратура, яка здійснює: 1) підтримання *публічного* обвинувачення в суді; 2) *організацію і процесуальне керівництво* досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, *нагляд за негласними* та *іншими слідчими і розшуковими* діями органів правопорядку; 3) представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом» [3, с. 407].

До указаних змін конституційних основ діяльності прокуратури в ст. 121 Конституції України визначалось, що прокуратура здійснює «нагляд за додержанням прав і свобод людини і громадянина, додержанням законів з цих питань органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами». Скасуванням даних функцій держава не спромоглась знайти рівноцінного механізму забезпечення верховенства права (правовладдя) в суспільних відносинах між людиною і владою. Скасовуючи

відповідну компетенцію прокуратури, ефективного, швидкого і доступного людині механізму забезпечення прав і свобод людини законодавець не передбачив, залишаючи біле поле закону і безліч проблем для громадян і суспільства [4, с. 18].

Як зазначає І. Козак, різні нормативно-правові акти (Конституція України, Закон України «Про прокуратуру» (2014 р.)), які регламентують організацію діяльності прокуратури, по-різному визначають її функції та повноваження, що безумовно потребує негайного законодавчого врегулювання. Внутрішніми системоутворюючими структурними елементами кримінального процесуального доказування прокурором на досудовому розслідуванні фактів одержання службовою особою неправомірної вигоди є: об'єкт, предмет, суб'єкт, мета, засоби, результат доказування [5, с. 182].

Нескладним порівняльним дослідженням можна помітити наявність не тільки конкуренції правових норм, а й їх колізії.

Зокрема, виходячи за вищевикладені конституційні визначення, за приписами ст. 2 Закону України «Про прокуратуру», «на прокуратуру, покладаються такі функції: 1) підтримання *державного* обвинувачення в суді; 2) представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених цим Законом та главою 12 розділу III Цивільного процесуального кодексу України; 3) *нагляд за додержанням законів* органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, *досудове слідство,* 4) нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян [6].

В ст. 36 КПК України закріплено припис про те, що «прокурор, здійснюючи нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням», уповноважений «підтримувати державне обвинувачення в суді» [7, с. 75].

Реалізація ідеї змагального кримінального процесу на досудовому слідстві не досягає своєї позитивної мети з огляду на юридичну невизначеність та певну конкуренцію компетенцій суб'єктів кримінального провадження. Навіть якщо і визнавати посилення змагальності за КПК України, зазначає п. В. Осадчий, то це змагальність не англо-американського зразка. Слідчий і прокурор не перестали бути суб'єктами, відповідальними за всебічне, повне і неупереджене дослідження обставин кримінального провадження (ст. 9 КПК України). Прокурор продовжує здійснювати наглядову функцію у формі процесуального керівництва досудовим розслідування та

підтриманням обвинувачення у суді. Суд не перетворився на пасивного арбітра, що розв'язує правовий спір між сторонами [8, с. 135].

Галузеві законодавчі норми добавили проблем до існуючих конституційних концептів та не зовсім чіткого юридичного визначення функцій прокуратури. Цілком логічно, що Комплексним стратегічним планом реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки ставиться знову пріоритетним завданням забезпечення юридичної визначеності функцій прокурора та розмежування процесуального статусу прокурора, керівника органу прокуратури та керівника органу досудового розслідування [9].

Залежність функціональної побудови КПК України 2012 року від принципу змагальності дехто вважають методологічною помилкою, бо справжня функціональна характеристика кримінального провадження стала ще більш насиченою і різноманітною, ніж попередня. З'явилися зовсім нові самостійні кримінальні процесуальні функції: судового контролю, активної діяльності потерпілого, міжнародного співробітництва тощо. Неоднозначно оцінюється і функціональне призначення слідчого, якого законодавець України беззаперечно відніс до сторони обвинувачення (ст. ст. 36 41 КПК України) [10, с. 242].

До того ж, *з одного боку,* ні норми Конституції України, ні чинний КПК України не передбачають виконання прокурором функції розслідування і не відносить прокурора до органу розслідування, а виходячи з цього ч. 7 ст. 214 КПК України зобов'язує прокурора, який відкрив кримінальне провадження, протягом п'яти робочих днів з дня внесення таких відомостей до ЄРДР з дотриманням правил підслідності передати наявні у нього матеріали до відповідного органу досудового розслідування, *з іншого боку,* тут же КПК України надає прокурору повноваження самостійно проводити слідчі дії та приймати процесуальні рішення, що зважаючи на те, що сам прокурор віднесений до сторони обвинувачення, може провокувати обвинувальний ухил.

З усього «законодавчого вінегрету повноважень» прокурор може виступати в різних іпостасях: він і «сам собі слідчий», і процесуальний керівник слідчого, і процесуальний контролер слідства, і обвинувач.

Прокурор, як слушно зазначає А. В. Лапкін, захищає право обвинуваченого на справедливий судовий розгляд; поважає і забезпечує презумпцію невинуватості; враховує всі обставини справи, незалежно від того, на користь обвинуваченого вони або ні; гарантує, щоб сприятливі для обвинуваченого докази повідомлялися суду відповідно до закону; забезпечує права обвинувачених у взаємодії з судом та іншими органами і установами; надає обвинуваченому відповідну сприятливу і несприятливу інформацію, наскільки це можливо; звертає

особливу увагу на додержання прав неповнолітніх правопорушників; застосування ним заходів, які обмежують права і свободи обвинуваченого, є предметом судового контролю [12, с. 139].

Але закон так досі і не акцентує його повноваження саме на забезпеченні верховенства права та всебічного повного, об'єктивного та неупередженого розслідування, без чого правосуддя може стати неможливим.

То хіба припустимо при реформуванні кримінального процесу, визначати для цих органів зовсім невластиві їм кримінальні процесуальні функції? Напевно, законодавець запам'ятав, що державні органи, які діють у кримінальному провадженні і виконують його цілі і завдання, належать до різних гілок державної влади і кожен з них зобов'язаний виконувати тільки ту функцію, що притаманна конкретній гілці влади, що конституційний принцип розподілу влади відноситься до всіх державних органів, без винятку, а не тільки до вищих органів держави, повноваження яких визначається на конституційному рівні [11, с. 35].

Висновок: дія конституційного принципу розподілу влади не врахована і не розповсюджена законодавцем на функціональне призначення органів досудового розслідування (дізнання та досудового слідства) як представників виконавчої гілки влади у кримінальному процесі України, бо на них покладено виконання не притаманної їм функції обвинувачення, реалізація якої є винятковою компетенцією прокуратури. Це її неподільна і невід'ємна функція.

Література:

1. Українська правнича енциклопедія / За заг.ред. В.М. Тертишника, Л.Р. Наливайка, А.Є.Фоменко, В.В. Ченцова. Київ: Алерта, 2023. 768 с.

2. Задорожна Г. Специфіка державного захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Право України.* 2008. № 1. С. 28-30

3. Конституція України. Науково-практичний коментар. Вид. 3-тє, доповн. і перероб. Київ: Алерта, 2024. 486 с.

4. Тертишник В.М., Богатирьов І.Г. Юридична визначеність компетенцій прокуратури в умовах реалізації доктрини правовладдя. *Публічне право.* 2018. N4 (32). 16-22 С.

5. Козак І. А. Доказування у кримінальних провадженнях про одержання службовою особою неправомірної вигоди. Дисертація канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.09 (081 – Право). ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», Київ, 2024.

6. Закон України «Про прокуратуру» Із змінами, внесеними згідно із Законом № 4158-IX від 18.12.2024 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text

7. Тертишник В.М. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар. Вид. 22-те, доповн. і перероб. Київ: Алерта, 2025. 1096 с.

8. Осадчий П. В. Роль прокурора у механізмі забезпечення реалізації права на ефективний засіб юридичного захисту на досудовому провадженні. *Правові новели.* 2023. № № 21. Т. 2. 134-145 с. DOI https://doi.org/10.32782/ln.2023.21.65

9. Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки від 11 травня 2023 року № 273/2023 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text

10. Кримінальний процес України: Академічний курс: у 3 т. Т. 1: Загальна частина / за ред. акад. НАПрН України, д-ра юрид. наук, проф. В.Т. Нора, д-ра юрид. наук, проф. Н.Р. Бобечка. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2021. 912 с.

11. Півненко В.П. Проект нового Кримінально-процесуального кодексу України: невдачі і прорахунки. *Вісник прокуратури.* 2010. № 11. С. 34-40.

12. Лапкін А.В. Прокурор у кримінальному провадженні: теоретичні, правові та організаційні проблеми: монографія. Харків: Право, 2020. 1304 с.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-119

РЕАЛІЗАЦІЯ ПОВНОВАЖЕНЬ ПРОКУРОРА ПРИ ЗДІЙСНЕННІ КОНТРОЛЮ ЗА ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ

Юрчишин Павло Васильович
аспірант,
Київський університет права Національної академії наук України
м. Київ, Україна

Здійснення контролю за вчиненням злочину є важливим механізмом забезпечення ефективності кримінального провадження та протидії злочинності. Однією з ключових фігур у цьому процесі є прокурор, який виконує функцію нагляду за дотриманням законності при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій. Правові засади реалізації його повноважень визначаються як національним законодавством, так і міжнародними стандартами прав людини. У цих тезах розглядаються особливості прокурорського нагляду за

здійсненням контролю за вчиненням злочину, проблеми його правового регулювання та шляхи вдосконалення відповідних норм.

Контроль за вчиненням злочину належить до категорії негласних слідчих (розшукових) дій, що проводяться в умовах секретності та спрямовані на виявлення і документування кримінальних правопорушень. Відповідно до ст. 271 КПК України, контроль за вчиненням злочину включає такі форми, як контрольована поставка, оперативна закупка, спеціальний слідчий експеримент та імітування обстановки злочину [1].

Законодавче закріплення цієї слідчої дії в КПК 2012 року стало важливим етапом у вдосконаленні кримінального процесу, однак її реалізація потребує чітко визначених механізмів прокурорського нагляду та контролю за дотриманням прав людини.

Прокурор відіграє ключову роль у процесі контролю за вчиненням злочину, оскільки його повноваження охоплюють:

– надання дозволу на проведення відповідної негласної слідчої (розшукової) дії;

– перевірку законності та обґрунтованості проведення таких дій;

– оцінку допустимості отриманих доказів;

– забезпечення дотримання конституційних прав громадян.

Згідно зі ст. 36 КПК України, прокурор здійснює процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, що передбачає контроль за всіма етапами слідчих дій, зокрема за законністю їх проведення. Проте правозастосовна практика виявляє ряд проблем, пов’язаних із недостатнім регулюванням питань, що стосуються меж втручання прокурора у процес контролю за вчиненням злочину [2, с. 77].

Серед основних проблем, які виникають при здійсненні прокурорського нагляду за контролем за вчиненням злочину, слід виокремити:

– відсутність чітких законодавчих критеріїв оцінки необхідності проведення контролю за вчиненням злочину;

– недостатня регламентація порядку документування та збереження доказів, отриманих у ході контрольованих дій;

– ризик порушення прав і свобод осіб, які залучаються до контрольованих операцій;

– необхідність узгодження національних норм із міжнародними стандартами щодо забезпечення права на справедливий суд [3, с. 66].

Відповідно до положень ст. 246 Кримінального процесуального кодексу України [1], негласні слідчі (розшукові) дії становлять окрему категорію процесуальних заходів, які здійснюються в умовах конфіденційності, окрім випадків, прямо передбачених законодавством. Законодавець зазначає, що такі дії можуть проводитися виключно за

умови неможливості отримання інформації про кримінальне правопорушення та його суб'єкта іншими методами. Таким чином, негласні слідчі (розшукові) дії є одним із механізмів збирання доказів у кримінальному процесі, а їхня унікальна особливість полягає у фіксації правопорушень у реальному часі, що унеможливлює застосування традиційних методів досудового розслідування [4, с. 10].

Згідно з ч. 2 ст. 9 КПК України, прокурор нарівні з керівником органу досудового розслідування та слідчим зобов'язаний забезпечити всебічне, повне та неупереджене дослідження всіх обставин кримінального провадження. Це включає встановлення не лише обставин, що викривають обвинуваченого, але й тих, що його виправдовують, а також факторів, які можуть вплинути на міру відповідальності особи. Водночас, відповідно до ч. 1 ст. 290 КПК України, саме прокурор визначає достатність зібраних доказів для притягнення особи до кримінальної відповідальності, тобто завершення досудового розслідування та передання справи до суду [5, с. 126].

Аналіз положень ст. 246 та ч. 6 ст. 36 КПК України дає підстави для висновку, що прокурор не може самостійно проводити негласні слідчі (розшукові) дії. Це, своєю чергою, вимагає від нього застосування інших методів забезпечення законності, допустимості зібраних доказів та ефективної взаємодії з органами досудового розслідування під час виконання відповідних процесуальних заходів.

Залежно від стадії проведення таких заходів, повноваження прокурора можна поділити на кілька груп [6, с. 182]:

1. повноваження на етапі ініціювання негласних слідчих (розшукових) дій;
2. безпосередній контроль за їхнім проведенням, включно з документуванням отриманих результатів;
3. оцінка зібраної інформації та її правова кваліфікація;
4. забезпечення збереження матеріалів негласних слідчих (розшукових) дій;
5. використання здобутих результатів у кримінальному провадженні.

Детальний аналіз наведених аспектів дозволить розкрити особливості прокурорського контролю та виробити рекомендації щодо удосконалення правового регулювання даного процесу.

Негласні слідчі (розшукові) дії не можуть здійснюватися у межах досудового розслідування кримінального правопорушення без наявності обґрунтованої необхідності. Їх проведення базується, перш за все, на процесуальній формі, а не на методах оперативно-розшукової діяльності, та спрямоване на отримання доказової інформації, а не на перевірку відомостей [7, с. 77]. Відповідно, прокурор зобов'язаний

унеможливити підміну змісту негласних слідчих (розшукових) дій прихованими оперативно-розшуковими заходами, що може призвести до порушення прав і свобод осіб у межах кримінального провадження.

У випадках, коли негласні слідчі (розшукові) дії проводяться за рішенням слідчого без попереднього дозволу слідчого судді, слідчий зобов'язаний поінформувати прокурора про прийняте рішення щодо здійснення відповідних заходів та їх результати. Прокурор, у свою чергу, має право заборонити проведення негласних слідчих (розшукових) дій відповідно до положень частини 3 статті 24 Кримінального процесуального кодексу України.

До категорій негласних слідчих (розшукових) дій, які можуть проводитися на підставі рішення слідчого без судового дозволу, відносяться:

– отримання інформації з електронних інформаційних систем або їх частин за умови, що доступ до них не обмежується їхнім власником чи утримувачем або не потребує подолання системи логічного захисту (ч. 2 ст. 264 КПК України);

– спостереження за об'єктами чи місцем (ч. 1 ст. 269 КПК України);

– виконання спеціального завдання щодо розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК України).

У зазначених випадках на момент подання клопотання слідчий або прокурор може не володіти повними ідентифікаційними відомостями щодо особи, стосовно якої планується проведення негласних слідчих (розшукових) дій, зокрема, щодо користувача кінцевого телекомунікаційного обладнання. Враховуючи значну кількість абонентів мобільного зв'язку з попередньою оплатою, а також існування корпоративних груп абонентів, слідчий або прокурор у своєму клопотанні має обґрунтувати неможливість надання конкретних відомостей. Слідчий суддя, зі свого боку, повинен переконатися в об'єктивності таких підстав і зазначити їх у відповідній ухвалі [8, с. 115].

Зазначені заходи можуть проводитися ще до ідентифікації особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення, з огляду на обмеженість наявної інформації. При цьому метою негласних слідчих (розшукових) дій є саме встановлення цієї особи та отримання відомостей про злочин (ч. 2 ст. 246 КПК України).

Слід враховувати, що у межах одного кримінального провадження негласні слідчі (розшукові) дії одного або різних видів можуть бути взаємопов'язаними, якщо вони обґрунтовуються спільними обставинами. У таких випадках слідчий або прокурор можуть ініціювати їх проведення у межах одного клопотання, а слідчий суддя

може ухвалити єдине рішення щодо їх застосування. Наприклад, у межах одного документа може бути подано клопотання про надання дозволу на здійснення аудіо– чи відеоконтролю особи (ст. 260 КПК України) та обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України) з метою виявлення та встановлення технічних засобів контролю. При цьому суд оцінює обґрунтованість кожного виду негласних слідчих (розшукових) дій окремо, що може призвести до часткового задоволення клопотання.

Прокурор також уповноважений припиняти негласні слідчі (розшукові) дії у випадках, коли мета їх проведення досягнута раніше визначеного строку, або за наявності підстав для їх недоцільності. Додатково, підставами для припинення можуть бути виявлені прокурором порушення закону чи пропущення встановлених процесуальних строків. Водночас рішення прокурора про припинення негласних слідчих (розшукових) дій може бути скасоване керівником відповідної прокуратури відповідно до частини 6 статті 36 КПК України. У разі відмови прокурора у задоволенні клопотання слідчого, останній має право звернутися до керівника органу досудового розслідування, який, за необхідності, ініціює розгляд відповідного питання перед прокурором вищого рівня.

Отже, на стадії ініціювання негласних слідчих (розшукових) дій повноваження прокурора перебувають у тісній взаємодії з функціями слідчого та керівника органу досудового розслідування. Виняткові повноваження прокурора на цьому етапі визначені частиною 4 статті 246 КПК України, відповідно до якої лише прокурор має право ухвалювати рішення про здійснення контролю за вчиненням злочину [6]. Однак законодавець не передбачає конкретної процесуальної процедури ініціювання цього заходу іншими учасниками сторони обвинувачення.

Висновок. Значна роль у контролі за проведенням НСРД (негласних слідчих (розшукових) дій) належить прокурору, який має забезпечувати дотримання прав і свобод громадян у рамках кримінального провадження. Важливим аспектом є недопущення підміни сутності НСРД оперативно-розшуковими заходами, що може призвести до порушень законодавчих гарантій учасників кримінального провадження. Водночас прокурор уповноважений як санкціонувати проведення негласних слідчих (розшукових) дій, так і припиняти їх у разі досягнення мети, недоцільності подальшого виконання або виявлення порушень законності.

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI / Верховна Рада України. URL: https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17

2. Тертишник В.М. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар. Вид. 22-те, доповн. і перероб. Київ: Алерта, 2025. 1096 с.

3. Бабіков О.П. Негласні слідчі (розшукові) дії: теорія і практика / О.П Бабіков; Наук.-дослід. ін.-т публічного права; 2-ге вид., випр.. та допов. – Київ: Норма права, 2024. – 464с.

4. Тализіна Я.О. Негласні слідчі (розшукові) дії: науково-практичний коментар глави 21 КПК України з постатейними правовими позиціями Верховного Суду. Київ:Юрінком Інтер, 2024. 704 с.

5. Кримінальний процес України: Академічний курс: у 3 т. Т. 1: Загальна частина / за ред. акад. НАПрН України, д-ра юрид. наук, проф. В.Т. Нора, д-ра юрид. наук, проф. Н.Р. Бобечка. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2021. 912 с.

6. Бобровник, О. П. Прокурорський нагляд у кримінальному процесі: теоретичні аспекти / О. П. Бобровник. – Харків: Право, 2020. – 252 с.

7. Гуменний А. В. Контроль за вчиненням злочину: теоретичний та практичний аспекти. Вісник Національної академії прокуратури України. 2022. № 6. С. 75–83.

8. Лавринович, І. М. Прокурор як гарант законності в кримінальному процесі / І. М. Лавринович. – Київ: Видавництво «Юридична книга», 2022. – 188 с.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-120

ЗАПОБІГАННЯ ВЧИНЕННЮ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ ЧЕРЕЗ ОПРИЛЮДНЕННЯ ІНФОРМАЦІЇ ПРО ЗАСУДЖЕННЯ ОСОБИ

Ющик Олена Іванівна
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

Кримінальне законодавство передбачає одним із пріоритетних напрямків кримінально-правової політики – запобігання вчиненню кримінальним правопорушенням. Існуюча система кримінально-правових засобів спрямована на попередження вчинення кримінальних правопорушень, як усіма членами суспільства (приватна превенція), так і щодо осіб, які вже були покарані (спеціальна превенція). Остання передбачає основним засобом попередження вчинення кримінального правопорушення на підставі принципу невідворотності кримінальної відповідальності застосування покарання. Відповідно до ч. 2 ст. 50 КК України «покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами» [5]. Покарання як захід примусу виконує каральну роль щодо засудженого, обмежуючи його особисті, майнові права, спрямовані на ізоляцію від суспільства, чим повинно попереджати вчинення нових кримінальних правопорушень.

Притягнення до кримінальної відповідальності та застосування кримінально-правових засобів спрямовані на особу правопорушника з метою попередження вчинення ним повторного кримінального правопорушення. Це повинна бути індивідуальна профілактика, яка б унеможливила або зменшила ризик вчинення нових кримінальних правопорушень. Покарання, які не пов’язані із позбавленням волі, такі як громадські роботи, виправні роботи виконують не лише каральну функцію, але й виховну, змінюючи ставлення особи до суспільства. В разі застосування покарань пов’язаних з ізоляцією від суспільства повинні спрямовуватись на застосування заходів виховного, психологічного, соціального характеру та підготовки особи до адаптації після відбування покарання. На нашу думку дієвим є покарання у виді пробаційного нагляду, який дозволяє здійснювати контроль на

засудженим із проведенням пробаційних заходів. Відповідно до ч. 3 ст. 59-1 КК України суд може зобов'язати «працевлаштуватися або за направленням уповноваженого органу з питань пробації звернутися до органів державної служби зайнятості для реєстрації як безробітного та працевлаштуватися, якщо йому буде запропоновано посаду (роботу), виконувати заходи, передбачені пробаційною програмою, пройти курс лікування від наркотичної, алкогольної залежності, розладів психіки та поведінки внаслідок вживання психоактивних речовин або захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб» [5].

Крім застосування покарань, примусових заходів медичного чи виховного характеру, повинні бути і інші засоби, які б виконували роль запобігання вчиненню кримінальних правопорушень. Деякі науковці вважають, що опублікування вироку, що є відмінним від покарання є перспективним у попередженні злочинності [1, с. 78-81].

На сьогодні ні кримінальне, ні кримінальне процесуальне законодавство не передбачає такого засобу запобігання вчинення кримінального правопорушення як опублікування чи оприлюднення вироку, як інформації про засудження особи. Під опублікуванням вироку слід розуміти офіційне оприлюднення судового рішення до зацікавлених осіб чи громадськості. Відповідно до ст. 2 Закону України «Про доступ до судових рішень» «рішення суду проголошується прилюдно, крім випадків, коли розгляд справи проводився у закритому судовому засіданні. Кожен має право на доступ до судових рішень у порядку, визначеному Законом» [2]. Крім оголошення вироку у відкритому судовому засіданні, можливе внесення вироку до Єдиного державного реєстру судових рішень, з яким можуть всі охочі ознайомитись, крім обмежень щодо доступу через державну таємницю, конфіденційну інформацію тощо. Однією із гарантій справедливого судочинства є публічність судового процесу, але з дотриманням вимог кримінального процесуального законодавства. Згідно ч. 7 ст. 27 КПК України «судове рішення, ухвалене у відкритому судовому засіданні, проголошується прилюдно. Якщо судовий розгляд відбувався у закритому судовому засіданні, судове рішення проголошується прилюдно з пропуском інформації, для дослідження якої проводилося закрите судове засідання та яка на момент проголошення судового рішення підлягає подальшому захисту від розголошення» [7].

Оприлюднення вироку і текстів судових рішень, що відкриті для загального доступу, не можуть бути розголошені такі відомості, що дають можливість ідентифікувати фізичну особу. Зарубіжному законодавству відомий таких захід безпеки, який дозволяє оприлюднити особу, яка вчинила кримінальне правопорушення з метою захисту оточуючих. Наприклад, у Великій Британії та США судові вироки можуть бути

опубліковані в національних та місцевих газетах, якщо це рішення мають суспільний резонанс з прізвищами осіб, які вчинили таке правопорушення та який вид покарання. В Кримінальному кодексі Сан-Марино передбачається, що засуджена особа зобов'язана опублікувати вирок за власний рахунок на прохання потерпілої особи в газеті, що розповсюджується на всій теорії Республіки, що також свідчить про відшкодування моральної шкоди, завданої правопорушенням [4]. Кримінальний кодекс Нідерландів також зможе зобов'язати засудженого опублікувати вирок. У випадках, коли суд «на підставі закону зобов'язує оприлюднити своє рішення, він також визначає спосіб оприлюднення. Витрати на опублікування рішення визначаються в рішенні у вигляді конкретної грошової суми» [3]. Згідно Французького кримінального законодавства суд може постановити оголосити або розповсюдити повне або часткове рішення, яке інформує громадськість про зміст вироку та його мотиви. Оприлюднення або розповсюдження вироку може розкривати особу потерпілого лише за його згодою або за згодою його законного представника чи родича. Постанова про публічний показ виконується в таких місцях і на такий строк, які визначить суд. Вирок публікується в «Офіційному віснику Республіки», або в інших друкованих виданнях з метою ознайомлення громадськості [6].

В Проекті нового Кримінального кодексу передбачається вид заходу безпеки – оприлюднення інформації про засудження особи. Відповідно до статті 3.6.6. «оприлюднення інформації є засобом безпеки, що полягає у розміщенні інформації про особу, засуджену за вчинення умисного злочину, корупційного чи пов'язаного з корупцією злочину. Оприлюднення інформації про засудження особи здійснюється у визначених судом медіа. У разі оприлюднення інформації про засудження особи не допускається розміщення відомостей про персональні дані інших учасників кримінального провадження» [8].

Оприлюднення інформації про засудження особи, перш за все є моральним індикатором в суспільстві. Оприлюднений вирок демонструє, що за вчинене кримінальне правопорушення настає відповідальність і покарання, що підсилює довіру до правосуддя. Крім того, виконує превентивну функцію, формуючи у громадян усвідомлення дозволеного, створює атмосферу правової обізнаності. У разі публічного оприлюднення вироку у громадян спрацьовує стримуючий фактор, адже якщо особу покарали, то це може стосуватись і будь кого. Публічне оприлюднення вироку в засобах масової інформації спрацьовує як форма запобігання вчинення кримінальних правопорушень. Тому особа, яка буде ознайомлена із вироками згідно яких правопорушники покарані, менш ймовірно, що вчинить подібні кримінальні правопорушення. Тому вважаємо доцільно передбачити в

кримінальному законодавстві такий вид заходу безпеки як оприлюднення інформації про засудження особи.

Література:

1. Горбачова І.М. Попередження скоєння злочинів шляхом опублікування вироку. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Юриспруденція. 2013. № 6-2 Том. 2. С. 78-81.

2. Закон України «Про доступ до судових рішень» Лист Вищ. Госп. Суду України від 21.01.2066. № 01-8/195. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va195600-06#Text (дата звернення: 21.04.2025).

3. Кримінальний кодекс Нідерландів URL: https://www.equalrightstrust.org/ertdocumentbank/french_penal_code_33.pdf (дата звернення: 21.04.2025).

4. Кримінальний кодекс Сан-Марино URL: https://legislationline.org/sites/default/files/2023-09/Criminal%20law%20of%20San%20Marino.pdf (дата звернення: 21.04.2025).

5. Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 1 лют. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 21.04.2025).

6. Кримінальний кодекс Франції URL: https://www.equalrightstrust.org/ertdocumentbank/french_penal_code_33.pdf

7. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс України від 13.04.2012 № 2341-III : № 4651-VI URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 21.04.2025).

8. Проект нового Кримінального кодексу станом на 02.04.2025 року URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2025/02/17/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-17-02-2025-dlya-opublikuvannya.pdf станом на 02.04.2025 (дата звернення: 24.04.2025).

VIII МІЖНАРОДНИЙ ПРАВНИЧИЙ ФОРУМ

ПРАВА ЛЮДИНИ ТА ПУБЛІЧНЕ ВРЯДУВАННЯ

30 травня 2025 року

Підписано до друку 23.05.2025. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Цифровий друк.
Умовно-друк. арк. 26,50. Наклад 100. Замовлення № 0525-051.
Ціна договірна. Віддруковано з готового оригінал-макета.

Українсько-польське наукове видавництво «Liha-Pres»
79000, м. Львів, вул. Технічна, 1
87-100, м. Торунь, вул. Лубіцка, 44
Телефон: +38 (050) 658 08 23
E-mail: editor@liha-pres.eu
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6423 від 04.10.2018 р.